GOVERNMENT OF INDIA
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA.

Class No. Te 792

Book No. Su 888

N. L. 38.

MGIPC—S4—38 LNL/56—22-5-57—50,000.

487. C. 13.

విద్యానిలయ కుసుమాంజలి 1

నాట్యాంబుజము

పురాణం సూరిశాస్త్రి

విద్యానిలయము
బందరు

బెజవాడ ఆంధ్ర గ్రంథాలయ ప్రెస్ (లిమిటెడ్) యందు
క. కోదండరామయ్యచే ముద్రింపబడియె.

1923

Te
792
Su888

SHELF LISTED

అవతారిక

తెలుఁగుతల్లి యడుఁగుఁదమ్ములకు విధేయుఁడనై నేను సమర్పించు తొలికానుక "నాట్యాంబుజ" మను నీచిన్నిపుస్తకమై యున్నది. నే నింతదనుక తెలుఁగుపత్రికలలో ప్రచురించినవ్యాసములు, విమర్శనములు, కొన్నితావుల నిచ్చిన యుపన్యాసములు, సంభాషణలలో వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయములు వీనిలో నాటకకళనుగూర్చినవాని నిందు బొందుపఱచియున్నాను. ఇట్టివే కావ్యములగూర్చిన నాయనుభవములు "కావ్యాంబుజ" మను మరియొకపుస్తకములో ప్రచురించుచున్నాను. ఈరెంటియందును ఆధునికకావ్యనాటకకళలందు ఆంధ్రులొనర్చు ప్రయత్నములు విమర్శింపబడియున్నవి. ఈకళలపోషణార్థము శక్తియుక్తులను సమర్పించుచు నాంధ్రలోకమునకు నుపకారమొనర్చు నాసోదరదేశసేవకుల సత్ప్రయత్నముల సవిమర్శగ నెంచుటయె యీపుస్తకముల యుద్దేశ్యము.

"నాట్యాంబుజము" కళయం దభిమానముచే గూర్చబడిన వ్యాసమాలికగాని నాట్యశాస్త్రపు నిగ్గుతేల్చు "నాట్యానుశాసనము" కాదు. ఇదియు నవతికాలమున ప్రచురించి యాంధ్రనాటకకళాపోషకుల సంస్కారాభివృద్ధికి శాస్త్రీయమైనమార్గముల జూప యత్నించుచున్నాను.

ఈవ్యాసములలో నటులు, కవులు మున్నగువారి నామముల నేకవచనప్రయోగమున వాడియున్నాను. వాక్య

పారశ్యముకొఱకును, ప్రసిద్ధార్థమునను, ప్రేమ పెంపునను నిట్టి ప్రయోగక్రమ మవలంబించితిని. నా విమర్శకనియమములలో గుణసమృద్ధిచే నుత్సాహమిచ్చుచు నెవ్వియో యొకటి రెండు లోపములుగల కవులను, నటులను, విషయములను గైకొని, నా ప్రపంచానుభవము, శాస్త్రపరిచయము, కళాపరిజ్ఞానము ననుసరించి వీలైనంతవఱకు సమభావముతో విమర్శించుటే ముఖ్యాదర్శమై యున్నది. అయినను నెక్కడనైన, నేరికైన, నేవిధమైన సంశయ మేర్పడినను మన్నింప వేడుచున్నాను.

ఆంధ్రనాటకసమాజములలో కొన్నిటిమాత్రమే నేను చూచియున్నాను. నేను చూడని నటులు, నాటకము లెన్నేని కలవు. నా యనుభవము ననుసరించి యీపొత్తము కూర్పబడినది. ఈపద్ధతిలో నాంధ్రదేశపు నలుదెసలనుండి నాలుగైదు పుస్తకము లిట్టివి వెలువడినగాని ఆంధ్రనాట్యరంగము సంపూర్ణముగ తెలియనేరదు. ఇందులో జేర్పబడని పెద్దనటులందఱు పరిచయానుభవములు లేనందున విడచితినని మన్నింపవలెను.

నాపుస్తకములు తెలుగుదేశమున విజ్ఞాన మభివృద్ధి చేయుతలంపుతో మాత్రమే ప్రచురింపబడుచున్నవి. నా సోదరులు ఈప్రయత్నములో తగిన సలహాలందించి నా జీవితమునకు కృతార్థత నొనగూర్ప వేడుచున్నాను.

విద్యానిలయము. —పురాణం సూరిశాస్త్రి.

విషయసూచిక

మొదటి దళము (నాటకానుభవములు).

రెండవ దళము (ఆంధ్రనాటకములు)

మూడవ దళము (నాటకసమాజములు)

నాల్గవ దళము (ప్రసిద్ధనటులు)

మొదటిదళము

నాటకానుభవములు

విషయసూచిక

మొదటిదశము: నాటకానుభవములు

మొదటిదళము

నాటకానుభవములు

చిన్నతనములో నాటకములను పాటకచేరీలను దర్శించు వీలు కలుగకుండెను. నా యుపనయనసందర్భమ్మున కూచిపూడి భాగవతులచే నాడింపబడిన ప్రహ్లాదనాటకము, రామనాటకము నా ప్రథమానుభవముల నేర్పరచెను. బాల్యమైజమున వీని జరకాల మనుకరించుచుంటిమి. సుమారు పదేండ్లవయసున వలందపాలెముకంపెనీవారి స్టేజినాటకము "శశిరేఖాపరిణయము" చూడగలిగితిని. కూచిపూడి భాగవతులు బాడిదచెక్కనగలను, కిరీటభుజకీర్తులను, మొగలాయితరహాదుస్తులను, హరితాళవర్ణమును విరివిగా నుపయోగించుచుండిరి. నాటకము ముగిసిన తెల్లవారి రంగమంతయు నద్దపుపెంకులతో నిండియుండెను. హాంగులోని జనమంతయు పాత్రసంభాషణము, కీర్తనలు అందుకొని గందరగోళముగ బాడుచుండిరి. హాస్యగాడు ఎవ్వరియో వల్లించిన వాక్యములతో కొందర నానందింపజేయుచుండెను. స్త్రీవేషము ప్రవేశించునపుడు తెరయొకటిపట్టి కాగడాలమీద గుగ్గిలము జిలికించి భామను తళుక్కున బ్రకటించుచుండిరి. ఈ భాగవతములో మిక్కిలి వికృతముగ నాకు తోచినపట్టు రాజుచేసిన ప్రతిచేష్టను, అభినయమును మంత్రి నిరర్థకముగ ననుకరించుచుండుటయే. వీధి భాగవతములందలి యంగవిన్యాసము, అభినయరీతులు నే నెప్పు డెరుగకుంటిని. మా

నాయన్న నాటకపు మధ్యాహ్నముల నటులకు పద్యములను, దరువులను, చదువవలసిన రాగముల నిర్ణయించుచుండెను. అప్పుడు వారు తలచుచుండిన రాగములు చాలవరకు కర్నాటక సంగీత రీతులవేయని మాత్రము జ్ఞాపకమున్నది. శ్రీరాగము ప్రధానముగానుండెను. నరసింహమూర్తి వేసినవాడు ఆదినము ఉపవాసముండెను. ఆకాలములో గ్రామములోని పెద్దమనుష్యులనేకులు భాగవతమందలి రసాభినయముల నెక్కువ ప్రోత్సహించుచుండిరి.

వలందపాలెపు కంపెనీ చెన్నుగిరిపేటలో నొకపందిరిలో నుండెను. ఎదుట తెల్లని సైనుతెరలోపల చిత్రములులేని గుడ్డపీలికల రంగపక్షములు, వికృతముగ భీకరముగ డాబురంగులతో జిత్రింపబడిన తెరలు యీపందిరిలో నమర్చబడి యుండెను. అప్పటికి బందరులో రామానాయుడుపేట హిందూథియేటర్, గొడుగుపేటలోని ఛత్రపూర్ జగన్మోహన్‌థియేటర్ ప్రసిద్ధములై హైందవపురాణ గాథలను గద్యములలో నాడుచుండిరి. కాని వీరి గద్యావస్థ నేను చూచియుండలేదు. వలందపాలెపువారి శశిరేఖాపరిణయము ఆనాటి నాట్యవైఖరుల సామాన్యలక్షణములు ప్రతిబింబించునని నమ్ముచున్నాను. ముందు గజాననదర్శనము, సరస్వతీప్రసన్నము, సూత్రధారునకు కలిగెను. తాంబురాశృతితో తెలుగు కీర్తనలు, అప్పుడప్పుడు హిందూస్థానికీర్తనలు పాడబడుచుండెను. రాక్షసపాత్రములు చినాలిరంగు పూసుకొని, జెడలు వ్రేలాడ, వలవల కేకలిడుచు, నాపేటలోని నిద్రాయత్తులెల్ల రులికిపడు

నట్లుగా బొబ్బలిడుచుండిరి. గద్యము పట్టిపట్టి ప్రత్యేకరంగోచ్చారణాఘణుతులతో నుపన్యసింపబడెను. ఈనాటకములో హాస్యగాడు వేపమండ నొకదానిని నెత్తికి తగిలించుకొని యసందర్భపు వాక్యములతో నార్యుల నవ్వింప జూచుచుండెను. వైర్ వర్కు విశేషము వాడబడెను.

1898 లో గడ్డిపూడిభాగవతులు మావాకిట దాష్టీక పంతులు నాటకమును, రెడ్డికథను ప్రదర్శించిరి. వీరిలో కొందరిప్పుడప్పుడు యాచనార్థము బందరువచ్చి మాయింటివారికి జాతీయములు చెప్పిపోవుచుండిరి. కూచిపూడి భాగవతులు, అభినయ సమయసంకేతముల పాటించుటకు, తమ ముఖ నేత్రహస్తముల, నేవిధి కష్టించి యలవరచిరో, అటులనే పగటిభాగవతులు, ఈప్రాంతముల మొగలాయీకాలపు ప్రభుత్వవర్గమును, జనసామాన్యమును యథారూపముగ ననుకరించుటలో బాటుపడిరి. తరువాతి స్టేజినాటకముల హాస్యాభినేతలు జాతీయములు జెప్పయత్నించినను, వీరి హాస్యసందర్భములు కాలోచితముగ నున్నను, హాస్యవాక్యములందెక్కువ స్వాతంత్ర్య సమయస్ఫూర్తు లుండినను, జాతీయానుకరణమందు నవీనహాస్యగాండ్రకు ప్రత్యేకశిక్ష లేదు. పగటిభాగవతులు ప్రదర్శించినపట్లు, అధునాతనసంఘ పరిస్థితులకు సంబంధించినవి కాకపోయినను, ఆయా జాతి మానవులకు నాయా వృత్తులలో నుండువారికి నైజమైనవనియే చెప్పవచ్చును. జిల్లా సీమలలో పగటిభాగవతుల జాతీయానుకరణ మీనాడు కాలదోష మనుభవించినను, తెలుగుదేశపు మెట్టజిల్లాలలోను

హైదరబాదు ప్రాంతములలోను నిప్పటికిని వర్తించు ప్రజాజీవనమున కివి యథార్థరూపచిత్రములని భావింపదగును. పగటిభాగవతుల దుస్తులును, పాత్రౌచిత్యమును, స్వరాభ్యాసమును, ఈనాటి స్టేజిజాతీయములు సమీపించలేకున్నవి. ఈపగటిభాగవతములు పూర్వము బ్రాహ్మణనటులచే నభినయింపబడెను. మానాయనచిన్నతనములో నిందు తాడేపల్లి విస్సయ్య మిక్కిలి పేరొందియుండి బందరులోని పెద్దఅధికారుల ప్రాపకమనుభవించుచుండెను. నేను చూచిన మేళముకూడ బ్రాహ్మణులదే. ఇటీవల బ్రాహ్మణులు జాతీయనాటకాభినయ శిక్షాభ్యాసములను వదలినట్లు కనుపించుచున్నది. ఈనాడు పగటిభాగవతము గొల్లలు, మాలలు, మున్నగు వీధాదిదుర్ల యాధీనమున జేరి ప్రతిభాసంపత్తి చెడియున్నది. ఇరువదియేండ్ల క్రిందటివరకు అభినయశాస్త్రసంకేతముల నభ్యసించి, భావరాగతాళముల యలంకారపరిజ్ఞానముతో, కూచిపూడిభాగవతులీప్రాంతమున నుత్తమరసాభినయముల జేయుచుండిరి. పగటిభాగవతులు ప్రత్యేకశిక్షనొంది నాఘిక జాతీయస్వరూపమును బ్రదర్శించుచుండిరి.

ఆకాలములో తోలుబొమ్మలు, దొమ్మరవాండ్రు, విప్రవినోదులు, భట్రాజులు, విశేషముగ వచ్చుచుండిరి. బయస్కోపులు తోలుబొమ్మలను చంపినవి. దొమ్మరవాండ్రు సర్కసుకంపెనీల డేరాడ్రెస్సుడేలుల కీల్గినవి. విప్రవినోదుల స్థానమును నవీనమాజిక్కు, మెస్మరిజములు, ఆక్రమించినవి. ఆకాలములో పల్లెటూళ్లయందు, సామాన్యపట్టణములందును

జంగముకథలు చెప్పు తందనాలవాండ్రు అన్నికులముల పెద్దలచే గౌరవింపబడుచు, మిక్కిలి యుత్సాహముతో, నభినయ కౌశలముతో, సమయస్ఫూర్తితో, వేషసౌష్ఠవముతో నాంధ్ర మరాటీగాథలను జెప్పి మెప్పించుచుండిరి. వీరి కథాప్రసంగము చాలవరకు భాణముల పోలిక నడచుచుండెను. ఆంధ్రుల నాటకాంకురము కొట్టి జంగముకథాబీజములనుండి ఉత్పన్నమై నదనుటకు సందేహము లేదు. బుంజలవాండ్రు, సుద్దులవాండ్రు, కొన్ని కులపురాణములను, తెలుగు సీమల గ్రామదేవతల కథలను, రసపుష్టిగల చిక్కని తెలుగుపలుకులతో, ముచ్చటగ శకకళ లుట్టిపడ జెప్పుచుండిరి. వీరందరు క్రమముగ పెద్దలగు రసజ్ఞుల యాదరణబాసి, కష్టజీవులగు పామరుల నిద్రావిలుంఠి తసిళ్లోవినోదముల కుపచరించి హీనదశయందున్నారు. 25 యేండ్ల క్రింద, బందరులో కవితాప్రదర్శనములు తరచుగ లేకుండెను. పంతులవారి మేడలో తిరుపతి వెంకటేశ్వరుల శతావధానమునకు నేను పోయియుంటినిగాని పెనసల్లు పంచిపెట్టుట, శాలువలు కప్పన పండిత విగ్రహములు సభాస్తారులై కూర్చుండుటయు మాత్రమే నే నప్పటికి తెలిసికొనగలిగిన విషయము. పెండ్లిండ్లకాలములో మాత్రము భట్రాజు లనేకులు గ్రామమునకు వచ్చుచుండిరి. వీరు వసుచరిత్రలోని పద్యములను, రాయన భాస్కరుని త్యాగసంకీర్తనము, తలలు మార్చిన స్తుతిపద్యములను, చక్కని శ్రీరాగశోభితమగు పల్లెటి తెలుగుపురాణ శైలిలో పద్దెములు జదివి, దాన కుతూహల మేర్పరచుచుండిరి. భట్రాజు లిప్పుడు వినోదమునకైన గానరాకున్నారు. బాల

కవులు, ఆశుకవులు, అవధానచతురులు, జంటకవుల గీతమా లికలు, దేశమునం దమేయపరిధవంబుల నల్లికొన, తెలుగు దేశపు నైజకళితాభినయములు వింతలై రూపుమాసినవి. ని

ధార్వాడకంపెనీ బందరుకు రావడము నేనెరుగను. వీ ఆదర్శమున బందరులో మూడు నాలుగు కంపెనీలు వెలసినవట. వీని తొల్లిటిరూపముల నేనెరుగను. నాదెళ్ల పురుషోత్తముగారు. మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రిలుగారు మొదలైన తెలుగుకవులు గద్యకీర్తన శ్లోకమయముగ, నాటకములువ్రాసి ఆడించుచుం డిరి. ఈనాటకముల గద్యవైఖరి నిటీవల చూచినాను. అప్పటి ప్రోజునాటకములు అభినయమునకు యెక్కువ అవకాశమిచ్చు చుండెననుటకు సంశయములేదు. బందరులో నాటకసమాజ ములచే యువకులకు గలిగిన నష్టములు నా కొక సంభాషణవలన తెలిసినవి. ఒకనాడు మానాయన పెందలకడ రాత్రిభోజనము చేయుచు, బండికట్టింపుమని యాజ్ఞాపించెను. మాతాత "యెక్క డకు పోయెద"వని అడిగిరి. "నాటకమునకు" అనగా "ఊళ్లోవాళ్ళ పిల్లలు చదువుసంధ్యమాని నగానట్రా యెత్తుకవచ్చి నాటకా లా డడము! వాళ్ళవాళ్ళు ఘోషించడము! మీవంటి ఉద్యోగస్థులు ఆనాటకాలు చూచి మెచ్చుకొనడంవల్ల, వాళ్ళుచేసేపని మంచిది అన్నట్టె అర్థమవుతుందిగదా! కాదా?" అని మాతాతగా రాక్షే పించిరి. అప్పటికే బందరులో ప్రధానపౌరుడుగనుండిన మాతం డ్రి మిన్నక తలవాల్చి "బండి అక్కరలే" దని చెప్పునెను.

1899-1900 లో గుంటూరు ఫస్టుకంపెనీ బందరువచ్చి ప్రదర్శించిన నాటకములలో వడ్డాది సుబ్బారాయుడుగారి

వేణీసంహారము, వీరేశలింగముగారి శకుంతల, కృష్ణమాచార్యులుగారి సారంగధర, చిత్రనళీయములు, జనరంజకములై బరగి యిచ్చటి నాటకపుకంపెనీలకు హృద్యమట్టు సమన్వితమైన నూతనాభినయరీతులు నలవరచినవి. వీని నాటకము నొకదాని నేను చూడగలిగితిని. దినవహి కృష్ణమూర్తియను నాతడు రాజమందిరమునుండి వచ్చి గొడుగుపేట కంపెనీవారికి వేణీసంహారము నేర్పుచుండెను. గుంటూరు కంపెనీవారిలో విద్యాన్న, హాస్యమునకు గోపాలరావు, శాస్త్రులు, ప్రసాదరావు మిక్కిలి పేరొందియుండిరి. గుంటూరువారు హిందుస్తానీతోడి, ఫలు. కాఫీ, మొదలయిన రాగములను, హార్మోనియమైను, మద్దెలను, బందరులో ప్రవేశపెట్టిరి. చిత్రములు కట్టిన సీనరీ, పోని జూచియు వీరి తరువాత బందరువచ్చిన పార్శీకంపెనీల వలన యిచ్చటివా రవలంబించిరి. మాగంటి సుబ్బారావు హరిశ్చంద్రపాత్రమును నభినయింప నొకమారును, యెడ్వర్డు పట్టాభిషేక సమయములో బుట్టయ్యపేటవారి శకుంతలను, లక్ష్మణస్వామిగారి షుమేరుసింగు నొకమారును, లింగమూర్తికి విద్యార్థులు పతక మొసంగిన చిత్రనళీయము మాత్రమే మెట్రిక్యులేషను ప్యాసగుసరికి నేను చూచిన నాటకములు.

మదరాసులో నంతగా ఒకటి రెండు పార్శీనాటకములను బి. యే. పరీక్ష దాటులోపల జూచియుంటిని. బి. యే. దాటినవెనుక బందరులో రికామిగా నుండిన సమయములో యిచ్చట నాటకములను చాలా చూచియు, గుంటూరులో

సెకండుకంపెనీ పేరు కనకరత్నంగారిదానితో విశేషసాంగత్య ముండియు, నాటకకళాభినయముల సందర్భములను తెలుసుకొనఁగలిగితిని. అప్పటికి దేశములో జాతీయభావము లంకురించి, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము, తిరుపతి వేంకటేశ్వరులు రచించిన భారతభాగవతగాథల పద్యనాటకములు అభివృద్ధిలోనికి వచ్చెను. వీనికితోడు ఈవన లక్ష్మణస్వామిగారు బందరులో ప్రతాపరుద్రీయము, రణప్రతాప మొదలగు నాటకముల నభినయించుచుండిరి. చరిత్రనాటకములలో అత్తపోరు బిడ్డమీద తీర్చినట్లుగా మహమ్మదీయులపై ద్వేషమూనుట నాఁటి దొల్లిటినుండియు ననహ్యముగనే దోచుచుండెను. గుంటూరు సెకండుకంపెనీలో ప్రసిద్ధులై యుండిన పెద్ద చిన్న లక్ష్మీకాంతములు, మల్లాది గోవిందశాస్త్రి, మొనమాడ్రి శీనయ్య, యడవల్లి సూర్యనారాయణ, బందరులో దేవరకొండ సుబ్బారావు, పామర్తి సంజీవరావు మొదలగు నటుల స్నేహ మా కాలములో నేర్పడి, నాటకములం దెక్కువ యభిరుచియు, విమర్శకశక్తియు నేర్పరచినవి. ఈకాలమందే తెలుగుసారస్వతమం దభిరుచియు, తెలుగులో శాస్త్రవిషయములఁగూర్చి పుస్తకములు వ్రాయుటయు నారంభించితిని.

1911-1915 చెన్నపురిలో రసాయనశాస్త్ర మభ్యసించుచు నాంధ్రసారస్వత ప్రయత్నములలో బాల్గొనుచుండిన, కాలములో తమిళ, కర్ణాటక, పారశీక నాటకములను, బళ్లారి, రాజమండ్రి మున్నగు ప్రదేశముల ప్రసిద్ధాంధ్రనాటక సమా

జములవారియాటలను, బయస్కోపులో జూపబడిన జగద్వి ఖ్యాతనటుల అభినయములను, కొన్ని ఆంగ్లనాటకములను, అన్ని కత్రులసంగీతకీర్తులను అనుభవించియుంటిని. ఇటీవల బందరులో నద్దియో యొకనాటకసమాజమున కెల్లప్పుడు సంబంధినై యుంటయేగాక హిందూదేశమం దెల్లెడ గల వివిధభాషల నాటకప్రదర్శనములు చూడగలిగితిని.

నేను నటుడను కాను. కవిని గాను. సంగీతమం దావంత యేనియు నాలాపించలేను. నాట్యరంగముల జిత్రించు నేర్పరి నికాను. కాని కావ్యసంగీతాభినయముల రసస్వరూపమును, సరసముగ ననుభవించు విమర్శకవిచక్షణ మొదటినుండియు నా కెట్టులో అలవడినది. నవలలు, నాటకములు, పద్యకావ్యములు విశేషముగ జదివియు చిత్రప్రపంచమందలి భావప్రకటనము మనసార గ్రోలియు, నుత్తమనాట్యసంగీత విద్యాప్రదర్శనంబు లనేకముల జూచియు, నాటకములందలి మంచి చెడ్డలు గుర్తించు వివేక మొప్పుచుంటిని. రసలక్ష్యములచే కన్న, గ్రంథావలోకనముచే కన్న, ప్రపంచమును నవరస భరితమైన అవస్థలలో జక్కగ బరికించి చూచుటవలన నాకు కావ్యనాటకకళాలక్షణములు విస్పష్టముగ బోధపడినవి. కళలన్నిటియందును సమానమైన ఆదరణాభిమానములు వానిలోని యందచందములారయు విజ్ఞానానుభవములు నా విద్యాభ్యాసకాలాంతమునకు జక్కగ కుదిరినవి. "నీవు యింత చక్కని విమర్శసూత్రము లెక్కడ చదువుకొన్నావు?" అని చెన్నపురిలో నుండగా నిప్పటి తెలుగు కవులలో వన్నెగాంచిన

కొండ్రు రడిగిరి. "అన్నిరకాల మనుష్యుల జీవితాంశములను లక్ష్యములో, సానుభూతితో విచారించుట వలనను ప్రకృతిని కనులు తెరచుకొనిచూచి అందలి రసభావములను లోతుగ ననుభవించుటచేతను కళారహస్యముల గుర్తింపగలిగితిని. ప్రకృతియే నేనుపయోగించెడి యలంకార లక్షణము."

కాలేజీలలో గావ్యనాటక విమర్శనమునకు ఉత్తమ గణ్యత నొందుచు, నుపాధ్యాయుల మెప్పు వడయుచుంటిని. బి. యే. లో నుండగా సంస్కృత నాటకములందలి స్వభావాదర్శ గుణముల గూర్చి వ్రాసిన ఆంగ్లవ్యాసము (The Real & Ideal in Sanskrit Drama) పండిత మాలూరు రంగాచార్ల గారిచే మిక్కిలి ప్రశంసింపబడినది. సారస్వత శిల్పములం దెట్లో అటులనే నాటక విమర్శనమందు లబ్ధమైన మహావిమర్శకుల నెల్లర జదువుచుంటిని. తరువాత సందర్భవశమున వ్రాయబడిన రూపకాభినయవిమర్శనములలో గొన్నిటి నిందు పొందుపరచియున్నాను.

1915 డిశంబరులో బందరుపురమందు కానుకొలను వెంకట్రామయ్యగారిచే నెలకొల్పబడిన ఆంధ్రనాటక ప్రోత్సాహక సంఘపు పోటీపరీక్షలు జరిగినవి. ఆ వెనుక నీ సంఘమునకు నేను కార్యదర్శినై రెండుసంవత్సరములు దీనివ్యవహారములు నాటకపరిషత్తను పేరుతో జరుపుచుంటిని. గుంటూరు, నెల్లూరు, విశాఖపట్టణము మొదలైన తావు లనేకములందు నాటకపరీక్షల గురించియు నాటకసంస్కరణమును గూర్చియు నుపన్యాసముల నిచ్చుచుంటిని. నాటకాభిలాషు లనేకులచే

నాటకాభినయములగూర్చి విమర్శనలు చెప్పించి కృష్ణాపత్రికలో ప్రచురింపజేసితిమి. మరియు నాటకసాహిత్యవిషయముల జర్పించు నుపన్యాసములన్ను, సభలను, బందరులోను, యితర తావులను జరిపించి వీనిలో ప్రముఖులగువారల కొందర గౌరవించుచుంటిమి. నాయాజమాన్యమున బందరులోను, నెల్లూరులో పోటీపరీక్షలు రెండు మూడు జరిగినవి. కాని పోటీపరీక్షలవలన మాత్సర్యమునకవకాశము లేకపోలేదు. నాటకసమాజముల పెద్దలెంతి వివేకౌన్నత్యములుగలవారయ్యును, సామాజికులలో పెక్కురు సామాన్య సంస్కారులగుటచేతను, పరీక్షాసమయమున కొందరు నటులు అదివరకెవ్వరు జూచి తలచియుండని ప్రతిభావిర్భావమున విస్తరించుటచేతను, పరీక్షాధికారులు వేషభాషాభినయసంగీతముల కేర్పరచిన గణనపద్ధతులలో నన్నిటియందు సమానసౌకర్యముగల సామాన్యనటునకు మొత్తముమీద నేదో ఒకదానియందు విశేషలక్షణముండి మిగిలినవానిలో జాలకుండిన నటనాయకులకన్న యెక్కువ ఫలితము వచ్చుటచేతను, పర్యవసానము అపజితుల కాశాభంగముగనుండుటచేతను పోటీపరీక్షలు విరోధముల కాకరమై పరిణమించెను. చిరకాలము నాయనుంగుమిత్రులగు కొందరతో నీకారణమున నౌదాసీన్యమేర్పడెను. ఈపని బాగుండలేదని నాసంబంధము 1918 లో వదలుకొంటిని. నాటకపరిషత్తుకార్యదర్శినై యున్నకాలములో "ఆంధ్రనాటకనామావళి" అను చిన్నిపొత్తమున నప్పటికచ్చులోనున్న నాటకాములను విభజించి ప్రాంత

రసోత్పత్తుల భేదమును సహేతుకముగ నేర్పరచియుంటిని. మరియు ననేక పెద్దల రావించి యుపన్యాస పరంపరలతో నాంధ్రనాటక సాహిత్యసంధర్భముల బందరుపౌరుల కందించుచుంటిని.

నేను సభ్యుడనైయుండిన "చిత్రకళాభివర్ధనీ" సంఘము సామాన్యనాటకసమాజములకన్న కొత్తదారులు త్రొక్కనేరక కాలధర్మ మొందినది. దివవహి కృష్ణమూర్తి వచ్చిన కాలములో నయ్యంకి శ్రీరాము లను యువకునితో కొండ నాటకములందు అభినయింప నిచ్చగించితిని. కాని సంగీతములేమిచే నాటకాభినయమున కుపయోగింపక చదువులలో బాగుపడ గలిగితిని. 1901 లో నేను, న్యాపతి మాధవరావుగారు, వేమూరి చిన్నయారావుగారు మొదలగు బాలుర మొక ఆంగ్లనాటకాభినయ సమాజ మేర్పరచితిమి. ఇందులో గొడుగుపేటలో నిమిత్తులనేకులుచేరి చంద్రహాస, మృచ్ఛకటిక మొదలైన నాటకము లభినయించుచు వచ్చిరి. ఈసమాజమే క్రమముగా చిత్రకళాభివర్ధని యైనది. ఇది కార్యజటిత్వమును పొంది యావల ముత్తరాజు సుబ్బరాయుని పేర మొలకెత్తి ముద్రారాక్షసాది నాటకముల ప్రదర్శించినది.

కూచిపూడి భాగవతములు 1900–1915 లో అనగంతి జనాదరణలేక కృంగుచుండెను. ఈవెనుక విద్యాధికుల కభినయసాంప్రదాయములందు అభిమాన మెక్కువ వికసించినది. స్టేజినాటకములు కొంతకాలము పద్యములతోను, మట్లతోను, హోరున హార్మనీమోతలిడ, తపలాప్రబోధమున వీనుల

తల్లడిల్లు తమకాల మనుభవించినవి. 1900-1908 లో కృష్ణ
మాచార్యులగారి నాటకములు అఘులులో నుండెను. 1909-
1916 వరకు భారతనాటకములు, రసపుత్రగాథలు వాడుకలో
ప్రబలియుండెను. ఇంతవరకు తెలుగుజిల్లాలలోని నాటకసమా
జములు ఆయాగ్రామములందలి యువకుల యుత్సాహ
సహాయములచే చిన్నవిగ బయలుదేరి క్రమముగ కొంచెము
ధనార్జనము సేయుచు శాశ్వతభవనములను రంగపరికరములను
సంపాదించుకొనుచుండెను. కొన్నితావుల నాటకములతో సం
బంధములేని ధనికులు నాటకశాలలను వేయించి యద్దెల కిచ్చు
చుండిరి. స్వకీయభవనములుగల సమాజముల శాలలను ఊరి
లోని తక్కుడుకంపెని లద్దెకుతీసుకొని ఆడుచుండిరి. నాటక
సమాజములో తొలుదొల్త సభ్యు లర్థప్రతిఫల మపేక్షింపక
తమసొత్తునే వ్యయపరచి నడిపించుచుండిరి. బళ్లారి కంపెనీలు
ప్రప్రథమమున జీతగాండ్రగు వేషధారుల నుపయోగించు
పద్ధతి యేర్పరచినవి. 1912 ప్రాంతముల రాజమహేంద్ర
వరములో గున్నేశ్వరరావు, నాగేశ్వరరావు గార్ల నాటక
సమాజము వర్తకవ్యవహారలక్షణములతో నారంభించినది.
విశాలమైన నాటకభవనము, ప్రకృతి నతిశయించు రంగస్థ
లము, దివ్యమైన దుస్తులు, నానాప్రాంతములనుండి మంచి
వేతనములిచ్చి తెప్పించిన నటవర్గము, పార్శీపద్ధతులలో బొం
బాయి, కలకత్తా పురములందలి యార్థికనాట్యశాలల ననుస
రించు శిక్షాపద్ధతులు గున్నేశ్వరరావుగారిచే నాంధ్రదేశ
మున ప్రవేశపెట్టబడినవి. వీరిమార్గ మవలంబించి మైలవరం

పాశ్చాత్యకంపెనీలు బెజవాడలోను, దుగ్గిరాల, తెనాలి, ఏలూరు మొదలగు తావులందును పెద్దనాటకవ్యాపారములు వెలసినవి. ఈసంస్థలు ఉత్తరసర్కారులలోని మంచినటుల నందర నాకర్షించుచు, స్వతంత్రనాటకసమాజములకు, పాత్ర దారిద్ర్య మేర్పరచినవి. కృష్ణా, గుంటూరు, గోదావరి జిల్లాలు జలవాహినీసౌకర్యమున పంటకుదురులై, సుభిక్షముగనుంటచే నిచ్చటి జను లన్నసమృద్ధిగలిగి బాలురకు విద్యాసంస్కారమీయ గలిగి యున్నారు. అందుచేత బళ్లారి, ఉడిపిసీమలలోవలె నాటక కంపెనీలకు బాలస్త్రీవేషగాండ్రు దొరుకుట దుర్లభమగుచున్నది. దొరకిన కొద్దిమందిని నాటకవ్యాపారసంస్థ లీడ్చుకొనిపోవుచున్నవి. ఇట్టి పెద్దకంపెనీల శిక్షవలనగాని యాంధ్రనాటక పద్ధతులు కళాపరిణామ మొందనేరవని యెడపల్లి సూర్యనారాయణ మొదలగు ప్రసిద్ధనటులు చెప్పుచున్నారు. నిజమే! ఏదో యితరవ్యాపారములందు దినమంతయు పొట్టకూటికై పాటు పడుచు కళాభిలాషచే నొకింతకాలము అభినయాభ్యాసమునకు వినియోగించెడి నాటకాభిమానులచేతిలో తెలుగునాటకములు పదును దేరజాలవు. వ్యాపారనాటకము లొసంగు నిరంతరశిక్షావిధానమునగాని నటు లారితేరరు. కాని ఈ వ్యాపారనాటకసంస్థలందు వేలకొలది మూలధనము వెచ్చింపబడి సమాజపోషణమునకు విశేషద్రవ్య మవసరమగుటచే ప్రజారంజకమగురీతి నాటకములనాడి జనసామాన్యమును మెప్పించి ద్రవ్య మార్జించవలసిన యగత్య మేర్పడినది. ఈనాటకసంస్థాపకులు వ్యాపారధీరత నొప్పియు, నాటకాభినయకళాకోవి

దులు గాంవారగుటచే, వీరి నాటకాదర్శములు బొంబాయి, కలకత్తా పురముల నాటకవ్యాపారరీతుల ననుసరించి జనించుటచే రంగుటింగుల జనసమ్మోహమును మెప్పింపవలయుటచే, నీపెద్దకంపెనీలు నటులకు నిత్యప్రత్యేకశిక్ష నొసంగుచున్నను, మంచి నటుల నొకవో గూర్చినను, విజాతీయ సంగీతపద్ధతుల కాంధ్రభాషను లోబరచి నాటకసాహితీ వినాశన మొనర్చి యున్నారు. తెలుగుపలుకుల తేటపదనులు సైజసంగీతలావణ్య మొప్పుచు భక్తిశృంగారకరుణారసవాహక సామర్థ్యమున ప్రపంచములోని బాసలన్నింటి మించి యున్నవి. ఇట్టి సుకుమారాంధ్రపదసౌష్ఠవము, వ్యాపార నాటక సమాజముల తపలాదరువులకు, బెదరి బొప్పికట్టి యున్నది. తెలుగుబాస బాపట్ల కాంతయ్యగారి లయప్రస్తరణోత్సాహదంభత్వమున సొంపుపెంపుల వదలి చిక్కియున్నది. సీనరీసొగసు, నటులసామర్థ్యము, రంగరచనాకౌశల్యము, హంగుబలము, మొదలగు నంగసమృద్ధిచే తళుకులాడెడి వ్యాపారనాటకము లీప్రాంతముల ప్రేక్షకుల మానస మాకర్షించి జనసామాన్యమునకు వ్యాపారనాటకరీతులే యభినయాదర్శము లను భ్రాంతి కలిగించినవి. 1914-1922లో మనప్రాంతముల నాటకము లన్నియు, పైవానిపద్ధతుల నవలంబించుకొనుచుండెను. పోటీపరీక్ష లెల్లెడల వ్యాపించి, నాటక విమర్శనము పరిఢవిల్లిన, 1915-18 లో నాటకాభినయలక్షణములు కొంతవర కూహింపబడినవి. సంగీత మభినయమున శవకాశ మొసంగదనియు, నాటకములలో సంగీతమును, హార్మనీ

మున్నగు దుష్కరోపవాద్యములను తగ్గించి పార్శ్వపట్ల యొత్తిడిచే తెలుగుభాష నలుగకుండ కాపాడవలెననియు, పండిత జనాభిప్రాయము ప్రబలుచుండెను. కాని నాటకముల ఆదరణ రసజ్ఞులను, కళాకౌశల విజ్ఞాతలను అగు విద్యార్థులవలన గలుగక, టింగురంగుల నాలకించెడి యాంసస్కారుల ప్రోత్సాహమున జరుగుచున్నది. నాటక మనగానే ఒబ్బుతోపని; ద్రవ్యసంపాదన ముండినగాని, నాటకసమాజములు నిలువనేరవు. విద్యార్థికులు, ఉద్యోగిజనములు నాటకకళను పోషింపని వ్యవస్థలో, నాటక సమాజములు జీవనాధారమునకు పామర జనానందకరముగ వర్తించుటొకటేతప్ప కానేరదు.

గుంటూరు, బందరు మొదలగు పురములలో సంగీత సాహిత్యములందు శిక్షవడసిన స్వాతంత్ర్యజీవనోపాధుల నొప్పు పెద్దమనుష్యు లనేకు లభినయకుతూహలులమేర్పడ నాదర్శ పరిణామమున నభినయింప నుద్దేశించి నాటకసమాజముల నెలకొల్పిరి. కాని వీనిలో బాల స్త్రీ వేషధారులు లభించకుండుట చేతను, ఈ పాత్రములు లేనిది నాటకములు జనరంజకములు గాకపోవుటచేతను, సామాజికులు స్వకీయావృత్తులందు నిరతులై తమనాట్యవిధుల సక్రమముగా నెరవేర్పనందునను, యుద్యోగిభరితమైన నాటకప్రయత్నములు క్రమముగా జచ్చుచున్నవి. బళ్లారికంపెనీలు, చెన్నపురి సుగుణవిలాససభ, తెనాలి కంపెనీలు, కొంతవరకు వ్యవహారిక పద్ధతులమీద నడుపబడి, ప్రధానపాత్రములు రసజ్ఞులగు స్వతంత్ర విద్యార్థికులచే నడుపబడుచున్నవి. ఎట్లయినను, మొదటినుండియు,

పెద్దవర్తకశాఖా నిర్మాణమందుగాని, రాజ్యధూర్వహణమునుగాని, చిరకాలమునుండి తెరిపిద్దు లేకుండిన, ఆంధ్రులు పారశీక మహారాష్ట్రులవలె విపుల సంస్థాపనల నిర్వహింపజాలకున్నారు. ఆంధ్రదేశమంతటను ఆదర్శప్రాయమైన విద్యాసంస్థాపనముగాని, గ్రంథభాండారముగాని, నాటకశాలగాని నిర్మింప నవకాశములు గన్పట్టవు. స్వకీయసామర్థ్యముచే నేర్పడు నల్పసంస్థల సమాదర్శప్రవర్తనముచే, నాంధ్రులు తమ సంకల్పముల నీడేర్చుకొనవచ్చును. సమస్త విషయములలో నిట్టి స్థితియే గోచరించుచున్నది. పై వ్యాసములలో స్వానుభవమున దెలిపెడి నానారాష్ట్రనాటకలక్షణములవలన నాంధ్రులే నాటకకళయందు ఆదర్శనామాహ్వయమును జేరియున్నారని విశదమగును. ఆంధ్రనాటకరంగమున వలయు మార్పులను ముందు సూచించెదము.

రెండవ వర్గము

ఆంధ్ర నాటకములు

విషయసూచిక

రెండవభాగము: ఆంధ్రనాటకములు

తెలుగునాటకముల పూర్వరూపములు - వాని ప్రాధాన్యము - చరిత్ర - విషయవిభజనము - మండలముల వారిగా భేదములు - కర్తృత్వము.

రెండవ దళము

ఆంధ్ర నాటకములు

(గ్రంథాలయ సర్వస్వము 1916)

మనుష్యునకు స్మృతియును జ్ఞాపకశక్తి యేనాడు కలిగెనో, ఆనాడే నాటకము లారంభమైనవి అని చెప్పవచ్చును. స్మృతివలన వెనుక జరిగిన సంగతులు మనోగతములై వలయు నప్పుడెల్ల గోచరించును. దీనివలననే మనుష్యుడు తన పరిస్థితుల వలనచే కలుగనోపని రాగద్వేషములను బుద్ధిపూర్వకముగ దెచ్చిపెట్టుకొని, వాని నిత మనుభవింపకయే అనుభవించెడి వానివలెనే కనుపడుచుండును. కోపము లేకయే కోపముండిన వానివలె నగుపడుట, భయము, శోకము, హాస్యము, తృప్తి, మొదలగు మనోచేష్టలను ఆవేశించి యభినయించుటయే నాట్యము. "అవస్థానుకృతిః నాట్యం." తాను పుట్టినప్పు డేడ్చుట నాట్యముకాదు. పుట్టనప్పుడు పుట్టినవానివలె నాచరించుటయే నాటకారంభము. మనుష్యుని యవస్థల ననుకరించుటయే గాక జంతుచేష్టల నభినయించుటయు వానికూతల ననుకరించుటకూడ నాట్యమనబడుచున్నది.

ఇట్టి యుత్పత్తిగల నాట్యము మనుష్యుని మనోవికాసము ననుసరించి యనేకరూపముల దాల్చినది. మన

ఆంధ్రదేశములో గొల్లగంతులు, చెంచుఆటలు, జంగము కథలు, పంబలసుద్దులు, తోలుబొమ్మలు. పగటిభాగవతములు, జాతీయములు, నృత్యనృత్తమయములగు భాగవత కలాపములు, సురుచిర భావపూరితములయి మానవనృత్తుల దలుకుటద్దములవలె ప్రతిఫలింపజేయు నాటకములు మున్నగు పరిణామముల జెందియున్నది. ఇందులో ఏది ముందు? ఏది వెనుక? నవరసములతోగూడి మనుష్యుని మనోవ్యాపారములను, గాఢాలోచనలను, సుఖదుఃఖములను, ప్రజ్ఞావిజయములను, విధిబలిమియు ననేకకథాసందర్భములలో నతి చమత్కారముగను, సంతోషదాయకముగను జూపట్టు నాటకరాజము నేతెరవున తొల్లిటి కోతిగంతులనుండి పరిణమించినవి! ఈపరిణామము, ఈనాటకవిన్యాసము మనయాంధ్రమున నాత్మప్రేరణచే కలిగినదా? లేక సంస్కృతాంగ్లేయపారసికాది వాఙ్మయముల సంపర్కమున నుదయించినదా?

హిందూదేశమునకు ఇతరదేశములకు నొక గొప్ప భేదమగుపడుచున్నది. ఇతరదేశములలో నొక్కొక్కకాలమున నొక్కొక్కరీతి రుచులు భావములు నడచుచుండి వాని కనుగుణమగు శిల్పము, చిత్రములు, ప్రబంధములు, నాటకములు వెలసి యావల నశి నశించి వాకుకలో దప్పపోవును. వాని తావున నభినవభావగర్భితములై విలసద్రసపూరితములైన నూతనకల్పనము లేర్పడియుండును. పాతవి చచ్చి క్రొత్తవి యుండును. కాని క్రొత్తవానియందు పాతకల్పనల పరిణామస్థితియు ఇంకను ముందు రానున్నవాని బీజములును

గోచరించును. అందుచే ఒక కల్పనచూచినంతనె దానికాల నిర్ణయము చేయవచ్చును. హిందూదేశమున నిట్టి యాధారములేదు. కాలావస్థలచే నూతనకల్పనలు యేర్పడుచు వచ్చినవి. సంపర్కముచే క్రొత్తపోకడలు జరిగినవి. కాని ప్రాతవి నశించలేదు. వేదయుగమందే యాచారములు ఏకల్పనాకృతులు ఎట్టిమనస్తులు ఏట్టినిబంధనలు హిందూదేశము నావరించియుండెనో, రామాయణకాలమున నెవ్వి వర్తించెనో, ద్వాపరమున నేవి ప్రబలుచుండెనో, కలియుగమున నానాశకములలో యవన మ్లేచ్ఛ ఆంగ్లేయాదిజాతుల సంపర్కమున నేమనోవికారములేర్పడియెనో, అవియన్నియు నింకనుయావనముతో, నిండారు చెలివితో నేనాడు వెలుగుచున్నవి, వాడుకలోనున్నవి. అభిజ్ఞానశాకుంతల మెట్టిరుచితో నాదరింపబడుచున్నదో సంబల సూక్తులుకూడ నట్టి జనసమ్మతమునే బొందుచున్నవి.

ఇట్టి కలగోలుగంపదశలో, ఇట్టి బీకరివకిరియావస్థలో నాటకక్రమమును నిరూపించుటకు "వటవృక్షన్యాయము" అనుతాత్కాలికమార్గ మేర్పడియున్నది. దీనియాధారముననే సర్ విలియం హెర్‌షెల్ అనునాతడు విశ్వవిన్యాసచరిత్రమును వెలిబుచ్చగలిగెను. దీనిప్రభావముననే సర్ హెన్రీమెయిను అనువారు సాంఘికధర్మవిన్యాసమును చిత్రింపగలిగెను. ఈ న్యాయమును ఆంధ్రసంస్కృతనాటకముల విమర్శన కుపయోగించినచో వాని తుదిమొదలులు, విన్యాసక్రమము కొంతవరకు తెలియగలదు. సంస్కృతనాటకాలంకారికు లంగీకరించు దశవిధరూపకములు వాస్తవమున నాటకవిన్యాసములోని వివిధ

సోపానములనియు, ఆంధ్రరూపకములగు జంగమకథలు మున్నగునవి యభినవనాటకముల పూర్వరూపములే యనియు, నివియన్నియు కలిసియుండుటచే "ఇది బీజము, ఇది పరిణామము" అని చెప్పజాలకున్నానేగాని వాస్తవముగ హిందూదేశవాఙ్మయమందు ఇతరదేశముల సాహిత్యమందువలెనే పరిణామసిద్ధాంతము వర్తించుననియు నొక్కి వక్కాణింపగలను.

పటవృత్తన్యాయమును, పరిణామసిద్ధాంతమును ఆంధ్రరూపకములపై బ్రయోగించి, భావవిమర్శనజేసి లోతుకు దిగినచో నేను మూడవపేరాలో ఇచ్చిన విన్యాసము ననుసరించియే ఆంధ్రనాటకములు పరిణమించినవని స్పష్టమగును. ఇందు క్రమముగ నెవరో చేసినారని, అననాగని చెప్పునది తానే చేయుట కలుగుచున్నది. కోతులలో, జంతులలో, దయ్యములలో చేయుచేష్టలు క్రమముగ జరిగి మానవవ్యక్తులకును వ్యాపారములకును నిలువ తావిచ్చినవి. ఏకవ్యక్తి భావముదయించి యొక్కొక్క రసము వన్నెకెక్కినపుడు "రసముల ననుసరించెడి యంగవిక్షేపణము" వదలి "అర్థము" నాశ్రయించినది. ఇదియు వదలి ఆయావస్థలలో నరుడేరీతి నడుచునో దానినే యభినయింపు వాడుక లేర్పడినవి. ఇతివృత్తములలో గూడ నమ్మజాలని పురాణగాథలు కాలక్రమమున వదలి యంతకన్న విశ్వసనీయమైన చరిత్రాంశములును, వీనికన్నను ప్రత్యక్షమైన సాంఘిక విషయములును నాటకములలో జేరుచున్నవి. ఆంధ్రనాటకము రాను రాను సాంఘిక వ్యావహారికగాథల నంగీకరించి నాటకపరిణామమును సమీపించుచున్నదని చెప్పవచ్చును

ఆంధ్రదేశమునకు గంజాముజిల్లాలోని శ్రీకాకుళము వద్దనున్న నాగావళినదిని యుత్తరసరిహద్దుగ నంగీకరింప వచ్చును. దక్షిణమున నాంధ్రము కాంచీపురము పాలారు నదులవరకు ఆక్రమించియున్నది. చెన్నపురినుండి బళ్లారివరకునుబోవు సరళరేఖయు నాయెడనుండి హైదరాబాదుమీదుగా జయపురమువరకు జనునదియు పశ్చిమసరిహద్దులు. ఇట్టి యాంధ్రదేశములో తెలుగునాటకముల పూర్వరూపము ప్రమాణముగ స్థాపించి యుంటిమి. కృష్ణా గోదావరి తుంగభద్ర పెన్నానదుల పల్లపుభూములు తొల్లిటినుండియు ఫలవంతములై విద్వాంసుల కునికిపట్టులై యుండెను. ఈప్రాంతములయందు భరతశాస్త్రాలంకృతములయిన రూపకములు ఆడబడుచుండెను. ఇప్పటివారలే బొబ్బిలి మొదలు కాళహస్తి పర్యంతము వ్యాపించు ఆంధ్రరాజ్యస్థానములకరిగి భరతశాస్త్రవిలాసముల జూపుచుండిరి.

తురకలు, ఆంగ్లేయులును మునుముందు సముద్రతీరములగల ముఖ్యపట్టణములనే న్యాసపరచికొని యాయాతావుల తమ రాజ్యముల స్థాపించుచు వచ్చిరి. అందుచే బందరు, రాజమండ్రి, బళ్లారి, నెల్లూరులోని ప్రజలును ఆయూరుల సమీపదేశమందలివారును ఎక్కువ నాగరికులై నూతనమార్గముల నవలంబించగల చలాకితో కూడియున్నారని శంకరనాయుడుగా రొకతావున చెప్పిరి.

1870 లో మొదలిడి, 1890 నుండి నడచిన యిరువది యైదుసంవత్సరములలో మిక్కుటముగ వ్యాపించి ఆంధ్రదేశమును నాగరికపరచిన విద్యావ్యాప్తియు, దేశాభివృద్ధియు

పూర్వవిద్వత్ స్థానములను రాజ్యసీమలను నవి మిక్కిలిగ బాగుచేసినవి. రోడ్లు, కాలువలు, రైళ్ళు, పోష్టు తెలుగు సీమల జట్టించి రాకపోకల కెంతయు వీలుకలిగించినను— విద్యాభివృద్ధియు విద్యాలయప్రతిష్ఠాపనమును నదీతీరములను పూర్వవిద్వత్ స్థానములందును ఎక్కువగ జరుగుచున్నవి. విద్యావ్యాప్తి ననుసరించియే ముద్రణాయంత్రములు వెలయు చున్నవి. ముద్రణాయంత్రవిస్తరణము ననుసరించియే గ్రంథప్రచురము జరుగుచున్నది. అభివృద్ధి యాంధ్రదేశమంతట నున్నది. కాని కొన్ని తావులయందు మిక్కుటముగను మరి కొన్నిట నల్పముగను జరుగుచున్నది. పోష్టాఫీసు పనిచేయు చున్నదే కాని యొకతావున ప్రచురించు పుస్తకములు మరి యొకతావున రుచించుచున్నట్లు గోచరించదు. విద్యావ్యాప్తి యచ్చటచ్చటి ప్రచురములవలననే జరుగును గాని యన్యమైన వానిచే జరుగదు.

గడచిన 25 సంవత్సరములలో నాంధ్రదేశమునకు గలిగిన విద్యాసంస్కారమును, అందుచే న్నాటకరంగమునకు గలిగిన మార్పులను భావభేదములను విమర్శించినచో నీపాతిక సంవత్సరములను మూడుకాలములుగ విభజింపవచ్చును.

మొదటి 10 సంవత్సరముల ప్రథమ కాలమునందు (అనగా 1891 - 1901) ఆంగ్లులకు ఆంధ్రమునం దభిమానము లేక యుండెను. మన ప్రబంధములు బూతులనియు, మన శాస్త్రములు కల్లలనియు, మన యాచారము లమానుషేయములనియు నేర్చుకొనవలసినది, ప్రేమింపవలసిన దెల్ల యాంగ్లేయమే యను

నభిప్రాయము జనసామాన్యమున వ్యాపించియుండెను. ఈ కాలములో వ్రాయబడిన నాటకములు చాలభాగము దేశవాళిక్కి ననుసరించి పూర్వరూపకములుగ నుండెను. నూతన పద్ధతుల ననుసరించినవి సంస్కృతనాటకముల భాషాంతరీకరణములుగ నుండెను. సంఘములోని యాచారములను నిరాఘాటముగ నిర్దయతో వెగడు ఫార్సులు వెలువడుచుండెను. ఆంగ్లేయనాటకముల ననుసరించి కొందరు వ్రాయుచుండిరి. నిజముగ నాంధ్రమైనది ఎక్కడను గానరాకుండెను.

విక్టోరియారాజ్ఞి మృతినొందె. ఆమెతో నాంగ్లేయ ప్రభుత్వప్రశాంతరుచులు అస్తమించెను. 1901 మొదలు 1906 వరకు జరిగిన 5 సం॥ముల ద్వితీయకాలములో హిందూదేశమం దనేకవిధమైన శంక సమస్తవిషయములందు కలిగెను. మన కేవిధమైన నాగరికత, శాస్త్రములు, మర్యాదలు, శిల్పాది కళలు ఉన్నవి? మనము మనుష్యులమేనా? పశుప్రాయులమా! మన ప్రభువులు మనకన్న ఎక్కువకాదా? మన ఐశ్వర్యమే వారి సొంతమను మాట నిజమా? మన అభివృద్ధి మన స్వాధీనముననే యున్నదా? అను శంకలు కలుగసాగెను. ఈకాలములో వంగా మహారాష్ట్రభాషలను కొందరు ఆంధ్రు లభ్యసించిరి. అచ్చటి విద్వాంసులు హిందూవిద్యలను గురించి యందలి భావగాంభీర్యమును రసపుష్టిని వెల్లడింపసాగిరి. ఈకాలములో కొన్ని చరిత్రనాటకములును కొన్ని ప్రబంధాత్మకములయిన గాథలు నాటకములుగను ప్రచురింపబడుచుండెను.

1906 తో మూడవకాలము ప్రారంభ మగుచున్నది. మన మంచిచెడ్డలు మనచేతిలోనె యున్నవనియు మన సంఘ మభివృద్ధిలోనికి రాదలంచినయెడల సంఘసంస్కరణముకన్న సంఘములో. పూర్వచరిత్రలను విద్యలను ఆచారములను మరల బ్రతికించి వాని వెలుగున నూతనమార్గముల నరయ వలయుననియు ప్రజలకు దోచినది. చక్కని ప్రబంధము లన్నియు నాటకములుగ మార్చబడినవి. వీరరసమును బుట్టించు భారతకథలు మిక్కుటముగ నాటకములలో జేరినవి. దేశచరిత్రల ననుసరించియు బంగాలీ మరాటీ హిందీ భాషల లోని నవలల ననుసరించియు చరిత్రాత్మకములయిన నాటకము లనేకములు బయలువెడలినవి. దేశములో జరుగువృత్తాంతములు నాటకములుగ వ్రాయబడుచున్నవి. ఈపదిసంవత్సరములలో నూతనపద్ధతులు వచ్చినవిగదా యని పూర్వగాథలు పూర్వపు వీధిభాగవతపు ఫణితిలో నాటకములు మానలేదు. ఈదిగువ పట్టీవలన నేజాతినాటకము లెన్ని బయలువెడలినది తెలియగలదు.

(1906—1915.)

ఇతివృత్తము.	క్రొత్తరకపుస్టేజి నాటకములు.	ప్రాతరకపు వీధిభాగవతములు.	మొత్తము.
పురాణగాథలు	48	3	51
భారత కథలు	38	2	40
రామాయణకథలు	32	5	37

కృష్ణకథలు	20	3	23
హరిశ్చంద్రలు	15	5	20
శాకుంతలలు	8	5	13
భోజప్రబంధములు	5	0	5
తెలుగుప్రబంధముల ననుసరించినవి	14	1	15
సంస్కృతములోనివి	20	0	20
ఇంగ్లీషులోనివి	14	0	14
పార్సీలోనివి	8	0	8
ప్రజారంజకములు	53	13	66
ప్రహసనములు	16	0	16
చరిత్రలు	38	0	38
సాంఘిక విషయములు	54	0	54
ఎందులోను చేరనివి	5	5	10
మొత్తము	388	42	430

ప్రాతనాటకము లనునవి చాలభాగము మదరాసులో ప్రచురింపబడి చాకలపేట తిరువట్టూరు మొదలగు తావుల నివసించుచు పంగనామాలుపెట్టి రేఖలాబండ్లపై పరుగిడు "వీటుకారు"లచే నుపయోగింపబడుచున్నవి. ఇందులో కొన్ని చిత్తూరు, కార్వేటినగరం, కాళహస్తి, అమ్మనబ్రోలు మొదలయిన తావులగూడ వాడబడుచున్నవి. ఈ ప్రాతనాటకము లన్నియు పురాణగాథలు, ప్రజారంజకములగు కథలు కల్గియున్నవి. నాటకవిషయములలో చెన్నపురిది మిక్కిలి యనాథస్థితి.

నూతననాటకములలో కర్నూలు, అనంతపురము నుంచి 3 నాటకములు ప్రచురింపబడినవి. కడపజిల్లాలో ఏమీ కనుపించవు. కృష్ణా గోదావరి విశాఖపట్నం జిల్లాలతో పాటు బళ్లారికూడ సర్వవిషయములందు నాటకాభివృద్ధిని చేసియున్నది. ఫార్సులు చాలభాగము పల్లెటూళ్ళలో పోరాడి కాని, రాగద్వేషములు ప్రబలినమీద కాని వ్రాయునట్టి యున్నవి. సాంఘికవిషయమైన నాటకములు చాలభాగము మన సంఘములోని దురాచారముల గూర్చియు సంఘసంస్కరణప్రయత్నములను గూర్చియు వ్రాయబడినవి. పురాణగాథలలో ప్రహ్లాద వామనచరిత్రలు, పౌరాణిక వివాహములు, అవతారకథలు చేరియున్నవి. రామాయణకథలలో తరుచుగ సీతాకళ్యాణము, పాదుకాపట్టాభిషేకము వచ్చును. వీనివెనుక ఉత్తరరామాయణకథలు, అరుదుగ రామప్రస్థానము, యుద్ధము, సంపూర్ణరామాయణము. భారతనాటకములలో విరాటపర్వము, సుభద్రావిజయము, శశిరేఖాపరిణయము ఎక్కువ వాడుకలోనున్నవి. కృష్ణగాథలలో రుక్మిణీకళ్యాణము సర్వసాధారణము. దీనివెనుక శ్యమంతకమణికథ, పారిజాతాపహరణము, కుచేలోపాఖ్యానము యథాక్రమముగ ప్రజారంజకములని తోచుచున్నవి. ప్రజారంజకములగు నాటకములు సామాన్యముగ శృంగారరసముతో గూడి యేకారణముచేతనో విషాదభావమును కలిగింపునవిగ నున్నవి. ఇందు సారంగధర, తారాశశాంకవిజయము, బిల్హణీయము, ఉషాపరిణయము, సావిత్రికథలు, చంద్రమతీ కథలు,

దమయంతి, చంద్రకాంత, చంద్రహాస, స్త్రీసాహసము మున్నగునవి యథాక్రమముగా గౌరవింపబడుచున్నవి. తెలుగు ప్రబంధములలో నాటకముగ రచియింపబడి పేరొందినది మనుచరిత్ర. దీనివెనుక హరిశ్చంద్ర, శాకుంతల, వైజయంతీవిలాసము, పారిజాతాపహరణము, కళాపూర్ణోదయము, ప్రభావతీప్రద్యుమ్నములు వచ్చుచున్నవి. ప్రజారంజకములగు గాథలలో చాలభాగము ప్రబంధముల ననుసరించినవేగాని, వానిజనరంజకము మనుచరిత్రవలె కవియందలి గౌరవమువలన నేర్పడినదికాదు. ఆకథలు దేశములో ప్రాకి ప్రబంధకర్తలచే గైకొనబడినట్లె నాటకకవులచేగూడ స్వీకరింపబడినవి.

1905 వ సంవత్సరములో మొత్తముమీద 10 నాటకములు ప్రచురించబడెను. 1891-1905 లోపల నూఱునాటకములకన్న నెక్కువ వెలువడలేదు. ఇందులో 70 నాటకములకు పైగా ప్రాతఫణితిచే. దీనిచే గడచిన 10 సంవత్సరములలో వెనుకటి 15 సంవత్సరములలోకన్న నాల్గురెట్లు గ్రంథములు వెలువడినవనియు, ప్రాతనాటకములసంఖ్య 11 వీసములనుండి $1\frac{1}{3}$ వీసమునకు పడిపోయినదనియు తేలుచున్నది. ఇట్లు పడిపోవుటచే అభినవనాటకములు మదరాసు, దక్షిణనెల్లూరు, పల్నాడు, పాకనాడు, తిరుపతిసీమల వొచ్చినవని యెంతమాత్రము తలపకూడదు.

హైదరాబాదులోను మరికొన్ని తావులను కులవృద్ధలకథలను డ్రామాగా వ్రాయువాడుక కలదు. చిక్కయ్య, లక్ష్మీనరసింహస్వామియాజులు, శివరామబ్రహ్మం, రామమోహనరాయి

మొదలగువారి జీవితములు రూపకములుగ జేయబడినవి. వాని రుచి నేనెఱుగను.

కడచిన పది సంవత్సరములలో

1906లో-20	1911—59
1907—20	1912—49
1908—29	1913—60
1909—44	1914—56
1910—42	1915—49

నాటకములు ప్రచురింపబడినవి. నాటకప్రచురములకును సంవత్సరసంఖ్యకును సంబంధములేదు. కాని ఆంధ్రదేశములోని ముద్రాయంత్రముల సంఖ్యగాని నాటకసమాజముల సంఖ్యగాని దొరకినయెడల ఆ సంఖ్యలకును నాటకప్రచురములకును గణితనిబద్ధమైన సంబంధము గోచరింపవచ్చును.

తెలుగుదేశమున ఎన్ని నాటకసమాజము లున్నదియు అవి యేనాటకము లాడునది తెలిసినయెడల ఆంధ్రులనాటకాభిరుచుల దెలుపు మ్యాపులనే గీయవచ్చును. ఇట్టిమ్యాపులను మాసంఘమువారు ప్రచురించు క్యాటలాగులతోబాటు వెలిబుచ్చ నుద్దేశించియున్నాము. ఇండస్ట్రియల్ మ్యాపును జూచినచో నేదేశమున కేవిధమైన వస్తువులు కావలసియుండునో తెలియును. అటులనే ఆంధ్రదేశమందలి నానాప్రాంతములలోని నాటకకంపెనీలు, ఆడే ఆటలు, వాని ప్రదర్శనాక్రమములు దెలిపెడి మ్యాపు లుండినచో మనము సులభముగ నచ్చటి ప్రజల రుచులను గుర్తెరిగి పనిచేయగలుగుదుము.

ఆంధ్రదేశములోని కృష్ణా గుంటూరు గోదావరి జిల్లాలలో అభినవ ప్రదర్శనారీతుల దెచ్చిపెట్టినది ధార్వాడకంపెనీ. ఇది షుమారు 25 సంవత్సరములక్రింద ఈదేశము వచ్చి యుప్పటివారినేత్రముల భ్రమింపజేసెను. ఇది మొదలుగనే ఊరూర కంపెనీలు వెలసెను. పెద్దమనుష్యుల పిల్లలు యిండ్లలోనుండి నగలెత్తుకుపోయి తమ విద్యాభ్యాసంగము విడి నాటకముల పాలైరి. అప్పటి నాటకములలో సినలు తక్కువ. తీగెపనులు ఎక్కువ. సూత్రధారుల సంస్కృతపు శ్లోకములు, గజానని స్తుతిస్, రాక్షసులు "పలపలపలా" అని గంతుక దినిగిపోవునట్లు కేకలువేయుట, హాస్యగాడు లోకోక్తుల గుమ్మరించుటయు అప్పటిప్రకారములు. నాటకములు సామాన్యముగ వచనములోనుండెను. ఆ వెనుక వచనము కీర్తనలు కలిసియుండెను.

ఇంతలో బళ్లారికంపెనీవారు పార్సీనాటకముల వలన ప్రదర్శనారీతుల గరచి చెన్నపురికరిగిరి. నిరర్గళముగ చేసియు తమనాటకముల విరివిగ నాడసాగిరి. వీరి నాటకములలో పద్యములు, కీర్తనలు విస్తారముగనుండి నాట్యనృత్యములతో ధగధగలాడుచుండెను. ఈస్థితి తెలుగుదేశమంతట వ్యాపింపసాగెను. ఎక్కడచూచిన నాటకములు వ్రాయువారు! పార్సీమట్లు, పద్యాలు నిండిపోయినవి. ఈవిధముగ కొంతకాలము సాగినది. నాటకములలో చేరినవారు చాలమంది యువకతులుగనుండి ఇండ్లను, ఒళ్ళును గుల్లచేసియుండుటచే నాటకపు కంపెనీల కొకవిధమగు కళంక మేర్పడినది. పూర్వము రంభా నృత్యము చేసినవారు యిప్పుడు ముసలులయినారు. ఇప్పుడు

వారితావునకు చేరువారు కానరాకున్నారు. దేశము సుభిక్షముగ నుంటచే మనజిల్లాలలో నాడువేషము ధరించువారును బాలురును దొరకకున్నారు. దొరకినవారు ఒకచో నిలువక ఇచ్ఛవచ్చినరీతి సంచరించుచున్నారు. ఇందుచే నాటకకంపెనీలు దుర్దశ చెందియున్నవి.

కొన్నితావులలో విద్యార్థులు నాటకసమాజముల నిలిపి యందు సాంప్రదాయపరులగు బాలురనే చేర్చి, వారినీతి నియమముల కాపాడుచు, నాటకప్రదర్శకుల కొకనూతన గౌరవమును దెచ్చుచున్నారు. ఇట్టి ప్రయత్నములు ప్రముఖముగా నెల్లూరు, రాజమండ్రి, బళ్లారి, బందరు పురములలో జరుగుచున్నవి.

విద్యార్థులు నాటకములందు పాత్రములు గైకొనుటచే నవి రసయుక్తముగను, అంగదోషములులేకుండను. ప్రదర్శింపబడుటయేకాక వారి ప్రదర్శనములు పాత్రౌచిత్యముల గూర్చిన యుపన్యాసములని చెప్పనోపును. వీరలు పిల్లవాండ్రు దొరకనికారణమునను, చెడుదురను భయమునను స్త్రీపాత్ర పిల్లలపాత్ర యెక్కువగ లేని నాటకము నభిలషించుచున్నారు. విద్వాంసు లేర్పఱచిన కంపెనీలలో అనేక హేతువులచే నరిత్రాత్మకమైన నాటకములు, సాంఘిక ప్రహసనములు ఆదరింపబడుచున్నవి. ఇట్టివే మిగుల దేశోపకారకములైన నాటకములు. ఆంధ్రమున నాటకవిమర్శనము లేదు. అందుకు తగిన పరిభాష యేర్పడలేదు. విమర్శములు వ్రాయువారు పాశ్చాత్య విమర్శకుల సిద్ధాంతము లవలంబించిరి. హిందూదేశపు ప్రత్యేక

భావమును మన ప్రాచీన సంస్కారములను, రుచులను గుర్తెఱుగక నాటకములను దెగడుచున్నారు. ఆంధ్రకవులకు ప్రాచ్యపాశ్చాత్య నాటకలక్షణములపరిజ్ఞానమేర్పడి జాతీయ సాంప్రదాయములను గుర్తించి ఆధునిక జీవితార్థములతో సమన్వయ పరుపగల శక్తియేర్పడినగాని మన నాటకములు బాగుపడనేరవు. విమర్శకులుకూడ నిటులనే యుభయ సాంప్రదాయాభిజ్ఞులై నాటక సంస్కరణమునకు దారి చూపుచుండవలయును.

మూడవ దళము

నాటకసమాజములు

విషయసూచిక

మూడవదళము: నాటకసమాజములు

మూడవ దళము

నాటక సమాజములు

చెన్నపురి సుగుణవిలాససభ

చెన్నపురిసాంఘికజీవనములో పెద్దపాయాల నభిల షించువారు, కాస్మొపోలిటన్‌క్లబ్బులో చేరి తమయాశల సిద్ధిజేసి కొనుచుందురు. ఆటలలో రుచిగలవారు యునైటెడ్‌క్లబ్బు, యస్. ఐ. ఎ., యం. సి. సి. మొదలైనవానిలో జేరుచుందురు. సంగీతమందు ఆసక్తిగలవారు మైలాపూరు, తిరువళిక్కేణి, ముత్యాలపేటలలో గాయకసంఘములను యేర్పరచుకొని యున్నారు. హాస్యకథలు జరిపించు సంఘములు కొన్ని కలవు. సుగుణవిలాససభలో, యిన్నిలక్షణములు చేరియున్నవి. చెన్న పురిలోని రసజ్ఞులగు విద్వాంసులు, కళాపోషకులగుధనికులు కూడి, కలసిపనిచేయునది సుగుణవిలాససభయే.

సుగుణవిలాస సభలో తెలుగు, ఇంగ్లీషు, అరవము, కొన్ని సమయములలో సంస్కృతము–ఈభాషలలోనాటకములు నడిపించు ప్రత్యేకశాఖ లున్నవి. ఈసభవారి నాటకములు,ప్రధానముగా సభాసభ్యుల వినోదము కొరకేర్పడి పైసంపాదన కంత ప్రాముఖ్యత లేదు. నాటకప్రచారము షేక్సుపియరు ఉత్సవము లవారములోను, దేవీనవరాత్రములు, శ్రీరామనవమి, కృష్ణాష్టమి, గణపతిపూజ, క్రిష్టమసు శలవులలో జరుగుచు నా యాపట్ల ఖర్చంతయు కొందరుధనికులచే భరింపబడును. అందు

చేత సుగుణవిలాస సభవారి నాటక ప్రయత్నములకు ద్రవ్యా టంకములు గలుగక, సరళముగ నడచుచుండెను. సభ్యులు వారివారి హాయా యెట్టిదైనను, సభాకార్యనిర్వహణమందు హెచ్చుతగ్గు లెంచక అందరు పూనికతో, కట్టుతో కలిసి యేపనినైనను జేయ సంసిద్ధులై యుందురు. నటులుకూడ యివ్విధమైన సమభావమునే అన్ని పాత్రముల యెడ జూపుచుందురు. నటులలో కొద్దిమంది జీతగాండ్రున్నను, చాలమంది వేతనము కన్న సభాసభ్యతవలన గలుగు సద్యోగాభివృద్ధినే, గమనించి ఊరకే పని చేయుచుందురు. సుగుణవిలాససభ స్వతంత్రజీవనముగల పెద్దమనుష్యుల నాటకసమాజమైనను, యిందలి కట్టుదిట్టములు, శిక్షాక్రమము, వ్యాపారనాటకసమాజముల పద్ధతులను మించియున్నవి.

'బళ్ళారిసీమలో గానకుతూహలమొప్ప గాలిపాటకులు సరసవినోదినీసభవారి పార్శీశిత్తు, తెలుగువట్లను పాడుకొనుచుందురు. మన జిల్లాలలో రాత్రివేళ నొంటరిగా దిరుగు తెరువరులు 'ఖలులైనాడు' 'అల్లుడారమ్మని' 'జాగయ్యనను కొట్టునోగురుండని' కొండలయుండ, చింతామణిలోని పద్యాలు, కొన్ని మైలవరం కీర్తనలు, పాడుకొనుచు నిశాసంచారభీతిని పోగొట్టుకొనచుందురు. అసగా తెలుగుజిల్లాలలోని సంగీతాభిలాషుల ప్రథమసాధనభరతలక్షణ మొప్పని నాటకసారస్వతములో దేలుచుండెను. వధుర, తంజావూరు మొదలైన అరవ జిల్లాల పిల్లవాండ్రు సంగీతవిద్యాస మెరుగుపడగమున్న ఉత్తమగీతములను, కృతులను, రాగములను, పల్లవులను పాటకచేరీలలో

తాము విన్నవాటిని అనుకరింప యత్నించుచుందురు. దక్షిణాది జనసామాన్యపు గానాదర్శములు తెలుగువారికన్న యిటీవల వరకు చాల విశుద్ధముగు నుత్తమగానలక్షణములతో నుండె ననుట సామాన్యానుభవము. దక్షిణాది దేవాలయముల నాశ్రయించి సంగీతకళాపరిశోధనమొనర్చు మహాగాయకుల ఆదర్శములే అచ్చటి జనసామాన్యము ననుసరించుచున్నవి. అందుచేత విశుద్ధమైన దక్షిణాది స్మార్తవైష్ణవకులజులతో నిండియున్న సుగుణవిలాససభవారి సంగీతాదర్శములు తెలుగునటుల గానసాంప్రదాయములకన్న యెన్నోరెట్లు సరసముగను, శ్రావ్యముగను, లక్షణసమన్వితముగను యేర్పడియున్నవి.

దక్షిణజిల్లాలలో సంచరించువారొకవిశేష మనుభవింతురు. పాఠశాలవద్ది గుంపులుగా వీటికేగు బాలురలో పెక్కుమంది లలితకోమల సుందరాకారములనొప్పుచు, బొద్దుగను, అందమగు స్త్రీరూపమునను, కనుపడుచుందురు. ఇదినేను చూచినంతలో దక్షిణాది బ్రాహ్మణబాలుర సామాన్యలక్షణమైయున్నది. అదేయీడుగల తెలుగుబాలురు సన్నగా పొడుగుగా, స్వతంత్రపురుషలక్షణములతో నగుపడుచుందురు. పెద్దయెదిగినతరువాతకూడ దాక్షిణాత్యుల శరీర మెక్కువ కోమల సౌందర్యతేజస్సులను జూపుచు, తెలుగువారిదేహములు బలవీర్యపాటవంబును పరిమాణగాంభీర్యమును కలిగియుందురు. ఇది సామాన్యలక్షణము. ఈ హేతువుచేత దక్షిణాదినాటకసమాజములకు తెలుగువారికేర్పడని స్త్రీవేషసౌకర్యము గలిగియున్నది. సుగుణవిలాససభవారి ఆంగ్లాంధ్రతమిళనాటక

ముల నాయికాస్వరూపలావణ్యముల నందికొనజాలు స్త్రీవేషధారు లాంధ్రదేశములో లేరనియే చెప్పవచ్చును.

ఈసభవారి నానాశాఖల సూత్రధారులు ధనికులై, విద్యాధికులై, చెన్నపురియు, భారతభూమియు, నొసంగగల నాటకకళాప్రసిద్ధస్వరూపములను జూచి విమర్శింపగల యవకాశము లొప్పియున్నారు. సంబంధమొదలియారు, భవానందం పిళ్లై, మొదలగువారు సామాన్యులు కారు. సంగీతపరిజ్ఞానము, నాట్యశాస్త్రలక్షణానుభవము, కావ్యాలంకారపరిచయము, విమర్శకజ్ఞానము కల వీరలు తమకు ఆజ్ఞానువర్తులగు నైచ్ఛిక నటవర్గముతో, విపులమగు ధనసహాయముతో జనసామాన్యమును రంజింపజేసి డబ్బుసంపాదించుటకుగాక కులవిద్యాధికార ధన సంస్కారము లొప్ప తమసభ్యుల వినోదముకొరకు రచించి యభ్యసించిన నాట్యవైఖరులు మనరాజధానికెల్ల నాదర్శప్రాయముగ నుండుటకు సందేహము లేదు.

సుగుణవిలాస సభవారి సీఁగీ కర్ణాటక సమాజముల సీనరీనిగాని, బొంబాయి యింపీరియల్ నాటకమండలివారి దానినిగాని, కలకత్తా ఆల్ఫ్రెడ్డు కరింతియను రంగవైభవములగాని, సిలోను కంపెనీల యంత్రసమృద్ధినిగాని యొప్పకున్నది. సుగుణవిలాససభ నాటకాభినయములం దెట్టి సాధుసంస్కార మగుపడుచుండునో, అట్టి లలితరామణీయకమే వీరిసీనరీయం దగుపడును. వెజ్జీరంగుల వింతతళుకు లీరంగమున గానరావు. దుస్తులు పాత్రోచితమగు రీతులలో సవిమర్శగ చక్కని సంస్కార మేర్పడినట్లు గూర్పబడినవి. ఈనాటకములో హార్మ

ని కేవలము శృతికొరకే సన్నని సరసనోత్రిల సామము, నటులపాటలతో ఫిడేలువినాదము మిళితమై యుండును. ఫిడేలే ప్రధానానుకరణమని చెప్పవచ్చును. కథాసందర్భములో సంగీతము అభినయమునకును రసప్రకటనమునకును ఉచితమైనంతవరకు సన్నని లేత వాణములో నుపయోగింపబడుచున్నది. మధ్యమధ్య హాస్యపు పట్లలోను, నారదుడు మొదలగు గాయకమూర్తు లేతెంచినపుడును, సుగుణవిలాససభవారి ప్రధాన గాయకులు తమ గానవిద్యానైపుణ్యమును విస్తరించి జూపుదురు. ఈవిషయములో కర్ణాటకులు కూడ నటులనే ప్రవర్తించుచున్నారు. కథా సందర్భమును బట్టి శృతి, గానవైఖరి, సీనరీ, దుస్తులు, పటప్రవర్తనము, అభినయవిశేషము గూర్పబడి అన్నియు నారంగములోని ప్రధానరసభావముల నుద్దీపించు మేళవింపులో కలిసి కరిగి యొక్కటై, మిక్కిలి ప్రశాంతముగను, రమ్యముగను, రసవాహకముగను ఉండును.

సుగుణవిలాససభవారి షేక్సుపియరునాటకము నైదారు చూచియున్నాను. లీలావతీసులోచనై, అల్లీఅర్జునా అను తమిళనాటకములను, స్వారోచిషమనుసంభవము, రామరాజ్యవినాశనము, చిత్రనళీయము తెలుగునను జూచియున్నాను. అన్నిటిలో అభినయము ప్రధానాంశమై, సరసప్రశాంతరానుభూతిక మెంచదగినవిషయమై, పాత్రౌచిత్య మెన్నదగినదై యున్నది. అందరుపాత్రధారులు, తమతమ భాగములను కూడికతో నిర్వహించినందునను, వేషభాషగీతాభినయముల కుచితమైన సరసావకాశనియమము లేర్పడుటచేతను, శాంతి

రుచులకీసరీ, యౌచిత్యమొప్ప దుస్తులు గల్పించినందునను, శీఘ్రాకర్షములలో నివి యన్నియు చక్కగ మేళవించి, యొకసుందరాకార చిత్రప్రదర్శనము, చక్కని కాంబినేషనుతో గూర్చినందునను సుగుణవిలాససభవారి నాటకము లాదర్శప్రాయములై యున్నవి. ఈసభలోగాని, మైలవరం, గున్నేశ్వరరావు. మోతే, రామవిలాస్, బళ్ళారి నాటకసమాజములలోగాని, మన చింకిరి బందరునాటకాలలో నగుపడునట్టి స్వకయాభినయప్రభావముగల నటులు, గాయకశిఖామణులు కనుపడరు. కాని వారిలోని సర్వాంగసౌష్ఠవము, మేళవింపు మనయందగుపడమిచే సీ నాటకములు వికృతముగ, భీభత్సముగ. నసహ్యముగ నున్నవి

చెన్నపురినాటకము లభివర్ణించుటలో అచ్చటి ప్రజాదర్శములు సరసమని చెప్పియుంటిని. ఇది నిజమే. జనసామాన్యుల నాట్యాదర్శము లట్టివే. సుగుణవిలాససభ చెన్నపురి ప్రజావర్గపు నాటకసమాజముకాదు. అవివేకీయున్నవి. అది చెన్నపురిలోని [illegible] విద్వాంసులమండలియై ప్రజాజీవితము నేవిధమునైనను మూర్తింపలేకున్నది.

బళ్ళారి. మైలవరం, రాజమండ్రి నాటకసమాజములు

వీరందరు తెలుగుపలుకుల నైజసత్వ మెఱుంగక పార్సీమట్లువింతవిరచనల నాంధ్రభాషకు జేర్చి, పార్సీనటుల లైముకై టుపోజుల నాశ్రయించి తెలుగుదేశములో పార్సీనాటకములకేతు తేర్చరచినవారలు. జనసామాన్యమును మెప్పించుకొరకట్టి పద్ధతుల

నవలంబించితిమని వారనుకొనవచ్చును. కాని మన మేది జనులకు నేర్పినమో అదియే వారియభిరుచుల కూర్పై యగును. జనులు విశ్రాంతికొరకు, వినోదముకొరకు నాటకములకేగుచుందురు. నటు లెట్టి తులలవరుచుదురో వానిలోనే జనులు సంతసించెదరు. పాశ్చ్యనాటక పద్ధతులు, ముచు, మొకలు బళ్లారినాటకములలో ప్రారంభించి యీవల రాజమందిరము, బెజవాడ సంస్థలలో విక్రుతవైశిత్యమును పొందినవి. కీర్తనలతో గూడిన గద్యనాటకముల స్థానమును గద్యపద్య గీతమయములగు పాత్రతరహా బళ్ళారి నాటకము లాక్రమించెను, కేవలపద్యము యమైన పట్టాకప్రు భారతనాటకము లాకప్రిక్కను ఆశ్రియించినవి. తిరువాత, వితప్పల తుంపుమట్లలో, తప్పలా మోత్రి లి ఘమఘుక్కలలో, హార్మనీ పెట్టెలుగా, నిరంతరము వీనుల శ్రమపెట్టు మైలవరం, రాజమండ్రి నాటకవైఖరు లేర్పడినవి. ఇవియే నేటికిని, యసంఖ్యాక ప్రేక్షకుల పరమాదర్శమై యున్నవి. పండిత విమర్శక జనంబులీ విధమగు నాటకముల నభినందింపకున్నారు. పద్యము, గీతము, సంగీతము తగ్గించి, అభినయమున కెక్కువ వవకాశమిచ్చు నాటకములు, నటులు నీనాడు గౌరవస్థాన మాక్రమించుచున్నారు. బళ్లారి, రాజమండ్రి, మైలవరం కంపెనీల నాట్యలక్షణ ప్రభావ మస్తమించినదని చెప్పవచ్చును. వీరినాటకము లనేకములు చూచియున్నాను.

కర్ణాటనాటకములు

బెంగుళూరులో ముందటేడు నివసించుకాలములో కర్ణాటకనాటకములను సవిమర్శముగ జూడగలిగితిని. కర్ణాటకము అరవముకన్న అందమైనభాష. ప్రౌఢవాక్యములలోకన్న, విరసంభాషణములోకన్న, పసిపిల్లల ముద్దుపలుకులలో కన్నడ కస్తూరి పరిమళించుచున్నది. కర్ణాటకుల పద్యగీతములు తెలుగులోని మార్గన మెప్పుకుంటచే ఏవు వీలైనపుడెల్ల సుప్రసిద్ధమగు తెలుగుపద్యములను, పాటలను, లలితమగు సంస్కృత శ్లోకములను నిర్మోకముగ జేర్చుకొని తమనాటకముల ప్రజారంజకముగను పండితజనాదరణీయముగను, ఔచితీసంపన్నముగను జేయుచున్నారు. కర్ణాటక నాట్యరంగమునకు ఉడిపి, కొంకణదేశముల చక్కని మేల్మివన్నెలబాలు రెందరోకూడి నృత్యముచే ప్రసిద్ధ, కృష్ణలీలలమన్నగు కథలకెంతయు హంగు నేర్పరచుచున్నారు. ఇది కర్ణాటకుల మొదటియదృష్టము. రెండవది మైసూరురాజ్యములో పెక్కుగాంధర్వులు నివసించుచు పోతన, గోపన, త్యాగరాజాదుల కావ్యసౌందర్యమును కర్ణాటకుల కెరుగ దెలుపుచుందురు. ఇందుచే నాంధ్రభాషలోని పదపన్యలాలిత్యము చాలవరకు పెంపుసు కన్నడలో చేరియున్నది. మూడవలాభము మైసూరు స్వాతంత్ర్యరాజ్యమగుటయే. నాలుకోకమారైన భూపాలకుని నిండోలగపుచందము లారాష్ట్రములోని జనులు చూడగలిగియున్నారు. రాజసభలు, మంత్రులు, చమూపతులు మొదలు పాటకపుజనమువరకుగల

వివిధతరగతుల జను లెట్టిమర్యాదలతో మెలంగవలయునో మహిసూరు కర్ణాటకులు తమ నిత్యజీవనములో శిక్ష నొందుచుందురు. అందుచేత వీరినాటకము లుత్తమగుణాభినయమునకు సహజముగను, ఉదారముగను ప్రవర్తించుచుండును. నాల్గవది మహిసూరులో హైదరబాదునందు వెలసెనే పెక్కుమంది జాగీరుదారులు, భాగ్యవంతులగు వీరశైవులు కలరు. వీరు నాటకసమాజములకు వలయు మూలధనమును వెచ్చించి, సొనువగు దుస్తులను, రమ్యమగు రంగసామాగ్రిని జేకూర్చి కర్ణాటకనాట్యరంగము బొంబాయి, కలకత్తాల వ్యాపార నాట్యాలయములతో తుల్యముగ వెలిగించియున్నారు. అయిదవ ప్రసంగతి మైసూరులో సమస్త శాస్త్రములు, నాటకసంకేతకలు, అందలి రసభావములతో తెరిగిన పండితవర్యు లనేకులున్నారు. వీరిశిక్షణచేతను రాజ్యాధికారుల సహృత్రితవిమర్శకరసజ్ఞతను సంతృప్తిపరచవలసియు కర్ణాటకనాటకములు, సీనరి, దుస్తులు, సంగీతము, వేషభాషాభినయములు, సందర్భపరి మనస్కారమున నేర్పరుచుకొనుటయే గాక, కథాసందర్భమును బట్టియు, పాత్రలక్షణములబట్టియు వీనినుపయోగించు నియమము లలవరచికొనియున్నారు. ఇన్ని సౌభాగ్యము లేకమై వెలసినందున కర్ణాటకనాటకములు, దక్షిణదేశములో నెల్ల సర్వాంగసౌష్ఠవ మొప్పియున్నవని చెప్పవచ్చును.

మైసూరు రత్నావళీనాటకసమాజమువారు దసరా మహోత్సవ సందర్భమున లంకాదహనమూడ జూచితిని.

వరదాచారి హరిశ్చంద్రపాత్ర మిప్పు డభినయించుటలేదు. హిరణ్యకశిప భూమికను పండితమాన్యముగ నిర్వహించు ప్రహ్లాదనాటకము నాదురదృష్టమున చూడనైతిని. లంకా దహనములో వరదాచారి రావణుడై యభినయించెను. మాగంటి సుబ్బారావుగారి పోలికను, అంతకన్న ననువగు లక్షణములతో, వరదాచారి నలుబదియేండ్లు గడచిన పెద్ద మహారాజువలె నగుపడుచుండెను. నగరాజరావుహిరణ్య కశిపవేషమునందుకన్న యెక్కువ భువనైకనాథ దర్పముచు, ఉచితమగు నాత్మనిగ్రహములో వరదాచారి ముఖమునం దమరియుండెను. రసాభినయమందును, భావవ్యాఖ్యానమం దును వరదాచారి ముఖముద్రలు నగరాజరావుతో పోల్ప దగినవికావు. మైసూరు నాయకులందరు మనయాంధ్రనట శేఖరుల తరువాతివారనే చెప్పవచ్చును. కాని యేవేషమున కెట్టినటు డుచితమో అట్టివారోకచో జేరిన సర్వాంగసహ కారసౌందర్యము మైసూరువారి కబ్బియున్నది. వరదాచారి సంగీతనిపుణుడయ్యును నాటకోచితమైనరీతిగా పాడుచు, పెద్ద పద్యములను, గీతములను, సమాసఘటితవాక్యములను, ఉచ్చ రించునపుడు నిత్యసంభాషణవైఖరులలో సహజసౌందర్య మొ ప్పించుచుండును. వరదాచారి పెద్దవాడై, సంసార విపర్యయ ముల తాకిడిదాకినపాత్రయమున నేనుచూచినను, నటునకుండ దగిన సర్వాంగశిక్షయు ఔచితీవిచక్షణయు జూపు నేర్పరిగా దోచెను.

మహారాజాకంపెనీవారి మృచ్ఛకటికా ప్రదర్శనములలో గాయకశిఖామణియగు చిక్కరామారావు చారుదత్తపాత్ర నభినయించెను. చిక్కరామారావు కొంచె మెరుపుగ పలుచని ఒంటితో చాలవరకు హరినాగభూషణముగారిని పోలి యుండును. గాత్రవైఖరులు, అభినయము కూడ నాగభూషణముగారివలెనే యుండును. ఈకంపెనీలో గోపాలరావ్ అను నతడు శకారపాత్రమును, మహానైపుణ్యమొప్ప నిర్వహించెను. అతనికనుకనే రాజప్రాసాదముల సత్యవర్తనము లెరిగినవాడు కనుకనే, యిట్టి నిరుపమపాత్రసాదృశ్య మొందగలిగెనని యూహించితిమి. పాశ్చాత్యవిమర్శకుల యభిప్రాయములో "మృచ్ఛకటిక" హైందవనాటకము లన్నిటిలో మేటి గౌరవ మొందియున్నది. ఇందులో శకారపాత్ర మతివిచిత్రమైనది. శకారుని వైభవము "భగినీభగ భాగ్యభవము." రాజరికము లేని రాచపోకడలు, సంపదలేని డంబము, ధైర్యమెఱుగని దుడుకుతనము, శీలమెరుంగని యధికారము, ధర్మమేర్పడని పెద్దరికము, నిలుకడలేని యుత్సాహము, నీతిలేని తంత్రము, పిరికితనము, క్రౌర్యము, నైచ్యము, వలపుపాడ లరయని మోహావర్తనము, రాజనామకులకుండనోపెడి దుర్గుణములన్నియు రాశీభూతమైయొప్ప, శకారుడు హైందవనాటకములకే కాక, నాట్యప్రపంచరంగమునకూడ మహావిచిత్రమైన పాత్రముగ నెంచ దగును. వీనిగుణరూపములతో సంపూర్ణసాదృశ్యమొంది, శకారసహజమగు రసభావవైఖరుల నతిరమ్యముగ నిర్వహించిన రాచబిడ్డ మిక్కిలి మెచ్చదగియున్నాడు.

బెంగుళూరు దొడ్డణ్ణహాలులో సామ్రాజ్యలక్ష్మీనాటక సమాజమువారు రత్నావళిని ప్రదర్శించిరి. ఇందు వత్సరాజ భూమికధరించిన నాగేశ్వరరావు మైసూరు వరదాచారివద్ద నాట్యశిక్ష నొందినవాడు. ఈతని విగ్రహపుష్టిని మిదివరకే ప్రశంసించియున్నాము. నాటకములో పాటకచేరీలుసలుపు దొరలవాటీతనికబ్బినది. గాత్రము గాంభీర్యమైనది కాకపోయినను, సన్ననిగానశిక్షలో మనోహరముగ నుండును. అభినయ మంతగా భావించదగదు. ఈతనితో రత్నావళివేషమూనిన సుందరి యాపాత్రలక్షణము చక్కగానభినయించె ననుకొంటిని.

సీ-హట్టి, విశ్వగుణాదర్శ నాటకసమాజముల, కృష్ణలీలను చూచితిని. సరిహట్టిలో గానహాస్య ములవడిన హాస్యనటుడొకడు విచిత్రమగు వినోదము లేర్పరచుచుండెను విశ్వగుణాదర్శలో కృష్ణలీలకుజూపిన సీనరీ మహాద్భుతముగ నుండెను. అందలి కృష్ణబాలకుడు నిజముగ శ్రీకృష్ణుడో యనునట్లు ముగ్ధమనోహరుడై, చేతపొందనై లేనగవు మొలకలై, చెప్పనలవిగాని యభినయ మొనర్చెను. బొంబాయిలో నాగరుబజారువెనుక గుజరాతీల కృష్ణాలయ మొకటి యున్నది. ఇది బొంబాయి గుజరాతీల ప్రధానదేవస్థానము. ఒం దొక జయపురపు శిల్పిచే తెల్లరాతిలో చెక్కబడి కొంచెము వస్త్రాలంకార మమర్చియున్న గోపాలవిగ్రహ మున్నది. బొంబాయి భాగ్యము, జయపురపు శిల్పము చేరి యమర్చిన యీ కృష్ణవిగ్రహము విశ్వగుణాదర్శలోని బాలునిజూచి చెక్కబడినదో, లేక కృత్రిమశిలాకృష్ణవిగ్రహపు పోలుపున

భగవంతుఁడా బాలుని గల్పించెనో చెప్పఁజాలము. కాని యీడియూ ముత్తెముమీఁద, బాలకృష్ణుని లేతిముద్దు గొలికించు సాధన లేరెంచే? ఆ బాలుఁడు అవిగ్రహము. వనితో రాధవేషము దాల్చిన గంగమ్మ సుకుమారకోమలసౌందర్య మొప్పుచు, బాలునితో గ్రీడించు నిష్కళంక ప్రణయానుభూతుల నభినయించి, రాధ కప్పుడమియుండున్న కృష్ణసంగమదోషమును వారించి, మాతృసమముగ, సోదరసహజముగ నిర్మల ప్రణయతత్త్వము నద్బోధించియున్నది గొబ్బిళంపెనీవారి యాటలు రెండుచూచితిని. వీనిలో ప్రహ్లాదనాటకమున నుపయోగించిన సరి హిందూస్థానీకృతులను కంపెనీవారు కృష్ణలీల నుపయోగించినదానితో సమానముగ నుండెను. వాసుదేవనను స్త్రీవేషధారి సర్వసమర్థుఁడని చెప్పవచ్చును. ఇందలి నారదుఁడు కడునేర్పరి.

కర్ణాటకనాటకములలో గానశిక్ష యెక్కువగ నున్నను, సరసముగ నుచితముగ, సర్వాంగసుందరముగ నభినయించుచుందురు. శిక్ష, అంగసౌకర్యమువలన నేర్పడు సరసలాలిత్యములే తప్ప తెలుగుదేశములోని ప్రధాననాయకు లవలంబించు భావాభినయములు కర్ణాటకనాట్యరంగమున నింకను చేరలేదు.

అరవనాటకములు.

మనరాజధాని ఆంగ్లేయుల వర్తకసౌకర్యముకొరకు కేర్పడియున్నది. చెన్నపురి నిలచియుండుపట్టు తమిళదేశపు సాంప్ర

దాయములకును సంబంధించియుండలేదు. తెలుగునకును అంతక లేదు. కన్నడమునుకాదు. తురకమునుకాదు. ఏభాష, యేనాగరికత, యేశీలము, యేసద్గుణము, చెన్నపురికూముకంపు నవన యింప నీస్థలము నాశ్రయించియుండలేదు. మదరాసుప్రభుత్వపురాజధాని మధురలోనుండినగాని, రాజమండిరములోనుండినగాని, దాని నాశ్రయించెడి విద్యాలయములు, పత్రికా రాజములు, పండితమండలి, విద్యార్థివర్గము ఆప్రాంతముల నాగరికతను, శిల్పమును, కావ్యనాటకములను, అచ్చటి జాతీయసంప్రదాయముల కనుకూలముగ పెంచియుందురు. చెన్నపురిలో నానాగోత్రముల నానాభాషల పలుసంప్రదాయముల యుద్యోగులు తమజాతీయతనెల్ల మఱచి, ఆంగ్లప్రసాదమున జీవించుచు ప్రజాసంఘమునకు దూరముగనున్నారు. బందరు, రాజమండ్రి, విజయనగరము, తిరుచునాపల్లి, మధుర, కుంభకోణము మొదలైన అచ్చపు పుటుకగల పట్టణములలో విద్యాధికులకును, ప్రజలకును పరస్పరసంబంధము లున్నవి. ఈవిషయము గామూవతారము, వీరేశలింగము, వెంకటప్పయ్య, రఘునాథరావు, శేషయ్యశాస్త్రి, సుందరరామన్ మొదలగువారి ప్రజాహితజీవనమువలనను ప్రజలకు వారియందున్న యనురాగము వలనను స్పష్టమగును. చెన్నపురిలో తురక మెఱుగని లబ్బసాహెబులు, పూడిస్తిని యును తెలుగునేమటులు, కులగోత్రములనెఱుంగజాలని మొదలియార్లు, పుదుప్పేటమాలవాండ్రు, సంకరదొరలు ఇంకెన్నో. 'ఈదేశము ఈభాష' అని చెప్పజాలని సాంకర్యప్రజాసంఘము జనసమష్టి నేర్పఱచుచున్నది. విరికిని

యుద్యోగాపేక్షచే నానాదేశసమాగతులై తాత్కాలికముగ చెన్నపురిలో నివసించు విద్యార్థులకును విశేషసంబంధము లేదు. అందుచేత చెన్నపురిప్రజల యభిరుచులు విద్యాసంస్కారమునకును, కాలప్రవాహమునకును భిన్నముగనుండుట యొకవింత కాదు.

చెన్నపురిప్రజలు తొలుదొలుత పారశీకనాటకముల రంగుటింగులను, గానవైఖరులను జూచి నాటకలక్షణములను తెలుసుకొనుచుండిరి. తరువాత బాలామణి మున్నగు తమిళనటుల రంగమర్యాద లలవఱచుకొనిరి. చెన్నపురి తెలుగుకోమట్లు, నాయుడ్లు బళ్ళారినాటకసమాజములరీతుల కచ్చెరువందుచు నదియే నాటకపరమావధిగ నెంచుచుండిరి. బళ్ళారివారు తెలుగు, కన్నడము, మహారాష్ట్రము, తురకము, కొన్నిపట్టుల అఱవము ఈపంచముఖముల మాతృభాషను మాటాడుజనులు. ఆంధ్ర, కర్నాటక, నిజాం, కొంకణసంప్రదాయములుకలియు కూడలి బళ్ళారి. ఇట్టి బళ్ళారివాస్తవ్యుల నాటకశిక్షయెప్పుడి చెన్నపురివారు లెంతవఱకు ఆంధ్రజాతీయత నెఱుగగలరో చెప్ప నవసరములేదు. చెన్నపురి యఱవకంపెనీలుకొన్ని భాగవత, హరికథా, నాటకచ్చేరి, రంగూన్ భోగంపాటకి, హాస్య, ఇంగ్లీషు, తెలుగు, తమిళ్, తుఱకం, బయస్కోపు, గ్రామఫోను, బాల్ డాన్సు పోకి లన్నిటిని ప్రపంచములోని సాంకర్యమంతను నెత్తిమొత్తి దానిలో నీతినియమాలు లేకుండ కలిపి ముద్దచేసి చౌచౌ ఆట పసందులతో చెన్నపురిప్రజల నానందపఱచుచుండిరి. ఈలోపుగా సినీమాకంపెనీలు పాశ్చాత్యవిటదుర్నీతిని, సిగ్గు

లేని వలపును, ప్రజకు నేర్పుచు. వర్ధనార్థ వెరైటీ వినోదములకు లోబడిన తెల్లదొరసానులు స్టేజిముద్దులు నేర్పి పోవుచుందురు. చెన్నపురిప్రజల నాటకగుణభిజ్ఞానము ఇన్ని విధములగు కల్తీ సంప్రదాయముల మొత్తమై యున్నది. ఏనాడో కర్మముచాలని శుద్ధాంధ్రకర్ణాటక నాటకసమాజములు చెన్నపురి కొల్లవెట్టుదమని గాత్రతో వచ్చి మెప్పించజాలక, పైబట్టలమ్ముకొని పోవుచ వుటనాడ తలపెట్టినుదుండెను.

చెన్నపురి శుద్ధజాతీయసత్వము లేని సంకరభూమిలో నేర్పడి, విద్యాధనాధికారములకాలవాలమై యుండ నేర్పడుట ఆంధ్రులకును, తమిళులకును, కర్ణాటకులకును, అనర్థదాయకమై యున్నది. రాజ్యస్థానము నాగరికతకు కుదురనియు, నచ్చటిజనుల మెప్పించి పేరుపొందుట వడగునవలెననియు కొందరకేర్పడు భ్రాంతి శుద్ధశాస్త్రగ నున్నది. శుద్ధజాతీయ సత్వము లేర్పడియున్న తమిళాంధ్ర కర్ణాటకులు తమ ప్రతిభాసంపత్తులను తమదేశములో ప్రకాశింపజేయగలరు కాని, సాంకర్యరాశియైన చెన్నపురిలో వన్నెకెక్కజాలరు. "పలనాటికి మాటికి పోవనేటికిన్" అను శ్రీనాథవచనమును "నవ్యశోభాగ్యభర"మగు "చెన్నప్పపురము"నకు వర్తింపజేయుటయే యుచితమైన పని. చెన్నపురిప్రజల విపరీతరుచుల సంతృప్తిపరచ జూచుటలో మన కళాభ్యాసము మట్టిగలిసిపోవుననుట నిశ్చయము.

తిరువల్లిక్కేణిలో, తిరువట్టీశ్వరం ముకేట (మరిక్కె) యొత్తిడిలో నొక కూత్తుకొట్టై (నాటకశాల) యున్నది. అందు నొవరో అమ్మాళ్, ఇంకెవరో బాయి, స్త్రీ వేషమును ధరించి, యెవరో పిళ్ళై రాజా పార్టు ఆడుననియు. శ్యామన్న హాస్యమో, నడరాజాశారి (నటరాజాచారి) కళ్లిక్ పాట్లో వేయుదురని బొంకుతప్పుల అలంకరించిన రెండెడ్ల బండియొక టముటమూయింతురు. చెన్నపురి గోడలన్నిట వెస్టుపుండుకో వారి రంగు ముద్రలతో పరిధాననాయకుల నామములును, ఆల్లీ అర్జునన్, కోవిలన్, సవారాం, వల్లీ, శ్రీయాళ్ మొదలైన తమిళనాటక నామములను, వీనన్నిమారులు Tamiza శబ్దములోని సుందరార్థకమగు (L Z A) కారమును వాడుచు నతికించి యుండును. రాత్రి పదిగంటలగుసరికి కూత్తుకొట్టై, మగ్గుచల్లి నరంగు, పాండల వేశ్యానయములతోడను, నింతరము "అవనై పమ్ము నప్పైశ్వ అడేచివంద్రే" అనుమోసగొండి ఛంకములాడు మదరాసు చిల్లరజనముతోడను, యెవరోకొందరు దారితప్పి వచ్చిన పెద్దమనుష్యుల తోడను. పెక్కులు నానాకారయ్యల తోడను నిండియారవనాటక ప్రేక్షణ కుతూహలమగు పరిషత్తు కూడియుండును. హాలులో యీలలు, కేకలు, బొబ్బలింతలు, నాణాకారుల సద్దుకుబడాయి, పౌరుల దెబ్బలాటలు, వేశ్యాంగనల యార్థికసమస్యలు. పాలికయ్యముల యూసడింపులు, వెత్తిలపాకు, సోడా, బిస్కత్తు విక్రేతల బాలమయూకాల్లానరవములు మొదలగు కర్ణదుర్భరఘోషతరంగముల రతో కే

డుచున్నను. పిత్తమెత్తిన విటతండమొకటియే నాచిన్నపురి పరిషదాందోళన మొనగించి కొట్టము గిట సైదాపేటపట్టు రుమాళ్ల పూవిల్లు తెలివి నొలికింపుచుందురు.

ఇంతలో గణగణమను నాటకారంభసూచన ఘాకల కల మపనయింప బుట్టశాస్త్రిపు హార్మోనియిష్టూ, వంకరమెడ తిపలాకాడు, కంటిమెడి పొక్కాయి కతికించిన నెక్టయి,బడాయి తో రంగముఖ మలంకరించి, పాప మావాద్యపరికరములమీద కండెలాలమున, చేతిసత్తువను ప్రస్తరింప మొదలిడునంతలో రంగస్థలమునుండి కొన్ని తాళములు మ్రోగుచు, పలుపురు పాడుచు, అరవశబ్దములకు పాశ్చీపిరుపుతగిలించిన తోటుప్రిత్తుం పులతో నొక గీతికాఘోష ముప్పతిల్లును. ఇదిగ్రాయిన వెనుక రాజాపాట్లవేషగాడు పూసముస్తుల నింపి కాలుపుతో "నాకోర మీసం రంగసామికోట్రి ముప్పవుసరు," అనుపట్టి గాజ్యము దో ద్యూతితోటుప్రిపాటుతో ప్రవేశించి, ఘంటిచూపుల మేళ డంబములతో నొకతమిళపాటనెత్తికొని సుమారుగంటసేపు అరవ నాటక — పాటకచేరి — బాలుడాన్సు — భాగవతమును అలా పించును. ఇందులో మధ్యమధ్య రంగాంతరంగమున తాళము లూగించు పిన్నాటగాండ్రు పాటచరణము లందుకొని గూయు చు, నాయకుని యులసటదీర్చుచుందురు. ఇంతలో హార్మనీ వాడా వేశమును పట్టజాలక, యొలుగెత్తి మిన్నుజూచుచు, కాళ్ల తో తిత్తిసూత్రములదన్నుచు, చేతుల నుద్వేగమున సారించు చు, పెద్దగా పాడదొడగును. రంగస్థలమంతయు తాళములతో, లుగాత్రముల పాటమొత్తములతో, హార్మని దెబ్బలతో, తప

లావాడు బీడికాల్చుకొనుటకు నిష్క్రమించిన వెల్తియగుపడకుండ జేయు ప్రేక్షకుల కరతాళకోలాహలముతో, తెలిసిన పాటగనుక స్వరాభ్యాసమలవరచుకొను బాలగాయకుల వంత పాటలతో అన్నియు జేరిన తమిళసౌందర్యముతో కూత్తుకొట్టె జుమ్మని నెగిరిపోవుచుండును. మొదటిసీను ఆఖరైనది.

ఎండిపోయిన పల్లమొగపు కనుబొమ్మలోదపని వలపుకత్తె ముంగురులు కత్తిరించి, బహ్మాక్రాసింగు తీసి, ముగ్గులరికెన పింతమోముతో, గుండ్రనికన్నులతో, వస్త్రతూకాపోషణంబున నుప్పొంగు చేతచన్నులతో నాటుకోటరత్నాభరణముల వింతకాంతులతో, మిడిసిపడుచు, వికవికలాడుచు, యౌగసౌష్ఠవమొనగూడని, ఘనాభావపరిపీనతతో, తనకంటె చక్కని చెలికత్తె లాశ్రయింప కథానాయిక ప్రవేశించుచున్నది. నీలమేఘముల కనుమలోయలలో వెలుగొందు, తటిల్లతిక లెట్టి సురుచిరాశాబంధముల గ్రీష్మతాపోపహతుల కేర్పరచుచున్నవో, అట్టి యాశాతరంగము లానాయికాప్రవేశమున జూపరుల కొదవియుండెనన నేమివింత? కూత్తుకొట్టాయిలోని యెందరి హృదయమర్మములు తల్లడిల్లుచున్నవో! ఎందరిమానసములు జల్లుమని త్వరాయుతనాడీపరిచారమున నూగుచున్నవో! ఎందరు తమయాశాభంగముల నీనాటి నాటకసమయమున దీర్చదలచిరో! స్టేజియంతయు పూలచెండ్లె విసురు పాటలతో, మాలికాసమర్పణముతో, ప్రేక్షకుల స్వాగత సంతోష కరతాళములతో, అయిష్టుల యీలకూతలతో

నోకవారు చెలరేగెను. ఇంతలో పిట్టుమూలను కూర్చుండి పీ
బూది యోలదిన బోడిమెడకు బంగారు రుద్రాక్షకట్టిననల్లని
బొజ్జశెట్టిరెయొకడు కొంగుచెంగునుండి స్వర్ణపతక మొకదాని
తీసి తెరప్రక్క వేచియున్న పట్టురుమాలు యువకునిచే నాయుమ
కతికింపజేసె. నాయికానందవంసనము గోకశేరనగవృత్తో
నందికొనును. నాయిక ఆకుది, అబల. నాయిక పాట యెంతసన్న
ముగ నుండినను, నాయకుని స్వరగాంభీర్య మున్నిదగుటచే,
పిన్నాటపా సహాయ మెక్కువగ వలసియుండను. మూడవ
సీనులో నాయికానాయకుల సమావేశ సంభాషణములు
జరుగవలసియున్నవి. కథాసందర్భములో నిదియే ప్రథమస
మావేశమైనను, తొలుచూపు వింతచురుకులు అభినయింపవల
సినను, నాయికానాయకుల చిరవర్ధితపరిచయము దాచుకొను
ట కష్టమేకదా! నాయకుడు కోరమీసము నెగదువ్వుచు
వెకిలిచూపుల చిరునవ్వుతో వలపువార్తల నందించుచుండు
ను. నాయికపాత్ర గుంప్రకటనముకన్న నిజకులవ్యాపార
ప్రకర్షణమే ప్రధానముగనెంచి, ముదురుసాని ముచ్చటలీను
నిర్లజ్జాభినయముతో చెన్నపురి నాట్యపరిషత్తును, అందరికన్న
నాయకుని దనియింపజేయును. పార్శ్వముల్లో తెరవున ముక్తపా
దార్థ గ్రహణపద్ధతులతో కొన్ని సంభాషణములాడి, యువతీ
యువకులు రంగపక్షములలోనికి, సర్కసు దొమ్మరుల పరుగిం
తల ననుకరించుచు, ప్రేక్షకుల సమ్మోహితావలోకనములపై
నాలుగు ప్రసన్నదృష్టుల జికిలించి యంతర్హితులగుదురు.
ప్రేక్షకు లంతటితో సంతసింపక, యీలకూతలతో దుస్సహ

ముగా నరచి మూడునాల్గు పర్యాయము లానాయిక యొక్క స్మితావలోకనమును, వెకిలివలపులను, పిలిపించి యనుభవింతురు. నవ్వులు, చూపులు కన్న కోమలాంగి సర్కసుపరుగులే చెన్నపురిరసికుల బట్టరాని సంతసముతో నింపుచున్నవి. ఈ మూడుసీనులు, మధ్య జేరిన రెండుహాస్యపుపట్లు మొదటియంకమును ముగించుచున్నవి.

రెండవయంకపు రెండవసీనులో నాయికకు మతిభ్రాంతి కలిగించవలసిన దొంగయూ, తాగుబోతో ప్రవేశించుచున్నాడు. నటరాజాచారి కల్లస్‌పార్టు వేస్తాడంటే చెన్నపట్నపు రసికమండలియంతయు గుమ్మికరించుకొని, కొట్టాయిలో దూరును. నల్లనిమసిపూసిన పెనాదికోతిమొగములో తెల్లని లోతుకన్నులు మత్తుతరంగములసీదుచు తళుకులాడ దొంగ తెరచాటునుండి గుడారములోదూకిన పులివలె బ్రవేశించు రంగమధ్యమున జేరి నిలువబడును. మోపెడేసి జరీచుట్టిన పూలదండలు, పూలగుత్తులు తెచ్చి ప్రేక్షకు లీమనాదివాని నలంకరింతురు. బనప్పకంకణాలు, ఉంగరాలు, గొలుసులు, రూపాయలు పెండ్లిపీటలమీద జదివించినట్లు దుర్మదాంతార రంగమధ్యమున దారిదోచెడి యూహతో నిలువబడిన యీకొండయొదుకలవాని కర్పింతురు. ఈముచ్చటంతయు తెర వెనుక కల్లనుగారు గానఘణతు లవలంబించి,

"నాన్మొనులిల్లా దే వ్యాపార కారే
ఎంగళ్ మున్నార్ గాళ్ళలంకు బేకే."

అని కొంతతరి పాడి రాగ మాలాపించ దొడగును. తరువాత,

"యాభైయారు దేశములలోన అందమైన నెల్లూరిలో
దొంగలకంతా రాజానయ్యా నేనే
ఊరుఊరూ తిరిగివస్తి, కడపట నెల్లూరొస్తి
కొల్లగొట్టి వస్తినయ్యా నేనే."

అను వైఖరిలో కొంతవర కభినయ కౌశల మేర్పరచి, దొంగపాటలు విను వేడుక నాపజాలక గుమ్యుగా రసికవర్గంబు తలంపెరిగి తెమ్మాంగుదారు లవలంబించి,

"దొంగాను నేను దొంగాను నేను దొంగాను సామీ!
పక్కాదొంగాను సామీ! రాజాదొంగాను సామీ!
ఈ పాతకచ్చేరిసందులోన పదకం దొంగిలిస్తి సామీ! పదకం
దొంగిలిస్తి
కాల్దొంగనూ అరదొంగనూ ముక్కాల్దొంగనూ సామీ!
ముక్కాల్దొంగనూ
నిండార్దొంగనే సామీ! రాజాదొంగనే."

అనేకరీతిగ తమిళదడబిడలతో రాళ్ళు రువ్వినపగిది పాడుచు, ఆడుచు, గంతులిడుచు, చరణములు విరచి, పల్లవిస్వరకల్పనల విపరీత లయప్రస్తర వైఖరుల విస్తరించుచు, రాగము విసరుచు, తపలావాని లయప్రచారభంగములలో విసిగించి మోసపుచ్చుచు, పలుకని మొద్దుపెట్టెను ప్రాణము విసిగి హార్మోనీవాడు నిర్విణ్ణుడై వదలి పాటపల్లవినందుకొన ప్రేక్షకు లలవిగాని కల్లతత్వపూరితులై కాలుచేతుల మోదుచుండ రంగము

లోని నటవర్గమంతయు తాళవినాదముతో పిన్నాటతరంగముల తో దొంగనాయకుని గానవిన్యాసమందికొని ఛందులాడ భావరాగతాళముల మహోన్నత్తవిలయసంఘట్టన మేర్పడి కడలి కరుళ్లవలె పొర్లి, విరిగి, పాకి,ప్రాకినడచి, గెంతి, బహు భంగుల తాండవింప చెన్నైనివాసుల నాటకాదర్శపరిణామ ము లాకొండయేనాడిపాటలో సిద్ధించి మహావైభవంబున జెలరేగు కథాసందర్భ మనేకఘటియలు నడచినవెనుక నేను గుననిన నాయకురాలు దారితప్పి "అడవిలోకి వచ్చిందయ్యా." కల్లనుగా రాపెను చూచినంతలో మోహించి "అడవిలోన నిన్నుచూచి ప్లిప్లో ప్లిప్లో, నా మనసంతా కొటకలాడె ప్లిప్లో ప్లిప్లో" అని వెకిలిగంతులతో నాపతివ్రతాశిరోమణిని సంబోధింప దొడగును. వేసింది కల్లను వేషమే, తాసిల్లినది నిర్జనభీకరారణ్యమధ్యముందే, నాయిక ధరించినది రాణీపార్టు వేష మే; అభినయింప వలసినది పతివ్రతాలక్షణమే. కాని నల్లమసి, తెల్లపౌడర్లు, చిరానుభూతపరిచయము సెట్లుమరుపింపగలవు! జన నాంతర సౌహృదంబు తెరుగకుండుట మానవనైజమేకాని ప్రస్తుత జాతకములోని యవస్థ లింతలో భూమికావలంబన నిమిత్తమున నమసంటునా? దొంగ పతివ్రత రెండు మూడు చూపుతళుకులలో పరస్పరాభినందన మొనర్చుకొని నిర్లితసం భాషణల నందికొనుచుందురు. దొంగకు నాయికకు "తర్క" మారంభించును. తర్కమనగా శృంగారసంభాషణమని అర్థము.

అరవవాళ్ళ వలపు పలుకులు—తర్జుమా:—

దొం—కన్నోక్కనాడై (ఇ)క్కారి భల్ జోక్కనాడై (ఇ)క్కాకి
 సోలకుళ్ళ వాడి సొగసుగ నా మిరుప్పం.

నాయిక—ఛీ, ఛీ! సిరాప్పా!

దొం—సిర్కాన్నివాడీ!

సం—ఏండా త్తలై క్కాన్నై ఎగిరి గుదిక్కరాయ్ ఎట్టిల్ కట్ట
 వరాదే!

దొం—హాప్పా! సిర్కాన్నివాడ!

ఈవిధమైన శృంగారాలాపము కొంతతరి జరిగి ఇద్దరూ తమతమ గానకౌశల్యమేర్పడ కేకిలిచేష్టలనూ, మోటవలపులను చూపుకొని యాడుచుండగా ప్రేక్షకులలో గొందరు మరియొక నాటకములో తమకందముగా దోచిన కొన్ని యసందర్భపు దుశ్శీల గీతముల బాడ గీపెట్టుచుందురు. డబ్బుపుచ్చుకొని యాడు వారికి సభికుల నానందపరచుటయే విధిగాని ఏకకథైన నేమి? ఎందలి నాట్యగీతములైన నేమి? పాటనుండి పాట, తాళాన్ని పట్టి తాళం, రాగంనుంచి రాగం ఈరీతిగా శరపరంపరలుగా కల్లన్, రాణిలగంతుపొంపులతో కాలము గడుపుదురు. గిట్టని వాళ్ళు వీధిలోని కంకరనెల్ల కొట్టాయి రేకులపై గుమ్మరించిన నేమి, దొంగపాటకు రేకుచప్పు డడ్డమగునా? పాట్లలోని శృంగారసంభాషణము భావగీతికా పాగల్భ్యమూని ఆశుకవిత్వమై అప్పుడల్లిన క్రొత్త గీతాలతో పొంగిపొరలిపోవుచు వచ్చివలపుకు కుర్లింగి,

"అంజీగలాసుతా రేణ్ అరగలాసు వైను తరేన్
గోధూమరొట్టి తరేణ్ ఎక్కూడావందాల్ కట్టీ తరేన్
కోయాంబత్తూరు లేడి! ఒరుబీడీయురుందత్తాడీ!"

మొదలగు లొల్లాయి మర్యాదలలో విజృంభించి నిజప్రీభావము ప్పొంగ నభినయించు రెండవయంకపు రెండవసీను నగకట్టులో టానాకారయ్య లిప్తములేకున్నను స్వకార్యనిర్వాహణ నియతులై బిగులావి "వేళయతిక్రమించె నిక నాటనాపు" డని యాదేశించి నాటకుల బ్రతిమాలుచును, డబ్బిచ్చి తిట్టుచి సరసులకు నడుమ నాయెదుటి తెర వ్రాలించెదరు.

చెన్నపురి పౌరులానందించి వేలకొలది ధనము చదివించెడి సామాన్యనాటక మర్యాదలెరింగింప పైవర్ణన మొనర్చితిని. అల్లరిలేని యరవనాటకము లందైనను యిట్టినాటక—పాటకచ్చేరి—బాల్ డాన్సు—కల్లకపాట్లు—భాగవతము ప్రేక్షకులు నటులతో పాటు చరణములందుకొని గీపెట్టుటయు నటులందరు ఆతరుణమం దభినయించు పాత్రముల సంభాషణము ననుకరించి హంగుగావించుచు వీధిభాగవతముల వైఖరిలో గోలగా నభినయించుటయే అరవనాటకముల సామాన్యలక్షణములై యున్నవి. అరవకంపెనీలలో స్త్రీవేషములుగాను వేశ్యావనితలు రంగూనుతరహాల నతిక్రమించి జుట్టుబొట్టు, రంగుటింగులను కుదుర్చి చెన్నపురిలోని ప్రజలకు షోకులందు మార్గదర్శములుగ నెంచబడుట కడుశోచనీయము. వీరి పచ్చిశృంగారము, నాయకుల చిలిపిచేష్టలు, అరవనాటకమున కెంతయు భంగకరముగ నున్నవి. అరవనాటకములను సు

మూడు పదిపండ్రెండు ఆటలను నేను చూచియున్నాను. కన్న య్యా, బాలామణి మొదలైన కంపెనీలు ద్రవ్యబలముచే విశేషమగు సీనరీ, రంగపరికరములు, సంపాదించి వెలగుమన్నను దుస్తులు వేయుటలోగాని, కథాంశమును విమర్శించి భావానుకూలముగ నభినయించుటలోగాని, పాత్రోచితమగు దుస్తు లమర్చుటలోగాని, గద్యపద్యగీతముల నుండవలసిన నియమముల నేర్పరచుటలోగాని యెట్టివిచక్షణ, నాటకసంప్రదాయాభిజ్ఞత నుపయోగించుటలేదు.

సింహళపు నాటకములు.

కొలంబోలో మద్రాసాఫీసుకు ఎదురుగ నొక నాటకశాలయున్నది. అందులో నొకసమాజమువారు (కొలంబోలోనికంతయు నదియేమంచిదట) విక్రమరాజసింహుడు సింహళమును జయించిన గాథ నాటకముగ రచించి యాడిరి. ఈకథలో యాత్రనివాసములు, వారియాత్రికావిద్య, యింక ననేకరమ్యతమములగుసీనులు చూపవలసివచ్చినవి. వీరిస్టేజి ఎక్కువ వెడల్పుగలది కాదు. కాకపోయినను రంగపరిసాధనము హిందూదేశములోని యొచ్చటివానికన్నను నెక్కువ పరిష్కృతిసిద్ధముగను, రమ్యముగను, సాధువుగను నున్నది. బొంబాయిపార్సీకంపెనీలలో తెరల నుపయోగించెడి రంగుమెరుపులీనుచు రంగమునందు తళుకుబెళుకులెక్కువయుండి పార్సీనటుల బొబ్బలింతలకును, డ్రెస్సు, డౌలులకునూ అనుగుణ్యముగ నుండును. కలకత్తాకంపెనీలలో నిబూ వలెనే కథాంశమునకు సందర్భించనివాని కొన్ని సీనులను జూపు వేడుకలతో కాలదోషము వాటిల్లువానిని జూపి మిరమి

రలాడించుచున్నారు. కొలంబోకంపెనీయొక్క సీనరీ కథాకాలమునకును కథాంశమునకును జక్కగ ననుకూలించునట్లు సవిమర్శకముగ గంటి కింపగురీతుల లేతగరుకురంగులతో చిత్రింపబడియున్నది. దూరము నుండి చూచునపుడు వాస్తవప్రకృతియునట్లు తోచుచుండెను. చెన్నపురి, కలకత్తాలలో నింగ్లాండునుండి వచ్చిన నాలుగు అయిదు నాటకసమాజముల రంగపటకరముల జూచియున్నాను. అవియు నిటులనే యుండును. యక్షిణి మొదలగు సందర్భములందు మహాద్భుతమైన యంత్రసిద్ధి చూపబడినది. సీనరీకి అనగుణ్యమగు వర్ణముల దుస్తులు చారిత్రపరిజ్ఞానముతో గూర్పబడియున్నవి. ఏరంగమునకు ఆ రంగపు సీనరీతో సమన్వయమొంది, వర్ణశ్రుతిమేళవింపుల నొంపొనులతో గలయునట్లు దుస్తు లమర్పబడెను. ఇందుచేత ప్రతిరంగము నాటకములో ప్రతిక్షణము రంగమంతయు పటలీదేశపు లోకవిఖ్యాతచిత్రకారుల భావచిత్రములవలె నగుపడుచుండును. నాట్యరంగమునకు చిత్రసిద్ధికలుగ నొక కొలంబోలో తప్ప వే రెక్కడను చూడజాలకుంటిని.

సింగలీభాష ప్రాకృతజనితమై తెలుగు, సంస్కృతము, పారసీకము మూటిలోనియందము లతికించినట్లు విన సొంపుగా నుండును. కథాంశములో గద్యమే ఎక్కువకాని యచ్చటచ్చటసులలితమైన గీతము లమర్పబడి స్వాదుగ రంగరసముతో మిళితమగునట్లు చల్లగ పాడబడుచుండెను. కథాంశపు వెలితిపట్ల హాస్యరంగములుండి గానవిస్తారమున నానందింపజేయుచుండెను. సింగలీలనాటకాభిరుచులు మనదేశములో నేరకంటెను

మృదువుగ, సరసముగ, నుచితముగ నగుపడుచున్నవి. ఆట మొత్తముమీద మూడుగంటలకన్న ఎక్కువపట్టలేదు.

బొంబాయి నాటకములు.

బొంబాయిలో యింపీరియల్ పార్శీమండలి, జెకూంటువీల, బాలివాల, బాలగంధర్వ నాటకసమాజముల ఆటలను చూచియున్నాను. పార్శీ, గుజరాతీ, మరాటీభాషల నాట్యవైఖరు లింపున చూడగలిగితిని. ఇందులో గుజరాతీభాష కొంచె మింపుగనుండును. బాలగంధర్వలో సంగీతసౌకర్య మెక్కువున్నది. కొంచెము పాటకచ్చేరిపద్ధతికి చేరవచ్చును. పూర్వము బాలగంధర్వుడే పాడుచుండినపు డుండినవిఖ్యాతి ప్రస్తుతము యీసమాజమునకు జెందకున్నది. పార్శీనాటకములు తమ కుబెళుకుల దిట్టలైనను, చమేలిపార్టనందు, హాస్యరంగములందు, జూపెడి పోకుచమకులు కథాంశమునందు జూపలేకున్నారు. పార్శీనాటకములలో హరిశ్చంద్ర, భారతకథ, మున్నగు హైందవకథలే ఎక్కువ పరిశీలనతో నాడబడునట్లున్నది. వీరు షేక్స్పియర్ నాటకములను భ్రష్టుచేసి కొన్ని సందర్భపు కల్పనలందు నిరీకించి ఆంగ్లభాష యెరింగినవారికెంతయు నసహ్యాకరముగ జూపియున్నారు. నేనుచూచిన యొకశాకుంతల ప్రదర్శనములో కూడ నొకతావున హైందవ మర్యాదలకును కాళిదాస రసలాలిత్యమునకును పెద్దభంగపాటెద్దియో యొనర్చిరి. ఆపట్టు ప్రస్తుతము స్మృతివీధి దాటియున్నది కాని చూచినప్పు డొందిన మితిలేని విసుగుమాత్రము నిలచియున్నది. బొంబాయి నిక్కముగా భావసంస్కారమున కొప్పిదమగు నెలవుకాదు.

ఎంతటిభాగ్యమున్నను ఎట్టివిద్యావివర్ధకసంస్థాపన లమరియున్నను బొంబాయిలో విద్యాసంస్కార మొదవని వర్తకజాలము, పారిశ్రామిక జనబాహుళ్యము మిక్కుట మగుటచే గబోలు కలకత్తానగరమందున్న సంస్కారమును, మృదులలిత రసానుభూతియు నేర్పడక యున్నవి. నాటకసమాజముల సీనరీలు ముదురుతళుకుల వేషమందు వెలుగుచున్నవే కాని పాత్రభూషకలు రంగరంగములకు క్రొత్తవర్ణముల విలువగుడ్డలతో నమర్చబడి మెరుపుదీపికల నిండువెలుగున రాణించుచున్నవే కాని, హాయారున సంగీత తరంగము లొలుకుచుండునే గాని, సరసమైన, నాట్యకళాప్రశస్తమైన, లలితమైన రూపకవైఖరు లా శ్రీనిలయమందు గానరాకున్నవి. తెలుగునటులు కర్ణాటక, సింగల, వంగీయ నాట్యాలోకము నుండి కొన్నిరీతు లరయవచ్చును గాని బొంబాయి రంగస్థితుల చెంత జేరకుండుటయే నాయభిమతాభిప్రాయము.

కలకత్తా

ఒకచెంప శాంతినికేతనములో భావసంపోషితమగు చిన్నినాటకరాజము లారుబయట రసమొలుక రవీంద్రనిఘాత్రివర్గ మభినయించుచుండ, నొకచెంప వంగీయ వాఙ్మయవిజృంభణము నాటకప్రపంచరహస్యముల వెల్లడించి రసవన్మార్గముల నుపదేశించుచుండ, జగద్విఖ్యాతధీమతులు నాటకముల రచించి యభినయాదర్శముల చెంత జేరుచుండ, కలకత్తాలో నాటకసమాజములు జనసామాన్యమును సంతృప్తిపరచుటకాదు చూడుట వింతయే. ఇచ్చటి సామాన్య నాటకములుకూడ సీనరీయందును, ఔచిత్యమందును, నాట్యసంస్కారమందును హిం

దూరదేశములలో వెల్ల మిన్నలని చెప్పవచ్చును. కలకత్తాలో ఆల్ఫ్రెడ్, కొరింథియన్ సమాజములు పేరొందియున్నవి. ఈపురములో మూడు నాటకములను మాత్రమే చూచియుంటిని. భరతఖండములో నివి మంచివైనను, బంగాళీభాష దుష్కరోచ్చరణ వికారదుర్విదగ్ధమై వీనుల నలయింపజాలకున్నది. వంగీయసంగీతము క్రైస్తవప్రార్థన గీతికలవైఖరిలో నాంగ్లసంపర్కమాలిన్య మనుభవించి శ్రోతగుభక్తితలపుల కుచితమయ్యెను, ప్రశాంతిభావ సంస్ఫురణ మీయనోపియు, ఆంధ్రులలలితశబ్దానుభూతగీతాభిరతుల నింపుకైన మెప్పింపకున్నది. ఏమైనను ధనసహాయము విద్యాసంస్కారము సరసవిమర్శనము నవ్యమార్గానువర్తనము, జగమునిండిన తెలివి పెంపు లొప్పెసి వంగీయనాట్యకళానుభవములు కొంతవర కాదరింపవలసియే యున్నవి.

ఆంగ్లేయ నాటకములు.

వెరైటీయాటలు, సినిమాలు.

ఆంగ్లేయనటులు సామాన్యముగ నిద్దరు ముగ్గురు స్త్రీపురుషులు వచ్చి హాస్యశృంగార దీపకంబులగు గానప్రధాన భాగములు నభినయించి పోవుచుందురు. వీరిదుస్తులు-పౌడర్లు-మస్తాబు-చకచక-తళతళ- భావోచితవర్ణదీపులలో నారుచు, మెరయుచు, తగ్గుచు, హెచ్చుచు, నొకవిధమైన యాలోకికానుభవము సంపాదించుచుందురు. పియానో, ఫిడేలు అను వాద్యములై, రసభావ విస్ఫూర్తినేర్పరచుచుండ, నన్నివి పిల్లి

కూత లోకబికింపున గణగణమును త్వరితగతులతో చెప్పిన నుచ్ఛస్థాయి నాక్రమింప నగుచు, శృంగారవిలాపమందలి వివిధావస్థల నతిత్వరితముగ రంజింపజేయును. మన వీథిభాగవతులు విప్రలంభరసానుభవమును మెల్లగా పదిమంది గుమిగూడి మి న్నదర పాడుగావింప మెల్ల మెల్లగ నిట్టూర్పులు, ఆశాంకురములు, ఉలికిపాట్లు, ముఖపు తెరలు, రాగము ప్రస్తరించినట్లు; తాళక్రమ మెక్కిదిగినట్లు, తగని కాలయాపనముతో జూపుచుందురు. మనసంగీతమందు, తాళప్రస్తరణమందు, యెట్టి యారోహణావరోహణ విశ్రాంతిక్రమము లున్నవో అభినయమందుకూడ నట్టివే యున్నవి. ఆంగ్లేయుల రసావేశక్రమము దైన్యనైచ్యమునుండి ప్రఫుల్లానందసంతోషవిస్ఫూర్తికి తటాలున రెండుమూడు క్షణాను యోగింపులలో మింటి తెరువున నెత్తికొనిపోవుచుండును. చల్లనిరసములో, నుదారగంభీరమగు భావములో, హృదయము న్నాల గదలించిన ట్లూగించుచున్న గానఫణితి చిమ్ములు నవ్రాలి, చిందులిడి, గంతులేసి, ధగధగ మెరసి, టపటపవిరిగి, జుమ్మునరేగి మరియొకరసపు, మరియొక భావపు, గానపరిణామములో సంక్రమించును. ఇందులో నాంగ్లపరాసు గాయకనటుల యాచార మభినందనీయమే కాని వారిశృంగారచేష్టలు, వెకిలితనములు హైందవుల జీవితాదర్శములకు భంగకరముగ నుండును. కామిడీ, లౌసీనులలో నాంగ్లేయుల నైపుణ్యము మన కలౌకికముగ గోచరించునుగాని షేక్స్పియరునాటకాదులందు మనప్రశస్తనటులు వారికి సమానులని చెప్పవచ్చును. పాత్రసాయూస్యత నేర్పరచు భూమికాధారణ

ములో నాంగ్లేయు లద్వితీయులు. సర్ మార్క్యుయానుటన్ అనువాతడు మెఱుపుమెరసినట్లు బలుపాత్రముల భూమికల తానే ధరించుచు నాటకమునంతను వేషయుక్తముగ నభినయించెను. ఇతడు రంగములో నాడునపు డొకడే యన్నిపాత్రముల ధరించిన ట్లగుపడక పదారుగు రేకపర్యాయముండిన భావముపుట్టించు వేగముతో సిద్ధప్రజ్ఞతో సంచరించుచుండుట చూచితిని.

బయస్కోపులవలన ప్రపంచములోని మహానటులజూచు భాగ్య మేర్పడినది. యంత్రవిద్యలం దెట్టి పాటవమొప్పుచున్నారో నానావిధములగు శాస్త్రపరిశోధనలం దెట్టివిపరీతసిద్ధ నొందియున్నారో నాట్యాదికళలందుకూడ నట్టి విపరీతసాఫల్యమునే పాశ్చాత్యులు సంపాదించియున్నారు. ప్యారీసుపట్టణములోని నాట్యవిద్యాలయములందు శిక్షితులగు నటులు నాలుగైదుభాషలసాహిత్యమును, సంగీతశిక్షను, దేహములోని యావయవములను యిచ్చవచ్చినరీతి శాసించు నైపుణ్యము సంపాదించి అనేకసంవత్సరములు కృషిచేసి నాట్యవిద్యాపారంగతులై యున్నారు. బయస్కోపులకు పాత్రము లేరుటలో సరిగా దేహపరిమాణమును, పోలికను, పాత్ర మొక బాహ్యస్వరూపమును ప్రకటించువానినే నియమింతురు. పందలకొలది మహానటులు ఇంగ్లాండు, ఫ్రాన్సు, అమెరికా, ఇటలీలలో దొరుకుదురుగాన నుద్దేశించిన పాత్రలక్షణము లొప్పువానినే యాపాత్రధారణమున కుపయోగించుచు దురు. తరువాత పాత్రయొక్క ముఖవైఖరి సరిగ నేర్పడునట్లు మిగిలినదుస్తులు, ఆచారములు,

చారిత్రపరిశోధనముతో, సమకాలిక చిత్రమూర్తి శిల్పసాహిత్యములతో, ఇతిహాసముల వెలుగున బరిష్కరించి యమర్చెదరు. నటులు కథాసందర్భమును, పాత్రలక్షణమును చక్కగ చదివి వ్యాఖ్యాతలయొక్కయు, విమర్శకులయొక్కయు, మహానటులయొక్కయు భావముల గుర్తించి సాభిప్రాయముగ, రసభావపూరితముగ, ఔచితీసంపత్తి సిద్ధింప నాటకములోని ప్రతివాక్యము ముఖముద్రలందు అగుపడునట్లు అభినయింతురు. పాశ్చాత్యనాటకముల సర్వాంగసంపూర్తి మనదేశములో నెవరును సమీపింపలేకున్నారు. షేక్సపియరు నాటకముల యభినయములో పన్నెకెక్కిన రాబర్టుసన్, ట్రీ, టెర్రి, సరా బరన్‌హార్టు మొదలగు నటుల ననేకులనాట్యసిద్ధి సినిమా తెఱలపై పలుసందర్భముల జూచియుంటిమి. విక్టరుహ్యూగో రచించిన, "La Miserables"; స్క్రీవెస్కీ రచించిన "Quo vadis"; Last days of Pompey; East Lyne; Kenilworth; Ivanhoe; Tarzon of Tarascon మొదలైన జగద్విఖ్యాతగద్య ప్రబంధముల గాథ లనుసరించి వ్రాయబడి లక్షలకొలది పెట్టుబడితో ఫ్రాన్సు, ఇటలీ, అమెరికా, ఇంగ్లాండులలోని మహానటుల సన్నివేశమున నిర్దుష్ట పాత్రోచితితో నాడబడిన రసభావవ్యాఖ్యాన నైఖరు లనేకము లనేకపర్యాయములు చూచియుంటిని. అందరిలో నిటాలియాదేశపునటులు మహాసమర్థులని చెప్పవచ్చును. వీరిమూకాభినయములో పాత్రస్వభావము సంపూర్తిముగ నొప్పచుండుటయేగాక ప్రబంధములలోని వాక్యము లుద్దీపితములై స్పష్టముగ నగుపడుచుండును.

బయస్కోపువలన పాశ్చాత్యుల దుర్నీతి, వెకిలితనము కొంతవరకు జనసామాన్యములో వ్యాపించుచున్నమాట నిజమే; వారములపొడుగున ననేకాంకములుగ ప్రదర్శింపబడు ధూర్తపరిశోధకగాథలు, స్త్రీల లేవదీయుటలు, సారములేని హాస్యపుగంతులు మనదేశములో జనసామాన్యమునకు మిక్కిలి హానికరమని తలపక తీరదు. కాని విశుద్ధనాటకాభినయములో, ప్రసిద్ధగాథావ్యాఖ్యానములో, జగద్విఖ్యాతనటుల యభినయ కౌశల్యము తెరుకపరచుటలో బయస్కోపు తెంతయు నుపయోగించి భారతీయుల భరతశిక్షకు నూత్నవిలక్షణపరిణామ మేర్పరచుచున్న దనుటకు సందేహములేదు. పాశ్చాత్యమహానటులచే నభినయింపబడిన జగత్ప్రసిద్ధనాటకముల ఫిలిములు ఖరీదు విపరీతము. "లామెరాబ్లా" ఫిలి మొక్క ప్రతి రెండులక్షల రూపాయిలఖరీదుండును. అద్దెకూడ చాలావేలు మొత్తమును జేయును. అయినను వానివలనవచ్చుఆదాయము మున్నుకూడ హెచ్చు. మనదేశములోని నటులకు యీనాటకకథల ప్రసిద్ధప్రబంధముల ఫిలములను చూపించి నాట్యకౌశలములో పాశ్చాత్యులొందిన నిర్దుష్టాభ్యాససిద్ధిని మనదేశీయులకెరింగించుట మిక్కిలి యావశ్యకమై యున్నది.

నాల్గవ దశము

ప్రసిద్ధనటులు

విషయసూచిక

నాల్గవదశము: ప్రసిద్ధనటులు

నాలుగవ దళము

ప్రసిద్ధనటులు

ఈవెన లక్ష్మణస్వామిగారు

నవీనాంధ్రనాటకరంగమున భావప్రకటనమందు ఈవెన లక్ష్మణస్వామిగారిని మించినవారు లేరు. రసపుత్రిగాంభీర్యమును తెలుపు రాచకళల్తో విశాలగాత్రము—భావతరంగప్రవాహమున పవనసంచలితమైన సాగరముఖ మేరీతి నాట్యముచు దుముకుచు నుండునో, అటులనే పలువికాసముల జూపగల ముఖారవిందము— క్రోధాగ్నికణముల నగ్నిపర్వతములవలె రాల్చి తరువాతి వాక్యాభినయములో శరచ్చంద్రికలబోలు చల్లని కరుణాకటాక్ష దీపికల నులికించు నేత్రయుగ్మము—ఔదార్యవిరాజసముల నైజవాహకమనదగు హిందీభాషయం దసమానవాగ్ధోరణి—నాటకపాత్రముల దేశాభిమానభరితోపన్యాసముల నాట్యయోగమున రసవంతముగ బ్రకటించు నాట్యకౌశలమేగాక భారతాభ్యుదయ మెల్లవేళల నుపాసించు దేశారాధనజీవనవ్రతము—రంగవిరచనమందును, భూమికానిర్ణయమందును, నాటకాభినయమర్యాదలందును నానాదేశనాటకనియమముల బరికించిన విద్యార్థికుల కందరాని నైజమనీషయు—పలువుర నాదరోత్సాహపూరితులజేయగల దీక్షాపరత్వమును—వీరి

గుణ శతకములోని ముఖ్యాంశములై యొప్పు లక్ష్మణస్వామిగారు బందరులోని నాటకాభినయమునకే కాక జాతీయజీవనమునకు కూడ వన్నె తెచ్చిరని చెప్పుటొకవింత కానేరదు. లక్ష్మణస్వామి గారికి సంగీతములో ప్రవేశము లేనందున, పద్యగీతములున్న నాటకములందు భక్తిశృంగారరసము లొప్పునట్లను వీ రవలంబించుచుండిరి. విక్రమార్కునితో నొకకాంత, పంతమూని గెలిచిన నాటకములో రాజవేషము ధరించి గద్యములో శృంగారాభినయము జేసిరి. ఈ వేషము రాచఠీవులలో రాజమర్యాదానువర్తనములో బెంగుళూరిలోని నాగేశ్వరరావు కొక్కనికే పోల్పదగినదని చెప్పవచ్చును. లక్ష్మణస్వామిగారు గద్యనాటకముల తొల్లిటియుపాసకులలో నొకడు. భావికాలపు భావాభినయముల సూత్రధారుడు. నాటకాభినయసూత్రములలో వీరి కలవడిన నైజప్రబోధములు పరాసు, ఇటాలియను నటుల దీర్ఘశిక్షను సమీపించుచుండెను. పద్యములు, మట్లు పేటికలవిగాకున్నను సభ్యులెల్లరు వీరి హిందీప్రవచనంబుల నాకర్ణింపు వేడుకతో వీరి సంగీతలోపమును పాటింపకుండిరి.

సుమేరుసింగు సింద్యోగధర్మనిగ్రహణమున రఘునాథరావుదస్కతుతో నానందీభాయి యందిచ్చిన శాసన మనుసరించి, పీష్వానారాయణరావును వధించెను. సుమేరుసింగు రజపుత్రుడు. "హర! హర! మహాదేవ" అనుమంత్రి మహర్నిశము లుపాసించు శివభక్తుడు. దయాళువు. మొగలాయిసామ్రాజ్య సంక్షోభమును జల్లార్చి, యాసేతుహిమాచలము హైందవరాజ్యలక్ష్మీ స్వరూపమును ముద్రించిన మహారాష్ట్రపౌరుష

మున కుప్పాంగు ధీరుడు. నారాయణరావు సద్గుణసౌశీల్యసౌకుమార్యముల దలపోసి, రాగల మహోన్నతిని దివాస్వప్నముల నవలోకించి సంతసించు దేశభక్తుడు. నారాయణరావు వధ వలన మహారాష్ట్రశిబిరములో గలుగనోపెడి పోరాటములను వానిచే భరతవర్షమున కేర్పడగల విపత్పరంపరలను గుర్తించు నీతివివేకి. తనశక్తికొలది యానందీభాయి నివారింపజూచెను. కాని రాచకొలువుకు మనోదేహముల నర్పించిన సేవకు డవశ్యము ప్రభుచిత్త మనుసరింపవలయునను సేవాధర్మధూర్వహుడగుటచే నారాయణరావును వధింప నియ్యకొనెను. వధానంతరము నిర్దోషియు,గుణరాశియు, బాలకుడును, మీదుమిక్కిలిమహారాష్ట్రసామ్రాజ్యమకుటమును నగు నారాయణరావును,విష్ణుతుల్యుడగు ప్రభుని వధించిన పాపానల మాతని మానస ముడికించసాగెను. దేశమునకు, తనకులమునకు, తనయుత్తరగతులకు, తానొనగూర్చిన ఘోర విపత్తునకు బలుతెరంగుల బలవరించుచు జేయునదిలేక యాత్మహత్య గావించుకొనెను. నారాయణరావువధ నవీనచారిత్రకములోని కరుణగాథయైనచో నేశివుడో, యేసిద్ధుడో వీరరసపూర కద్దపడి ప్రతికించి యానందీబాయికి తగుప్రాయశ్చిత్త మొనర్చియుండును. కాని యిది నవీనవిషాదనాటకము. ఈనాటకములో కరుణ ప్రభుభక్తి, దైవచింత, రోషావేశము, ధీరత్వము, కోపము, భీభత్సము, భయానకము కుప్పతిప్పలుగ మందులకొట్లు తగులబడినట్లు, తోకచుక్కలు రాలినట్లు, సుడిగాలితిప్పలకు తాటియాకులు రేగినట్లు, నిమిషమున కొకయూహాగా అడుగున కొక భావముతో నుదయించి, ప్రజ్వలించి,

బళ్లారి నటమానసమును, ప్రేక్షకప్రవృత్తులను, రసభావవిపరీత పరివర్తనములతో నూగించుచు జడుసుకు కలవరించుచు తల్లడించుచు, నవ్వించుచు తేల్చుచు బహువిధంబుల నాయాసపెట్టుచుండును. ఈభావపరంపరను, విపరీతరసోద్రేకమును, మాటలబలిమిచేగాక యభినయకౌశలముచే ముఖలక్షణంబుల ముద్రించి నయనప్రచారమున బ్రకటించి నటసార్వభౌమసత్కీర్తి గడియించి యాభినయించిన లక్ష్మణస్వామిగారి నాట్యకౌశలము భారతినటు లెవ్వరును పొందలేరు. గ్రహించి గవర్నమెంటు వారాడించిన విక్టరుహ్యూగో మహాకవికృతమైన "దురదృష్టవంతుల"లో కథానాయకపాత్ర మభినయించిన "యిటాలియను" మహానటు డొకడుమాత్రము లక్ష్మణస్వామిగారి యభినయరీతి నతిక్రమించియున్నాడని చెప్పవచ్చును. చెన్నపురిసుగుణవిలాససభలో పి. సంబంధముదలియారు అనూగోపాత్రపు నీచవృత్తుల నింతటిసౌకర్యమున ముఖముద్రలచే జూపగలిగెను. కాని సంబంధమొదలియారు ఉత్తమగుణవివేచనము దిట్టి సౌకర్య మనుభవింపకున్నారు.

లక్ష్మణస్వామిగారు తా మభినయించు నాటకకథల, నుచితరీతుల బరిష్కరించి కథారసభావముల యౌచితి చెడకుండ మానసమైజ మనుసరించి యాడించుచుండెను. దుస్తుల నమర్చుటయందును, రంగపరివర్తనము లెన్నగనేర్పించుటయందును వీరు నాటకవిమర్శకుల నందర మెప్పించుచుండిరి. స్థానము వేషమునకు భావభంగ మేర్పడకుండ లక్ష్మణస్వామిగా రవలంబించిన కథాక్రమము "ముగ్గురు పఠాను"లను వ్యాసములో విశదీకరించి

యున్నను. దివానుహాముశాస్త్రివేషమును స్వీకరించి వీరు చూపిన కౌలువునడతలు మైసూరు, బరోడా మున్నగు రాజసంస్థానముల మర్యాదలలవడిన నటులకే సాధ్యమగు రీతుల నుండెను. లక్ష్మణస్వామిగారు పెద్ద చదువులదారు లెరుగకపోయినను, నిజప్రతిభచే నుత్తమ నాట్యకళాలక్షణంబుల నెఱిగిన మేటిమనిషి. గద్యనాటకములచివర నటులలోని వాడయ్యును రాగల రంగరీతుల నూహింపగల నాట్యయోగి. బందరు కావ్యకళాచతురులగు మహామేధావులచే నలంకరింప బడి, నిఖిలాంధ్రావనీనాయకమణియై వెలింగిన కాలములో, ఈవెన లక్ష్మణస్వామిగారు ఆంధ్రిలదేగాక భారతీయుల యొక్క నాట్యసామర్థ్యమును ప్రకటించు కళాపతాకమై వెలుచుండెను.

—* నెల్లూరు నాగరాజరావుగారు *—

1916వ సంవత్సరపు గ్రంధాలయమహాసభ నెల్లూరులో గూడెను. అప్పుడు నాకీమహానటుని ప్రథమపరిచయ మేర్పడినది. ఆనాడీతడెట్టి ముఖవిలాసహాసముల నొప్పుచుండెనో ఈనాటి కవియే వారిముఖమున గోచరించుచున్నవి. నటులలో ముఖకవిళికను, ఆరోగ్యమును చిరకాలము నిలుపుకొనగలవారరుదు. ఈసందర్భములో యడవల్లి సూర్యనారాయణ గారిని, నాగరాజరావుగారిని ప్రశంసింపక తప్పదు. పాదుకా పట్టాభిషేకమందు దశరదవేషమును, చిత్రనళీయములో నల పాత్రమును ధరియింపజూచితిని. ఆనాడు ఆంధ్రనాటక పరిషత్తు

వారి నెల్లూరి పరీక్షలలో నీతడే నలాభినయమునకు మెప్పు వడసెను. 1923 లో ముత్తరాజు సుబ్బారాయనిచే గూర్చబడిన నాటకములలో వీరు "పఠాను" గను, దశరథుడు గను, అవల హిరణ్యకశిపుడుగను నటించి బందరు రసజ్ఞుల కమితానంద మొసంగుటయేగాక, బందరులో కనివినని ద్రవ్య సంపాదనకు కారణమైరి.

కొంచెము బొజ్జయున్నను చామనచాయ, చిన్ని కన్నులు, ముఖసౌందర్య మొకింత కొరవడినను నాగరాజరావుగారి విగ్రహ మందమైనదనియే చెప్పవచ్చును. పఠాను ప్రవేశమైన వెనుక నిద్దరు చివరతరగతి ప్రేక్షకుల సంభాషణ మాకర్ణించితిని. "ఆయనకు సంగీతమే కొరతగాని అదికూడా ఉంటే ఈ జిల్లాలో కాదు, ఈదేశములో యిటువంటి యాక్టరు లేదు." ఇది బందరు పామరుల యభిప్రాయము. విద్యాధికులు వీని నామోదించక మానరు. వేషము వేయువరకు నాగరాజరావు అనాడు నాటకమున్న సంభ్రమముగాని దానిలో ప్రధానభారము వహింపవలసిన భావాందోళనముగాని, పార్టు చింతనము జేయు పరీక్షాభిముఖ బాల్యలక్షణముగాని, యూవంతయేనియు జూపక మందహాసములతో, మాటముచ్చటలతో కలకలలాడుచుందురు. వీరి సామాన్యప్రవర్తనము యెడవల్లి సూర్యనారాయణవంటి యాత్మగౌరవ మొప్పుచు దంభరహితముగ తనకున్నదానిలో సంపూర్ణముగ సంతసించు నుదారమార్గము లంటియుండును. పాత్రభూమికాలక్షణమును సంపూర్ణముగ నెరిగి, సత్వరముగ ధరించి, మిన్న కొకమ్మాల

కూర్చుండి పాత్రస్వభావమును తనలో తాను చింతించుకొనుచుండును. ఏ రభినయించవలసిన నాటకస్వరూపమును, అందలి రసభావ కథాప్రసంగమును చిరకాలమూహించి గద్దెనెక్కెడి యలవాటు కలవారు. నాటకము జరుగునపు డొకరితో సంభాషణాదుల జత్తవిధ్రమ మేర్పరచుకొనక విశ్రాంతిసమయములలో నైపట్టు రసావేశ మనుభవించుచుండురు. వేషవ్యవహార మంతయొందినంతనే చివాలున నాట్యయోగ ముపసంహరించి సామాన్యలలితహాసములతో మిత్రుల నెమకొనుచుందురు. పరానుభీకరభీభత్స మభినయించిన యుగ్రవస్త్రరౌక నిమేషములో సామాన్యవైఖరి దాల్చుచుండును. లక్ష్మణస్వామిగారిని 'వేషావేశకాలమందు మిమ్ముల నెమకొనిన మీరెట్లు వర్తింతు'రని నేను ప్రశ్నింపగా నాసముద్రములో నెవరినైన పొడిచినైతునని జవాబిడిరి. లక్ష్మణస్వామి నాటకరస భావముల తన్మయత్వ మొందుచుండెను. నాగరాజరావు రసభావముల శాసించు నాట్యయోగి. పాత్రముల ప్రత్యేకగుణమర్యాదల నెరింగి వాని నభినయించుటలో సర్వాంగసౌందర్య మొప్పుదారుల నడువగలప్రోడ. ముఖమునందలి కండగుంపులన్నియు వశ్యలై భావతరంగముల నర్తించుచుండ నవయవములు వయోరసానుకూలమగు భంగములవ్రేల నొల్లగ, నవి చారితముగ, నైజముగ, స్వతంత్రముగ పాత్రమర్యాదల గమనించి నాటకకథావ్యాఖ్యానవైఖరుల విస్తరించుచున్నవి.

నాగరాజరావుగారికి సంగీతపరిజ్ఞాన మున్నదికాని గాత్రమాధురి కొరంత నాదరించని లోపమొక్కటే వీరినాట్యసా

మ్రాజ్యమూర్ధాభిషేకము నడ్డగించుచున్నది. వారి నెల్లూరియా న యుచ్చనీచజనుల కొకింత వింతగా దోచకపోదు. కాని నాటకములందు రసాభినయమే, పాత్రౌచిత్యమే ప్రధానాంశముగ నెంచు సభ్యులకును, నానా ప్రాంతముల ఆంధ్రభాషోచ్చారణా వికారముల గుర్తెరిగినవారికిని, ఈలోపములు పరిగణింపదగినవిగ నగుపడవు.

నలనాటకపు మొదటిభాగము కొన్నిచిక్కులతోగూడియున్నను దమయంతీస్వయంవరపు కళ్యాణఘట్టము లాపట్ల సంతోషప్రాంతముగ జరుగుచున్నవి. రెండవభాగము శాంతిమైనను బాహుకశోకపటలితో మలినమైయున్నది. "ఈపువైభవమెన్న నదులితము" అనుచు నలుడు ప్రవేశించుపట్టున, ప్రసాదరావుగారి యడుగులపోకడ నాగరాజున కందలేదు. సూర్యనారాయణరావుపోకడలు వీరియం దగుపడవు. శృంగారరసము వెకిలిచూపుల, వంకరనగవుల, రాజవేషపుకోరమీసముల సాధనచే సులభముగ ప్రకటింపదగినది కాదు. శృంగారాభినయము సులభమని, కన్నుకొట్టి కాంతను దొంగిలింపవచ్చునని, భీభత్సరస మన్నిటిలో కష్టమని కొందర భిప్రాయపడుచున్నారు. విరశృంగారచేష్టలు, ప్రణయభావప్రకటనము ఉత్తమపాత్రముల కసహ్యమైనదిగాన, శకారుని నైజరీతుల ననుసరించును. దుష్యంతుడు—సమస్తాశాంతరాజ్యరమానాథుడు—వలచినది శాపానుగ్రహశక్తియుక్తుడగు కణ్వమహర్షిపుత్రిక. నలసార్వభౌముడు "నిర్మలనిజకథానిమిషకల్లోలినీ, క్షాలితాఖిలజగత్కల్మషుండు; వితతనవద్వయావ్యాపనానాజయ శ్రీవధూ

టేసమూశ్లిష్టభుజుడు." దమయంతి శుద్ధాంతకాంత! ఇట్టివారలకు గలుగు ప్రణయసంభాషణము ప్రథమసమావేశమున వ్యంగ్యము ర్యాదల ననుసరించి కడు జాగరూకతతో నడుపవలసియున్నది. మాటల నుచ్చరించు కాకుస్వనులచే నేత్రవికాసముకన్న, నేత్రోన్మీలనముచే భావప్రకటనముచేకన్న భావగోప్యముచే నాయికానాయకుల ప్రణయానుభవము సూచింపదగును. "ఆడు కలకల నవ్వాక, కన్నెత్తిచూడాడు" అనేయాలపాట విలసనము లుత్తమనాయకుల శృంగారానుభవనివేదనము నందుపయోగింపగూడదు. నాయికానాయకు లెంతవరకు తమభావముల దాచి యెదుటివారి యభిప్రాయముల గుర్తింపనెంచెదరు. నాగరాజరావుగారు నలపాత్రమును యుదారమహోధవ గుణజాలమును చెన్నగ బ్రకటించినను చిరునగవుకేళకులోననమున ప్రియవేష్టి బరచుచుండినను శృంగారరసోపన్యాసములగూఢ వైఖరులందు వీరు ప్రసాదరావునకు సూర్యనారాయణకు వెనుకటివారేయని చెప్పవచ్చును. తమిళనాయకులు వెకిలిచూపులకు శాకోరులని చెప్పవచ్చును. కర్ణాటనాయకుల రాచబిగిప్రకట్టులలో ప్రణయానుభవముల అంగవైకల్య మగుపడదు. కన్నడభాష కస్తూరియనదగినను గుబ్బివారల మాత్రవిన్యాసమాదు వికారహ్రస్వమొంది భక్తశృంగారరసపారవశ్యమును తెలుగంత తియ్యగా జూపకున్నది. పార్శీనటుల కార్యలీలలలో వంగీయభాషాక్షరస్వరాభాసములలో తెలుగునకుండు ప్రేమసత్వము గోచరింపదు. సింగలీభాష యొకటియో చాలవరకు తెలుగును పోలి శృంగారవాహకముగ నుండును.

మళయాళములో ననఁగున భాష నొక విజయసాధనముగ నుపయోగించుచున్నారు. పరశురామావాసముల పరిణయలేఖల ను శృంగారసంభాషణములను గొన్నిటి చూచియున్నాను. వలపుతలంపు లాపములకు నింపులో గోతలగుచున్నవి. తమిళశబ్దార్థ మాదమైనను తమిళభాష గర్భనిర్భేదమొనర్చు గడబిడ గొణ గొణమై యువతీజనంబుల నానందపరచజాలకున్నది. అరవ మధ్యాహ్నము. దీనాలాపముల దేవునకర్పించుటకు సన్నని జాలి గొంతుకతో శివాలయముల చీకటిమంటపములందు సంధ్యాప్రశాంతమున పాడబడు "తేవా" చరణములు నిర్జీవ నిరుత్సాహ వినమ్రోచ్చారణతో భక్తిదైన్యమును జూ పగలవు. కంబరామాయణములోని పద్యములు శైవసాం ప్రదాయముల మాతసూక్తులు, తమిళ భాషగొలుక్కు నైజవినయ మును ప్రకటించుచున్నవి. పరతత్త్వవిచారణలో దారి తెలియక నాశావిముక్తియై "తీర్థ స్వరం మోహా దుడుపేనాస్సిపాగర్" అను ప్రజ్ఞావిభంగమును సూచించుచు "అందజాలని పండ్లకోస ము అఱ్ఱుసాచితి" యను బుద్ధిలేమిని గాంతించుచు చాటుకవిత్రిం చిన "అప్పుడు తెలియెనె!" యను బొమ్మలోని యాంధపాంథు నకు లభించిన తెంత్రిసినాదనేతృత్వ మైనను దొరుకని నిర్విణ్ణ మానసము జూపట్టుచ నమ్రులై తమిళభక్తులు దీనాలాపముల కలవిమ్మగు నరవభావలో హృదయాంతరాళములు జల్లుమను చల్లని శాంతిగీతికల నేర్పరచియున్నారు. మిగిలిన రసము లన్ని టికి అరవభాష నిరుపయోగము. దీనిలో నాడు నాటకములు, పాడుకీర్తనలు దుస్సహాపశబ్దింశములని చెప్పవచ్చును. తెలుగే

భక్తిశృంగారముల నైజప్రకాశము. కర్ణాటకులవలె తెలుగు గీతములను పద్యములను తమనాటకములలో నుపయోగించుచున్నారు. సింగారమున ముద్దులొలుకు తేటతెలుగులో శృంగారరసాభినయము మనలీల జేయగల యాంధ్రనటులలో ప్రసాదరావు, సూర్యనారాయణ, "స్టేజిమాస్టరు," రాఘవాచారి మిన్నలని చెప్పవచ్చును. నాగరాజరావు బాహుకభాగమును, అందులో సుదేవుడు దాచుకపుడుదయించు చిత్తవిభ్రాంతిని, యసమానమైన ఘనత్వమున జూపుచున్నాడు.

మద్రాసునందును లవ వ్యాసములో రాఘవాచారి, ఉత్కృష్ణస్వామి, దేవరకొండ సుబ్బారావు ఘనపాత్రి మభినయించిన నేరవులు వినుటించి యున్నాను. అప్పటికి నాగరాజరావుగారి సుప్రయోగవైదుష్య మెరుగకుంటిని. మధ్యాహ్నపు ... చూపు ... అరగడియకాలములో నానాలయపాత్రముల నివసించు వారాను త్తేజ్యమును జూచితిని. విద్యానగర రాజవీధులలో పిచ్చిగాంధ్రి రామరాజపత్రాంకము నర్తించు పినునట్లు కీర్తి భావకావము అపూర్వముగ నుండెను. మొదట కొంతసేపు నడచివచ్చి విశ్రాంతికై విశ్రమించిన పాంథునివలె దిక్కులు చూచుచు, నిర్వ్యాపారమానసవిశ్రాంతి నభినయించెను. ఆవల, క్రమముగా కథ వినుచున్న పౌరులతో గలసి హాదూపతాపము నాలకించి ఉద్యానభూతి నొందెను. ఈపట్టున సుబ్బారావుగారు అదివరకెన్నడో విజయనగరమునచ్చి అచ్చటివారి సేవరినో ద్వేషించి వెనుకుచున్న చందమున నొకమారు

సత్ప్రభావాలవక్రమమున రంగస్థల మవతరించిరి. లక్ష్మణస్వామి గారు యుంగువసాహేబురీతి నగుపడెను. రాఘవాచారి నటన కొంతవరకు నాగరాజరావు అభినయమందు గోచరించు చుండెను. ఆసాబీకి సభాపరాభవము జరిగినప్పుడు నాగరాజ రావు స్త్రీవంచన మెఱుఁగనిజాలక యోరమోమిడ పరాను రక్తముపొంగి నైజస్వభావమును వెల్లడించినట్లుగా సకల్ప రహితముగ నాతనికరము కరవాలమున వ్రాలి యొకింత దూసి మరల పరిస్థితులవెలుగు నంది యొరలో నాకత్తిని తోసివైచెను. ఈపట్టున నాగరాజరావుగారు ప్రకటించిన యవ్యక్తమానసనిస్సంకల్పవ్యాపారములు రసజ్ఞుల నెంతయు మెప్పించినవి. ఉషాపతితో నుద్యానమున జరిగినసమర విహారసమయములను, అప్పుడుదయించు భావపరివర్తనముల ను ముఖభావలోకనముల సత్వరవిపర్యయములతో చక్కఁగ బ్రక టించియుండిరి. రాఘవాచారి శాంతశృంగారరసముల మేటి నటుఁడు. రామదాసుభూమికను ధరించి యభినయించునపుడు రాఘవాచారి పొందిన పాత్రస్వభావసారూప్యము పరానుభూ మికలో నగుపడలేదు. సుగుణవిలాససభవారి సరసాలంకృత రంగపరిసరంబుల రామచంద్రుని సుకుమారసౌందర్యమూర్తి కెదురుగా శృంగారాభినయ మొసర్చునపుడు రాఘవాచారి మిక్కిలి చక్కఁగా దోచెగాని మూతసి బ్రాహ్మణవర్చస్సు పరానుభూమికలో మఱుఁగువడియుండలేదు. రామరాజ్యవినాశ నము తొల్లిటినుండియు ఘోరసంకల్పములతో నీర్ష్యలతో మాయాప్రవృత్తులతో నిండియుండిన కథాంశము. విషాదము,

వైరము, సమరము, సాహసము జూపు చారిత్రనాటకము, వేణీ
సంహారమందు శిబిరవాత్రియులనుండి సమరభేరీశంఖారవము
లాకాశమాక్రమింప మదాంధుడగు దుర్యోధనుడు భానుమతీ
సదనమందొనర్చిన ముద్దుచేత యెంత పరిహసింపబడినవో! రామ
రాజ్యవినాశనపు విషాదగాథాగర్భమున నొకజంట సరసల్లాప
ము లాడుకొనుటయు నంతె లక్షణవిహీనముగనే యున్నది.
మాలినీ పరిసరాశ్రమంబుల ప్రశాంతోద్యాననికుంజములందు
శకుంతలాదుష్యంతుల కొప్పునట్టి సింగారంపు తలపులు విద్యా
నగర శిబిరాంగణంబున మొలకెత్తనేరవు. రాఘవాచారి
వసంత సుమాలంకృతమైన పరిస్థితులలో కా తనువరించిన రీతి
నభినయించెను. లక్ష్మణస్వామి ఈసట్టున మహమ్మదీయ శుద్ధాం
తమొందిన పరాభవ మాషాబీతో ముచ్చటించి సమరదీక్షను
ఒంపరచుకొనెను. నాగరాజరావు విజయనగరము ప్రవే
శించినది మొదలు పఠానున కేర్పడిన హిందూరాజ్య వినాశ
సంకల్పము కాంతాసమాగమమున విడపలేదు. రామ
రాజు తనతండ్రి తనుమాట నప్పటి కెరుగకుండినను తిన్న
యింటివాసముల లెక్కించు వైచ్యము మహమ్మదీయ మతాభి
మానముతో మారొగ్గనుచు శక్తిలేమికి చేష్టారాహిత్య
ముచ్చరచి యొకవిధమగు పరాకు నేర్పరచినది. ఈపరాకును
నాటకమంతయు వ్యాపించియున్న విషాదతత్వమును మసువక
నిషిద్ధానరసములచాటున మబ్బుకమ్మిన దీపకళికలవలె, తెర
చాటు బొమ్మలాటవలె, స్వప్నవ్యాపారములవలె నాషాబీతోడి
శృంగార మొంతయో నయముగ నభినయించెను. నాగరాజ

రావుగారి నాటకకథానుభవము, ఔచితీపరిజ్ఞానము నవీననటులందరిలో ప్రసిద్ధమని జూపరు లభిప్రాయపడుటలో వింతలేదు. పఠానుని వీరభీభత్సముల నభినయించుటలో వీరు లక్ష్మణస్వామికి తీసిపోలేదు. కండ్లు చిన్నవైన నుగ్రాగ్నిలోకనజ్వాల లంకురింపజేయుచు ముఖముద్రలెల్లయు రసావహమై దోచుచుండెను. తలలేని తండ్రి మొండె మాతని భావోన్మత్తమానసవీథియం దమరినపుడు శ్రీనివాసరావుగారు,

"Is this a dagger that I see before me?
Come, let me clutch thee, I see thee not-
A dagger of the mind, a false creation,"
"Out you bloody spots!"

అను షేక్సుపియరు వాక్యముల ననువదించుచున్నపుడు జూపరుల కద్భుతమై పఠానుమతిభ్రమమొనర్చు రామరాజపిశాచము నగరాజరావుగారి పిశాచవైఖరులందు స్పష్టమగుచుండెను. లక్ష్మణస్వామిగారు మనోరంగములతిప్పి నీచస్వార్థమును ప్రకటింపలేకుండిరి. రాఘవాచారి యాత్మకథాసంకల్పమును లెస్సగ నందుకొనినను వీరభీభత్సముల బాగుగ ప్రదర్శింపలేదు. నగరాజరావుపఠాను వేషము కథాపరిమితులలో చక్కగ నిర్వహింపబడినదనియే చెప్పవచ్చును.

కృష్ణమాచార్యులుగారి పాదుకాపట్టాభిషేకమును నెల్లూరులో గ్రంథాలయసభ జరిగినపుడు నాగరాజరావుమున్నగువారభినయించిరి. ఈమధ్య బందరులో నద్దాని మరల జూచితిని. కొన్ని సందర్భము లనుకూలింపమిచే బందరుప్రదర్శనమందు

నగరాజరావుగారి యభినయసౌష్ఠవము నెల్లూరులో ఒప్పించిన రసభారమును వహింపకుండెను. అసలు ఈనాటకము ప్రదర్శనార్హమైనదికాదు. రామునిపితృవాక్యానువర్తనమందు ఆనాటి సాకేతవాసులకుగాని ఈనాటిప్రేక్షకులకుగాని యెట్టిసందేహములేదు. రాముడు తనమాటనంగీకరించునని దశరథు డెరుగును. రాముడు తిరుగబడి పితృశాసన ముల్లంఘించి కోసలరాజ్యాధిపత్యమాక్రమించునను భీతి మంథరకుగాని, కైకకుగాని యెన్నడు కలిగియుండలేదు. దశరథుడు పెద్దకొడుకుమీది మోహమున వార్ధక్యదౌర్బల్యమున తానిచ్చినవరము లుపసంహరింపడని కైక యెరుంగును. నాటకమందలి ప్రధానపాత్రములందేవిధమైన భావపరివర్తనముగాని యాంతర్యసంక్షోభముగాని పొందలేదు. కథలో యేవిధమైన భంగపాటు, భావచేష్టావైపరీత్యము, అచింతితపరివర్తనము జూపలేదు. అందుచేత సీతారామ దశరథులలో నెవరును నాటకనాయకులు కానేరరు. వలపులకుప్పయగు చక్కదనాలచిక్కయగు కైకకు మచ్చింతలేపనుట దశరథునకెట్టులో ప్రేక్షకులకుగొందరి కట్లులే యచింతితభావపరికాశముగ నగుపడవచ్చును. కాని స్త్రీబుద్ధియందలి యాశాకార్శ్యముల నెరుగనివారు లేరు. సవతితల్లి, యీడేరిన కొడుకుగలది, కలుపులచే మగని యొప్పింతునను నమ్మకముగలది కైక యిట్లుపరివర్తించుటయం దెట్టియలౌకికసందర్భము కనుపడదు. అట్లుచేయకుండుటయే సామాన్యస్త్రీస్వభావమునకు విరుద్ధమగును. విషదింతగల కైకగర్భమున సుదారభావభరితుడగు భరతు డుదయించుటయు హస్తగతమైన రాజ్య

లక్ష్మణుని భాతృవాత్సల్యమున విడనాడి రామపాదుకప్రాప్తా నిబద్ధధ్యానసుడై, జడధారియై రామునిపేర రాజ్యమేలుటయు నీనాటకములోని రెండవ యుచితాంశముగ నెంచవచ్చును. భరతుని ప్రవర్తన మలౌకికమనుట నిజమే. కాని భరతుడు కైకయందు జనించినను యిక్ష్వాకువంశములోని నిర్మలోదార గుణముల వారసుడై యున్నాడు. "యమవతామవతాంచ ధురిస్థితః" అని పేర్కొందిన దశరథుని పుత్రుడు. పుత్రకామేష్టియాగప్రసాదాంశమున రామునివలెనే జనించినవాడు. ఇట్టి జననసంప్రదాయము గొప్ప భరతుడు యింకొకవిధముగా ప్రవర్తించుటయే నైజస్వభావవిరుద్ధముగ నుండును. మంథర కుబ్జ. దాసి తన యజమాని యొక్కరితువస్తే తానుకూడ బాగుపడుదునని యాశపెట్టుకొనినది. అది కాక యీమెకు భరతునిపై మోహముండినట్లు కథలో సూచింపబడినది. స్త్రీ చిత్తమగాధమైనను మోహవల్లరి యుభయుల చేష్టాపరంపరలచే నల్లన వికసించునదై యొకరియం దెక్కువగ నుండినను రెండవపక్షపు మనోవాక్కార్మల పోషణపై నాధారపడియుండును. భరతుడు మంథర కిట్టి మోహభావ ముదయింపజేయు నాశాబంధముల గల్పించెనని నమ్మజాలము. మరియు కైక దాసియై చిన్నటినుండియు భరతుని యాదరించుచుండిన మంథర కాతనిపై మాతృభావమునకు బదులు మోహావేశమేర్పడుట దుస్సహముగను విపరీతముగను దోచక మానదు. ఇందుచేత నీనాటకములోని యందు నిజగుణానుకూలముగ కథాక్రమమున భావవిపర్య

యూ మేదియు నొందక పరివర్తించిరి. దశరథుని కైకకు వరమిచ్చుటలో నేర్పడిన నాటకబీజము రాముని వనవాసదీక్షావలంబనములో ఫలసిద్ధి బొందెను. ఆవలికథయంతయు వ్యర్థము. గంటలో నాడదగిన కథాంశమున నైదుగంటల గ్రంథవిస్తరణ మొనగుటయే కృష్ణమాచార్యులుగారి పట్టున నొనర్చిన పెద్దతప్పు. అనుచితకావ్యవిస్తారమునను, భావవైపరీత్యమును లేనందునను అచింతితావస్థలేర్పడమియు నీనాటకము లక్షణవిరుద్ధమై ప్రదర్శనానర్హమై యున్నది కలికాలపు మూనమానసులే వయసు చెల్లిన వెనుక చిన్నపెండ్లము జేసికొనుటకు సందేహించుచుండ త్రేతాయుగ ధర్మప్రవర్తకుడు, "వార్ధకే మునివృత్తీనాం" సంతతిలోనివాడు దశరథుడు చిన్నపెండ్లము చేకొనెనని గ్రహించుటనన నమ్మజాలము. భార్యలు ముగ్గురు దశరథుని చిన్నతనములో స్వీకరింపబడినవారలే. వివాహగ్రహణకాలములలో ముందు వెనుక లుండినను రాముని జననకాలమునకు అరువది వేంయేండ్లు దశరథ జాతకము నడచిన ట్లగుపడుచున్నది. "షష్టివర్షసహస్రాంతే జాతోऽయం మమ కౌశిక। దుఃఖేనోత్పాదితశ్చాయం న రామం నేతుమర్హసి." వర్షమనగా దినమని ప్రొఫసరు రంగాచారిగారి నిర్వచనమంగీకరించినను రామావతారోదయమునకు 170 సంవత్సరములయినను దశరథునకు జెల్లియుండును. ఇట్టి వయసులో చిన్నపెండ్లాముండుట యసంభవము. "అనిన మాటను దప్పుటను చితంబనిగదా దశరథుడు కాలధర్మమొందె" ననువాక్యమే నిజముగ కనుపించుచున్నది.

నగరాజరావు పఠాను వేషమును ధరించినపుడు వయోరుచుల వీనెడు తరుణయువకుడై గనుపించెను. దశరథభూమికను దాల్చినపుడతని ముఖాంగములు తురీయావస్థను బైజమగు శైథిల్యమొందియుండెను. అంగవార్ధక్యమునకు సహజపరిణామమగు మతిభ్రంశము, దీక్షాదౌర్బల్యము, చీదర, ఉపాయశూన్యత, ప్రేమాతిశయము, తొందర మొదలగు మానసిక లక్షణములన్నియు నగరాజరావుగారి యభినయమునందు పోలు పొందియుండెను. వయోవృద్ధుని యంగశైథిల్యమే గాక చింతాక్రాంత ముఖలక్షణములేగాక మానసికగుణవినాశము కూడ వీరియభినయములో జక్కగ ముద్రింపబడియుండెను. రాముని పై ప్రేమ, వియోగమందలి కష్టము వాగ్దానపరిపాలనాపేక్ష కలవరపెట్టుచుంట, దారిగానని వృద్ధాలాపములు నగరాజరావుగారిచే సైరీతుల నభినయింపబడినవి. రాముడు వెళ్ళిన వెనుక దశరథుడొందిన మనస్తాపము, శోకభారము, దుఃఖతరంగపరంపరలలో నాతని శేషజీవము మెల్లగ మునిగి కొట్టుకొని మత్తుమందు పీల్చుచున్న శస్త్రరోగివలె క్రమముగ వాక్శూన్యుడై, చేష్టారహితుడై, నిర్జీవుడై చల్లబడుటయు పుత్రోదయమున కెట్లు పరితపించెనో పుత్రవియోగమున నట్టులే పలవరించి యసువుల నూదిగైచుటయు నిరుపమానముగ నభినయింపబడినది. పాదుకాపట్టాభిషేకమందు నాట్యవైఖరుల కవకాశ మెక్కువ లేకున్నను, హరికథ కుపయోగించువిషయము రూపకరూపమున దుర్వ్యాప్తినొందినను బలశీలసమన్వితుడగు దశరథుడు ముక్కాళ్లముదిమిలో అనుభవించిన రస

భావవిప్లవము చక్కగ జూపించి పాత్రస్వభావముతో నైక్య మొంది, నగరాజరావు కొంత రసవైభవ మీనాటకమున కేర్ప రచియున్నారు.

ప్రహ్లాదచరిత్ర భారతీయుల భక్తిగాథలలో నెల్ల ప్రసిద్ధమై భారతిజాతీయధర్మమగు సహింసావ్రతము "పొడచిన దిట్టిన కొట్టిన, పడుచుందురు పరమభాగవతులు... తా రొండబడరు మారు సేయఁగ" ననుసాధనక్రమమును భౌతిక పారమార్థిక విభూతులభేదమును జూపు నుత్తమకావ్యమై యున్నది ప్రహ్లాదుడు హరిపూజానిబద్ధమానసుడై "లభ్యంబైన సురాధిరాజపదమున్ లక్షింప డశ్రాంతమున్." నిఖిలభూతములందు నొక భంగి సమహితత్వంబున బరగువాడు, విష్ణుసేవాదోషమును వారించ దండ్రి దుస్సరశిక్ష ననుభవింప జేయ "పారడు లేచిచిక్కులకు, బాహువు లొడ్డడు, బంధురాజిలో దూరడు, ఘోరకృత్యము నిదూరడు తండ్రిపై, మిత్రవర్గము జీరడు .....కావరే యనడు, భయకంపసమేతుడు కాడు." ఇట్టి నిశ్చల నారాయణపాద భక్తి నుద్దీపించుమానస మాప్రహ్లాదునిది.

హిరణ్యకశిపుడు వేల్పుపెద్దను కొలుచునపుడు "అదిరెఁ గుంభిని పాదిత్రయై, కలగె నే దంభోనిధుల్." తపఃఫలితముగ "లోకములన్నియున్ క్షణములోన జయించినవాడు" ఇంద్రియనిగ్రహము, బలపరాక్రమములు కలవాడు. విపులమైన త్రిలోక సామ్రాజ్యమును సంపాదించి ద్వంద్వభావములతో గదలుచుండెను. ప్రహ్లాదజనకుడు చక్కనిసంస్కారి. విద్వాంసుడు. ఐశ్వర్యవంతుడు. తన తెలివితేటలతో జగమునంతను నింపగల

మహోపేముద్ధుడగును. ఇట్టి రాచకట్టికి నైజముగ లలితసద్గుణమ్ము లమరియుండును. రాజులకు, అందులో విజరీతిపరిభావమున భువనైకచక్రవర్తు లగువారికి; నవరసములు సంస్కారిసాధుత్వముతో నొప్పియుండును. చక్రవర్తులు కోపగించు, శోకించు, ప్రేమించు, ముద్దాడు దారులు నీతిమర్యాదలవంటి వీరపరిభులక్షణంబులు జాటుచు సామాన్యమానవుల చర్యలకు భేదముగా నుండును. అహంకార మప్పుడప్పు డుప్పొంగినను రాచపోకడలు వ్యంగ్యముగను లలితభావాలంకృతముగను కనుపించును. సామాన్యముగా హిరణ్యకశిపుని గుణాభినయ మవలంబించువారు వివి నోకకూరరరక్కసిగ నెంచుచుందురు. ప్రహ్లాదచరిత్ర కంసుని వంటి దుర్మార్గుని పాపపరిణామమును తెలుపు నాటకముగ నెంచదగదు. ఇవి లౌకిక వైభవములు, పరమార్థచింతకు విరుద్ధములన్నియు, భౌతికైశ్వర్యవిభూతి పరతత్త్వజిజ్ఞాసకు సరిరాదనియు, శీలమర్యాదలు భక్తికి తోడుగావనియు, యెన్నిశక్తులున్నను పరమేశ్వరునియాన దాటి నడువనేరవనియు, ధర్మస్వరూపమగు కాలచక్రమును లక్షింపక నహంకారపరిమత్తుడై దిరుగువా డధోగతి జెందుననియు బోధించునాటకము కాని బొబ్బలిడు జగలరక్కసులు, పద్మలోచను బోరాడు సమరవర్ణనము కాదు. నాటకములో లౌకికవైశ్వర్యశీల మర్యాదలకును, భక్తిజ్ఞానవైరాగ్యములకును పొసగు పోరాట ముద్దేశింపబడినది. హిరణ్యకశిపుడు మర్యాదలెరింగిన చక్రవర్తిగా నగరాజరావు గుర్తించి యభినయించి యున్నారు. వీరి గాథావ్యాఖ్యానము నేను చూచినవాటిలో నెల్ల ముద్దుగ

యున్నది. భాగవతములో హిరణ్యకశిపుడు "లీలోద్యానముల తా నివాసములలో లీలావతీయుక్తుడై హాలాపానవివర్ధమాన మద రోషాయత్త తామ్రాక్షుడై కేళించెదె" నని నారదుడు చెప్పు చున్నను హిరణ్యకశిపుడు సంస్కారికృహస్థపద్ధతుల నడచు వాడన్నదియే మా నమ్మకము. ఇట్టి రాచనడవడి నగరాజునందు మూర్తీభవించి యుండెను. ప్రహ్లాదుని జేరదీయునపుడు నోటిమాట లెట్టివైనను లోనియుక్కువ తెలియునటులను ప్రేమసూచకంబులగు తండ్రిచేతలు సంకల్పశూన్యముగ, నైజముగ, వచ్చినట్లును చిత్రముగ నభినయించి యున్నారు. నగరాజరావు గారు హిరణ్యకశిపు నొక బలమదమత్తమస్త దైత్యునిగ నెంచక పుత్రునితో నభిప్రాయభేదముగలిగి ప్రేమించుచు వారింపబూనెడి సామాన్యమానవునిగ చిత్రించి ప్రహ్లాదగాథను దేవదానవవిరోధకాలమునుండి కలికాలపు నిత్యజీవనములోనికి దింపియున్నారు. బహుమందినటులు హిరణ్యకశిపుని దొల్లిటినుండియు ద్వేషపూరితునిగ నూహింతురు. కాని రక్కసి మేటియు నరులవలెనే ఆశాబంధములతో 'ఏమో యేనాటికైనా బాగుపడకపోతాడా? వాడికేం తెలుసులే, చిన్న పాపగట్టు! ఆ! స్నేహాలు, స్నేహాలువల్ల చెడిపోతాడు" అని ఊహించు తండ్రిగా సంకల్పరహితముగ పుత్రగాత్రపరిష్వంగ సుఖంబులందును తప్పులిపడక పుత్రునిమేలుకోరి వైరాగ్యవృత్తిని మాన్పించి శూరాధిరాజపదవిసమర్థునిగ జేయు వేడుకతో నలంగినట్లును, పుత్రునిదుర్నివార్యవాసుదేవానురక్తి కలిగినట్లును, పుత్రద్వేషము క్రమముగా విషతుల్యమైనను పుత్రవా

త్సల్యభావపరిబోధము లామానసము పీడనట్లును చక్కగా నిర్దుష్టముగ భావగర్భితముగ నభినయించిరి. తుదకు స్తంభనిర్భేదసమయమున హిరణ్యకశిపుడు మహోగ్రప్రతాపమున బరిఢవిల్లినట్లు నగరాజరా వభినయింపలేదని కొందరాక్షేపించిరి. కాని శిక్షలన్నియు నిష్ఫలములై తనత్రిలోకాధికారశాసనము శక్యమై ప్రహ్లాదభక్తియే విజయమొందినపుడు "ఖండించితి వార్ధులన్......ధిక్కరించితి, శపించితి, ఘోరదవాగ్నులందు ద్రోయించితి, పెక్కువట్ల నలయించితి జావ డిదేమిచిత్రమో" అను శంక హిరణ్యకశిపునియంద మాక్రమించి నిస్పృహ గలిగించుచుండెను. రక్కసిరాజంతటి విష్ణువిరోధియయ్యును లౌక్యుడు. నీతికోవిదుడు. స్వబలపరబలవిజ్ఞాత. తనప్రయత్నములన్నియు నిష్ఫలమై విరోధసంకల్పమభ్యుదయమొందని విపరీతస్థితికి గల కారణమరయు వివేకి. స్వకీయమేధాబలైశ్వర్యమాయాపరిభావమున నహంకారమాయల్లను నెల్ల వశపరచుకొనియుండెను. ఇవియన్నియు భక్తిప్రభావమున కోడి నిష్ఫలమని తోచినంతనే హిరణ్యకశిపుని యహంకార మంతరించెనని చెప్పవచ్చును. అహంకారపటలము శంకాతరంగముల తాకిడికి జిక్కి చెదరినపుడు ఆత్మపరిబోధములు మానసవీధి నుద్దీపింపదొడగును. ఇప్పట్టున హిరణ్యకశిపునకు పూర్వదేవతాసంస్మరణ మంకురించెను. అట్టిసందర్భములలో నటుడు సర్వజ్ఞుడై నిస్సహాయుడై భావసంక్షోభమున ముగ్ధుడై యహంకారరాహిత్యమున చేష్టారహితుడై నిలచుటయే నైజమగు అవస్థ. దీనినిక్కమెరింగి నగరాజరావు సందర్భానుకూలమగురీతి నభినయించెను. మరియు నృసిం

హావతారఘట్టమునందు భౌతికశక్తులన్నియు పరశక్తిచే నిర్మూలింపబడినవి. పరతత్త్వప్రభావమును, భౌతికైశ్వర్యదౌర్బల్యమును చాటు సందర్భ మొక విశ్వవిలయముగా నుండనోపును. జగద్విలయములు కలుగబోవునపుడు కొన్ని విద్యుచ్ఛక్తు లుద్భవించి జనుల మూర్ఛిల్లజేయుననియు గ్రహసంఘట్టనాది మహావిలయసంక్షోభమును భూజను లనుభవింపనేరరనియు నొకమారు ప్రకృతిశాస్త్రముల యాధారమున జెప్పియుంటిని. నృసింహావతారసందర్భములో విశ్వరూపప్రదర్శనము జరిగినప్పుడెల్లను మహాతపస్వులగువారు తక్క తక్కిన జనంబులావిలయ మెరుగకుండిరని భాగవతాదులలో నున్నది. ప్రహ్లాదుడు మూర్తి నారాధించెను. హిరణ్యకశిపుడు మూర్ఛనొంది మడిసెను. భక్తిసాధనకు భౌతికాహంకారము లోబడి మృగ్యమైనది. ఇచ్చట నగరాజరావు ఉచితముగ నభినయించెను. వీరివేషము లన్నిటిలో గాథాసంప్రదాయములు, సందర్భములు నిర్దిష్టముగ బరికించి మానసవ్యాపార వైఖరుల గుర్తించి పాత్రసారూప్యమొంది రసవిచక్షణతో, నాత్మనిగ్రహముతో, ముద్రానైపుణ్యముతో నభినయించెడి నటరాజరీతు లేర్పడియున్నవి. సంగీతమొకటి కొఱన్న మన్నింపవచ్చును. "ఏకోహిదోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంకః"

—* మాగంటి సుబ్బారావుగారు *—

వీరు బందరు గొడుగుపేట కంపెనీలో నాగలింగము గారితోకూడ నభినయించుచుండిరి. వీరిని నేను స్వయముగా

నెరుగను. ఒకమారు హరిశ్చంద్రపాత్రమును ధరియింపఁ జూచితిని. వీరు సరసులనియు, సంగీతనాట్యకళానిపుణులనియు కైతలల్ల నేర్చిరనియు, "పాణిగృహీత" విఖ్యాతి గాంచిన నగరాజకుమారికకు యొజ్జలనియు వినుచుంటిని. నాజ్ఞాపకమునుబట్టి వీరి ముఖబింబము మైసూరు వరదాచారిని బోలియున్నది. అభినయసంగీతములుకూడ సరసముగ నటులనే యుండెనని నాతలంపు.

—* బందరు హాస్యగాండ్రు *—

చిపురుల కృష్ణయ్యంతులుగారి శిల్పనైపుణ్యము మా నాయనగారిభవనము దగిరనై నిలచి యున్నది కాని వీరు బందరు పౌరులను పక్కలుబ్బ నవ్వించిన హాస్యప్రసంగముల నే నెరుగను. దేశీయనాటకసమాజములో పేరిగాని 'సాకలి తెలియు' విచిత్రముగ నభినయించుచు నీచపాత్రము లనేకముల స్వారిరూప యాదార్థ్యమున బ్రకటించుచుండిన భావరాజు నారాయణమూర్తిగారియొప్పిద మెంతయు నభినందించుచుంటిని. పల్లెవేషములో "అరి అరీ నారాయణా ఆదినారాయణా కరుణించి మమ్మేలో కమలలోచనుడా" అనిపాడు పల్లెవెఖరి మిక్కిలి సైజముగ నుండెను. వంగలదీక్షితులు తురకపోకిళ్లా వేషములో "అయితానగరంకాడ...రమ్మన్నదీ మాకీ రమ్మన్నదీ" అనే పాటను భద్రాచలయాత్రిక వేషములో "వెంద్కైతే వృంచీ రావు, భ్రింధకానాలో" అను రామదాసు కీర్తనను పాడునప్పుడును జాతీయ మొలికించుచుండెను.

కంభంపాటి విజయరావయ్య జగ్గయ్యశెట్టికోమట్ల స్వరూప
మును చక్కగా చిత్రించుచుండెను. కాని గొడుగుపేట ఫార్సు
లు చాలవరకు సుల్తానుగడ్డం బైరాగులతోను, సామీలగారి
శిష్యగుమాస్తాలతోను నిండి పల్లెటిజనుల తెలివితక్కువను
ఆక్షేపించు నీచహాస్యముగ నుండెను. హాస్యము మనుష్యుల
విద్యాబలహీనరూపముల దారిద్ర్యమును వెక్కిరించునదిగా
నుండకూడదు. లోపములచెప్పినను మానవమనోవృత్తుల భం
గపాటులను చిత్రించినను కరుణారసపూర్ణుడగునట్లు సానుభూతితో
జనసమష్టికుడు సామాన్యలోపములనే జూపవలెను. వెక్కిరిం
పబడినవాడుకూడ వినువారితో కలిసి పకపక నవ్వవలయును.
అట్టిహాస్యమే మాననీయమైనదికాని వ్యక్తుల బిత్తికించి నిర్ద
యగా వెక్కిరించు ప్రహసనములు ఏమాత్రము మంచివి
కావు. కుర్తివెంటి సుబ్బారావు బొబ్బిలికథకులను నీచపాత్ర
ములను చక్కగ నిరూపించుచున్నాడు. డ్రామెటిక్ కంపెనీలోని
పాలకుర్తి సత్యనారాయణ రసపుత్రవిజయమందు గులాంపాత్ర
మును మిక్కిలి యందముగ జూపగలడు. సుబ్బారావు అలీబా
బాకు తలవనితేపుగా ధనరాసులబ్బినపుడు చూపెడి వింత
చేష్టలెంతయు నవ్వుబుట్టించుచున్నవి. రామమోహనకంపెనీ
లో సుబ్బిశెట్టి వర్తనాతీతపాత్రపోషణ మందెయున్నాడు.
పొత్తువాగా, బనారసురుమాలు, అయిదువేళ్లకు ఉంగరములు
పైగండికిందకిపెట్టుకొని చింతామణివద్ద జేబులోని నాణెముల
గణాయించునపుడెంతటి ముచ్చికోమటి సింగారమొలికించెనో,
పుణుకుల్లిక నెత్తిపెట్టుకొని మహాప్రాణముల కట్లతో,

మురికికొల్లాయితో, "యేడేడిపెనపట్లు, కమ్మనినేతట్లు, కానికి మూడట్లు" అని యూరచూచు నచ్చునపు డంతటి దశాపాత్రత్వమునే యథారూపముగ చిత్రించెను. చింతామణి యెవరిడబ్బు వారి కిచ్చినదని భవానీశంకరుడు చెప్పినపుడు అట్లమ్ముచున్న సుబ్బిసెట్టి సిగ్గులేక "మల్లెబుకమెలు గెలిగిస్తాగా" నన్నపట్టు సీనటును రమ్యముగ నభినయించెను. ఇట్టిదుర్నివార్య దుశ్చింతాపరత్వము, ఆంధ్రనాటకములలో నెల్ల సుబ్బిసెట్టియు, మధురవాణి తిరస్కరించినపుడు "Damn it కథ అడ్డంగా తిరిగింది" అని నూతనదుష్కార్యాచరణసంకల్పముతో భంగపాటున కదరిపడక నిష్క్రమించిన గిరీశము మాత్రమే చూపుచున్నారు.

—* ఇతర హాసకులు *—

పార్సీనాటకములలో హాస్యగాండ్రనేకుల జూచియున్నాను. గున్నేశ్వరరావు కంపెనీలోని రామ్ అనుచిత్రకారుడు పార్సీతెరహాలో హాస్యప్రదర్శనము గావించుచుండెను. పార్సీనాటకములలో మొదటినుండి తుదివరకు హాస్యరంగములు వచ్చుచుండును. ఇందు సామాన్యముగా నొకబుడ్డామియ్యాకు చెందికెండ్లాము దొరుకుటయు నాయువతీలలామ బలువిటుల జేర్చి బుడ్డామియ్యాను మోసగించుటయును జూపబడుచుండును. స్త్రీవేషధారులలో మిక్కిలి చమత్కారములు చేయగల సమర్థుడు చెంజేడీపాత్రమును ధరించి హాస్యగాండ్రకూడ చక్కని పాటగాండ్రై వింతదరువుల పోకిరికీర్తనలు పాడుచు జనసామాన్యమును మెప్పించుచుందురు. మార్వాడీలోభియు నొత్త

రాయణుల హాస్యరంగములు దరుచుగ గోచరించుచుండును. తెలుగుదేశములోని హాస్యగాండ్రిదివరకు గానవైఖరు లెరుంగని జాతీయాభినేతలుగ నుండిరి. పార్శీ, బంగాలీ, గుజరాతీ, కర్ణాటకి, సింహళనాటకములందు హాస్యగాండ్రు మంచి గాయకులై గానవైఖరులలో వింతలకు నెత్తిపోకడల రాగకాలములు తప్పకుండ పాడుచు, ముక్కు, కళ్లు, చెవులు కదలించుచు పల్లవిప్రకారముల నభినయించుచుందురు. నెల్లూరు సుగుణవిలాససభలోని హాస్యకు డీపద్ధతి నవలంబించి యున్నాడు. వల్లూరి జగన్నాథరావుగారు తెలుగుజాతీయ మట్టిపడనట్టెటి పాటలను పాడినరీతి గ్రామొఫోను రికార్డులలో వినగలిగితినే కాని వీరి హాస్యప్రదర్శనముల నవలోకించి వారిపై నాకున్న విశ్వాసగౌరవములు ప్రకటించు సందర్భ మిప్పటికి నేర్పడలేదు. తమిళనటులలో శామణ్ణ హాస్యప్రబంధముల నద్భుతముగ జూపునేర్పరి. దొంగవేషము హాస్యసంబంధమైనదయ్యును నటప్రచారి, కల్లనువాగ్గునో కలయుప్రస్తరణ కౌశల్యసంశ్లేషగ నొనర్చి దొంగల కింపరాని గాత్రసంచారపద్ధతుల నతిశయించి హాస్యేతరముగ జేయుచున్నారు. నాటకహాస్యమే గాక నోటతో జాతీయములు చెప్పుచు శ్వానభైరవి మొదలగు రాగముల హాస్యపద్ధతులలో పాడగలవారిని చూచి యున్నాను.

గుంటూరు కంపెనీలో పూర్వముండిన యువటూరి వియ్యన్న కొన్ని వేషములను, జాతీయములను చక్కగా నొ

ప్పించుచుండెను. మొత్తము మీద తెలుగునాటకములలో హాస్యపద్ధతులు చక్కగా పరిణమించి యుండలేదు. అగ్ర కంపెనీల హాస్యములు బూతుపాటల వికృతాభినయముతో జాతీయత నొప్పించుచు నున్నవి.

—* పెడన రామయ్య *—

విప్పగు వక్షముమీద రోమరాజులందమై క్రమ్మ మెడలోని రుద్రాక్షమాలిక శివపూజాపరత్వమును సూచింప కరవాల మాడించుచు నభయహస్తమిచ్చుచు "మీకు భయకారణమేమి? పరుగిడబోకుడి, కృతవర్ముడ ధైర్యము చిక్కబట్టుడీ" యని యుత్సాహించుచు కురుక్షేత్రసంగ్రామరంగమును జేరునప్పుడితని వైఖరి మార్ధల్యాన హెంసెనుబట్టు మహాసేనానియొక్క సమరప్రచారమువలె దోచుచుండును. వీని యశ్వత్థామాభినయము ప్రశంసనీయమే కాని విపులదేహమా పాత్రలక్షణము సూచించకున్నది శోకరసము రామయ్యకన్నము. జులూరి కృష్ణరావు పెక్కువ యొప్పిదముగ నభినయించి యున్నాడు. వీరిరువురు అశ్వత్థామ నతిరసముగ, వీరప్రతాప జ్వాల బ్రహ్మతేజంబుగ నద్దేశించి యాభినయించిరి. సేనాసంహాగము సమరావకాశమునట నిశ్చయమే. రణరంగమున కౌరవచమూనిర్మాణోత్సవమున రంగప్రవేశమొనర్చు గురుకుమారుడు బాహుబలదర్పమొప్పెడి భీకరసేనానిగా వర్తించుట సంభావ్యమే. కాని అశ్వత్థామునందు వేరు లక్షణము లున్నవి. ఈతడు నిరంతర శివధ్యానయోగమున మునిగి యుండెడి బ్రహ్మచారి. రాబోవు మన్వంతరమున వేదజాలము

రక్షియింప చిరంజీవియై నివసించు యోగివిభుఁడు. ఈతని మానసవ్యాపారములు అవస్థానుకూలముగ బహిర్గతమై వ్యవహరించినను లోనితలఁపు లెల్లవేళల పంచాక్షరీమంత్రచింతన మం దాసక్తమై నిలచియుండును. ఇట్టి యోగివరుని యభినయించుటకుం దృఢప్రజ్ఞ నాటకమధ్యమున చేష్టలననుయ లోనిచూపుల యోగమార్గము నభినయింపవలసియుండును. నారదునకు గానలోలత, హరిచింతారతి నిత్యవర్తనమై యుండినట్లు ద్రోణపుత్రు డనవరతము శివధ్యానైకదీక్షతోనుండును. ఇదియే వీని స్థాయీభావము. మిగిలిన మనోవాక్కార్మములన్నియు దీనికి పక్కగా యోగభ్రంశ మేర్పరచకుండ నడచు క్షణికావస్థలు. ఈ సంగతి నేఁటి గుంటూరులోని పత్రి సీతాపతి అశ్వత్థామపాత్రనిర్వహణమందు వీని యోగిలక్షణములను, మైమరచు భక్తిప్రలోకగుణములతో పాటు జూపించెను. తరువాత అశ్వత్థామ మరణాసమర్థ్య మంతయు "బ్రహ్మతేజో బలం బలం" అను శక్తివలన అస్త్రప్రయోగనైపుణ్యమున నేర్పడినదే కాని కండక్రొవ్విన కిరీటుల తరిఫీదులో కలిగినది కాదు. ఈ యస్త్రప్రయోగవైదుష్యమును, మంత్రవిజ్ఞానమును, యోగిసత్వమును సూచించు పలుచని లోనిచూడ్కుల పసిడిమేని నొప్పుచు సీతాపతి యశ్వత్థామపాత్రమున కెంతయు నొప్పిదమై యుండెను. రామమూర్తి, కృష్ణారావు, అభినయకౌశలమున దీతనికి వెనుదీయకున్నను పాత్రసాహృప్య మొందకయు యోగిసత్వ మెఱుంగకయు సీతాపతికి వెనుకవా రగుచున్నారు.

—* మంజులూరి కృష్ణారావు *—

ఈనటుడు రసపుత్రవిజయములో దుర్గాదాసున కొసంగిన స్వర్ణపతకమును వేణీసంహారములో నశ్వత్థామకేర్పరచినదియు గూడ పొందియుండెను. కృష్ణారావు దుర్గాదాసుపాత్రి మతినైపుణ్యముగ నభినయించెను. కాని యాసందర్భములు మరపుతగిలినవి. నిజముగా వైకుంఠయోగివలె యోగిస్వరూప మొంది తురుష్కసార్వభౌముని వెక్కసమును భారతమాతృశోకమును ఆలించి దేశాభిమానపూరితుడై రసపుత్రవీరప్రభావమును వెదజల్లుచు హిందూరాజ్యముల కైకమత్యమొనగూర్చు నీతిచాతుర్యమొప్పించుచు నిజముగా దుర్గాదాసే యభినయించుచున్నను భ్రాంతి గల్పించుచుండెను. మంజులూరి కృష్ణారావు తిరుపతి వేంకటేశ్వరుల భారతనాటకములను ప్రదర్శింపజేయుటలో విఖ్యాతుడై యుండెను. అందు శ్రీకృష్ణరాయబారమున కృష్ణవేషము ధరించి కొన్నిపట్లు లతినైపుణ్యముగ నభినయించెను. “జెండాపై కపిరాజు” అను పద్యములో “మూకల్ చెండుచునున్నప్పు డొక్కండున్ నీ మొరయాలకింపడు కురుక్ష్మానాథ సంధింపగన్” అనపట్టును కర్ణునితో భేదోపాయ మాలోచించునపుడు రహస్యముగ చెవిలో “నిన్నాయమ పెండ్లియాడగల దారవభర్తగ సూర్యనదనా!” అను ఆశ లతికించునపుడును భీష్మప్రతాప మొకరొక్కనటుడు సమరసమయ ముల్లంఘించి, “నురికిన నోర్వక నుదరంబులోనున్న జగముల వ్రేగున జగతిగదల, చక్రించుచేపట్టి చనుదెంచు రయమున బైనున్న పచ్చని పటముజార...కరికిలంఘించు సింహంబు

శరణిమొరసి, నేడుభీష్ముని జంపుదు నిన్నుగాతు, విడువు మర్జునయనుచు........." చను దెంచుపట్టునను కృష్ణరాయని శ్రీకృష్ణ గుణవ్యాఖ్యానమెవ్వరు అతిశయించియుండలేదు.

అశ్వద్ధామపాత్రాభినయములో నీతని మంచిచెడ్డ లిదివరకే వర్ణించియున్నాము. కృష్ణారావు బందరునటులలో సాహిత్యపరిజ్ఞానముండి నాటకములను ప్రదర్శనానుకూలముగా మార్చు విన్నాణమొప్పుచుండెను. ఈతనిసామర్థ్యము నటవర్గమును జేరదీసి సత్వరముగనాడించు కట్టడిమైయున్నది. ఇతనిచే నడిపింపబడిన "రాయలు హిందూ థియేటరులో" నాట్యసాహిత్యములందు పేరొందియున్న పింగళినాదరులు, నిరాఘాటగాంధర్వగీతికా గాత్రసామ్రాజ్యమున వీనుల నుప్పొంగజేయు రాఘవాచార్యులు, శ్రీపతి పట్టాభిరామయ్య, రామారావు యింకెందరో ప్రసిద్ధనటులు చేరియుండిరి. వీరరసప్రధానమైన భారతనాటకములను బందరులో నిండుహంగున గూర్పగల సమర్థుడితడొక్కడే.

ఇతనికి సంగీత మొకింత కొరవైయె యభినయరీతులందు కొన్ని వెకిలితనము లుండెను కాని నాటకార్థమును గ్రహించి, భావగర్భితముగ నభినయించుచు, బందరులో కొంతకాల మెన్నికలోనుండెను.

పింగళి వెంకటవరసయ్యగారు సామాన్యముగ భీమవేషమును దాల్చుచుందురు. వీరు గోవిందరావునాయుడువలెనే భీముని వినయలక్షణములను, సాధుత్వమును, దయాసౌశీల్యములను, గండుతనమును, గుర్తించి పెద్దపులి చిలిపిమాటలతో

మొగ్గరేడక, పాండురాజతనూజున కుండదగు సుత్తమరాజమ ర్యాదలతో దర్పవిశ్రమమొప్ప నభినయించుచుండురు. వీరిభీ మపాత్రి గుణవ్యాఖ్యానము గోవిందరావునాయు డూహించిన దారులలో మెరుగారియుండెను. వరిసయ్యగారి వేషము లలో నాకు పరమానంద మొసంగినది పాండవవిజయములో కృష్ణనిదర్శను సందర్భమైయున్నది. భీష్ముడు భారతసౌ శీల్యసద్గుణంబుల పరిణామమూర్తి. మహాభక్తుడు. విరాగోన్న తుడు. రాయభారసందర్భమున కచ్చితముమాన్ప యత్నించెను. శాంతముగ భగవన్నామము చేసికొనచు "బ్రతికెదము ర్వేల" అని కోరువాడు. దుర్యోధనుని దుర్మదాహవసంకల్ప మున కిష్టపడనివాడు. అయినను, కౌరవులు యుద్ధసంకల్పమే నిశ్చయించుకొనినపుడు తనప్రభుపక్షమున శత్రుభీషణముగ పదిదినము లాహవము జరిపిన మేటివీరుడు యుద్ధము ధర్మ మని యెరిగియు తాను "సంయమివరు డిదుచుండె సంసారము నన్" అనినపగిది ధర్మనిరూపణమందును, భగవదారాధన మందును కాలము గడుపుచుండినను ప్రధానముగ క్షత్రియ జన్మమెత్తినవీరుడు. ఈవృత్తియందు మేటియై మోసి కృష్ణుని ప్రతిజ్ఞాభంగ మొనర్చునంతటి రణప్రతాపమును విజృంభించి నందుననే భీష్ముని శాంతిపర్వధర్మోపదేశమునకును, చక్రిని వేయినోళ్ల నుతించినందులకును శాశ్వతమైన గౌరవమేర్పడినది. భీష్ముడు ధర్మమునకు ప్రోవు; భక్తిసాధనల కదురు; కాని వీనికన్నను ద్వాపరరాజన్యమునకేగాక పరశురామునకు గూడ సరిగాని క్షాత్రవిద్యాసంపన్నుడు. "దుర్లభం క్షత్రియాః పార్థ లభంతే

యుద్ధమీమాంసకుం" అని భగవంతునిచే నుతింపబడిన ధన్యక్షత్రి పోరాటమునందు భీష్ముని భీష్మప్రతాపము వెలుగొందినచో యానిక్షత్రియజన్మమెందులకు? ఇంతవఱకు నెట్టి యోగమున 'లో, "చిత్తము గోవిందపదాక్రాంతము గావించి మానినై తనలోనే తత్తరము లేక" యనుపుంవిశువవలచెరో అట్టి మహాగావస్థయే రణరంగమున చక్రిచే తనకు గలుగనాయెను. దుర్జయుఁడై లోకభీకరముగ సంగ్రామరంగమున నిలచి పోరాడి వాసుదేవుని ప్రతిజ్ఞాభంగమేర్పరచెను. చక్రిచే మఱియు వైభోగమేర్పడెను. తనకు (తిను సామర్థ్యమునకు సంతసము; భగవద్ధ్యానంబునగాక భగవత్సాన్నిధ్యము వచ్చునని సంతోషము కఫవాతపైత్యములకుల్లో రోగముచేగాక సుదర్శనజ్వాలల వంకమొందు నలౌకికమరణసిద్ధి భీష్ముని యూరించుచుండె "నేను భీష్ముబజంపుదు నిప్పుగాతు" నని మీరికిమునకు కృష్ణుని సమరాగమునకు భీతిగొందక "దెరలి చనుదెంచు దేవుండు దిక్కు—రాడు" అనికృష్ణునకు స్వాగతంబిచ్చి సుదర్శనప్రయోగమును సంతోషముతో తన 'చిత్తపు' చనమునిజయముగ నభినందించు భీష్ముని రూపభావములు వెంకటవరసత్యుగారు సంపూర్ణకళాభిజ్ఞతతో నభినయించిరి. జరలేని ముదిమితనము క్రోధమెరుంగని క్షాత్రప్రతాపము, కౌటిల్యకళంకమొదవని రాజనీతి, శత్రుసాధనజేయు భక్తితాత్పర్యము. దప్పగానిచ్చు వైరాగ్యము, జీవితాదర్శములు సంపూర్ణఫలసిద్ధిగాంచిన సంతోషము—ముదితాన్నియు నరసత్యగారి భీష్మాభినయమందు గోచరించుచుండెను. కంఠబలమున జలరేగు పడుచు వేషము లెన్నియో దాల్చి నీనటుని

జూచియుంటిసికాని భీష్మునిభక్తిప్రతాపసాంకర్య రసమును అభినయించినపుడే పింగళి వెంకటనరసయ్యగారి నాట్యకౌశలము నాకనుభవమైనది.

—* గూడపాటి నరసింహారావునాయుడు *—

బందరులో నాడబడిన రసపుత్రచరిత్రగాథలలో రణప్రతాప్ మొదటిదని చెప్పవచ్చును. దీనినే చిత్తూరుముట్టడియందురు. రాజపుత్రస్థానమందలి వీరులు కొందరు మొగలాయిచక్రవర్తులతో వియ్యమొందుచుండిరి. రాజా ప్రతాపసింగు హిందూమహమ్మదీయరక్తసాంకర్యమున కియ్యకొనలేదు. అక్బరుచక్రవర్తి సామ్రాజ్య మంగీకరింపని స్వాతంత్ర్యవీరుడు. ఈతని వశపరచుకొననెంచి ప్రతాపసింగు నివాసమగు చిత్తూరుదుర్గమును ముట్టడింప తనప్రధానసేనానియగు రాజా మానసింహుని దాడి వెడలించెను. ప్రతాపసింగు అక్బరు సైన్యముల వేడిమి నోర్వజాలక నడవులబట్టెను. మానసింగు రణవిజయ మొందియు చిత్తూరుపతనమునకు చింతిల్లి రసపుత్రకులాభిమాన ముల్లమున దేజరిల్ల ప్రభుకార్యనిర్వహణదీక్షాసంకల్పమునకును స్వదేశాభిమానమునకును విరోధభావము లేర్పడ విజయమొందియు చిత్తూరునగరమును స్వాధీనపరుచుకొనకయే మొగలాయిసైన్యమును మరలించి గొనిపోయెను. గురజనాయుడు రాజా మానసింగుపాత్రమును రసపుత్రవీర్యతేజాబు లొప్పునట్లు రూపసాదృశ్యమొంది చక్కగా నభినయించెను. ఎన్నో యేళ్ళు గతించిన నిప్పటికిని

వీరానాడు రామమోహన్ కంపెనీలో ప్రదర్శించిన భావ సంక్షోభము, నేతాధర్మ దేశాభిమానములు మానసికవిరోధ ములు కన్నులకట్టినట్లుగా దోచుచున్నవి.

నాయుడుగారు మైలవరంకంపెనీలో ధరించి నిర్వహించిన పాత్రము లెన్నియో కలవు. వీనిలో ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణ మందు భీమునిగను, సంపూర్ణరామాయణమందు దశరథునిగను, సావిత్రిలో సత్యవంతునిగను నాయుడుగారి యాటపాటల జూడగలిగితిని. భీముని గుణవిశేషములు వీరు గుర్తించియున్నను వీరి యభినయమందు తొల్లిటి వ్యాఖ్యానవైఖరులే, వీరశీలమే ప్రధానలక్షణముగ నగుపడుచుండును. లక్ష్మణస్వామిగారివలె ఇతడు మూకాభినయ మెక్కువగా జేయుచు నితరపాత్రముల సంభాషణ మాలకించుచు కథావ్యాపారమున తానొందు చిత్తవృత్తుల బ్రకటించువాడుక గలవాడు. ద్యూతపుసభలో పుట్టములోనుచుపట్టున నీతని మహాభారతకథాపరిణామ ముద్దీపించు మూకాభినయ మొనర్చెను.

దశరథుని ముసలివలపుల బ్రకటించుటలో ఇతడు నగరాజరావుగారిచెంత జేరనేరడు. ఫలితకేశజాల మావడుచు ముగపు కండపటిమను దాచకుండెను.

యముడు సత్యవంతుని యసువులగొనిపోవ నరుదెంచు వైఖరి కాలభీకరమహోగ్రమూర్తితో “నంత్యకాలదహనజ్వాలాప్రచండుడు” గనుండెను. కాని “వీనిగ్రిచ్చర గొనిపోవ గాజనుదెంచితి” నని చెప్పినను యముడు ధర్మమూర్తియై, త్రికాలజ్ఞుడై, రాబోవు సందర్భమెరుంగనివాడు కాడు. నీవెవరవని

సావిత్రి ప్రశ్నించినప్పుడు "విద్ధి మాం త్వాం శుభే యమం," అని తన్ను దా దెలుపుకొనిన భారతవాక్యమందలి శుభే యను పదము సుమంగలి కర్థమై పాతివ్రత్యపరిణామవిజయమును సూచింపుచు యముని నిజోద్దేశము సత్యవంతుని యమలోకమునకు జేర్చుటకన్న సావిత్రిపతిభక్తి శిక్షించి పరీక్షించుటయే ప్రధానముగ దోచుచున్నది. మనుష్యుల మనోవాక్కర్మసంకల్పముల సర్వసాక్షియగు ధర్మదేవతబలయొక్క నిర్మల పతిభక్తి నెరుగకుండెననుట యసంభవము కాన సమవర్తి సత్యవంతునకు మృత్యుప్రాయమైయడగుపడిన యుగ్రభంగి యమానిరూపములో జూపడగినను కార్యపరిణామ మొకప్రక్క జూపరు. శ్రీగుపడుచునే యుండపలెను. ఈస్థితి నాయుడుగారు రంగి యనుకూలముగ తమయుగ్రవలోకన జ్వాలలక్రింద నొకప్రసన్న సుస్మితమభినయించి చూపించిరి. ఆవల సత్యవతి యముని వెన్నంటి దుర్గమకర్కశాలయముల దొక్కుచు,

"శ్రమఃకుతో భర్తృసమీపతోహి మే।
యతోపి-భర్తా మమ సా గతిర్ధ్రువా॥"

అని చెప్పుచు నడచునపుడు యము డాయమను వెనుకదిరి వారింపబూన నుచితముగనటించి మెప్పించుచుండ యముని తొల్లిటిసంకల్పము కూడ మధ్యాహ్నరవిదీధితులతాకున నీహారశలాకములు నీరై కరిగినట్లు క్రమముగా పల్చపడి వరాంజలుల నర్పించి తుద కాపాతివ్రత్యప్రభావమున కతులితానందమొంది మగనినర్పించి ఆయురారోగ్యసంపద్వరంబుల నిచ్చెను. ఈపట్టుల పారేపల్లి సుబ్బారావు నిజముగ సత్యవతియై పతివ్రత

లక్షణము లొప్పుచు తనపాతివ్రత్యప్రతాప మెఱుంగని యబలా సుశీలమున మాత్రమే కనుపరచుచు, మగనిపోకను వారింపజాలని దౌర్బల్యమును, కాలు నెదురొడ్డనజాలని స్త్రీస్వభావమును వెల్లడించుచు నెంతవరకు కానిమిటి ననుసరించుటయే సతీధర్మముగ నెంచు మనస్థితియు జూపుచు వెన్నంటినడచునపుడు నాయుడుగారి దయార్ద్రాపానతలావరోహణము సత్యవంతుని బ్రతికించు వరకు సలక్షణముగ జరిగెను. సావిత్రి తాను పతివ్రతయనియు తనప్రణయమహిమచే కాలునిసంకల్ప మడిగించి మగని బ్రతికింతునను నమ్మకముండియు నాయమప్రయత్న మారంభించలేదు. పతితో నడచుటయే పరమార్థమని భావించి వానితోగూడ యమపురావాసమును జేరుట కుద్యమించి నడచినదే కాని, తనకును తనబంధుగులకును సౌభాగ్యసిద్ధి కలుగునని యూహించి యుక్తిమాటతో యముని వెన్నంటలేదు. యవనపురాణములలో "హార్క్యులీసు" అను మహాబలుడు తన సతిని గొనిపోవ నేతెంచిన కాలుని కుస్తీపట్లవోడించి భార్యను బ్రతికించుకొనెను. బాబిలోనియా గాథలలో పాతాళమున భూతకాంతల భోగసంతుష్టికొరకు చెరపట్టబడిన 'తమూజ్'ను రక్షించి తెచ్చుటకు యిష్టారు అను పతివ్రత కావలివారికి లంచముల దనియించి లోనికిజొచ్చెను. వీరిరువురు తమతోడులను భూలోకమునకు దెచ్చి వారితో సుఖించుటయే పరమావధిగ నెంచినవారు. మార్కండేయుడు మృత్యుభీతిచే శివలింగమును కౌగిలించి స్తోత్రాష్టకమున శివుని యమునిపై బురికొల్పి చిరాయుసంపాదన మొనర్చెను. సావిత్రి భూమిపై

జీవింపనెంచలేదు. మగడున్నతావున పతిననుసరించి యుండుటయే యామె యుద్దేశ్యము. భౌతికజీవనము, ఆ సముద్ర సామ్రాజ్యము, మిగిలిన సంపత్తులన్నియు యముడు తననంతట తానే సావిత్రిపాతివ్రత్యమున కచ్చెరువంది యొసంగిన వరవిభూతులు. నిస్సంకల్పమగు భర్తృపాదానుగమనమును, స్త్రీజననైజమైన దౌర్బల్యపరిణయతత్త్వమును పారేపల్లి సుబ్బారావు అసమాననైపుణ్యముతో చిత్రించియున్నాడు. ఈతని లీలావతీవేషనిర్వహణము చూచియుంటిని. ఇందు రసములు ముఖముద్రలందు తీక్ష్ణముగ చిత్రింపబడియున్నను నీవేషమును పలువురు మెచ్చుకొనినను, పారేపల్లి సుబ్బారావు సాధుపాతివ్రత్యనిరూపణ మొక్కటియే యసమాన వైఖరుల జూపగలడని నానమ్మకము.

—* దేవరకొండ వెంకట సుబ్బారావు *—

బందరులో నాటకపోషణము ప్రస్తుతకాలమందు జనసామాన్యముచే నడుపబడుచున్నది. పూర్వము ఉద్యోగస్థులు, విద్యార్థులు కొలదిమంది సంగీతసాహిత్యముల బోషించుచు నాటకముల నుత్సాహపరచుచుండిరి. ఇప్పటికి అట్టిపోషకులు కొందరున్నను నాటకములు అల్పవిద్యాసంస్కారముగల ధనవంతులయొక్కయు సోడాషాపులు, కాఫీహోటలులు, జటకాలు మొదలగు స్వతంత్రజీవనముగల వారలయొక్కయు అభిమానమున ధనార్జనము చేయుచున్నవి. బందరుపౌరుల నటరాజు దేవరకొండ సుబ్బారావని చెప్పవచ్చును. ఇతనియభి

నయవిశేషములు పలుతావుల ముచ్చటించియున్నాను. దుష్ట బుద్ధి, పఠాను వేషములగూర్చి ప్రత్యేకవిమర్శన లిచ్చియుండుటవలన వాని నీయెడ విస్తరించను.

సుబ్బారావు బందరువాఁడు. బందరులో పుట్టి పెరిగి యుటనే చాలవరకు నైజమనీషచే నాట్యకళాభ్యాస మొనరించినవాడు. ఈతనికీర్తి తెలుగుదేశపుదిగంతముల వ్యాపించి బళ్లారి, విజయనగరము, చెన్నపురి, రంగూను, మొదలగుతావులకు పెద్దజీతముల యాశలతో పిలువబడినను తానున్న హాంగురక్షున కంపెనీని నమ్ముకొని బందరుపురమును వదలివెళ్ళని నిలుకడగలవాడు. ప్రసిద్ధనటులలో నిట్టిమరు అరుదు. సుబ్బారావు తొలిమెంటరీచదువును దాటినవాఁడు కాకపోయినను తానభినయించు పాత్రములగద్యపద్యములు అర్థజ్ఞానముతో నుచితరీతుల జదువగలసరసుడు. ఇతడు స్త్రీవేషములను ధరియించుచుండును. కాని వానిలో యశోదపాత్రము నొక్కటే నేను చూచియుంటిని. కృష్ణలీలను నేను విస్మరింపజాలను. సుబ్బారావుగాత్రమాధురి మెంచదగినది. బుర్రా రాఘవాచారియొక్క వియత్సంచరణగానవైఖరి సుబ్బారావునకబ్బలేదు. యడవల్లిసూర్యనారాయణ నానాదేశములు తిరిగి ప్రశస్తభరతగాయకులగాత్రప్రచారములరీతు లెరింగి యలవరచిన శిక్షాశుద్ధి సుబ్బారావునకేర్పడలేదు. రాఘవాచారి శబ్దార్థజ్ఞానశూన్యుడు తా నభినయించెడి పట్టుల గుణాభిజ్ఞత గాని అర్థముగాని యెరుంగక "టీజని తేన్స్వరేష నుపదిష్టమహీయగవాయి గానవిద్యాజిత పీకు సాబు." సూర్యనారాయణ సిద్ధగాత్రులయాదర్శ మనుకరించి

యు, గీర్వాణాంధ్రనాటకసంప్రదాయముల గుర్తించియు, పాడ నటసిద్ధుడు. సుబ్బారావు పీ రిరువురిగాత్రమాధురి కించిదూనముగ నొప్పుచు తనబుద్ధికొలది కొంచెమర్థయుక్తముగను, కొంచెము రసవాహకముగను, మిక్కిన సుఖముగను, పాడి జనసామాన్యమును సంతోషపరచగల సామాన్యధీయుతుడు. సుబ్బారావునాట్యకీర్తి యొంతయు నాతని గాత్రమాధురి యందే నిలచియున్నది. చక్కపాడిచెసి వేకువవేళ కమ్మతెమ్మెరల మూపున దేలు పికకూజితము నిద్రాళువుల కెట్టి యవ్యక్త సుఖలీలలిచ్చునో, అట్టి ప్రశాంత నిరాడంబర గాన సౌలభ్యము "యిండియన్ డ్రామెటిక్" వారి ప్రధాననాయకునం దగుపడును. గాత్రము శారకమై వయోభేదమున వెగుచుండును. సుబ్బారావుగాత్రము మానవనైజముగు విపర్యయమొందుచు, క్రమముగా సుఖస్పర్శ గలిగింపకున్నది. సంగీతశిక్ష పొసగిన నారాయణదాసు, కట్రా పాపయ్యశాస్త్రి మొదలగు పాటగాండ్రు పికస్వరలాలిత్యమును గోలుపోయినను, తానతరంగసంపదలచే తమ ముసలితనముల ముదురు గొంతుక నలంకరింపగలిగి యున్నారు. కేవలనాట్యరంగముల గాత్రమై ఖ్యాతులలవడినమనసుబ్బారావువంటివా రెంతకాలము జనాభీష్టముల నిలుపుకొనెదరో సందియమైన విషయము.

సుబ్బారావొకప్పుడు స్త్రీపురుషవేషముల రెంటిని సమానపాత్రౌచిత్యముతో నిర్వహింపగలిగి యుండెను. ఇప్పుడాతనిశరీర మొక్క వయసుజరిగిన తరుణరూపములకు మాత్రమే యనుకూలముగ నున్నది. ఇది కొంత దురదృష్టమని

చెప్పవచ్చును. పదిసంవత్సరములక్రింద సుబ్బారావు స్త్రీవేషమును ధరించినను పటువులొలికించు వంగసౌభాగ్యమొప్పియుండెను. అర్జుని భూమికలో నీతడు గోపీమనోహరుని ముద్దుల మరదిగా నగుపడునంతటి సౌకుమార్యమున నుండెను. హరిశ్చంద్రపాత్రాభినయమందు ఆమహామహుని మహోదార సత్యశీలత సుబ్బారావునం దగుపడుచుండెను. కాని వైపరీత్యమున నీముఖలక్షణము లస్తమించినవి. ముఖము గడుసుబారి భావాభినయముల ముద్రింపజాలకున్నది. పఠాను, దుష్టబుద్ధిపాత్రముల రంగవ్యాఖ్యాన మొనర్చునపుడు సుబ్బారావుత్సాహ తెల్పుచున్నను ముఖాంగము లాయాహావ బ్రకటింపజాలకున్నవి.

పూర్వము సుబ్బారావు తన కష్టమైనంతలో నిరాడంబరముగ సహజప్రబోధముల నందికొని పాత్రముల వేషభావములను రసవంతముగ నటించుచుండెను. ఈతని స్వభావము కుదురుగల దయావివేకము లొప్పు శాంతతత్వము. అర్జునుడు, నలుడు, హరిశ్చంద్రుడు మున్నగు శాంతసత్త్వపుంగవుల నిజప్రవృత్తు లభినయించుట కనుకూలమైన మానస మీతనిది. ఇట్టివాడిటీవల వీరబీభత్సకౌటిల్యవృత్తు లభినయించవలసిన వేషముల ధరియించి, నైజమనీష ననుసరింపక నెక్కడనో యెరువు దెచ్చిన ఎవరో నిర్ణయించినరీతుల నభినయించుచున్నాడు. ఇప్పుడే కాదు, నిండుయౌవనముల పిన్నవయసునందైనను సుబ్బారావు వీరవిషాదభావాభినయముల కనుకూలమైన యంగవిన్యాస మొప్పినవాడు కాడు. మనోవృత్తులకును, శరీరపరికరములకును

బొత్తుగా పనికిరాని వేషముల ధరించి నూతనముగ నటియించిన నాట్యవైఖరులలో విస్తరింపదలంచుచు సుబ్బారావు తన నైజపరిమితుల నెరుంగక నభినయించుచున్నాడని చెప్పవచ్చును. లక్ష్మణస్వామి పదానురూపసాదృశ్య మభినయింపగా జూచిన బందరుపౌరులు పార్థపాత్రోచితుడగు సుబ్బారావు గరుడునివేసములో నటింప జూచి మెచ్చెదరా?

సుబ్బారావు నమ్మినవారి విడనాడనివాడు. స్వతంత్రా పేక్షగలవాడు. ఇమిటేషను రాళ్లనడుమ రాజిల్లు మేలిపచ్చవలె నీతడు చిరనాటిసాంగత్యమును విడువజాలక దొరకినహంగు తో బందరుహాలులచిరిపిరి తెరలలో సమాననటసహకారలా భ్యమొందక గాలయాపన మొనర్చుచున్నాడు. ఈతని రంగ సంపాదకుడు తనవృత్తిలో బందరుకెల్ల మేటి. అయినను సుబ్బా రా వితరపరిస్థితులలో నిప్పటికన్న నెక్కువ విఖ్యాతి గలిగి యుండునని సంశయింపము.

చిన్ననాటి గాత్రిమాధుర్యము వయసుజెల్లిన మధురా కృతుల కెడమిచ్చినది. సుకుమారము ఖాంగవిస్ఫూర్తి సత్వ జరాజీర్ణతను పొందుచున్నది. లలితమైన జాభినయరీతుల బదులు బలవంతపునాట్యపుపట్లు నిష్కారణముగ నావేశించినవి. అనను కూలపాత్రస్వీకరణము అనుచితనటసహకారము. ఇన్నిప్ర త్యూహములు లొదవిన సుబ్బారావినాడుకూడ బందరులోని జన సామాన్యమునకు నాట్యమూర్తియై వెలుగుచున్నాడు. నేను చిత్రించిన నటశిల్పు లొకానొకప్పుడు మహానీయనటవర్గ మున జేరు నెంపుల కర్హమగు రూపగాత్రాభినయముల

మూర్తియై యుండెను. సుబ్బారావుగారి కీర్తి యాసర్వవ్యాప్తమైనది కాదు. కాని వయోవిపర్యయమునను, గాత్ర భేదమునను, ఆనాటికీర్తిబీజములనంటియే ప్రస్తుతజనాభీష్ట మొనగూర్చినది కాని ఇప్పటి సుబ్బారావు వెనుకటి యందచందము లెంతమాత్రము చూపకున్నాడు.

దేవరకొండ సుబ్బారావు ధరించిన వేషము లన్నిటిలో పదియేండ్లక్రింద నిండుజవ్వనమున నభినయించిన గయోపాఖ్యానమందలి యర్జునపాత్రమునందు "గజ్జలందియలు గల్లుగల్లని మ్రోయ" ననుపద్యమును, "కడచునె యెన్నడైన" నను నదియు బాగుగ నిర్వహింపబడెను. "హరిశ్చంద్ర"లో "దేవబ్రాహ్మణ మాన్యముల్ విడచి" రాజ్యమెల్లను కౌశికునకు ధారవోసిన సందర్భములో విశ్వప్రతిభాతయగు కౌశికుని "కరంబుక్రిందగుట, మీకైనాకరింబుంట చెల్లాదే రాజ్యము గీజ్యముగా నతతమే కాయంబు నాపాయమే" అనుభావమును వెల్లడించి దాతృపాత్రము లభించిన యానందమును ప్రకటించెను. మరల కాశీపురాభివర్ణనమును, "జవదాటి యెరుగని యువతీలలామం" బనుపట్టున మనోహరముగ నాడుచుండెను. రసపుత్రవిజయములో నీతడు రాజసింహపాత్రమును గైకొనిన యుక్తముగ నుండెడిది. దాని నితరులకిచ్చి తన ననుచితముగ దుర్గాదాసభూమికను దాల్చియుండుటచే నాంధ్రనాటక పరిషత్తువారి పోటీపరీక్షలో జగన్నాటకసూత్రధారిగుణాభినేతయగు మను జులూరి కృష్ణారావు నైక తయోగినైఖరులకు జాలకపోయెను. పరీక్షాఫలితము లెట్లున్నను సుబ్బారావు బందరు

పౌరుల కనవరతము నాట్యకళాప్రదర్శనానంద మొసఁగూర్చువాఁడై పలుమారు నా విమర్శనాభినందనము లొందియున్నాఁడు.

—* చైత గోపాలము *—

నేనుచూచిన భారతనాటకము లన్నిటిలో విదురుఁ డొక వృద్ధతపస్విగ తెల్లనిగడ్డముతో చుట్టుకుమురుము రికితలపాగతో చెప్పులోకాళ్ళిడి కాలునిపిలుపు కెదురుచూచువానివలె ప్రవర్తించుచుండెడి. దుర్బలుఁడగు ముదుసలి యొకమూలనుండి "కవ్వడితోడిపోరితము కష్టము కష్టము" అనుచు గొణుగుచుండెను. ఇదియే నాటకసమాజముల సామాన్యాభిప్రాయము. మైలవరమువారి ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణములో చైతగోపాలము 'విదురస్వరూపమును సలక్షణముగ ప్రదర్శించి యున్నాఁడు. విదురుఁడు కౌరవసామ్రాజ్యమునకు కర్ణధారి. అమాత్యశేఖరుఁడు. నీతికోవిదుఁడు. ధర్మప్రవక్త. అన్నిటికన్న విష్ణుచింతాపరుఁడు. రాజ్యతంత్రముల యలసటలో హరిసేవానిరతియలవడిన సమవర్తి. దాసీపుత్రుఁడయ్యును అశ్వత్థామాదుల కంటెరానిగౌరవముతో హస్తిపురరాజ్యభారమును వహించుచుండిన మేటి. ఈలక్షణము లన్నియు గోపాలముగారి యభినయములో ద్యోతక మగుచుండెను. గోపాలము చక్కని పాటగాఁడు. శాంతస్వభావుఁడు. "ఈజగదీశుమాయలను వర్ణింపగ నెవ్వారికి తరంబగును" అను భక్తినిర్వేదరసభరితకీర్తనను గోపాలము పాడునపుడు జూపరుల కేర్పడు భక్తివినమ్రభావములు

రామకృష్ణయ్య నారదవేషములోగాని, రాధాకృష్ణయ్య శకుని గీతములందుగాని గానరాకున్నవి. గోపాలముపాడిన "జగదీశు మాయల" గానవైఖరి పారేపల్లి సుబ్బారావుచ్చరించిన "పోవుచున్నాడే నావిభునిప్రాణములు గొని" అనుదానితో సమానమర్యాద నొంది నాటకగానాభిలాషుల సాధనావస్తువై కొంతకాల మీపాత్రతముల నేలినది.

—* ఉప్పలూరి సంజీవరావు *—

దేవగొండ సుబ్బారావుతోబాటు సంజీవరావుకూడ మునుమొదలు బందరులో నాట్యాభినయము నలవడినవాడు. ఇద్దరు ఒకకాలముననే 15 ఏండ్లక్రింద నామిత్రవర్గమున జేరిరి. సంజీవరావు మోహిని, చిత్రాంగి మొదలగు శృంగారయువతీ పాత్రముల కర్హుడైనవాడు. ఈతని నడవడి యాండువారిచేష్ట లతో సాదృశ్య మొందుచున్నది. కోటంరాజు లక్ష్మీకాంతము చూపుతళుకు లితనియందు లేవు. కాని అతనికంటె నెక్కువ స్త్రీస్వభావోచితరీతు లలవడినవాడు. నెల్లూరి శ్రీనివాసాచారి యంతటి పాటగాడు కాడు—అతనిది పాటకచేరీకి తగినంత దీర్ఘవిస్తారమున నుండును. సంజీవరావుపాట కిన్నగమేళవింపు లతో లలితమనోహరంబుగ నుండును. సుకాంగదలో "మాంగతీలతా" కీర్తనను పాడునపు డీతనిగాత్రి మత్యంతరామణీయకత మొప్పుచున్నది. దమయంతి, చంద్రమతి, సావిత్రి మొదలగు పతివ్రతాస్త్రీ వేషములలో సీతకు జగ్గరాజుకు, పారేపల్లి సుబ్బారావుకునొప్పిదమగు నుదారలక్షణము లొందవకున్నాడు.

శోకరసమున సుబ్బారావుకన్న బాగుగ నభినయించును. శృంగారపాత్రకల్పనమున నసమానుడు. కాని చల్లని యాబాలోచితపవిత్రస్త్రీగుణంబు లీతని యభినయమం దంతగా నగుపడవని పలువు రభిప్రాయపడుచున్నారు.

—♦ పింగళి లక్ష్మీకాంతము ♦—

తిరుపతి వేంకటేశకవియుగ్మములోని చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రిగారు బందరులో తెలుగుకైతల నేలుకాలములో పలువు రాంధ్రకవిత్వరచయితలు బయలుదేరిరి. వారిలో కావ్యసిద్ధి యొనగూడి నేటివరకును క్రొత్తదారుల తెలుగుకైతలల్లు పింగళి లక్ష్మీకాంతము, కాటూరి వెంకటేశ్వరరావు, విశ్వనాథము, సత్యనారాయణ ముఖ్యులై యున్నారు. లక్ష్మీకాంతము వెంకటశాస్త్రిగారి ప్రియశిష్యుడై వారి శుశ్రూష చక్కగజేసి భారతములోని గుట్టుమట్లు ననేకముల తెలిసికొనెను. మరియు తెలుగు ప్రబంధముల జక్కగ జదివి లోకజ్ఞానముతో, సూక్ష్మవిమర్శకశక్తితో వాని మానసికతత్త్వమును గ్రహించియున్నాడు. సరసుడు, అనుభవశాలి, లౌకికుడు, కరుణాసమత్వములతో మానసికవ్యాపారముల విమర్శించు తత్త్వజ్ఞుడు. భావకవితారీతు లలవడిన కావ్యశిల్పి. ఈతడు రాయల్ హిందూధియేటరులో శాంతనాటకాభినయమందు అనేక వేషముల ధరియించుచుండెను. ఆవల నాంధ్రపరిషత్తులోను ముత్తరాజు సుబ్బారాయ మెమోరియల్ సంఘములోను మంత్రిరాక్షసునిపాత్ర మభినయించెను. మ త్రి

రాక్షసునిపాత్రయు లక్ష్మీకాంతముగారి యభినయ కౌశలము నుద్దేశించియు నొకప్రత్యేకవిమర్శన మల్లియున్నాను. వీరు బాహుకవేషమును, అశ్వత్థామభూమికను మిక్కిలి సామర్థ్యముతో నభినయించినట్లు వింటిని గాని వాని జూచి యుండలేదు. నేను చూచినవానిలో భారతనాటకమునందు ధర్మరాజు వేషమును, రసపుత్రవిజయమునందు రాజసింహుని భాగమును మిక్కిలి చతురతతో నెరవేర్చిరి. లక్ష్మీకాంతముగారు గొప్పపాటకుడుగాదు. కాని పద్యమునకు రసపుష్టినొసంగు గానకౌశల్య మేర్పడియున్నది. వెంకటశాస్త్రిగారి తరువాత నీయనగారిలో పద్యముల నర్థవాహక వైశద్యముతో, స్పష్టముగ రసభావయుక్తముగ నుచితమగు సంగీతముతో శ్రోత్రానందముగ జదువనేర్చినవాడీ లక్ష్మీకాంతమే. ఈతడభినయించునపుడు కావ్యసౌందర్య మెరిగినవారందరు వీరితోడి సంగీతమున కెన్నరుజూడక, గానలోపము నధిక్షేపించక, శ్రద్ధతో హాయిగ తెలుగు పద్యముల రసభావము ననుభవించుచుందురు. నాటకాభినయమున కెంతసంగీత మవసరమను రహస్యమా చుమరో, నాట్యతత్వమెరింగిన గానవిద్యాధిపు లెంతసంగీతమును నాటకాభినయమునందు వినియోగింతురో, అంతసజ్ఞానము లక్ష్మీకాంతముగారి కమరియుండుటచే నితడభినయించునపుడు గానప్రావీణ్యలోప మేమియు నెంచియుండలేదు. వీరు ఆంగ్లవిద్యయందు నాటకవిమర్శన మెరింగిన యనూనావకాశము కలవారగుటయేగాక చక్కని లౌకికజ్ఞానము, మానవస్వభావ విమర్శనశక్తియు కలిగి తామభినయించు పాత్రముల

సంప్రదాయమును పురాణేతిహాసములనుండి గ్రహించి విమర్శించి పాత్రస్వభావమును వివిధములగు పట్టులలో మనుష్యులకుండు గుణములను లెస్సగ బరికించి యభినయింతురు. విగ్రహము కూడ అనేక వేషముల కొప్పిదముగ నుండును. వీరి వేషము మొత్తముమీద స్వభావసహజముగనుండి ముఖముద్రలందు రసభావములు చక్కగ ముద్రితమై యగుపడును. హస్తవిక్షేపణము కొన్ని అలవాటులకు బానిసయై తర్కవాగ్వాదము లొనర్చువాని బల్లగుద్దువాదింపులను జూపుచున్నదని కొందర భిప్రాయపడుచున్నారు. లక్ష్మీకాంతము రసోద్వేగమున మైమరచి భావసాంకర్యమును విపరీతచేష్టలను చూపగల నటుడు కాడు. తెలివి, శాంతము, విమర్శకశక్తి, కరుణాప్రవృత్తులు, ప్రధానలక్షణములై యితరరసములకవకాశములను జొదు మేధాసంపన్నుల గుణవిశేషముల చక్కగ నభినయింపగలడు. అనగా తన నిత్యజీవనపద్ధతుల కనుకూలమైన పాత్రములనే యెక్కువ సామర్థ్యముతో నిర్వహింపగలడుకాని, లక్ష్మణస్వామి షమేరుసింగుభీభత్సమును, నరరాజరావు పఠానుమతిభ్రమణమును, రాఘవాచారి రామదాసభక్తిపిశ్చేష్టతను, సంబంధమొదలియారు యాగోకౌటిల్యమును, గోపాలర్సు శకారశ్యాలకత్వమును ప్రకటించునట్లు నిజస్వభావమునకు సంపూర్ణవిరుద్ధమునగు నాటకపాత్రలతో గుణరూపసాదృశ్యమొంది యభినయించలేదు.

లక్ష్మీకాంతము ధర్మరాజునందలి నిజసత్వమును చక్కగా గ్రహించియున్నాడు. భారతవీరులలో భీముడు

అంతరంగమున మంచివాఁడై లోకములో దుడుకుతనమునకు ఖండవాదమునకు నపకీర్తిగొనినవాఁడు. ధర్మరాజు సామాన్యముగ ధర్మవర్తనుఁడయ్యును పెద్దలయెడ భక్తివిశ్వాసముల జూపి వినయాదిసద్గుణములకు పేరొందియున్నను "నలసినచో నబద్ధములు పల్కఁగవచ్చు" నను లోకలౌక్యుఁడు. ధర్మరాజంత గూఢాలోచనవాఁడు భారతములో లేఁడు. ఈసంగతి నెఱింగి రాజసూయాధ్వరమూర్ధాభిషిక్తుఁడై రాజన్యమాన్యత లందికొనిన పాండవాగ్రజుని రాచపోకడ లనుసరించుచు "మాట తేనెతేట మనసువిషము" అను లోని నిజమెఱింగి ధర్మరాజ గుణానుకూలముగ నభినయించెను. అదివఱకు నాటకరంగములలో ధర్మరాజు పట్టుబట్టలు మడికట్టి శ్రాద్ధయోగ్యముగా నగవకుండు విరాగిచూపులతో చేతకానిశాంతముతో నిర్వీర్యముగ క్షత్రియజన్మవాసనలకన్న పురోహితలక్షణము లెక్కు వేర్పరచుచు గుంపులో పాడినట్లు రాజనీతినెఱుఁగని దైన్యముతో కనుపడుచుండెను. మఱికొందఱు నటులు చమక్కు దుస్తుల పూసతళుకులలో ధర్మరాజు సౌశీల్యమును మఱుగుపెట్టి సామాన్యరాచవిగ్రహమువలె చూపుచుండిరి. ధర్మరాజు నిత్యవ్యవహారములలో దయాసత్యశీలము లొప్పుచు నవసరమైనప్పుడు దుర్భేద్యమగు రాజనీతిని సమరస్థిరధరత్వమును ప్రకటింపగల సర్వసమర్థుఁడు. ఈసత్యమును లక్ష్మీకాంతము భారతావలోకనమున జక్కఁగా గుర్తించి ధర్మరాజునోట "తర్పణములు నీకుతండ్రి" అని చప్పువైదికునిగ జూపక కథావకాశముల ననుసరించి యేగుణములు ద్యోతకార్హములో వాని నుచిత

రీతుల ప్రదర్శించి ధర్మరాజ పాత్ర నిర్వహణమున కమూల్యమైన వ్యాఖ్యాన మొనర్చియున్నాడు. ఏపట్టున నెట్టి ముఖవైఖరులు, కాకుస్వరములు అవసరమో భారతసామ్రాజ్యధూర్వహుడగు నీతివిత్తము డెట్టి రసావేశముల జెందగుడో వానినెల్ల యథార్థముగ జూపియున్నాడు. అర్జునుడు కర్ణుని దాకజాలక "మాధవా మనరథం బికమరలనిమ్ము" అని ధర్మజు శిబిరమున మాటినపుడు తమ్మునిపై నలిగి వీరోత్సాహదీకంబుగ నభినయించిన తీరు నెన్నటికిని మరువనేరము. ధర్మరాజగుణాభినయములో లక్ష్మీకాంతమును మించినవాడు లేడు.

రసపుత్రవిజయములో రాజసింహుని వీరరసప్రధానగుణములను యథోచితముగ ప్రదర్శించి పరిషత్తువారి స్వర్ణపతకమును గెలుపొందియున్నాడు. శాంతస్వభావముగల ధీరనాయకుల వీరావేశము లెస్సగ నభినయించును. మంత్రిరాక్షసుని స్వభావమంతయు, వాని ఆర్యావర్తభూభరణసామర్థ్యము లక్ష్మీకాంతముచే చక్కగా ప్రదర్శింపబడినది. నగరాజరావు వలె అంతకన్న నెక్కువ యైతిహాసిక పరిచయముతో పాత్రగుణములను, కథాసందర్భమును విమర్శించి తా నేపాత్రాభినయమునకనుకూలుడో దానినే గైకొని పాత్రసాదృశ్యమొంద నేర్పేర్పడ నభినయించుచుండును.

—* హరి ప్రినాగరావుగారు *—

ఆనాటి విఖ్యాతపురుషు లీనాడు సామాన్యులగుచున్నారు. దేశకాలపరిస్థితులు కాలతరంగకల్లోలములో మునుగుచు,

దేశము, నూతనాదర్శములను నవ్యభావములను క్రొత్తపుంతలను యేర్పరచుచున్నవి. కావ్యములు, శిల్పములు యిట్టి కాలవిపర్యయమున కీర్తిలాభమునొందుచు ప్రజాసృష్టిలో గౌరవస్థైర్యమున కుంగుచు చక్రనేమిక్రమంబున నీచోచ్చ దశల నొందుచుండినను శిలాగతమైన శిల్పవైఖరులు గ్రంథ లిఖితమైన కావ్యసంపదయు దశాపరివర్తన మనుభవించునే కాని చప్పున చావనేరవు. ఒకకాలములో నవి తగ్గువడినను మరి యొకకాలములో సంపూర్ణప్రజాభీష్టమును వడయుచుండును. నాట్యకళ మనుష్యుని స్వకీయరూపమనోబలముల నాశ్రయించి సులభముగ కాలవిపర్యయ మొందుచున్నది. బళ్లారి రాఘవులు మహానటులుగను వ్యాఖ్యానములకును రసోపన్యాసములకును శాశ్వతస్థితి గల్పించుచున్నవి. విమర్శకులు కొంత వరకు నటవైఖరుల బుడమిపై నిలుపగలిగియున్నారు. యెవరెంతచేసినను నాట్యప్రతిష్ఠ నటుని జీవితకాలములోనే బాల్య ప్రౌఢవార్ధక్యముల భిన్నగౌరవము నొంది వానితో యంతరించుచున్నది.

హరిప్రసాదరావు కొందరచే నాంధ్రనటపితామహుడని గౌరవింపబడెను. ఈతనియందు కొంత భాగవత సంప్రదాయమున్నది. గుంటూరులో పుట్టి పెరిగి అచ్చటి ఫస్టుకంపెనీలో ప్రధాననాయకపాత్రధారియై చిరకాల మాంధ్రనాటరంగమునకు నాట్యాదర్శముల నాదేశించు నటరాజుగా వెలిగెను. గుంటూరులో గద్యనాటకములు, హిందీనాటకములు తొలుదొల్త నుండినదియు లేనిదియు నేనెరుగను. బందరులో

కన్న గుంటూరులో ఆకాలమున వీధిభాగవతములకును సంగీతమునకును యెక్కువ జనామోదముండెననుట నిర్వివాదాంశము. బందరు నాటకములలోకన్న గుంటూరువానిలో మొదటినుండియు సంగీతమున కెక్కువ అవకాశము గలుగుండెనని యూహించుట మాత్రము యథార్థమునకు దూరముగ నుండ నేరదు. 1896 ఆ ప్రాంతములకే గుంటూరు ష్టుకంపెనీ వడ్డాది సుబ్బారాయుడుగారి పద్యమయ వేణీసంహారమును, వీరేశలింగముగారి శకుంతలా హరిశ్చంద్రలను, కృష్ణమాచార్యులుగారి పద్యమట్లు నాటకములను అప్పటికి గొప్పగా నెంచబడిన సీనరీతో మంచి దుస్తులతో ప్రదర్శించుచుండిరి. అప్పటికే హరిప్రసాదరావుగారు సారంగధర, దుర్యోధన, నల, చంద్రహాస పాత్రముల గైకొనుచు స్త్రైపునకెల్ల జక్కనివాడనియు గానాభినయ సర్వాంగసౌకర్యము లేర్పడిన నటశ్రేష్ఠుడనియు పేరొందియుండెను. ఆవల దుష్యంత, హరిశ్చంద్ర, సుదేవ పాత్రములకూడ అభినయించుచుండెను. ప్రసాదరావుగా రానాడనుభవించిన కీర్తివైభవము నాటకసమాజములు తామరతంపరలై వ్యాపార పద్ధతులమీద నడుపబడు నీకాలములో నేరును పొందనట్టి మహావ్యాప్తితో నుండెను. ప్రసాదరావుగారి చూపులు, పోకడలు, నడపడి, హస్తములు, గాత్రవైఖరులు అభినయవిశేషములు మాత్రమేకాక వారి గానాభినయరీతులందలి లోపములు కూడ నాట్యాదర్శములుగ నెంచబడి బల్పురచే ననుకరింపబడెను. వీరి నటాధిపత్యకాలములో వీరియభినయకౌశల మంతగా జూచుభాగ్యము నాకు గలుగలేదు. కాని రాజకుమారుల

వేషములందుకన్న కొంతవరకును చెల్లిన దుష్యంత హరిశ్చంద్రాది పాత్రములకే వీరితరంగగాంభీర్య మొప్పెనని యభిప్రాయపడితిని. సారంగధరలో "అటవీస్థలములఁ గరగుముపూ వటపత్రంబులలో యుదమూ," "పావురము బడయుదము, భళిభళి తడయుక నేగుదము" మొదలైన కీర్తనలు పాడుచు తోడిబాలురతో విహారవినోదములఁ దేలు సారంగధరపాత్రము నెంతటి చకచకితో కౌమారసైజముగ నభినయించెను దుష్యంతభూమికలో "వాసనచూడనట్టి ప్రసవంబు"గ శకుంతల నూహించినపు డుద్దీపించిన ప్రౌఢశృంగార రసాభినయమందలి నేర్పు కనుపడకుండెను. ప్రసాదరావుగారి మేనివిప్పు చక్రవర్తుల కుచితమైన విశాలగాత్రగాంభీర్యమున నేర్పడి తొల్లిటినుండియు రాజకుమార పాత్రముల కనర్హముగ నుండెను. పెద్దవేషములలో బాలివాలా యొకడు తప్ప భరతఖండమున ప్రసాదరావుగారితో పోల్చదగిన రాజపురుషుడు లేడనియే చెప్పవచ్చును. బెంగుళూరి నాగేశ్వరరావు ప్రకృతిపు సామ్రాజ్యసైనికవర్గములోని రసపుత్రభూపాలకుల మేనిచందము దోప్పుచుండును గాని ప్రసాదరావుకెప్పుడు చక్రవర్తిలక్షణము లీతసియుండు కనుపడవు. హరిశ్చంద్రలో చివరభాగమునలో హితాస్యుని మృతకళేబరము నీక్షించి "తతహంసతూలికాతల్పంబునను జేర్చు మృదుతరదేహమా యిదికుమార! కమ్మసంపెగనూనె కడు రాచిపెంచిన ముంగురులా యివి ముద్దుకట్టు" మొదలైన పట్లను, శోకరసప్రధానముగ నభినయించు తెరవు లిప్పటికిని యతిశయింపబడలేము. సారంగధరలో శిక్షావిధాన మేర్పడుపట్టున "ఎంతటి

9

కూర్చుండేనియు, నెంతటినాస్తికుడుగాని యేమరక, నారిన్ నంతలు చింకైడువేళల జనించిన భాధతోలగు" ననుపద్యమందలి భక్తిరసమును నిక్కముగా గురిపింప గలిగెను. ప్రసాదరావు ధీరోదాత్తనాయకుల శృంగారశోకరసముల ముద్రించుటలో చతురుడు. కాని వీరభీభత్సముల బ్రదర్శింపజాలడు.

రుచులు మారినవి. ఆంధ్రనాటకరంగములశిక్షాక్రమము గానమందును, అరజ్ఞానమందును, అభినయసౌష్ఠవమందును కాలోద్వేగమున విపరీతగతుల విస్తరించుచున్నది. రాజకీయ రంగములందెట్లున్నో, నాట్యకళాభ్యాసకులందు కూడ నట్లనే "సుకృతిర్గతాయుః" అనిచెప్పవలసి యున్నది. తెలుగు నాటకముల సింగమై, యసమాన నటవిఖ్యాతి ననుభవించి నవ్యనటశేఖరుల కాదిశిక్షనొసంగి నాట్యాదర్శముల నాదేశించియుండిన ప్రసాదరావు క్రొత్తకాలపురుచుల నందికొనలేక "బ్రతికియున్నాడ జీవచ్ఛవంబనగుచు," ననుపెద్దనవాక్యముసు జపియించుచు, కాలయాపన మొనర్చుచున్నాడు. వీరినాట్యవైఖరు లీనాటిప్రజాపండితజనంబుల నాటకాదర్శముల కందకుండినను వీరికీర్తియు, మార్గదర్శకప్రభావము, నిరుపమగాత్రగాంభీర్యము నేటికిని ఆంధ్రుల గౌరవాస్పదమై వెలుగుచున్నవి.

—* యడవల్లి సూర్యనారాయణ *—

బందరుపట్టల తాటితోపులదాటి డెల్టాచేలచప్పిడిసీనరీ జూచి చిన్నరైలు కుంటినడకకు విసిగి యుల్లవ బెజవాడకూడలి

శేరి సంధ్యారాగశోభితమై గిరినగరసమ్మోహనవిభ్రమమై వెలుగొంది భావసంచలనసౌభాగ్య ముదయింపజేయు సుందరగంగ మవలోకించి నటిసించుచు యాత్రికుల దుఃఖదశల బాధ నోర్చుచు నిష్క్రమణద్వారాభిముఖులమై నడచునపు డుత్తమ తరగతి నివేశనాగారము మొదట—నొకరాజసమూర్తి యొంటు పోగుల చవుకళింపులు చూపుతళుకుల కచ్చెరువొందుచుండ లేతయూదాపట్టుకుచ్చు మకుటమై ముఖసీమ నలంకరింప కాంతులీనెడి చామనఛాయ నెమ్మొగము గాచబింకముల చెక్కడుబొమ్మవలె నుదారగంభీరవిలసనముతో రాజిల్ల డంబుమై గూర్చుండి యోరచూపుల పాంథుల నవలోకించు రాచ పోకడలుట్టిపడు నొకవిగ్రహ మగుపడును. పాంథులు సామాన్యముగ శకటాభిగమన మపేక్షించి విశ్రమించు జమీందారునిగ బలుమాఱు తలంచెడి ఈవిగ్రహమే సుప్రసిద్ధ దుష్యంతభూమికాధారుడగు యడవల్లి సూర్యనారాయణ!

తెలుగునాటకముల నవ్యవైఖరులకు తొల్లిటికుదురైన గుంటూరుపుర మీతని నివాసస్థానము. ప్రసాదరావు పెద లక్ష్మీకాంతము నాటకములలో సంగీతమును విరివిగ వాడుచుండ బాల్యమునజూచి వానిని నతిక్రమించు నుత్సాహమేర్పడినవాడు. నటులనాట్యరంగగీతికాక్రమములతో సంతసించి వానినే పరమావధిగ దలంచి యనుకరింపక భరతవర్షములోని ప్రసిద్ధగాయకుల గానసభలన్నిటిని వ్యయప్రయాసలనోర్చి విని వచ్చిన గానరసాభిరతుడు. నైజమగు కళాసక్తికి సిరిసంపదలు తోడై తీరనిరసావేశము నవ్యవైఖరీసమాలోకనమునకు

ప్రోత్సహించి నిరంతరము గానవిద్యారహస్యజిజ్ఞాసతో మెలం
గెడి రసికకళాభిలాషన కెట్టి సవ్యవైఖరీసంస్కారఫలితము
లందగలవో, యవియన్నియు సూర్యనారాయణగారి చేత
జిక్కినవి. వీనికి పరమేశ్వరు డొసగిన గాత్రమాధుర్యము,
గానవైఖరీసంచారనైపుణ్యము తెలుగుసీమల నలుదెసల నభి
నందింపబడు సంపద లొప్పుచున్నవి. వీనికితోడు విసుగుపరా
మయములేక తనసర్వస్వమును ధారపోసి గానప్రసిద్ధుల పాటక
చేరీలను నటశేఖరుల నాట్యసిద్ధిని చూచివచ్చిన సంస్కారము
సూర్యనారాయణగారి నాట్యగీతికారీతులందు రాజిల్లుచున్నది.
ఇట్టి ప్రయత్నపూర్వకమైన నిజప్రతిభాసంపోషణము మనవైపు
తెలుగునటులలో మరెవరికిని కలుగలేదు.

సూర్యనారాయణ పండితవంశములోని వాడు. తెలుగు
ప్రబంధములను, సంస్కృతనాటకములను, అలంకారలక్షణము
లను చక్కగా గరచియున్నాడు. సంగీతమం దెట్లో కావ్యనాటక
ముల రసావస్థలందును, అలంకారములందును అటులనే పెద్దల
యభిప్రాయములను, సిద్ధుల ప్రయోగవైఖరులను ప్రీతిమై
నెరుగవేడెడివాడు. సూర్యనారాయణ పైచూపు కెంతటి
రాచబిరుదముల గురిపించుచున్నను మానసము విజ్ఞులయెడ
వినయవిధేయతల నొప్పుచు నిరంతరరసాస్వాదనకుతూహలం
బున సర్వార్థజిజ్ఞాసపరత్వమున జ్ఞానసంపాదనాన్వేషియై మెలగు
చుండును. మన తెలుగునాటకరంగములలో ప్రజామోద మను
భవించెడి ప్రసిద్ధనటబాహుళ్యము తమకు సహజముగ నేర్పడిన
గానకౌశల్యమును యితరనటుల లక్షణవిహీనగీతికాక్రమము

లతో సానపెట్టి హార్మోనీవాని శిక్షాదేశముల ననుసరించి పెంచుకొందురే కాని సూర్యనారాయణవలె నుత్తమనటగాయక వర్గముల కళాసిద్ధి నరయజాలరు. ఇట్టులనే తమ కొద్దిచదువుల అన్వయజ్ఞానమును రంగశిక్షకుల రసవ్యాఖ్యానముతో మెరుగుపెట్టి యాంధ్రానభివిదితమగు సర్వజ్ఞానదారిద్ర్యముతో తమ పాత్రసంభాషణము నెట్టుకొందురే కాని సూర్యనారాయణ వలె నుత్తమశిక్షను పొందదలచరు. సూర్యనారాయణ తా నభినయించు నాటకముల అర్థమును సంప్రదాయమును పనివడి నేర్చుకొనుటయేకాక నాటకాంశమును అలుపు కావ్యములను, నాటకములను వేల్పువిద్దెలో, తెలుగుబాసలో గూలంకషముగ నభ్యసించెడి రసికుడు.

రాచపోకడల తెక్కుడుబొమ్మయై విలసిల్లు సుందరమూర్తికి రాచమర్యాదల తెలియ నలవరచియున్నాడు. నిసర్గమాధుర్య మూరెడి గాత్రసౌకర్యమునకు సకలదిగ్దేశగాయకాదర్శముల గానరీతు లలవరచియున్నాడు. పండితసంప్రదాయానుగతమగు కావ్యప్రసక్తికి వెలుయుజ్జ్వ రసభావవిజ్ఞానసంపదల నలంకరించియున్నాడు. పనివడి పలుమారు లభినయ మభ్యసించిన ప్రయోగదక్షతవలన నభినయములో సహజముగ నేర్పడని కౌశల్యదారిద్ర్యమును మెరుగుపరచియున్నాడు. భరతఖండమందలి నానారాష్ట్రముల నుత్తమనాట్యరంగముల జూచియు నటవర్తన మవలోకించియు నాట్యమర్యాదల జక్కగ గుర్తించి నటకసంపులచే పోకడబింకములచే మొత్తము మీద మెప్పించి నాటకాభిమానుల గౌరవ మందుకొనిన నేర్పరి. సూ

ర్యనారాయణ ఆంధ్రనాటకరంగస్థలమందు పొందుచున్న పెనుపేరు యిన్నిటి సమావేశమున గలుగుచున్నది. నగరాజరావుగారి వలె మరికొందరు పెద్దనటులవలె నీతడు ప్రయత్నించి నటవృత్తికి గౌరవము సంపాదించిన మహాభిమాని. సామాన్యముగ తెలుగుకంపెనీలలో ప్రధానపాత్రముల నభినయించు ధీమంతులు తమకన్న తక్కువవారి నలువురతో గూడి పేరుపెంపులజాడ లగయక నటులన్న సంఘములో తక్కువచూపు దెచ్చుకొని మారుమూలల బడియుండ సూర్యనారాయణ నిత్యవర్తనము స్వాభిమానపూరితమై యాత్మగౌరవసంరక్షణోద్దిష్టమగు పోకడలతో నందమై చెలగుచుండును. వీరు లక్ష్మణస్వామి, నగరాజరావు మున్నగు భావాభినేతల ముఖవిన్యాససౌకర్యము లొప్పకున్నను నటనైజము వీరియం దగుపడకున్నను తెలుగునటు లందరిలో ప్రయత్నపూర్వకమగు కావ్యసంగీతశిక్షను కలిగి తమనైజస్వభావమునకును నిత్యవర్తనమునకును అనువగు రాజవేషముల ధరించుటలో ప్రోడలై యుత్తమమగు సర్వతోముఖ సంస్కార సౌందర్య సంపదలతో నంగసౌష్ఠవమునకు వన్నెపెట్టి యుచితవిఖ్యాతి గొల్లగొనియున్నారు.

సూర్యనారాయణగారిని నేను 1910 లో గుంటూరు పురమున నొకచిన్ని నాటకసమాజములో పాడుచుండగ జూచియుంటిని అప్పటికి వీరు నాటకములలో విరివిగా నభినయింప మొదలిడలేదు. కాని, భావిసిద్ధి యొంతయు నానాటి గానస్వాతంత్ర్యమం దగుపడుచుండెను. తరువాత వీరు చెన్నపురి కరు

డెంబినప్పుడు వీరిచే పాటకచ్చేరి జరిపించి స్వర్ణపతక మొకదాని బహూకరించిన మిత్రవర్గములోనే నొకఁడను. అవల ననేక వత్సరములు వీరి దినప్రవర్ధమానవిఖ్యాతి వినుచు బెజవాడలో కలిసికొనుచు నుంటిని. వీరి సత్యవంతిపాత్రాభినయము, దుర్యోధనభూమికాధారణము మైలవరం కంపెనిలో చూచియుంటిని. కాని వీరిలో గలిగిన యానందమునకు పదిరెట్లు నిరుడు వీరు మా యింట నతిథులై యుండి ఒకనాడు పూర్వాహ్ణము మొదలు సాయంతనము వరకు గాత్రపోషణముతో జరిపిన కావ్యనాటకరసప్రసంగమే, యుదాహరణపూర్వకమగు నాటకరసభావోపన్యాసమే నన్ను మిక్కిలి సంతసింపజేసినది. సూర్యనారాయణగారి గాత్రమాధుర్యము తపలాహార్మనీల యనుకరణసహాయ మపేక్షించునదికాదు. ఆనాటి ప్రసంగము కట్టాపాపయ్యశాస్త్రులు మున్నగువారి ఘటితిలో నంతకన్న మిక్కుటమగు సంగీతరసజ్ఞతతో విజయనగరకావ్యపఠన నాట్యరసానుభవము మిగ్గైచుచు నుల్లము తల్లడిల్ల నందమై శ్రావ్యమై మనోహరమై యనిర్వచనీయ శోభావిరాజితమై వెలుగుచుండెను. సూర్యనారాయణగారు ఆంధ్రగాయకశిరోమణులలో నొకరని నేను చెప్పను. కావ్యాలంకారకోవిదులలో నొకరని మన్నించను. నాట్యకళారసజ్ఞులలో మొదటి తావుల వీరి నుంచను. ఆంధ్రభావాభినేతల మొదటితరగతిలో వీరిని జేర్ప నుద్యమించను. కాని కావ్యనాటకసంప్రదాయములను బహువిధ గానవైఖరులను నాట్యరంగమర్యాదలను మెచ్చఁదగిన సిద్ధిసమృష్టితో ప్రయోగవైదుష్యముతో

నన్నిట, సమానముగ మొఱపించుచు సిద్ధహస్తముగ నభినయిం చెడి ప్రోడ, నాట్యసార్వాధికారి సూర్యనారాయణ యని యే చెప్పవచ్చును. వీని మించి రంగములో గానతరంగ ముల నూగించి ప్రజాసంతుష్టి గలిగించిన నటులెందరో కలరు. కాని వారి గానవైఖరులు దోషపూరితములై సంగీతపరిజ్ఞాన శూన్యములై రసభావానుకూల్యత నెఱుగక ఆర్యావర్తదాక్షి ణాత్యగీతికాక్రమముల ప్రత్యేకోపయోగ్యత గమనింపక జెలు వొందుచున్నవి. పద్యముల నర్థయుక్తముగ జదివెడి నటులెం దరో కలరు; కాని పాత్రలక్షణముల కావ్యసంప్రదాయము నెఱిం గినవారు పెక్కులు లేరు. రాచవస్తుల డంబుమీఱెడి నాయ క వేషధారు లెందరో ఒడ్డుపొడుగుల సుందరమూర్తు లున్నారు. కాని నిత్యజీవనాభ్యాసమున, నైజముగ దోచెడి రాచపోకడల పొలుబింకముల నొప్పించెడివారు లేరు. ఇందులో నేవో ఒకటిరెండు లక్షణము లున్నవారే తెలుగునటులలో ప్రధా నులై వెలుగుచున్నారు. అభినయమందు ప్రత్యేకసిద్ధి నొందిన లక్ష్మణస్వామి, నగరాజరావు మున్నగు నటశేఖరులు సంగీ తాదులందు మెప్పువడయకున్నారు. రూపములో సూర్యనా రాయణ ప్రసాదరావునకు చాలడు. అభినయసంప్రదాయాభి జ్ఞతలో నగరాజరావు పొంత జేరనేరడు. గాత్రవిస్తరణమా ధురీప్రభావములో రాఘవాచారి నిరాఘాట సంచార మొప్ప నేరడు. ఆంధ్రగీర్వాణపద్యార్థముల గీతికావ్యాఖ్యానములో పాపయ్యశాస్త్రియడుగుల నడువనేరడు. జగ్గరాజు, గోవింద శాస్త్రి, లక్ష్మీకాంతముల రంగోచితగాత్రోచ్చారణసమన్వయ

మెఱుంగడు. కాని యిన్నిలక్షణములు నొక్కచోట నేకీభవించి మెఱపించి సొంపులొలికించు విపరీతఅపూర్వనటలక్షణ సముచ్చయము సూర్యనారాయణకు నొప్పియున్నది. సూర్యనారాయణ రంగప్రవేశము నొక్కంపుచూపులతో తియ్యని పాట పొంగులతో నిర్దుష్టమగు వర్ణజ్ఞానముతో రాచనడకల నిండు మర్యాదలతో గుణానేకసంలబ్ధగౌరవముతో మెరయుచు నిట్టిదని నిర్వచింపజాలని మహావైభవముతో భాసిల్లుచుండును. ఆంధ్రనటులలో సూర్యనారాయణ పొందినన్ని రాజసన్మానము లందికొనినవారు లేరు.

యడవల్లి సూర్యనారాయణ శాకుంతలములోని దుష్యంతపాత్రాభినయమునకు పేరొందియున్నారు. ఏ రీపాత్ర మభినయింపగ జూచెడి యదృష్టము నాకింకను లభించలేదు. కాని యీనడుమ చెన్నపురిలో సీతారామాంజనేయ నాటకసమాజమువారి శకుంతలప్రదర్శనము నభినందించుచు నాంధ్రపత్రికలో బ్రచురింపబడిన విమర్శనము సహేతుకముగ నగుపడినందున దాని నీయెడ నుదాహరించుచున్నాను.

శ్లో॥ కావ్యేషు నాటకం రమ్యాః నాటకేషు శకుంతలా
తత్రాపిచ చతుర్థోంకః తస్మిన్ శ్లోకచతుష్టయమ్.

కావ్యమణిమండలమునందు శాకుంతలనాటకము దివ్యానురాగవిలసితమైన మహామణి యని సుప్రసిద్ధులైన కావ్యమీమాంసకుల పొగడ్తలను బడసినది. శాకుంతల రామణీయకతను ప్రాచ్యపండితులె కాక గెయితె మున్నగు పాశ్చాత్యపండితులు సైతము కొనియాడిరి. దివ్యానురాగవిలసితమైన

మహాకవి కాళిదాసుని శాకుంతలమును ప్రదర్శించుటకు ప్రదర్శకుల కసామాన్యమైన ప్రజ్ఞావిశేషములు గావలసియున్నవి. శాకుంతలమునందు మాలతీమాధవమునందుగల చిత్రకథలు లేవు. ప్రేమరంగము తరులతాగుచ్ఛములతోను మృగశాబకములతోను తాపసజనముతోను శోభాయమానమైన కణ్వాశ్రమము. నాయిక వనమునందు పుట్టి పెరిగిన ముగ్ధాంగన. వల్కలము కుసుమపల్లవములు భూషణాలంకారములు. హృదయము నవకోమలానురాగభరితము. శృంగారమూర్తియైన శాకుంతల మనోహరంబులైన కోమలపల్లవప్రసూనములందును, హరిణపోతముల లాలనంబులందును విశుద్ధమైన ప్రేమరసాస్వాదనమును జేసి అవ్యాజమైన రసానందము ననుభవించినది. శాకుంతల రసానందమునకు విశ్వమును బంధించెడి ప్రేమసూత్రము మూలముగాని నాయికానాయకులను జేరదీసెడి కామసూత్రము మూలముగాదు. శాకుంతల మేనకావిశ్వామిత్రుల కామసూత్రమునకు సత్ఫలమై తపోధనుడైన కణ్వమహామునికి కూతురై సాత్త్వికజీవనము నవలంబించుచు తాపసోత్తములనడుమను సతీధర్మములను గ్రహించినది. ఉదయాస్తమయములను ప్రకృతిపరిసరంబులందు జీవించుచు ప్రేమరసమును సహజముగ ననుభవించినది.

నాయకుడు పూరువంశప్రదీపకుడై మహావైభవముల ననుభవించుచున్న దుష్యంతుడు. తాపసుల క్షేమసంరక్షణతత్పరుడైన మహారాజు. ధీరోదాత్తుడు. విశుద్ధచరిత్రుడు. వీరి యన్యోన్య సందర్శనమాత్రమునని విశ్వకారణమైన ప్రేమ

సూత్రబంధనము గలిగినది. విశుద్ధానురాగశోభితములైన హృదయములు కామసూత్రబద్ధములై భరతోదయముగలిగినది. ఈదివ్యానురాగపరిణయమును మహాకవి కాళిదాసు శాకుంతలమునందు మనోహరముగ నాచంద్రార్కస్థాయిగ వర్ణించెను.

విశుద్ధచరిత్రుడైన కణ్వమహర్షి ఈ శుద్ధానురాగపరిణయమున కానందించి యాశీర్వదించెను. సంసారవ్యామోహమును విసర్జించిన కణ్వమహర్షియును శకుంతలావియోగదుఃఖమును బొందెను. కణ్వాశ్రమమే శకుంతల వియోగదుఃఖమును వ్యక్తముచేసినది. ఈ వియోగదుఃఖమును హృదయము కరగునట్లు నాల్గవయంకమునందు కవి వర్ణించెను. ఈ కారుణ్యరసమే శాకుంతల నాటకమునకు హృదయము. బాల్యమునుండియును దుఃఖము నెరుంగని శాకుంతలకు కణ్వాశ్రమవియోగమును దుష్యంతుని తిరస్కారమును గలుగజేసిన పరమసంతాపము మహాకవిహృదయము మాత్రమె గ్రహింపగలదు. ప్రేమరసప్రవాహమునందు భర్తృసంయోగవియోగావస్థలందును స్వవాసస్థలమిత్రబంధు సంయోగవియోగావస్థలయందును గలుగు సుఖదుఃఖములు శాకుంతలనాటకమునందు గోచరం బగుచుండును. శ్రీ సీతారామాంజనేయ నాటకసమాజమువారు ఆమహానాటకమును ప్రదర్శించి చెన్నపురి పౌరులకు పరమానందమును గలుగజేసిరి.

నాటకప్రదర్శనమునకు రసానందము ఫలము. రసోదయమునకు ప్రత్యేకపాత్రలనైపుణ్యమును సమష్టిప్రదర్శనమును

మూలములుగ నుండును. కణ్వాశ్రమమునందు శకుంతలయును ప్రియంవదానసూయలును ముగ్ధాంగనలకు సహజమైన శృంగారవిలాసములతోను మిత్రసల్లాపములతోను నాశ్రమమునందలి తరులతా వితానములకు జలసేచనమును జేయుట మనోహరముగ బ్రదర్శింపబడినది. నారచీరెలను గట్టుకొని కుసుమాలంకృతులైన వీరి ముగ్ధవిహారములు శుద్ధశృంగారస్వరూపమును బ్రత్యక్షము చేసినవి. శకుంతలాపాత్రను ధరించిన ఉప్పలూరి సంజీవరావుగారు శృంగారవిలాసమును చక్కగ బ్రదర్శించిరి. రంగమునందు దుష్యంతుని ప్రవేశము శృంగారవిలాసమును సార్థకము చేసినది. రూపవయోవిలాసశీలములం దొండొరులకు దగియున్న శకుంతలాదుష్యంతుల సమావేశము శృంగారరసానుభవమున కవకాశము నొసంగినది. యడవల్లి సూర్యనారాయణరావుగారి దుష్యంతపాత్రధారణము ప్రేక్షకుల యాదరణమును బడసినది. సూర్యనారాయణరావుగారి వేషము, భాష, గానము, భావప్రదర్శనము ధీరలక్షణములను ప్రత్యక్షము చేసినవి. శకుంతలాదుష్యంతుల ప్రేమయోగమును కాముకయోగముగ బ్రదర్శించునపు డాసంయోగము వికారచేష్టలు లేకయు నార్యసాంప్రదాయముల కనురూపముగను ప్రదర్శింపబడినది. కామయోగమునకు వెంటనే గలిగిన వియోగమును బ్రదర్శించుటయం దవకాశములు తగ్గింపబడినవి. ఈ వియోగప్రదర్శనము విస్తరణమును గోరుచున్నది.

శాకుంతలనాటకమునకు హృదయము చతుర్థాంకము. కాళిదాసు దానియందు గంభీరముగ రసస్థాయిని చిత్రించెను.

ప్రేమరసాతీతమైన కారుణ్యరసము భక్తిరసమునందు మేళవించుచున్నది. కారుణ్యరసమునందు త్యాగము గోచరించునట్టు భోగము గోచరింపదు. శకుంతల తన్ను పెంచిపోషించిన కణ్వాదులను తాను పెంచి పోషించిన ఆశ్రమపరిసరములను విడిచి పోవునపుడు కణ్వాశ్రమ మంతయును కారుణ్యరసమయమై యొప్పినది. కణ్వుని పాత్రను గైకొనిన అద్దంకి శ్రీరాములుగారు కరుణారసమును చక్కగ గనుపరచిరి. శ్రీరాములుగారి గాత్రము, వేషభాషావిలాసములు చతుర్థాంక హృదయమును వెలుపరచుటకు దగియున్నను రసోదయమునకు స్థాయీభావ ముచ్చస్థితిని బొందవలసియున్నది. శకుంతలకు పితృవియోగము సఖీవియోగము ఆశ్రమవియోగము దుర్భరమై శకుంతలను శోకసాగరమునందు ముంచినవి. సంజీవరావుగారు రప్పగింతల సమయమునందు శోకరసోదయమును స్ఫుటము చేసినను శృంగార రస సమ్మోహము వెంబడించినది. ఈరసవికలత్వమునకు ప్రేక్షకులు మూలకారకులని యూహింపదగియున్నది. ప్రేక్షకులలక్ష్యము కవిహృదయ సందర్శనమునందు కాక పాటలయందును పదములందును తళుకుబెళుకులందును శృంగార విలాసములందును లగ్నమైనపుడు ప్రదర్శకుల లక్ష్యమును మధ్యమస్థితియందు సమ్మేళనము బొందుచున్నది.

శకుంతల పుట్టెడాశతో దుష్యంతునిమందిరము చేరినది. దుఃఖము నెరుగని కోమలహృదయము దుఃఖసముద్రమునందు మునిగినది. నూతనపరిసరములు, నమ్మి ప్రేమించిన పతితిరస్కారము, కణ్వశిష్యుల నిందారోపణములు, శకుంతల

హృదయమును భగ్నముచేసినవి. దుర్భరమైన యవస్థాభేదములను జూపుటకు సంజీవరావుగారు ప్రయత్నించిరి. శృంగార కారుణ్యశోకకోపరసములను వెనువెంటను బ్రదర్శించుట కష్టతమము. ప్రదర్శనములందనుభవముగల సంజీవరావుగారీభిన్న రసములను ప్రదర్శించినను శోకరస ముచ్ఛ్రితిని బొందవలసియున్నది. దుష్యంతుని పాత్రనుధరించిన సూర్యనారాయణరావుగారి భావప్రదర్శనము గంభీరముగ నున్నది. తాను చేపట్టిన శకుంతలన్ను నిరాకరించునపుడు సూర్యనారాయణరావుగారు చూపిన భావచేష్టలు సమయోచితముగ నున్నవి. నందనవనమునందు భరతసమావేశము, శకుంతలా సంయోగము కాలాతీతమువలన నంత ప్రముఖతను గాంచియుండలేదు. ఇది ప్రేమ ప్రదర్శనమునకు మూలకందము. ఇది నాటక ప్రదర్శనములందు విలంబమువలనను గలుగుచున్న లోపముగ నున్నది. కాలాతీతమువలనను చివరకు మూలపట్టు [illegible] సయితము విడిచి వేయుట సంప్రాప్తమగుచున్నది.

మాయింట జరిపిన కాలక్షేపములో దుష్యంతుని పద్యములకు, పట్టులను కొంతవరకు అనుభవించి యానందించిన నాకు పై విమర్శనము సూర్యనారాయణగారి దుష్యంతపాత్రసంపాదనాభివర్ణనమందు నిజమునే వెల్లడించినదని నమ్ముచున్నాను.

మైలవరంవారి నాటకశాలలో సూర్యనారాయణ సత్యవంతపాత్రమును ధరింపగా జూచియుంటిని. ఆనాటకము ప్రధానముగ సావిత్రికి యమునకు జెందియున్నది. సత్యవంతు

నకు దీనిలో నాట్యుడు అభినయావకాశము లెక్కువ. సూర్య నారాయణగారి సామర్థ్యము యీనాటకమునందు ఎక్కువ వెలుగలేదు. దీనినిగూర్చి యాంధ్రపత్రికలో నగుపడిన విమర్శన ముదాహరించుచున్నాను:

"సత్యవంతునిపాత్రను ధరించిన యడవల్లి సూర్యనారాయణరావుగారి అభినయవిశేషమును, గాన నైపుణిని, ధీరోదాత్తనాయకానుకూల వేషభాషాదులను యెన్నిసార్లు వర్ణించినను పునరుక్తిదోష ముండనేరదు. సత్యవంతుడు ద్యుమత్సేన మహారాజపుత్రుడయ్యును, బాల్యంబునుండియు వనవాసమును తాపసస్నేహమును అలవడియుండుటచే సావిత్రిని వరించునప్పుడును, ఆయమతో అడవికి కట్టెలు కొట్టబోవునప్పుడును, తాపసునివలెగాక రాజనందనునివలె వర్తించుచు నాగరకుడగు రాజు వనవిహారము బోవునటుల నుండెను. తాపసచర్య, వేష భాషణంబుల మాత్రమే గన్పట్టెగాని అభినయంబున లేదేమో యని శంకింప గారణం బగుచున్నది."

ఈవల నీనాటకములో సమవర్తియై మెప్పించినటుల గూడ దెలియుచున్నది.

ముత్తరాజు సుబ్బరావుగారు రచించిన శ్రీకృష్ణతులాభారములో సూర్యనారాయణగారి నాట్యసిద్ధి యీగతి వర్ణింపబడియున్నది:

"కృష్ణపాత్రమును యడవల్లి సూర్యనారాయణరావుగారు ధరించి, సర్వజగన్నాథత్వమును, బహుభార్యాప్రియత్వమును, మహామునులయెడ భక్తియు వివరముగ జూపిరి. భగవం

తనకు గల విశేషణంబు లన్నియును ఆపాత్రధారణమున వెల్లి విరిసెనని చెప్పిన నతిశయోక్తి గానేరదు.”

మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రిగారు రచించిన ద్రౌపదీ వస్త్రాపహరణమునందు యడవల్లి సూర్యనారాయణగారు దుర్యోధన వేషమును ధరింపగ జూచి యానాటకములో వీరి సామర్థ్యవైదుష్యముల సంపూర్ణముగ ననుభవించితిని. భారత కథలో యితరకవుల నాటకములలో, అచ్యుతరామశాస్త్రి గారి మూలములో, దుర్యోధనుడు తొల్లిటినుండియు పుట్టుకవలన దుర్గుణాగారుడుష్టుఁడు, వంశవినాశకదుర్లక్షణముల పోగుగ చిత్రింపబడియుండెను. ఈతనికి పాండవులయెడ గలిగిన అసూయామాత్సర్యములు నైజముగ నెంచబడి యితరపాత్రముల సంభాషణములలో విష్కంభరూపమున వెల్లడింపబడుచుండెను. నాటకములలో ప్రధానపాత్రముల స్వభావపరిణామము గుణాభివర్ణనమువలన నిరూపింపకూడదు. కథాంశములో నేర్పడు నవస్థల ననుసరించి ప్రధానపాత్రముల గుణపోషణ మేర్పడవలయును. ఈ విషయమును గుర్తించి సూర్యనారాయణగారు దుర్యోధనుని మానస మసూయాతరంగముల నూగులాడెడి చందమంతయు, పార్థద్వేషపోషణమంతయు చూపు గద్యసంభాషణము లిఖించి నాటకములో నద్దాని నభినయించి యున్నారు. వీరి నడతలు రాజరాజున కుచితముగ నుండెను. ఎంతటి దుష్టనైజము గలవాడైనను వీని పుట్టుకకు భూతజాల మేవిధి తల్లడిల్లినను, వ్యాసుని మన్మడై, గాంధారి పుత్రుడై, బలరాముని శిష్యుడై, భారతవంశదీపకుడై

గురు భీష్మాశ్వత్థామ కృపాదుల నిర్యాణవార్తావలి బంధుజన రాజరాజు సామాన్యమానవుల మహాహంకారముల నెన్నడు చూపనేరదు. సూర్యనారాయణ భారతసామ్రాజ్యధూర్వహుని రసావేశ మెట్లుండునో వానిమానసమున నసూయాబీజము లేగతి మొలకెత్తి మొగ్గదొడగునో తెప్పగ గుర్తించి యభినయించి యున్నాడు. ఈ భాగములో సూర్యనారాయణ వాచకము, అభినయము, నాట్యవైఖరి, నగరాజరావు గోపించ. శాస్త్రి మొదలగువారి కళానైపుణ్యమును జాటుచున్నది. అసూయాజనన మందున జేర్పవలదని కొంత యాటంకము కలిగించిరట! కాని, ఆ నాటకములో మిక్కిలి రమ్యముగ పట్టు ఒకవిధమగు మూర్ఛాసమ్మోహమును కలిగించునది. దైత గోపాలము విదురుడై పాడెడి "జగదీశుని మాయలు" అను కీర్తనవచ్చు భాగమైయున్నది. ఆనాటకమునకు ప్రాణ తేజం బొసంగి నాటకలక్షణ మేర్పరచినది సూర్యనారాయణ గారి అసూయోదయమే. ఈ భాగము ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణమునకు ప్రతిపాదింపగల రసపుష్టి నెరింగి యీ రమ్యావస్థ నందున జేర్పనూహించిన నాట్యపరిజ్ఞాన మెంతయు ప్రశంసనీయమై యున్నది.

తెలుగునాటకములు అభివృద్ధిలోనికి వచ్చుటకు నాటక సమాజములు వ్యాపారపద్ధతులమీద నడుపింపబడవలయుననియు, పాత్రధారులకు కఠినమగు అభ్యాసశిక్ష, కావ్యసంగీత పరిచయము కలిగించవలెననియు సూర్యనారాయణగారి యభిప్రాయము. నాటకములలో కొన్ని తావులతప్ప మిగిలిన కథాంశ

మందు. గద్యమే ప్రధానముగ నుండి గద్యమునందుగూడ యభిన
యావకాశములు ఎక్కువ గలుగవలెనని వీరియాదర్శము.
పద్యములను చౌకబారుతు నాటకకర్తలవియుపయోగించుట
మాధు ప్రాచీనమహాకవికల్పితములైనవానిని యవసరమైన
తావుల నుపయోగించి వెలుగు నప్పుడెల్ల సంస్కృతశ్లోకములను
తెలుగునాటకములలో వాడి ఆతిఘాంశమునకు సంబంధించిన
రమ్యోత్తమసారస్వతమును ప్రేక్షకులకు అందించుటయు, జన
సామాన్య మెరుంగ.లని మహాకవి కల్పనల నిరుపమమాధు
ర్యమును జనుల కందజేయుటయు వీరి యుద్దేశ్యమై యున్నది.
పాత్రీమట్ల వెకిలిమోత్రలు విని నానందింపకున్నవి. సంగీతము
రసపుష్టిముగ నౌచితీవిచక్షణతో, నియమసంస్కారముతో
నాటకమునకు అచ్చటచ్చట మెరుపింపవలెననియు హిందూ
స్థానికర్ణాటకగాన పద్ధతులలో నెయ్యది ఏతావుల నుపయుక్త
మగునో దాని నాయెడ వాడుచు నుభయసంగీత సంప్రదాయ
ముల కిళి లొప్పించుచు రసపోషణ మనుర్చవలెనని వీరి
యభిప్రాయము. మొత్తముమీద సూర్యనారాయణగారు
యీనాటి ఏమర్శకాదర్శ మగు గద్యనాటకములం దభిమానము
గలవారు.

సూర్యనారాయణ ఆంధ్రనాటకరంగమున నిదివర
కెవ్వరు అనుభవించని గౌరవప్రభావ మొందియున్నాడు.
ఒక్కొక విషయములో నీతని మించనివారనేకులున్నను నట
రాజునకు వలయు గుణసమస్తముల మూటయై ఆత్మగౌరవ
మున కాలవాలమై పండితపామరుల నొక్కరీతిగ మెప్పించుచు

...స్నన లందికొనుచున్నాడు. ఈతని వైభవ పురోవృద్ధి ...లను పాపయ్యశాస్త్రిగారిదివంటిది. ఈతని పరిజ్ఞానము ...డభాషి వెంకటాచారిగారిదివంటిది. ఈతని దశ కోడి రామమూర్తిగారిది వంటిది. పుట్టుక వెంటనే, ధనమున్నను లేకున్నను, పాండిత్య మొదవినను జేకూరకున్నను, కళాప్రయోగదక్షత సిద్ధించినను లేకున్నను, సుఖమున్నను దుఃఖమేర్పడినను, జమీందారుల నిందుబింకములతో మహావిద్వాంసులవిజ్ఞానసమృద్ధితో, నటశేఖరుల కౌవైదుష్యముతో, నిత్యానందమందహాసములతో జెలఁగుచు తా నధివసించు పరిసరంబుల నిజప్రతిభాప్రకాశమున వెలిగించజాలెడి బలు విద్దిముల పోకిరినడతల నేర్పు, జీవితపు ప్రత్యేకవిలక్షణమూర్తి మన యడవల్లి సూర్యనారాయణ! ఈతని జీవితవైఖరులు మించు సరసనిత్యానందజీవి మన తెలుగువారిలో హాంధ్ర రత్న గోపాలకృష్ణు నొకనినే స్మరియింపగలము.

—* మల్లాది గోవిందశాస్త్రి *—

శ్రీకృష్ణుడు కపటనాటక సూత్రధారి.

"జననంబందుటలేని యీశ్వరుడు దా జన్మించుటెట్లో విరో
ధినిరాసార్థము వీతకల్మషగు నద్దేవుండు గర్భప్రవ
ర్తను డొల్ల జరాంతరప్రకట భూతశ్రేణులన్ గర్భవ
ర్తనులన్ జేయుదలంచి కాక, కలవే దైత్యారికిన్ గర్మముల్?"

భూభారముడంప నుదయించిన వాసుదేవుడు తామరాకుతోని జలబిందువును వోలి సంసారసాగరమున నీదుచు, వీరు

శృంగారముల నారీజనంబుల దనియించుచు విరోధ మెరుగని గా వ్యాసమున ధర్మవిరోధుల దండించుచు, ప్రేమతోని వలపులతో నుచితసత్కృతుల నాదరించుచు మునియై, సన్యాసియై, నిస్సంగుడై, త్రికాలజ్ఞుడగు యోగీంద్రుడై, ద్వాపరాంతపు భారతచరిత్రను నడిపించు మేటినటుడై యుండెను. ఈతని ప్రవర్తనము నౌదాసీన్యము, అన్నిరసముల బాహ్యస్వభావము లగుపరచినను నిస్సంగసాక్షిభావము ప్రధానాంశములైయున్నవి. రుక్మిణీకల్యాణసందర్భములో కృష్ణుడు వలపులపోరుగా కథానుకూలరసపారవశ్యమున నగుపడవచ్చును. శిశుపాలవధాకాలమున వీరరసోద్రేక మభినయించవచ్చును. నరకాసురవధలో కూడ నిట్టి వీరక్రోధములనే ప్రకటింపవచ్చును. కృష్ణలీలావిహారములందు గోపికలతో నాట్యకళా కౌశల్యకవిధములగు శృంగారవిలాసములను నేర్పుచు పలుమాటల ప్రౌఢయై, చేతలపోకిరియై కనుపడవచ్చును. కాని కృష్ణుడు ప్రియమిత్రునితో సంగీతములో నిజముగా జగత్ప్రాణతత్త్వము నుపదేశించుచు మోక్షసాధన మేర్పరచుచు, వేదాంతవైరాగ్యముల నలవరచుచున్నాడే కాని భౌతిక శారీరక మోహప్రచారముల నుద్బోధించుట లేదు. కృష్ణుని శృంగారమంతయు భక్తిసూత్రము. వేదాంతతత్త్వము, కాని పూవింటివిద్దెలపాకక్రియములు కావు. ఇతని ప్రణయాభినయములో నెంతవరకు అంతర్గతమైన వేదాంతవైరాగ్యములు, లీలాకపటరసానుభవములు ప్రకటముగ స్ఫురించుచుండవలెను. అందుచేతనే బొగుస్తూకంపెనీల ఉపిపి బాలకులు, కామవికారమొందని పిన్నవాండ్రు, కృష్ణలీలలో

[illegible] తలంపరాదు. అభినయించు [illegible] కృష్ణుని బాల్యకౌమార ప్రాయోచిత లీలాశృంగారములు [illegible] రూపముగ, సలక్షణముగ గోచరించుచున్నవి. [illegible] నరసింహాము రుక్మిణీకల్యాణములో నభినయించెడి [illegible] వలపులు కృష్ణున కాపాదింపదగినవి కావు. కృష్ణుని ప్రే[illegible] మేవిధి వైరాగ్యసూచకమో అట్లనే కృష్ణుని క్రోధవిరోధము లుకూడ లోకానుగ్రహకాంక్షతో సర్వసమత్వముతో ద్వంద్వస్వభావమెరుంగక "ఎవ్వని కరుణింప నిచ్చగింతును వాని యఖిలవిత్తంబు నే నపహరింతు" అను వాక్యమున కనుకూలముగ విరోధపరాక్రమమం దమితవాత్సల్య మేర్పడునట్లు ప్రకటింపవలసియున్నది. కావున కృష్ణపాత్రమును ఏయొట్టి సందర్భమున అభినయించినను కృష్ణుని నిశ్వసత్వమును తుణికావేశములను జూపుచుండుట నటున కేర్పడవలెను. అందులో ముఖ్యముగ భారతకథాసందర్భమునందయు నిట్టి నిస్పృహతో, నిస్సంగతతో, సాక్షిభావముతో, సమత్వముతో, నౌదాసీన్యముతో నడుపవలసియున్నది.

మల్లాది గోవిందశాస్త్రి గుంటూరు సెకండుకంపెనీలో పాండవనాటకములందు శ్రీకృష్ణవేషమును వహించుచుండెను, ఆయాభారములలో నీతని యనురూపరూపము, కృష్ణస్వభావ పరిజ్ఞానము మిక్కిలి ప్రశంసనీయముగ నుండెను. భారత యుద్ధసమయమున కృష్ణునకట్టి వయసుండునని మన మూహింపగలమో, అట్టి తారుణ్యమొప్పెడి రూపముతో నీలమేఘ శ్యామమగు సుందరాననముతో, క్షాత్రస్ఫూర్త్యుచితమైన గాంభీ

ర్యమును, కోమల సౌకుమార్యమును జూపునొడలితో, పద్మ
దళములబోలు విశాల నేత్రములతో కృష్ణుని లీలావిజనత్వ
ములు రెంటిని ప్రకటింపగల ముఖలక్షణములతో గోవింద
శాస్త్రి కృష్ణరాయబారములో సాక్షాత్తుగ శ్రీకృష్ణుడే యన
నొప్పుచుండెను. గోవిందశాస్త్రి నైజమగు వచ్చె కృష్ణవ్యాఖ్యాన
మును, శ్రీరామ వ్యవహారములను గుర్తించి కృష్ణపాత్ర
మభినయించెనో లేక పురాణేతిహాసపరిచయమున నట్టి యస
మాననటసిద్ధి సంపాదించెనో మేమెఱుగము కాని రాయబా
రములో నితని నడతలన్నియు కృష్ణుని యౌదాసీన్యమును
జూపించుచు రాచకూటముల రాయబారముల బరువు మంత్రి
సత్తముల చాతుర్యసామర్థ్య మంతయు జూపుచుండెను.
గోవిందశాస్త్రి రూపవేషాభినయములు, పాత్రానుకూల
ముగ నుండుటయే గాక చతురోపాయముల వచించునట్లు నా
ట్యసందర్భముల కనుకూలమగు కంఠస్వరము, రాచమర్యాద
లెఱింగిన సంభాషణానైపుణ్యము మెఱసి యీసందర్భమును
నాట్యరంగమునుండి తప్పించి సహజముగా కౌరవుల నిండోలగ
మే యను భ్రాంతి గలిగించుచుండెను. గోవిందశాస్త్రి మంచి
పాటగాడు. నవరసములను నిండుపొంకమున జూపగలసమర్థుడు.
ఇతర వేషములలో నితని రసావేశప్రవృత్తులను చూచినందు
ననే కృష్ణపాత్రాభినయమందలి యాత్మనిగ్రహము, కపటనట
లక్షణము సంకల్పావలంబితముగ నెంచి యింతవరి పొగడవలసి
వచ్చినది. అపశబ్దదోషముగాని గ్రామ్యపాతిత్యముగాని పొంద
క గద్యపద్యసంభాషణములకు నాటకవైఖరులు లేకుండ సహజ

సంభాషణాక్రమమున నుచ్చరించుచుండెను. "మామా! సత్య
పతివ్రతా! నీకొలువుకూటము. క్రమముగా రణకూటమగుచు
న్నది. కొలువుండగనే నేను చెప్పబూనినదెద్దియో చెప్పివేయు
దను." అనువాక్యాదిగాగలపద్యోపన్యాసమును జేయునప్పుడును
"జెండాపై కపిరాజు" పద్యములో దండోపాయము సూచించున
ప్పుడును కృష్ణస్వభావమును చక్కగా ప్రకటించెను. మొదటి
యంకములో పాండవుల రెచ్చఁబెట్టి భీమారగవాలకొడన
మొనర్చి పాండవుల యుద్ధసన్నద్ధుల జేసివచ్చిన సమరక్రియా
రంభమును భూభారనిర్వ్యాపణసంకల్పమును మరచినవానివలె
నిజోద్దేశ్యములనెల్ల గప్పిపుచ్చి కేవలశాత్యస్వభావనిస్వాతం
త్ర్యమవలంబించి "తమ్మునికొడుకులు నగపాలిమ్మనిరి...మ
నువుమువారికి" అనుపద్యముతో నుపక్రమించి ధృతరాష్ట్రునివం
గడమభినయించి "కీర్తి నిల్పుకొనవయ్యా పాండురాజాగ్రజా"
అనునట్టి వాక్యములతో పాండవులయెడ నౌదాసీన్యమును,
కౌరవుల నుద్ధరింపవచ్చినవానిపోలికను, కులనాశ బంధునాశ
విముఖతను, సంధి కుదురుటయందలి యభినివేశమును వెలిబు
చ్చుచు మాయలమారిగ కృష్ణుడభినయించిన రీతియంతయు
గోవిందశాస్త్రి చక్కగ ప్రదర్శించెను. వ్యంగ్యముగ మాటల
నంటించుచు కౌరవసేనానివర్గములో భేదోపాయమును ప్రవ
ర్తింపజేసినపుడు కర్ణదుర్యోధనుల కీర్ష్యజనియింపజేయు చూపు
లను విదురాశ్వత్థామలను స్వవశము జేసికొను ప్రసన్నతను
మొత్తపు కొలువుమొత్తమునకు ఉదాసీనసాత్యమును ఒక్క
మారుగ ప్రకటించు కపటనాటకసంచలన మెంతయో విచిత్ర

ముగ నభినయించెను. ముంజులూరి కృష్ణారావు మొదటి యంకములో జూపిన పాండవపక్షపాతమును రాయబారములో సంపూర్ణముగ దాపజాలకుండెను. గోవిందశాస్త్రి యౌదాసీన్యమున వర్తించి యేమియు నెరుగనివానివలె కథాసందర్భమును పరించి రసావేశమొందక ఔత్స్యాయమును పరిణామనాట్యసిద్ధితో నభినయించెను. కర్ణాశ్వత్థామల వాగ్వాదముల కంతేరంగమున సంతసించుచు దుర్యోధనుని దుడుకుమాటల సందున గురుపుత్రునకు సమరసంకల్పరాహిత్యే మొనర్చుటకును సంధి చేయుటకును చెప్పిన "సివా ధర్మము సూతధర్మమును రాశీభూతమై యొప్ప వాచావాత్సల్యము జూపె కర్ణుడేటు; మాత్సర్యంబు మీకేల? రాజేవేళ సమ్ము పిల్చునో, అనికినాడేహాడు! ... లేదా వర్జింపుడు, కర్ణుచావువరకే నత్యంతమా యుద్ధమున్" అనుపద్యమునుచదువునపుడు గోవిందశాస్త్రి ప్రకటించిన యభినయచాతుర్యము వర్ణనాతీతకృష్ణసాదృశ్యము నొందియున్నది. అర్జునుడు, దుర్యోధనుడు కృష్ణసహాయమపేక్షించి వచ్చినపుడు అర్జును ముందుగపలుకరించి, యావలకన్నెత్తి తలవద్దనున్న దుర్యోధను నాదరించుపట్టున ముంజులూరి కృష్ణరావు గోవిందశాస్త్రికన్న నెక్కువచమత్కృతితో నభినయించెను. కర్ణుని విడదీయ నెంచుసందర్భమున "ఎల్లి సూర్యోదయంబున నేగువాడ. యిట వసించెద విదురునియింటమాపు" మొదలైనపద్యములలో కృష్ణారావు కర్ణునిదీక్షాపరత్వ మెరిగినట్లును తన కౌటిల్య మగుపడునట్లును ధూర్తసాంగత్యసూచన లందించెను. గోవిందశాస్త్రి, యీమాయను కప్పిపుచ్చి నిజముగ కర్ణునకు

భారతసామ్రాజ్యపట్టాభిషేక మొనరింపదలచిన కర్ణశ్రేయోభిలాషివలె నటించెను. యుద్ధరంగములో నభిమన్యువధానంతరము అర్జునుని వందిమాగధులు "కైవారంబు చేయుచున్నారి దేల చక్రధరనేడు" మొదలగు శోకపరితాప సమయమున గోవిందశాస్త్రి మేనల్లునిచావునకు యోగిజనసహజమగు నౌదాసీన్యమును అంతర్యమున వహించియు సైంధవవధాసంకల్పమర్జునునకేర్పడునట్టి వీరవిషాదభావములను రమ్యముగ జూపించెను. గోవిందశాస్త్రి గద్యపద్యవచనమందు సహజసంభాషణక్రమ మవలంబించెనని చెప్పియుంటిని. చక్కగా పాడనేర్చినను నాటకాభినయమందుచితమగునంత గానవైదుష్యమే ప్రయోగించుచు రంగప్రవర్తనమందును, సంగీతప్రయోగమందును, సహజసంభాషణరీతులందును, మైసూరి వరదాచారిని, జగ్గరాజును తలపునకు తెచ్చుచున్నాడు. జగ్గరాజొకనియందు దక్క అప్పటి తెలుగునటులలో గోవిందశాస్త్రిభాష యొకటే రంగోచ్చరణవికారముల నొందకుండెను. వీరేశలింగము బందరు గొడుగుపేట కంపెనిలో సుందరకుని దీర్ఘసమాససంకీర్ణసమరాభివర్ణనమందు నైజమగు కాకుస్వరములతో గద్యముచ్చరింపగలిగి యుండెను. కృష్ణస్వభావాభినేతృత్వమున దైవప్రసాదితమగు రూపసాదృశ్యమునకుతోడు కృష్ణస్వభావపరిజ్ఞానమును జతపరచి భారతసూత్రధారి నిజస్వరూపమునుమాయామానుషలక్షణములను తిరుపతి వేంకటేశకవిధీరుల డెంద ముప్పొంగ నభినయించి మెప్పొందియున్నవా డీగోవిందశాస్త్రి

మేడు కనకరత్నముగారి సమాజములో గోవిందశాస్త్రితో పాటు అనేక నటసత్తము లభినయించుచు భారతనాటకములకు వలయు పాత్రసామాగ్రిని సర్దుష్టముగ గూర్చుచుండిరి. ఇందు చినలక్ష్మీకాంతము, గోవిందరావునాయుడు, సీతాపతి ప్రశంసింపబడియున్నారు. అభినవకర్ణుడోయన కర్ణసదృశ్యమొంది యభినయించిన యెనమండ్రి శీనయ్యకొక ప్రత్యేక విమర్శనాంజలి నర్పించుచున్నాను.

—* యెనమండ్రి శీనయ్య *—

గుంటూరులో శీనయ్య విగ్రహసౌందర్యమును, నటసామర్థ్యమును, పాటపెంపును, విచిత్రజీవితచరిత్రను నెరుగనివారు లేరు. శీనయ్య వస్తాదు. ఆజానుబాహుడు. చక్కని ముఖలక్షణము లొప్పువాడు. కడు విప్పగు వక్షమువాడు. మంచి మర్యాదలను, మెత్తనిమనస్సును, ఉదారగాంభీర్యలక్షణములును కలవాడు. నాటకపుపాటలలో మేటి. ఈతడు కర్ణపాత్రమును నిజమగు కర్ణుడోయన రూపగాంభీర్యగుణసాదృశ్యములొంది కర్ణుని యౌదార్యము, ధైర్యసాహసములు, ఆత్మవిశ్వాసము, చెలిమిపెంపు, గొప్పతలపులు యేర్పడునట్లు అభినయించుచుండెను. అదివరకు నేను చూచిన తెలుగుకంపెనీలనేకములలో కర్ణునివేషము నెవరోయొకరు బక్కచిక్కిన సన్యాసి వేయుచుండెను. అప్పటికి నిప్పటికి శీనయ్యను పోలు కర్ణవేషధారి యాంధ్రలోకమున లేడు. కర్ణుని యమాయకత్వము, అచ్చపు మనఃశుద్ధి, పౌరుషము వ్యవహారవశంబున

షాతుడై పీనమాన్యత నొందుచుండియు నిర్మలక్షాత్రగుణ తేజంబుల రవివీర్యదీప్తులతో వెలిగ్రక్కు నుదారచేష్టాసంపత్తి యు శీనయ్య చక్కగ గుర్తించి యనుకూలమగు రీతుల నభినయించుచుండెను.

శీనయ్య నలవేషమును వేయ జూచితిని. అందునకుం దగ నితని రూపలావణ్యములు, తెలివితేటలు, వందనీయములై యుండెను. ఈతని యకాలమరణమున నాంధ్రనాటకరంగమునకు మితిలేని లోప మేర్పడినది.

—* నటలోక సంచారము *—

ఆంధ్రనాటకపరిషత్తువారి పోటీపరీక్షల నాటకప్రదర్శనములలో ననేకనటులపరిచయ మేర్పడినది.

అంకరాజు రామారావు చిత్రనళీయములో నలవేష మభినయించి కొన్ని క్రొత్తవైఖరుల జూపియున్నాడు. దమయంతిని విడిచిపోవునపు డీతడు పక్షులను పట్టుకొనుటకు తన మీదివస్త్రమును వేయుటయు, నది పోయినందున దమయంతి తొడవును కొంత జీల్చికొనిపోవుటయు, కొంత వింతగా జెప్పు కొనబడెను. రామారావునోటిపళ్లెత్తుగ నుండుటచే, నేరస మభినయించినను నవ్వినట్లుగ దోచుచుండెను.

ఆసందర్భమున, అంతకుముందు, తరువాత ముప్పిడి జగ్గరాజు స్త్రీవేషమును చూచితిని. జగ్గరాజు పారేపల్లి సుబ్బారావంత చక్కనివాడు కాడు. చెన్నపురి సుగుణవిలాస సభలోని స్త్రీవేషధారుల సౌకుమార్య మీతనికి లేదు. కాని

పలుచని పద్మినీజాతికోమలిరూపమున రంగస్థలము నింపగల రూపసి యనుటకు సందేహము లేదు. ఇప్పటి మనవైపు స్త్రీ వేషధారులలో స్థానం నరసింహరావే చక్కదనములకుప్ప యని చెప్పవచ్చును. జగ్గరాజునకు సంగీత మెంతవచ్చునో తెలియదు కాని రానిలోపము కనుపడనట్టి మృదునారళ్యముతో నాటకాభినయమున కుచితమగునంతటి సంగీతమును వాడి సభ్యుల నానందింపజేయుచుండును. నటుల బరాటాలతో నిరంతర గానఘోషముతో హార్మనీ తప లాలమోాత విసుగుతో చెవి తుప్పరాలుచుండిన నవీన నాటకాభినయ పద్ధతులలో, జగ్గరాజు మృదుసంగీత ప్రయోగ మార్గములు చల్లని మలయమారుతమువలె సుఖావహములై యున్నవి. జగ్గరాజు సాధువనితలసద్వర్తనములను, మహాపతివ్రతల చర్యలను, ఉత్తమ నారీగుణంబులను, వానిలో వివిధరసము లొందు రూపమర్యాదలను చక్కగ గుర్తించియున్నాడు. స్త్రీస్వభావసాదృశ్యము సంజీవరావుతో సమముగ నొప్పుచు, అంతకన్న సుకుమారముగ నగుపడుచుండును. జగ్గరాజు అభినయమందు ఉత్తమపతివ్రతాలక్షణము లేర్పడి, సుకుమారరసభావమర్యాదలతో అగుపడుటయే కాక, భావములన్నియు ముఖముద్రలందు చిత్రితమై యగుపడును.

నెల్లూరులో కందాడై శ్రీనివాసయ్యంగారి పేరు దుష్యంత పాత్రాభినయమునకు ప్రసిద్ధమై యుండెను. కాని వీరి దుష్యంత వేషము నిప్పటికి నేను చూడగలభాగ్య మేర్పడలేదు. ఈమధ్య బందరుకువచ్చినపుడు తానీపా వేష మభినయింప జూచితిని. శ్రీని

వాసంగారికి వెంకటరాయశాస్త్రిగారిపై గల గౌరవాభిమాన ములు వారి భాషోచ్చరణమందు దీపించుచున్నవి.

రాంతుపోప్రిలు సుబ్రహ్మణ్యం హిరణ్యకశిపుని వేష మభినయింప జూచితిని. ఈయన ఆపాత్రమును పూర్వమర్యా దలతో నభినయించెను, కాని నగరాజరా వగుపరచిన నవీన భావసమ్మత వ్యాఖ్యానవైఖరుల విస్తరించియుండ లేదు. రామ కృష్ణయ్య నారదుడు, భరతుడు వేషముల దాల్చజూచితిని. ఈతని గాత్రము, నారదస్వభావనిరూపణము, ప్రశంసనీయము లే. "తలపరెజనులు హిరణ్యకశిపుని దైవముగాగ" అని యమకాని నటించుచు వెంటనే "గోవింద దామోదరా" అనుపట్టు నందు కొనుటలో బళ్లారి సరసవినోదినీసభలలోని నారదునకు తుల్య ముగ వ్యవహరించెను. బందరు బాలభారతపు బాలకవి తనవేష మును దూదేకుల సాహెబువలె నసహ్యముగ సమర్చని యెడల, గానమందు రామకృష్ణయ్యతో దులదూగునని చెప్ప వచ్చును. కాని రామకృష్ణయ్య తెలివితేటలు, చకచక, బాల కవియం దగుపడవు. నెల్లూరు స్త్రీవేషములలో శ్రీనివాసా చారి ప్రస్తుతము మిన్నయై యున్నాడు. ఇతని నాటకసం గీతము పాటకచ్చేరీల గాత్రవిస్తారమున దాక్షిణాత్యరంగ మర్యాదల కనుకూలముగ విప్పించుచున్నను నిజతత్వమున మిక్కిలి హాయినిచ్చుచు పహ్యముగను సుఖావహముగను ఉన్నది. శ్రీనివాసాచారిరూపాభినయముల వివరింప నవ సరములేదు. ప్రస్తుతము చెన్నపురీ సుగుణవిలాససభలో స్త్రీ వేషమును దాల్చుచు, నీమధ్య బందరుకువచ్చిన రామచంద్ర

తర్యవిగ్రహసౌందర్యమునకును, స్మేరసుమాలంకృత కోమలాననమునకును, బాలికాచేష్టలకును ప్రకృతాంధ్రనటులలో నెంచదగినవాడు. ఇతనికి సంగీత మెక్కువ రాదుగాని, మాటలలో నొకింత ముద్దపలుకు అడ్డగించునుగాని తనకున్న సంగీతమును సరసముగ ముద్దులొలికెడి నగుమోముతో గూర్చి జూపరుల మెప్పించుచుండును.

—* గోవిందరాజుల సుబ్బారావుగారు *—

బందరులో ముత్రరాజు సుబ్బరాయ నాటకసమాజము వారు ఆడించిన పాదుకాపట్టాభిషేకములో సుబ్బారావుగారు లక్ష్మణభూమికను ధరించిరి. లక్ష్మణుడు కొంత తొందరస్వభావముగల యుదారపురుషుడు. అన్నకును తండ్రికిని యనువర్తుడై సంచరించువాడు. ఈతడొకతావున కొంత కోపోద్దీపనము వెలువరించినను స్వభావము కథాక్రమములో మారదు. కావున నిందు సుబ్బారావుగారి యభినయచాతుర్యము విశేషముగ నగుపడలేదు. రాముడడవుల కేగ సమ్మతించినపుడు అగ్రజుని యాజ్ఞానిబద్ధవైరినిర్మథనపారంగతుడగు భీమసేనునిపగిది లోనియూహల దిగమ్రింగుచు కోపకంపితుడై మిన్నకుండిన రసావస్థ నొక్కటిమాత్రము సుబ్బారావుగారి యభినయకౌశలమున కెడమిచ్చినది.

వీరు అభినవయుగంధరు లను పేరు వడసియున్నారు. యుగంధరుడు తెలుగునాటకములలో మిక్కిలి చాతుర్యమున గల్పింపబడిన విపరీతపాత్రము. అన్నకు తీసిపోని జనార్దనమంత్రి యుంగధరు డాడవలసిన కథాంశమును ముందుగా నేర్పరచి

విద్యానాధుని సాహాయ్యమున ముద్దుటుంగరము దెప్పించి పేరిగానిని కాకతీయ సామ్రాజ్యపీఠముపై నిలపి ప్రజలకు రాజతములో నుండిన ధైర్యమును గల్పించుచుండెను. యుగంధరుడు రామేశ్వరయాత్ర ముగించివచ్చి జరిగినయుదంత మెఱింగి "నేను లేనప్పుడుగదా! మీరు పట్టినారు? నే నెట్లు లేకపోదునో చూతునుగాక" అను సందర్భమున సుబ్బారావుగారి యభినయవైఖరిలో కొండంతయూహలు, వింధ్యాచలస్థైర్యము, వంయుచో గరవాలమాడించి మ్లేచ్ఛుల రూపుమాపు రణోత్సాహము, మాయోపాయమున రాజును దేవలయు సమయజ్ఞత అన్నియు మూర్తీభవించియున్నవి. పిచ్చివాని వేసములో ఢిల్లీపాదుషా నెచ్చెలియై చెఱనున్న కాకతీయవిభుని జూడ యత్నించుటయు రత్నపరీక్షార్థము రాజును ఓకమీదికి దెచ్చుటయు యుగంధరుని బుద్ధివైభవముల నేర్పరచు తంత్రరాజమైయున్నది. ఢిల్లీవిధులలో పిచ్చివానివలె నపస్మారచిహ్నంబుల బొలికించుచు సంచరించెడి వైఖరి సుబ్బారావుగారు నిరుపమపాత్రసారూప్యమున ప్రకటించియున్నారు.

ఆంధ్రనాటకరంగము సత్వరముగ నృత్తలక్షణముల వీక్షి భావాభినయమునకును, రసోపన్యాసమునకును, కుదురగుచున్నది. డబ్బుపెంపున నేర్పడు అవకాశములు చిక్కకున్నను నాట్యకళాప్రపంచమునందు ఆంధ్రులు అనుదినము ముందడుగు వేయుచున్నారనుటకు సుబ్బారావువంటి నటులే నిదర్శనము.

ప్రతాపరుద్రీయసందర్భములో బందరు దేశీయ నాటకసమాజములోని వింపటి వెంకటేశ్వరులగారిని ప్రశంసింపవలసియున్నది. వీరు విద్యానాథపాత్రమును గైకొని గోదావరిలో మొసలికాటుకు వెరగంది భీతుడై నల్లాడు పేద బాపనిచంద మభినయించినరీతి మిక్కిలి స్వభావసిద్ధముగ నుండెను. వెంకటేశ్వరులుగారు చిత్రనళీయపరీక్షలో నల పాత్రమున కొసంగిన స్వర్ణపతకము సంపాదించిరి. పరీక్షలలో కృతార్థులగుటకు అన్నిలక్షణములు కొంచెముగా నొప్పుచు దోషములు లేకుండ పరీక్ష నిచ్చినవారికి జయమొప్పునను సూత్రము వీరి విజయమందు సిద్ధ్యాపబడినది. సంగీతము కొంత శాస్త్రకట్టుగా తెలియును. కాని యెక్కువ రసోద్రేక ముదయింపజేయు గాత్రవైఖరి వీరికమరలేదు. రాజగాంభీర్య మొప్పెడి దేహమున్నదిగాని, సౌందర్యసూచకలక్షము కొంచెము కొఱవడియున్నది. శ్రద్ధగా తెలుసుకొనిన అర్థజ్ఞాన మున్నది. కాని, నాటకసంప్రదాయ మనుభవించెడి పాండిత్య మొప్పదు. అభినయపు టూహాలున్నవి కాని వాని ముద్రించు నేర్పు చాలదు. కాని వెంకటేశ్వర్లు తన శక్తియుక్తులను చక్కగ గుర్తించి తనకున్న సాధనములో నెట్టి పోకడ లంది కొనగలడో వానినే చూపదలచెడివివేక మొప్పియున్నాడు. అందరాని దారుల కెగయజూడడు. ఈవివేకముతో గుంభనగ నాడి నలపరీక్షలో కృతార్థుడయ్యెను.

ఈవివేకము మరియొకతావున నిపుణతతో చూపజూచెడి యవకాశము నాకేర్పడినది. లక్ష్మణస్వామిగారి నిర్యా

గానంతరము, దేశీయ నాటకసమాజమువారు నారాయణరావువధ నొకసారి ప్రదర్శించిరి. అందులో షుమేరుసింగు భూమికధరించిన వెంకటేశ్వరులు యొజ్జపేరును జంపివైచునని యెల్లరు దిగులొందుచుండ, తానభినయింపగలిగిన పట్టులనుంచి మిగిలినవాని తుడచివైచి, యెంతో రసవంతముగ, గుంభనగ, నిర్వహించి నాటకము వెల్తిలేకుండ గాపాడెను. జీవితములోగాని, పరీక్షలోగాని చేసినతప్పుకన్న చేయనితప్పు తక్కువ హాని కలిగించును.

తెనాలి రామవిలాససభవారి రోషనార ప్రదర్శనములో మాధవపెద్ది వెంకటరామయ్యగారి శివాజీపాత్రనిర్వహణ మావలోకించియున్నాము. రవివర్మచిత్రించిన శివాజీరూపము వీరిముఖమందు సర్వాంగవిస్ఫూర్తితో విలసిల్లుచుండెను. శివాజీయొక్క ధీరోదారగుణములను పవిత్రస్వాంతమును వీరు నేర్పుమై చిత్రించి చూపిరి. రోషనార సమరాంగణంబున వ్రాలి యసువుల నూమునపుడు శివాజీప్రకటించిన క్షణిక ప్రేమావేశము ధీరలక్షణముల నిగ్గులీను ముఖగాంభీర్యము చాటున నొక తెరవలె నెంతయో నేర్పొప్ప బ్రకటించిరి.

ఊరి కొక నాటకసమాజము వెలసియున్న ఈకాలములో బురంపురము మొదలు చిత్తూరు బళ్ళారి వరకునుగల తెలుగుదేశములో ననేకనటశేఖరులు కళాసంచారధీరులై ఆయాప్రాంతముల నటగాజులై యుండుట సహజమే. మేము చూచిననటులలో ప్రసిద్ధులగువాని నాటకాభినయచాతుర్య మీదళములో విమర్శించియున్నాము. మేము పేర్కొనని

నటులు కీర్తిదూరులన నూహించలేదు. ఎందరో మే మెఱుగని, విమర్శింపని, చూచియు కాలప్రచారమున మరచి విమర్శింప నలవికాని నటసత్తము లుండవచ్చును. నావలెనే నాటకాభిలాషులగు విమర్శకులు మరికొంద ఱిట్టి నటవిమర్శనమున కియ్యకొని ఆంధ్రదేశపు నాట్యకళావైభవము నెల్లర కెఱింగించెదరని కోరుచున్నాను. మనవైపుల నద్దంకి శ్రీరామమూర్తి, మద్దాలి శేషగిరిరావు, మున్నగు నటులు ప్రశంసింపబడుచున్నారు. కాని వారిప్రదర్శనముల జూచిన జ్ఞాపక మేర్పడకుండుటచే సాధికారముగ విమర్శింపజాలకుంటిని. విశాఖపట్టణములో, శెట్టి లక్ష్మీనరసింహము ఆప్రాంతములనే వెదురుమూడి శేషగిరిరావు మొదలగు నటులు పాత్రాభినయ మొనర్చి, యాంధ్రనాటకముల కావంత పరపతి నేర్పరచియున్నారు.

నటులవిఖ్యాతి కవులయొక్కయు, చిత్రకారులయొక్కయు శాశ్వతలక్షణము నొప్పునదికాదు. నాట్యకళాసిద్ధి దేహసౌందర్యపాటవములను, గాత్రమాధుర్యమును, జ్ఞాపకశక్తిని అనుసరించియుండి చిరకాలము నిలువనేరదు. కావున నాంధ్రనాటకాభిమానులు తమ ప్రసిద్ధనటుల భావాభినయములను, బయస్కోపు గ్రామఫోను రికార్డులలో స్థిరపరచి నిలుపుకొనుట అనుసరణీయాంశమై యున్నది.

—♦ తాటిపత్రి రాఘవాచారిగారు ♦—

రాఘవాచారిగారు తెలుగుదేశమునకు రూపకభిక్షమిడిన ధర్మవరం కృష్ణమాచార్యులవారి మేనల్లుడు. బి. ఎ. బి.

యల్. పరీక్షలనిచ్చి స్వాతంత్ర్యముగ జీవించుచు సుమారిరువది యేండ్లనుండి యాంధ్రనాటకరంగమున కృషి యొనర్చిన మేటి నటుడు. ఆగర్భశ్రీయుతుని యుదారశాంతవృత్తులు, చల్లని వినయవివేకములు, దంభమెఱుఁగని సరసము, చక్కనిదనుట కన్న సద్గుణాలయమనియు తేజోనిలయమనియు జెప్పదగిన ముఖసీమ నెల్లవేళల నలంకరింపుచుండును. వీరి బ్రహ్మవర్చస్సును గూర్చియు శాంతసౌందర్యమును గూర్చియు పలుమారు ముచ్చటించియున్నాను. స్వరూపాంగములు పెద్దవేషముల కుచితముగనుండి నగరాజరావు, సూర్యనారాయణ, ప్రసాదరావు నాగేశ్వరరావుల సుకుమార చక్కదనము లేకపోయినను లక్ష్మణస్వామిగారి గాంభీర్యసౌందర్య మొప్పుచుండును. నిగ్రహము స్వాతంత్ర్యము లోతుతలపుల మేటి తెలివి వీరి విశాల నేత్రావలోకనములలో మెఱయుచుండును.

వీరు పెద్దచదువుల యవకాశములన్నియు గలిగి దేశసంచారమునను సత్సాంగత్యమునను పలుపోకడల వన్నె లెరిగి నాటకముల లక్ష్యలక్షణపరిజ్ఞానమెల్ల సవిమర్శగ గుర్తించినవారు. షేక్స్పియరు నాటకములలో హామ్లెటు పాత్రమును, ఆటిలో మున్నగు నితర విషాదవేషములను. అయాగో కౌటిల్యమును నేర్పుమై నభినయించినవారు, హామ్లెటుభూమిక ధరించినపుడు సర్ హెన్రీ ఇర్వింగు వేసిన రూపము కాలిన్సు సచిత్రసంపుటములో నున్నదానివలె నుండనోపునని వీరి ముఖకవళికయం దగుపడుచున్నది. తెలుగులో వీరు సుప్రసిద్ధముగ పఠాను, బాహుక, దశరథ, దుష్టబుద్ధి,

శివాజీ, రామదాసు మున్నగు వేషములు ధరించి వానినిగూర్చి విపులమగు నభినయ వ్యాఖ్యానముల జేసియున్నారు. తెలుగు దేశములో నచ్చటచ్చట విద్యార్థులు నటవర్గమున జేరి, తమ సంస్కారసంపత్తిచే నభినయాంశముల వృద్ధిపరచ యత్నించుచున్నారు. ఇట్టివారిలో కొందఱకు లక్షణపరిజ్ఞానమున్నను, ప్రయోగవైదుష్య మలవడకపోవచ్చును. బాదరు చిత్రకళాభివర్ధనిలో నభినయించుచుండిన హరి నాగభూషణముగారి కేర్పడిన యవకాశములు మఱేకిని లేవు. సంగీతమున మేటి. వేల్పువిద్దెల తెర వెరింగినవాడు. తెలుగున కైత లల్లెడివాడు. ఆంగ్లసంస్కార మేర్పడినవాడు. కాని నాటకాభినయములో వీరిసంపదలన్నియు తోడురాకుండెను. రాఘవాచారి నాటకమునకు వలయు సంగీతమును శ్రావ్యమాధుర్యముగ గాకపోయినను సరసముగను, అర్థవాహకముగను, తప్పులేకుండను పాడగలవాడు. మనదేశపు విద్వన్నటులలో నింతకాలము పరిశ్రమజేసి, పాత్రస్వభావము నూహించి, యభినయింప యత్నించిన సిద్ధనటు లెందరో లేరు. రాఘవాచారికి సహజమగు నటప్రతిభ కలదనుమాట చెప్పకనే తెలియుచుండును. కాని వీరిపాత్రస్వభావాభినయరీతులు జనసామాన్యమున కొందఱకు రుచింపకపోవచ్చును. నటునందు ప్రజ లపేక్షించెడి గుణములు కొన్ని వీరియం దమరకుండవచ్చును. కాని ఆంధ్రనటవర్గములో మొదటితరగతిన జేర్పదగిన ప్రయోగసిద్ధియు ఆంధ్ర రంగోద్ధారకులలో నగ్రస్థానమీయదగిన కళాపరిజ్ఞానము వీరియందగుపడుచున్నవి. రామలింగరెడ్డి, ముట్నూరి కృష్ణరావు,

కామేశ్వరరావు, శ్రీనివాసరావు, సూరిశాస్త్రి మున్నగువారు నాటకాభినయముల గూర్చియు గాథాకల్పనము గూర్చియు వెలుగింపు విమర్శన లీయగలరేగాని నాటకముల వ్రాసిన వారుకారు, ఆడినవారుకారు. మనదేశములో ప్రాకృతజనవర్గమే విశేషముగ నాటకకళను పోషించుచున్నది. నాటకముల జూడవచ్చెడి విద్యార్థులలోకూడ నెక్కువమంది "బాగుంది-బాగాలేదు" మాటలకే, ముఖదృష్టివిమర్శనకే యధికారులు కాని లోతుగ కథాసంప్రదాయమును లౌకికానుభవమును మానసవ్యాపారరీతులను గుర్తెరిగి విమర్శించువారరుదు. సహజప్రతిభచే కొన్నిపట్టుల నతిమనోహరముగ నభినయింపగల నటసిద్ధులనేకులు ఎవ్విధమైన లక్షణపరిజ్ఞానమునగూడనివారలున్నారు. వీరి నాట్యవైఖరు లొకప్పు డుచితములైనను-బలుతావుల నవివేకదూషితములైయుండును. సరసమగు నాటకముల వ్రాయగలవా రున్నారు. కాని ప్రయోగానుకూల్యత నెరింగి వ్రాయువారరుదు. గాథాలక్షణమును ప్రయోగోపయోగ్యతను పాత్రస్వభావమును లౌకిక సందర్భరీతులను మానససంచారపద్ధతులను లెస్సగ గుర్తెరిగి పనివడి విమర్శించి లోతుగ భావించి పాత్రస్వరూపమును నాటకగాథను ఉచితరీతుల నభినయింప యత్నించెడి నటులెందరో దేశమున లేరు. అట్టివారిలో మొదటితరగతిలో జేర్పదగు సర్వాంగసౌలభ్యమొప్పెడి నటరాజు మన బళ్లారి రాఘవాచారి. నాటకలక్షణమెరుగని నటులకన్న విద్వన్నటు లెక్కువ గౌరవింపదగియుందురు. విద్వన్నటులలో నద్వితీయు డనుబిరుదమున కీత డర్హుడగును.

స్వరూపసౌష్ఠవము, నాటకకళాపరిజ్ఞానము, చిరాభ్యాసము, ఆరని నాట్యానురక్తి, అభినయమందు నిసర్గపాండిత్యము, నాటకాదర్శముల నూహించి స్వతంత్రించి దారిత్రొక్కెడి భావస్వతంత్రత—ఈగుణములే చాలును రాఘవాచారికి తెలుగుదేశపు నటశేఖరులలో సర్వాంగసౌలభ్యపరిగణనమున నగ్రస్థాన మిచ్చుటకు. కాని వీనిలో నేగుణముకన్నను, అన్నిటి సమష్టిపుష్టికన్నను మిక్కిలి గారవింపదగిన రసోపాసన వీరియందున్నది. తెలుగుదేశమున బలువిషయములలో బలువన్నెల సిద్ధినొందిన నటరాజు లెందరో కలరు; కాని రసోపాసన మొనర్చినవారు నే నెఱిగినంతలో ఈపేర లక్ష్మణస్వామిగారొకరు—బళ్ళారి రాఘవాచారి యొకడు. పాత్రస్వభావమును గుర్తెఱిగి గాథాసంప్రదాయము మారసి, వివేకముతో నభినయించెడి నగరాజరావు, లక్ష్మీకాంతము, గోవిందశాస్త్రి మొదలగువారిని రసోపాసకు లననేరము. ఉపాసకునకు ఉపాసితాంశమే మార్గదర్శకమై దానియందసమాన సంచారనైపుణ్యమేర్పడియుండును. లక్ష్మణస్వామి యుదారవీరగుణాభినయమొనర్చుపట్టుల జూచినవా రాతని దేశభక్తునిగ బరిగణింతురు కాని, వీరరసాభినేతయని యెంచరు. లక్ష్మణస్వామి దేశాభిమానము, ఉదారవీరరసోపాసనయు ముందుగా నేర్పడి వీని విశుద్ధభావసంపోషణముచే ఆరసముల యభినయ మసమానచిత్రసిద్ధి నొందినది. ఇటులనే రాఘవాచారి మంచిభక్తుడు. శాంతస్వభావుడు. నిత్యోపాసకుడు. యుదారగుణసంపన్నుడు. లలితమర్యాద లెఱింగినవాడు. శాంతభక్తిరసముల నిత్యోపాసి.

అందుచే నిట్టి రసము లరుదెంచుపట్టున నిరుపమానముగ పాత్ర సారూప్యమొందిన నటునివలెగాక పాత్రమే యనబరగి యభినయించును. కబీరువలె, రామదాసువలె, శివాజీవలె, సుమేర్సింగువలె నభినయించుట ఒక తెలివియే. ఇట్టిసాదృశ్యఫలప్రాప్తి నటుని యభినయకౌశలమును తెలుపవచ్చును. కాని కబీరే, రామదాసే వచ్చి తన జీవితాంశములను మరల మనయెదుట వెళ్ళబుచ్చినచో నెట్టి నిరుపమరససిద్ధి కలుగగలదో, అదియే లక్ష్మణస్వామి వీరరసాభినయమందును, రాఘవాచారి భక్తస్వభావవ్యాఖ్యానములందును గోచరించును. ఉపాసకుని యుపాసితరసస్వరూపప్రాచుర్య మద్వితీయప్రతిభావిరాజితమై యొప్పాచుండును. కాని ఇదియే నటస్వభావమగు నవరసనిర్వహణ మడ్డగించుచుండును. మానవులకే మంచిగుణము లుండునో, యేశక్తు లేర్పడునో, అవియే వానిచెరుపునకును, లోపములకును హేతువులగుచున్నవి. గర్వరాహిత్యము, ఔదార్యము, ఆదరణీయసద్గుణములై యొప్పువా డాగుణములవలననే లాఘవ మనుభవించుచున్నాడు. పట్టుదల, అహంకారము, విజయసాధనలై యుపకరించెడివా డాగుణముల వికారపరిణామముననే భీకరానభిగమ్యు డగుచున్నాడు. లక్ష్మణస్వామి, రాఘవాచార్యులు ఉపాసకబలముచే నుపాసితరసాభినయమం దద్వితీయులై రసోపాసకులు గావుననే నాట్యపద్ధతుల పూతమెఱపులలో కొంత జంకుచున్నారని చెప్పవచ్చును.

రాఘవాచారియభిప్రాయములో నటసిద్ధి పాత్రసారూప్యతనపొందుటవలన నేర్పడదు. పాత్రమేకావలెను. అనగా

సంపూర్ణతన్మయత్వమునొందవలయును. నాటకములో జీవితాంశములన్నియు "కొండ యద్దమందు కొంచెమై" దోచినట్లు కాలనియమమున క్లుప్తముగ చిక్కగ గూర్పబడియున్నవనియు నటుడు నాటకప్రయోగకాలము 3 గంటలుగాక తన యావజ్జీవపరిమాణముగ నూహించియు రంగస్థలమును రంగస్థలముగగాక తా సంచరించిన విశాలప్రపంచముగ భావించియు పాత్ర జీవించిన జీవితమునెల్ల ననుభవించుచు, రససమాధినొంది, యభినయింపవలెనని రాఘవాచారి యభిప్రాయపడుచున్నాడు. ఇందులో లక్ష్మణస్వామి వీరితో నేకీభవించును. మఱి లో నటసిద్ధులగువారు, పనివడి విమర్శించి యభినయించువారు పాత్రము యొక్క రూపము, వయస్సు, భాషాచేష్టలు మొదలగు వానితో సంపూర్ణసాదృశ్యమొంది యభినయించవలెనని యూహించుచున్నారు. వీరి యభినయరీతి, భూమికాధారణము పాశ్చాత్యచిత్రకారుల యథారూపచిత్రలక్షణములతో వెలుగుచుండును. అనగా శారీరకమానసికలక్షణములను సవిస్తరముగ సూక్ష్మముగ ఔచితీస్ఖాలిత్యమొందకుండ యథార్థముగ నభినయించుటయే వీరి యాదర్శము. నగరాజరావు, లక్ష్మీకాంతము మొదలగువారు ఆంధ్రనటులలో (Realistic) యథారూప (Impressionist) భావప్రకాశక చిత్రకారులని చెప్పవచ్చును. రాఘవాచారి రంగప్రయోగమున కీసాధన మంగీకరించియు నటుడు సంపూర్ణముగ పాత్రసారూప్యతనొంద నవసరములేదనియు పాత్రజీవితాంశముల అనుభవములో రససమాధినొంది తన యభిప్రాయమునను, లౌకికానుభవము

వను పాత్రస్వభావమునకు అభినయవ్యాఖ్యానమొసర్చవచ్చుననియు నమ్ముచున్నాడు. యథారూపభావప్రకాశక నాట్యాదర్శముల ప్రయోగసిద్ధికి చారిత్రవిమర్శనము, కావ్యచిత్రముల పరిచితి, సంప్రదాయాభిజ్ఞత, కాలస్వరూపపరిజ్ఞానము, పరిస్థితుల అనుభవము లెన్నగ కావలయును. వీని వెలుగున పాత్రముల శారీరమానసికలక్షణము లారసి వానిని యథారూపముగను సందర్భోచిత భావవాహకముగను అభినయించుటయే ఇప్పటి పెద్దనటుల ప్రధానాదర్శమైయున్నది. రాఘవాచారియూహలో పాత్రముయొక్క కాలము, పరిస్థితులు, శారీరకమానసికలక్షణములు అంతలోతుగ నేర్పరచ నవసరము లేదనియు, కథలో జేరిన పాత్రజీవితాంశమును టూకీగా నెరిగి అట్టి జీవితము నే నటు డూహించి యాఅవస్థలలో తాను జీవించు నప్పుడు తన భావానుభవము లేగతి నడచునో, తన కెట్టి రసోదయ మేర్పడునో దానినే అభినయింపవలెననియు దేలుచున్నది. అనగా నటుడు ప్రదర్శించునది పాత్రగుణరూపముల యథారూపచిత్రముకాదు. పాత్రస్వభావ ప్రకటనముకాదు. నాటకపాత్ర మనుభవించిన జీవితావస్థలలో తానెట్టి (రాఘవాచారి లేక నటుడు) రసభావప్రకాశము నొందునో దానినే రంగస్థలమున చిత్రింపదగునని వీరినమ్మకము. యథారూపభావనాహకనాట్యాభినేతలలో నటుడు తన సత్వమును నిజస్వభావమును రూపమును సంపూర్ణముగ మరుగుపరచి పాత్రముతో సారూప్యమొందును. రాఘవాచారి యూహించెడి యభినయరీతి

హిందూచిత్రకారుల స్వానుభవప్రకటనమువంటిది. పాత్రజీవితము, కథాసందర్భము అభినయించవలసిన పట్టుల నేర్పరచునవే కాని అభినయించెడి భావమంతయు, ప్రకటించెడి రసమంతయు నటుని స్వానుభవమె. అనగా నటుడు తనజీవితానుభవములనుండి పాత్రజీవితాంశములకు సర్వస్వతంత్రుడై రసవ్యాఖ్యానమొనర్చును. యథారూపభావప్రకాశక నటులు తమ నిజసత్వమును సంపూర్ణముగ మరుగుపఱచి పాత్రస్వరూపమునే వెలిబుచ్చ యత్నించుచుండ రాఘవాచారియుపాసకనాట్యరీతులు ఆధునిక వంగీయచిత్రాదర్శములతో మెరయుచు (చిత్రము, ఫొటోగ్రాఫు కాదు, గుణసంకీర్తనము కాదు, చిత్రకారుని యనుభవనివేదన, ఉపాసనఫలితము అను సిద్ధాంతమున) నటుని స్వస్వభావమునే ప్రకాశింపజేయుచున్నది. అనగా ఉపాసకనాట్యరీతులలో నటస్వభావ మంతరించుటకుబదులు అదియేప్రధానాంశమైయున్నది. నాట్యరంగమునజూపునది పాత్రము కాదు, ఆ కాలము కాదు, దేశము కాదు, ఆచారములు కావు. పాత్రము కొన్ని జీవితావస్థల, మానసికరససందర్భముల నివర్శించిన సంకేతమే కాని, కొన్ని జగద్ధర్మముల నిరూపించు తాత్కాలిక పత్రమే కాని నిరంతర చిరంజీవి కాదు. పాత్రముయొక్క కాలము, దేశము, అవస్థానురూపగుణాచారములు అప్పుడే పోయినవి. వానిని యథారూపముగా ప్రకటించిన లాభమేమియు లేదు. కాని అట్టి జీవితాంశములు, అట్టి మానసప్రబోధములు, అట్టి రససందర్భములు మానవనైజమై సర్వకాలములలో దేశములలోనుండి దేశకాలోచితరీతుల నావిర్భవించుచుండును. ఈ కాలమున

తెలుగుదేశపునటులు పాత్రజీవితాంశపు మానసికరస లక్షణముల మాత్రమే మార్గదర్శకముగ గైకొని అట్టి యవస్థలలో తా మొందిన స్వకీయానుభవమే అభినేయమని రాఘవాచారి యభిప్రాయము. చిత్రకారుడు అజంతాబిలాలయముల శివకేశవరూపములను మరలకాపీకొట్ట నవసరము లేదు. ఘూర్జరదేశదుస్తులతో కృష్ణుని చిత్రింప నవసరము లేదు. ద్వాపరాచారములతో నలంకరింప నగత్యములేదు. కృష్ణ తత్త్వము ఈనాటి చిత్రకారున కేరీతి అనుభవమగునో ఎట్టి రూపాచారవిలాసములందు కృష్ణనామసంకేతనిరూపితములగు జగద్ధర్మములు, రసవిశేషములు తన నిత్యాధునిక జీవితమందు సాక్షాత్కరించునో అటులనే తా ననుభవించినరీతినే యీనాటి చిత్రకారుడు చూపవచ్చును. విక్టరుహ్యూగో యేసుక్రీస్తును సృజించుచు నాధునికకాలోచితరూపమున క్రీస్తుతత్త్వమునకు జీన్వాల్జీనుపాత్రమందు స్వకీయజీవితానుభవవ్యాఖ్యానమొనర్చి యాధునాతన క్రీస్తురూపమును సృజించియున్నాడు. మాతృతత్త్వము నుద్బోధించు వర్జినుమేరీప్రతిమ బైజాంటియనులచే నొక రీతిగ చిత్రింపబడినది; రోమనులచే నొకరీతిగ చిత్రింపబడినది. ఆధునిక చిత్రకారుడొకడు ఆడుదాని బదులు మగవానినుంచి మాతృతత్త్వమునే "The motherless bairn" అను చిత్రములో నీనాటిపరిస్థితుల కనుకూలముగ నూహించియున్నాడు. ఈనాడు సుప్రసిద్ధకవులందును, చిత్రకారులందును గోచరించెడి స్వానుభవనివేదనమే, నిజసత్త్వమును దాచుటకన్న ప్రకాశింపజేయు కోరికయే, అహంకారమును చంపుటకన్న రసో

పాసకుని యహంకారపరిచర్యమే రాఘవాచారి నాట్యవర్గమున కుపదేశించెడి చిరానుభూతవిమర్శితతత్త్వమై యున్నది. వీరి నాట్యాదర్శము లక్ష్మణస్వామిగారి వలెనే యుపాసక నాట్యలక్షణముకాని, స్వానుభవప్రతిపాదనముగాని, నటుడుపాత్రమునకొనర్చెడి యభినయవ్యాఖ్యానముగాని, పాత్రము యొక్క యథారూపభావప్రకటన ఫొటోగ్రాఫుపద్ధతికాదు. ఇట్టియూహలతోనుప్పొంగుచు వానినాచరింప యత్నించి యథాశక్తిసిద్ధి నొందినవారు లక్ష్మణస్వామి, రాఘవాచార్యు లిద్దరే నేను చూచినవారిలో మేటినటులు. వీ రుపాసించెడి రసములందు వీరద్వితీయులు. కాని మిగిలినవానిలో కేవల పాత్రసాదృశ్యమపేక్షించెడివగ రాజరావు, గోవిందరాజుల, సుబ్బారావు వీరల భావప్రకటనావైదుష్యము, బహురసాభినయసామర్థ్యము వీరియందగుపడకపోవచ్చును. మానసిక పరిబోధములు ఆత్మపరిభావశాసితములై నిబద్ధవ్యాప్తిలో జిక్కుకొనియున్నవి.

నటునకు సంగీతమందు, కావ్యార్థజ్ఞానమందు, మిగిలిన లౌకికవిజ్ఞానమందు కొంతశిక్ష యుండవలెనని వీరియూహ. కాని కళాసంస్కారముకన్న, లక్షణావలోకనముకన్న, నాట్యశిక్షకన్న రవీంద్రనాథునివలె నిత్యజీవితమునే నాటకముగ భావించి సంచరించెడి సత్త్వము నాట్యసిద్ధికి ప్రధానాధారమని వీరియభిప్రాయము. నటవృత్తి నిత్యజీవితాంశముకాని యేనాడో ఒకనిమేషము తెచ్చిపెట్టుకొనెడి రసమూలయతికింప్రకాదు. అనగా నిత్యజీవితమందు నటుని సాక్షిభావము, ఔదాసీన్యము, రసభావానుభవము నిండారగ్రోలు సరసుడే నట-

నామమున కర్హుడని వీరివాదము. నటుడు నిత్యరసోపాసియై యుండి తా నభినయింపదలచిన పాత్రగుణములలో రససమాధి యనుభవించుచు అట్టి సమాధిలోనే అభినయించదగునని వీరి యాలోచన. రాఘవాచారి తన సిద్ధాంతమును అవలంబించి జీవించునట్లే అగుపడుచున్నది. శివాజీ, రామదాసు వేషముల అభినయములో నేపథ్యాంతర్గతతత్త్వముల బ్రకాశింపజేసెనో అవియే వీరి నిత్యవర్తనమం దగుపడుచుండును. ఇందువలన రాఘవాచారి, పింగళి లక్ష్మీకాంతము, లక్ష్మణస్వామి యొకే నటవర్గమున జేరుచున్నారు. తమ నిత్యస్వభావమున కనురూపమయిన వేషముల గైకొనుచు దానిలో తమ ప్రపంచానుభవము వెల్లడించుచుందురు. ఇది పెద్దనటుల లక్షణము కానేరదనియు, నటుడు తా గైకొనిన పాత్రస్వరూపమునే పొందవలెననియు కొందరు విమర్శకుల అభిప్రాయము. ఏమైనను తానుపాసించెడి రసతత్త్వముల బ్రకటించుటయే శ్రేయస్కరమును, ఫలవాహకమును అగును. నటునకు పవిత్ర సద్వృత్తియు, శీలసంరక్షణము అవశ్యమని వీరియభిప్రాయము. సత్సాంగత్యమునను గ్రంథావలోకనమునను, విశేషము అంతర్దృష్టిచేతను ఉపాసించవలసినది నాట్యవిద్యయని నమ్ముచున్నారు.

నలాభినయములో దమయంతిని విడచిపోవుతావున కలికలితుడై రాచధర్మములను, ప్రణయతత్త్వమును తిరస్కరించి పోవును గావున నాపట్టులో నలుడు రాగప్రకోపమును జూపకూడదనియు, ఏదో ఒక విపరీత నూతనావస్థ నవ్యావేశముదయించినట్లు నిశ్చేష్టితుడై వెడలవలెననియు, అప్పు డాత

దటివరకుండిన నలుడు కాడనియు, రాగాదికములు వదలిన వనియు, ప్రేమత్తునివలె నభినయింపదగుననియు వీరి యభిప్రాయము. పటాను, ఆపాబీతో శృంగారము నిండుపాలుపున జూపవచ్చుననియే వీరివాదము. జీవితానుభవము లెప్పటివప్పుడివే కనుక నాటకలక్షణమైన విషాదతత్వము కాంతాసమాగమమున నుండకూడదని వీరియభిప్రాయము. పటాను కల్తీమనిషి. అశ్వత్థామ, రామదాసు, శివాజీ వంటివాడు కాడు. వీళ్ళకు నిజసత్వ మెల్లవేళల గోచరించును. పటాను సంకర స్వభావుడు గాన వీనిలో మొదటినుండి తుదివరకొకేవిధమగు తత్వ మగుపడ నవసరములేదు: అని రాఘవాచారిగారి అభిప్రాయము. ఇటులనే చిత్రాంగి, దమయంతి, హిరణ్యకశిపుడు, ధర్మరాజు మున్నగువారి పాత్రాభినయమును గూర్చి వీరికి పెక్కులగు సహేతుకనాట్యాభిప్రాయము లున్నవి. అభినయములో ప్రతిపంక్తిని అభినయించ నవసరములేదనియు, ఆపట్టున గల సామాన్యవిషయము బ్రదర్శించిన చాలుననియు విశ్వసించుచున్నారు.

ప్రస్తుత మాంధ్రదేశములో నాటకములు, కావ్యములు, శిల్పములుగూర్చి విశేషవిమర్శనము జరుగుచున్నది. ఇట్టిదే యితర దేశములందుకూడ బుద్ధిమంతుల నాందోళనపరచుచున్నది, తమ ప్రస్తుతస్థితిని విమర్శించి కళాలక్షణము నూహించి అలంకారనియమములకును, జీవితానుభవములకును సమన్వయమేర్పరచి కళారూపమును పేర్పరచు వేడుకతో పలువురు కవులు చిత్రకారులు, నటులు, విమర్శకులు పాటుపడుచున్నారు. అట్టి

వారిలో నాంధ్రనాట్యరంగమున విపులపరిశ్రమ మొనర్చి నాట్యస్వభావమును నిర్ణయింప యత్నించుచుండిన బళ్లారి రాఘవాచారిగారు నటసిద్ధులలోనేగాక నాటకకళోద్ధారకుల లోఁగూడ బ్రశంసనీయులై యున్నారు.

సీనరీ, దుస్తులు, సంగీతము మున్నగువాని తగ్గించుటలోను రసభావప్రకటన మభివృద్ధిజేయుటలోను నవీనవిమర్శకులలో నేకీభవించుచున్నారు. నాటకములను సాంఘికదోషనివారణ మునకును, దేశాభిమాన భావోజ్జ్వలనమునకును, సద్వర్తననిదర్శనమునకును విరివిగా నుపయోగింపవలెనని వీరియూహ. నాటకము కళలలో చేరినది. నాటకాంగములైన కవిత్వము గాథాకల్పనము, రంగప్రసాదనము, సంగీతము, అభినయము ఇవి యన్నియు కళలే. ఇన్నికళల సమావేశమున నుత్పన్నమై మెరయు కళామకుటము నాటకము. కళలు మానవుని ఐహిక లౌకిక రాజకీయ సాంఘిక కార్యసంపాదనమునకు సాధనములుగా నుపయోగింపదగునా? ఉపన్యాసములు, యుద్ధములు, ధర్మశాసనములు, తర్కములు ఉపయోగించెడి పట్టులకు రసస్వరూపనిరూపకంబులగు కళల నుపయోగింపవచ్చునా? నాటకమందు నీతిప్రబోధము, లౌకికఆందోళనము, వేదాంతోపదేశము ఎక్కువగా నుండవచ్చునా? ఉండకూడదని నా అభిప్రాయము. కళలు రసాత్మకుడగు భగవంతుని స్వస్వరూపప్రకటన సాధనములేకాని మానవుని దేశకాలనిబద్ధమై యనిత్యదూషితములైన లౌకికవ్యాపార ప్రచుర్యమున కుపయోగింపకూడదని మె నా నమ్మకము. రసప్రధానమైన కళల కథాంశపుపరిణామ

మున ప్రేక్షకులు నీతిని గరవనీ, లేక విరాగులై దండకమండలములఁ దాల్చనీ, యుద్రేకపూరితులై కరవాలమెత్తి స్వాతంత్ర్య ధ్వజారోహణ మొనర్చనీ, కళలు మానవమానసమం దుత్పత్తి జేయు నైతిక సాంఘికధర్మము లెవ్వియైనను ధర్మప్రతిపాదనోద్దేశ్యమునకు కళానైజమగు రససామ్రాజ్యమును భంగపరచ కూడదు. కళలు రసవృష్టిచే వెలిఁగి రసప్రకటనమే సత్వముగను, హేతువుగను, ఫలముగను ఉండవలసిన పూజార్థములు అని నా అభిప్రాయము.

రాఘవాచారిగారు నాట్యవిద్యాభివృద్ధికి నటుల రాకపోకలు, సహకారము ఎక్కువకావలయునని యుద్బోధించుచున్నారు. సర్వాంగసౌలభ్యసంపదచే నాంధ్రనాటకలోకమున నగ్రస్థాన మాక్రమింపదగిన రాఘవాచారిగారి అభినయరీతులను ప్రదర్శనవిమర్శనములో విమర్శించెదను.

ఐదవదళము

ప్రదర్శనవిమర్శనములు

విషయసూచిక

ఐదవ దళము

ప్రదర్శన విమర్శనములు

బెంగుళూరు ఆమెచూరు కంపెనీవారి

శివాజీ, రామదాసు నాటకములు

బెంగుళూరుపురమున సుమారు మూడువందల సభ్యులను, ధన విద్యావిరాజితుల నెంచుకొనగల "ఆమెచూరు డ్రమాటిక సోసియేషను" నాటకకళాభివృద్ధికొరకు పూనికతో పనిచేయుచున్నది. ఇందు విదేశాటనమొనర్చి వచ్చిన విద్యార్థులెందరో కలరు. మహిసూరురాజ్యమున నున్నతోద్యోగముల నిర్వహించు అధికారులెందరో కలరు. . ధనికులు, రసికులు, కళాప్రయోగచతురులు, అధికారులు, అనుభవజ్ఞులు అందరు నేకమై సభాకార్యముల గలిసిమెలసి చెన్నపురి సుగుణవిలాససభవారి బోలెడి యైకమత్యముతో నిర్వహించుచున్నారు. ఆర్థికసంపత్తి, అంగబలము, విజ్ఞానసమృద్ధి యొప్పెడి యీయామెచూరు కంపెనీవారు కర్ణాట కాంగ్లేయనాటకములనేగాక తెలుగునాటకములగూడ నాదరించి యభినయించుట ఆంధ్రలోకమున కెంతయు సంతృప్తికరముగ నున్నది. బళ్ళారి నాటకసమాజముల పాటవము తప్పిన ట్లగుపడుచున్నది. రాజమందిరములో లక్షరూప్యముల పెట్టుబడితో నిలిపిన

చింతామణి సమాజము కాలవశమైనట్లు దోచుచున్నది. మైలవరపురాజపోషణ నటజనసహకార మొదవక కలవరపడుచున్నది. మోతే, దుగ్గిరాల, తెనాలి, అల్లూరు సమాజముల ఆర్థికస్థితి బాగుగనేయున్నది. కాని, ఇచ్చటి విజ్ఞానసమృద్ధి యునైకమత్యము మనసమాజములందు గానరాకున్నది. తొల్లియున వేమారెడ్డి మరణానంతరము తెలుగుకైతలు కర్ణాటభూపాలకుల పోషణలో వర్ధిల్లినట్లు డబ్బులేకను, హంగులేకను, యైకమత్య మొదవకను నిలుకడచిక్కక తెలుగుదేశములో పిప్పిగంతులిడు ఆంధ్రనాటకలక్ష్మి నిజమాధురీవిలాసములచే చెన్నపురి సుగుణవిలాససభను, బెంగుళూరు ఆమెచూరుసమాజమును వశపరచుకొని వారిపోషణలో పెంపొంది నవ్యవైఖరులదాల్చు కాలము రానున్నదేమో? వీరి యైకమత్యము సర్వాంగబలసమష్టియు నట్టి భావివిజయమునే సూచించుచున్నవి.

ఈ నాటకసమాజములో నభినయించెడి నటులు చాలవరకు కర్ణాటకులైనను వారి యుచ్చరణ మెట్టి దేశీయవిభ్రాంతినొందినను జక్కగ మాటాడనేరనివారు పసివడి యత్నించి తెలుగులో రసవంతముగ నాటకములాడగలుగుటయే వీరి పూనికను ఐకమత్యమును కార్యదీక్షను కొనియాడుచున్నది. వీరిలో నొక హాస్యాభినేత కైలాసమను నాయన "పోలుకట్టి" "up to date అమ్మయ్య" మున్నగు ప్రహసనముల వ్రాసియున్నాడు. కసిన్న, రామలింగారెడ్డిగారల అభిప్రాయములో హాస్యరసమున వీనికిమించిన రూపకములు దక్షిణాపథమున లేవట! వీరు నాట్యాదర్శములగూర్చి కొన్ని విమర్శనము

లచ్చొత్తించియున్నారు. నటలోకమందలి విఖ్యాతపురుషుల రావించి ప్రసిద్ధనటసహకారమున నాంధ్రనాటకాభినయ పరిణామసౌందర్య మనుభవించెడి కోరిక లీ సమాజమువారి కున్నటుల గానుపించుచున్నది.

దేశమునం దెల్లెడల బుద్ధిమంతు లొకేవిధమగు నాట్య పరిణామ ముద్దేశించుచున్నారు. ఆదర్శములు ముందడుగు వేయుచు కార్యసిద్ధి యాదర్శసూచితమార్గములలో నల్లన నడచుచుండును. ఆదర్శస్వరూపము ప్రకృతిసిద్ధమొక్క లోప బీజములవలన నంకురించి లోపములెంత విషప్రాయమైతే, అంత తీవ్రతతో నాదర్శముల భావోద్వేగ మేర్పడుచుండును. కర్నాటకనాటకములం అభినయమందు తెలుగువానికి జంకు ననియు నీదేశమున నాటకసమాజపోషణకు పెక్కు లవకాశము లున్నవనియు ముందు జెప్పియుంటిమి. ఇప్పుడు ఆమెచూరు కంపెనివారు తమ సాంఘికబలముతో ఆంధ్రనాటకాభినయరీతుల కైవశముచేసికొన యత్నించుచున్నారు. వీరి యాదర్శములు మన ప్రసిద్ధవిమర్శకుల తెరవుననే నడచుచున్నవి.

బెంగుళూరి ఆమెచూరుకంపెనీవారి రామదాసనాటకము, శివాజీనాటకము చూచియున్నాను. ఇందులో బళ్ళారి రాఘవాచారి రామదాసు పాత్రమును శివాజీవేషమును ప్రశంసనీయముగ నిర్వహించియున్నాడు. తెనాలి రామవిలాససభవారి శివాజీ (రోషనార) ప్రదర్శనమును, నెల్లూరి సుగుణవిలాససభవారి రామదాసును కొలదిమాసములక్రింద నే జూచియుండిన విమర్శకసౌలభ్య మిందున నుపకరించు

చున్నది. ప్రధానపాత్రముల విమర్శించుటకు ముందు చిల్లర వేషముల గైకొని కొంత పర్యాలోచనము చేయవలసి యున్నది.

రామదాసు నాటకములో నాయకు డెవరు? రామదాసునకు రామమంత్ర ముపదేశించి కథాంశమునకు పాదు ద్రవ్వియావల తానేషాకు గోపరాజుగారి నిశ్చలరామభక్తిని నిదర్శించి చూపినకబీరా? లేక ప్రవేశమునుండి తుదివరకు స్వభావభేద మేమియు గానరాక, భక్తిప్రవృత్తులలో మాత్రము రామనామామృతము క్రమవివర్ధ పారవశ్యముతో గ్రోలుచుండిన రామదాసా? లేక మ్లేచ్ఛుడగు తానేషాహియా? నిస్సంశయముగ గోలకొండనగాధిపుడే రామదాసునాటకములోని కథానాయకుడు. కబీరు, అలంగీ రుత్తరహిందూస్థానమున నొడిగట్టుచున్న హిందూమతద్వేషపాతకము సైపజాలక హిందూముసల్మానుల నొక్కటిగుమిగా గూర్పనెంచి యరుదెంచినవాడు. మహమ్మదీయు లధికారులై స్థితివంతులై యహంకారపూరితులై యుండిరి. అదివరకే పరరాజసేవాదైన్యమున పలిసి చచ్చియుండిన హిందువులకు తారకమంత్ర ముపదేశించుట కబీరు జీవితార్థమై యుండదు. అధికారైశ్వర్యములచే మదించి యుండిన ముసల్మానుభూనాథులకు హిందూదైవతములందు విశ్వాసమేర్పరచుటయే కబీరుని ముఖ్యోద్దేశమై యుండును. ఈనాటకాంశపు కర్ణధారి కబీరే. రామదాసు పాతని సాధనమాయెను. రామదాసుగుణములందుగాని, భక్తిజ్ఞాన వైరాగ్యములందుగాని, కథాక్రమమున నెట్టిమార్పులు గలుగలేదు.

కలిగినమార్పంతయు తానేషాహితత్వమునకే చెందుచున్నది. తానేషా దుర్మార్గుడుకాడు. తుంటరికాడు. అనవసరముగా హిందువుల ద్వేషించువాడు కాడు. రామదాసు వ్రాసికొనిన అర్జీకి సామాన్యప్రభుధర్మములలో సకాలముగ బ్రత్యుత్తరమిచ్చినవాడే! నికా రామప్రభావముననో, కబీరుని సంకల్పబలిమినో, ఆజాబు రామదాసునకు చేరలేదు. తానేషాకు రామదాసునందు గౌరవమున్నది. అతనికార్యములు మహోదారసత్వనిదర్శకములని గుర్తించు వివేకమున్నది. సీతారాదేవిమాటలవలననో, ఆత్మప్రబోధసంస్ఫురణములచేతనో తానేషా చైతన్యమందు వింతలాలిత్య మొదవియుండెను. హిరణ్యకశిపుడు నారాయణ నామశ్రవణమును తేలుకాటుగా భావించువాడు. మహమ్మదుగజినీ, తిప్పుసుల్తాను, అలంగీరుపాదుషాహి హిందూవిగ్రహముల పగులగొట్టి, దేవళముల కూలద్రోసి మసీదులొనర్చిన పరమతద్వేషులు. తానేషా అట్టివాడు కాదు. రామదాసు నెక్కువ హింసించుటయు వాని యుద్దేశ్యముగా నగుపడదు. కానివబాబుగారికర్మవిపాకపరిణామముననో, కబీరు సంకల్పబలిమిచేతనో క్రమముగా నొకచెంప గోపరాజునందు విశ్వాసాభివృద్ధియు, నొకచెంప అధికారదుర్మదాహంకారము పెచ్చుపెరుగుటయు సాగెను. మారువేషములతో, మాయోపాయలతో రామదాసు రామభక్తిని శిక్షించి పరీక్షించుచుండెను. అది సుస్థిరమైనందున తన అంతరాత్మయే నిజోద్యోగమునుండి మరలి రామప్రభావ మనుభవింపసాగెను. ఒకచెంప నధికారదౌర్జన్యమున గోపనశిరచ్ఛేదన మాదేశించుచుండెను. ఆత్మ

ప్రవృత్తి యొకదారి, అధికారశాసన మొకదారి. ఇట్టి ద్వంద్వసత్వము మొదటనుండి తుదివరకు తానేషాహియం దగుపడుచు, రామలక్ష్మణులు మొహరీలప్పగించి పోయిన వెనుక, విగతగర్వుడై వారిని జూచుభాగ్యము లేకపోయినదను విచారమొకటియే బాధించు మానసము వ్యక్తమగుచు మహమ్మదీయుడు హిందూదైవముల ప్రభావమెరుంగుటయు, రామభక్తుడగు సేవకునిపాదములపై దక్కను పరిపాలకుడు వ్రాలుటయు నీ నాటక కథాపరిణామమైనది. హిరణ్యకశిపునివలె తానేషా భక్తుని పీడించలేదు. భగవత్సాక్షాత్కార మగుపట్టున నైహికజీవనము విడువలేదు. సావిత్రీదేవిని శిక్షింపవచ్చిన సమవర్తిచందమున సంత్యపరిణామ మెరింగి కపటనాటక మాడలేదు. కాని మానవనైజానుకూలముగ కాలక్రమమున భక్తసద్గుణములను, భక్తనిలయుని మహిమాతిశయమును గుర్తించి విగతరోషుడై, నిర్మూలితాహంకారుడై చరితార్థుడైనవాడు. తానేషా లేనిదే వాని క్షణికాహంకారమొదవనిదే రామదాసున కీర్తివిఖ్యాతి గలిగియుండదు. రామదాసు కబీరులుండనిదే, నిజాము రామభక్తుడు కాజాలడు. కాని ఆత్మస్ఫురణచే నాటుచుండిన భక్తిభావములు కాలక్రమమున వృద్ధియై తన్మయత్వమేర్పడుట తానేషాయం దగుపడును. ఈతని స్వభావమొకటియే కథాక్రమమున ఫలప్రాప్తి నొందినది. కావున నీతడే రామదాసనాటకమునకు కథానాయకుడు. ఈతనియందగుపడు ఆత్మప్రబోధాధికారమదముల పరస్పరపోరాటము అంతర్గతమైయుండిన దయాసహానవివేకములు ఆమెచూరు

కంపెనీలో నీపాత్రమును నిర్వహించినవారు బాగుగ జూపించిరి.

కబీరుపాత్రమును అల్లూరు రామిరెడ్డిగారు మహాద్భుతముగ నిర్వహింతురని యాంధ్రులెల్లరు గొనియాడు చున్నారు. దాని జూచెడిభాగ్య మింకను నాకు కలుగలేదు. వారి వ్యాఖ్యానవైఖరి నే ననుభవించలేదు. నెల్లూరు సుగుణాకలాపసభలో నీవేషమును ధరించిన జి. రాధాకృష్ణయ్య మిక్కిలి రూపవంతుడు, యువకుడు, రంగసంగీతమును మనోహరముగ నాలపించగలవాడు. ఈతని పైచూపులు భక్తిపారవశ్యమును తపైకదీక్షను పూనికను కనుపరచుచుండెను. కాని చూపులోను దృఢకాయమందును అభినయవైఖరులందును భక్తిపరవశుని అంగగ్లానికన్న కార్యనిర్వాహకునిపటుత్వ మెక్కువగుపడుచుండెను. అతని ముఖసౌందర్యముచూపు వెలుగుపాటస్రాబగు, భక్తి నిశ్చేష్టితస్వరూపము సూక్ష్మాంశవిమర్శవకు యెడమీయలేదు. ముత్తెముమీాద పట్టుదల కొంత యగుపడుచుండెను. బెంగుళూరు ఆమెచూరులో కబీరు వేష మభినయించిన బి. యే. రాఘవాచారి సుందరాంగుడుకాడు. రాధాకృష్ణయ్య వేషము బైబిలుబొమ్మలలోని పాతనిబంధన మహాత్ముల చిత్రముల బోలియున్నది. బెంగుళూరు కబీ రొకింత వయసుమించిన భారతీయ ఫకీరుల బోలియుండెను. ఈతనిపాటకూడ మెచ్చదగిన దే కాని రాధాకృష్ణయ్యకు తోడుకాదు. ఈతని అభినయము ... యోగుల కుండదగు ఔదాసీన్యము అన్నియు నెరింగి కాలపరిణామమును సాక్షిభావమున వేచియుండిన అంటీఅంటని భావము బాగుగా నగుపడినది. "రాముడేమి చేయనున్నాడో" అను

నప్పుడును, మారువేషముతో నగుపడిన తానేషాను గుర్తించు నపుడును, రామదాసు ఆతిథ్య మంగీకరింపుమని వేడినప్పుడును తుదకన్నియు నెరింగి ప్రాయశః తనసంకల్పబలముచే కథాంశమునంతను జరిపించి తుదకు "అట్లాగా రాముడు భద్రాద్రినైపుకు పరుగెత్తగా చూచితిని" అని యేమీ యెరుగనట్లు అభినయించినపుడును, ఈనటుడు చాలా ఔదాసీన్యమును లోతును యోగినైజమును సిద్ధలక్షణముగు ఆత్మప్రభావ మెరింగిన పసితనము (Simplicity) చూపియున్నాడు. మొదట కేవలము భక్తితో భద్రాద్రివాసుని సన్నిధి చేరవచ్చినపట్టున రాధాకృష్ణయ్య ప్రకటించిన భక్తిపారవశ్యము మాత్రము బెంగుళూరు రాఘవాచారియందు గనుపడలేదు.

రామదాసునాటకములోను, శివాజీనాటకములోను, మహమ్మదీయదుండగీడులత్రాగుబోతుదనము, సదోన్మత్తవిహారములను, ఇతర చిల్లరవేషముల జాతీయలక్షణములను కొన్ని చూపిరి. ఇందు ముఖ్యముగా హాస్యాభినయ మొనర్చుచుండిన శ్యామన్న హాస్యవేషములందు తెలుగు హిందూస్థాని మున్నగుభాషలలో సహజముగ హాస్యదీపకంబుగ నభినయించి పాడగలవాడే. ఈతడు పరమానందునివేషము, దావూద్ వేషము రమ్యముగ జేసియున్నాడు. కాని నెల్లూరు సుగుణ విలాససభలో తురుకపోకిరీవేషము దాల్చిన ఒక్క కుఱ్ఱవాని సౌలభ్యము ఇంకను శ్యామన్న కేర్పడలేదు. తోటలోని పాట కచేరీలో T. P. కైలాసము గవైపాటకుని భూమికలో గాత్ర మెక్కువ మాధుర్యముగ లేకపోయినను గజలీపాటకుని

యొడుపులన్నిటిని జాతీయసారూప్యసిద్ధితో వినోదముగ నగుపర చెను. మైసూరు రాజ్యములో కైలాస మొకవింతపురుషుడు. పెద్దకుటుంబములోనివాడు. నిత్యహాస్యముతో నిరంతర బాల్యచాపల్య మొప్పెడి తోటుప్రాటులతో, నతిగంభీరమయిన దేహముతో, షాకీకోర్కెట్టు ఫుడ్బాలులలో వాసికెక్కుటయేగాక, హాస్యనాటకము లభినయించుటయేగాక, పరీక్షలన్నియు సత్వరమున గౌరవస్థానముల దాటినవాడు. ఇట్టి కాంబినేష నసాధారణ మేకదా! ఆవల ఇంగ్లాండులో ననేకవత్సరములుండి వచ్చి మంచి యుద్యోగములోనుండియు రామలింగారెడ్డిచే నపూర్వ ప్రతిభాసూచకములని కొనియాడబడిననాటకముల వ్రాయు చు నాటకములలో పిల్లవానివలెనే కిచకిచలాడుచు అభిన యించుచున్నాడు. అదృష్టము!

చిల్లర వేషములను కథాంశమును జరుపుటలో వీరు ఏపట్టున కెట్టిగౌరవ ముచితమో దాని యథావిధిగ జూపుచుందు రు. అన్నిటిలోను ఎక్కువ జాగ్రత, విమర్శన గోచరించును. మనదేశములో బ్రాహ్మణులు మంత్రముల జపివెడుపట్లు కొంత హాస్యప్రసంగముగ జూపబడుచున్నది. ఇక్కడ అవిష యములో ఔచిత్యము, ఆత్మగౌరవము, జాగ్రత మిక్కుటము గనున్నది.

శివాజీనాటకములో రోషనారావేషము అభినయిం చిన K. S. వాసుదేవరావు ఆవేషమునకు (షాజహానునకు రస పుత్రివనితయం దుద్భవించి పదునెనిమిది విద్యలెరింగి రణనిపుణ యై సౌందర్యరాశియై వెలింగిన రోషనారాదేవికి) అనుకూలమ

యిన విగ్రహము. రసభావసంస్ఫూర్తి యొప్పుచుండెను. క్రిందటిరోజు గోషన కులవత్నిగా వెక్కిరించినట్లుండిన వాసుదేవరావు రోషనారావేషములో నిరుపమపాత్రసాదృశ్య మొంది యమేయసౌందర్యముతో వెలుగజొచ్చెను. ఈతనికాయము, రేఖ, తలకట్టు, కొంచెము మగకవళికయున్న నడవడి తెలుగు దేశపు టిల్లాలునకు విపరీతముగ నుండెను. కాని చక్కని మొగలాయివనితాభూమికలో రోషనారాదేవి స్వభావశీలములలో యామె విద్వచ్ఛ్ఛురలక్షణములలో వలయు ఆత్మనిగ్రహము, పౌరుషము, సంస్కృతోదారరసప్రకటనము మిక్కిలి ప్రశంసనీయముగ నచ్చినవి. ఈతడే బెజవాడలో రాఘవాచారిచెంతన ఆషాబీవేష మభినయించెనట. కాని ఆషాబీ రోషనారాయంతటి ప్రౌఢకాదు. సుకుమారముగ్ధ. మహమ్మదీయ రక్తముండుటచే స్వాతంత్ర్యాభిలాష మెరయుటచే తుద కొకింతవీరరసముజూపట్టిన బాలిక. రోషనారా పెద్దపుట్టుక కలిగి విద్యాసమృద్ధిచే రసావేశము సుష్ఠుపడి, పెద్దలచే శూరగుణములు శాంతిపడి, యన్నిట నౌచిత్యమెరింగి వివేకముతో సంచరించగల హిందూమహమ్మదీయ గుణసంపర్కతేజంబుల మిశ్రితరూపమును జూపెడి ప్రౌఢాంగన. ఈ వేషలక్షణములకు వాసుదేవరా వెంతయు తగియుండెను. స్థానం నరసింహారావు ఇతనికంటె చక్కనివాడు. శివాజీపటమును జూచినప్పు డాతని నేత్రవికాస మీతని మించినది. కాని కథాక్రమములో మిగిలిన సందర్భములన్నిటిని యభినయించునపుడు, శివాజిని బెదిరించినపుడు, రామసింగును విదలించునపుడు, తురక

పోకిరులను సుందోపసుందుల గావించినపుడు, తుదకు శివాజీ తనయం దభిమానములేకగాక పరస్త్రీవర్జితుడై తన్ను నిరాదరించెనను వాస్తవమెఱిగి యాతనియెడ మాతృభావోదయము మలవరచికొనినప్పుడు వాసుదేవరావు రోషనారాయొక్క రసపుత్రక్షేత్రమునకును, విద్వద్వీరసంస్కార సౌశీల్యమునకును చక్కని భావప్రకటన మేర్పరచియున్నాడు. తెనాలివా రాడిన యాటలో శివాజీ తిరస్కరించినపుడు రోషనారా కుదయించిన రోషద్వేషములు తుదివరకు పెల్లుబ్బి మహారాష్ట్రసామ్రాజ్యమును తన ప్రాణేశ్వరుని కైవసము జేసెదనన్న ప్రతిజ్ఞను భంగపరచి రోషనారా వీరప్రతాపప్రదర్శనములోను, విషాదాంతములోను బరిణమించినది. తనతో శత్రుపక్షమై పోరాడిన ఆశాప్రనష్టుదోదేకి తుదివలపు లోకింత శివాజీ కరుణావలోకనమున వీక్షింపవలసివచ్చెను. ఈపట్టు లామిరాబ్లాలో మరయాసునకు తెనార్డియరుకూతునకు జరిగిన దానివలె నున్నది. శివాజీ రోషనారాదేవి ప్రణయసూచనలందికొని వివాహమున కియ్యకొని యావల మోసగించిన యెడల రోషనారా ఒకవేళ మానవనైజమున నిట్టి దుర్మద కార్యాచరణమున కియ్యకొనవచ్చునేమో? కాని శివాజీ యేకపత్నీవ్రతుడై, మానసంరక్షణైకదీక్షితుడై, నిర్మల సచ్చారిత్రమును చాటుచుండ నభిజాతయగు రోషనార విద్యావివేకసంపన్న చిన్నటనుండి పెంచిన ప్రేమవల్లరి ద్రుంచి మహాద్వేషియై భర్తృపరాభవ మపేక్షించి సమరసన్నాహయై వెల శేగు టనుచితముగను, స్వభావవిరుద్ధముగను ఉన్నది. అను

చేత నామెచూరుహా రీకథను మార్చినారు. వనితలనెల్ల తల్లు
లుగ దలపోయు శివాజీని చిన్నటనుండియు బ్రేమించి గౌర
వించి, పూజించి, సాన్నిధ్యమభిలషించిన రోషనారా వానికై
డివాలీ చంద్రికాంతముల, మొగలాయి జలయంత్రముల, షాలి
మరు తోటల, చల్లదనమును వీడి గులాబిచమనుల సౌరభా
స్వాదనమేవగించి దక్షిణాపథపు దుర్గమ కర్కశారణ్యవీథుల
నధివసింపవచ్చిన స్వార్థవిహీనప్రణయపయోధి రోషనారా
దేవి శివాజీయెడల మాతృభావ ముదయింపజేసుకొని విరా
గిణియై యుండుటకన్న గత్యంతరమేమి న్యాయసమ్మతమగును?
ట్రిట్స్కి రచించిన పాలీను & గయువోనాలో ఇట్టిపరిణా
మమే, విరాగసిద్ధియే కలిగి మిక్కిలి రమ్యముగ నున్నది.
ఆమెచూరువా రీమార్పు గావించినందుల కెంతయు నభినంద
నీయులు. ఇందు రోషనారా తనపుట్టుకకు విద్దెకు తగిన పరి
ణామ మందుటయేగాక శివాజీయెడల నేర్పడినప్రేమవాహిని
నెండకుండ కాచుటయేకాక శివాజీతోచేరి మొగలాయుల
నెదుర్చు అసమంజసకార్యము, తనవారి జేరి ప్రణయనిలయ
మును మార్కొను అన్యాయము తెలివిగా, సరసముగా నివ
ర్తింపబడినవి.

ఆమెచూరుకంపెనీవారు విద్యావిత్తసహకారవైభవ
ములతో క్రమాభివృద్ధిగాంచి, కర్ణాటనాటకములకేగాక తెలు
గు నాటకములకుగూడ నాదర్శప్రాయులై మెలంగెదరని
తోచుచున్నది. వీరి రామదాసప్రదర్శనముకన్న శివాజీప్రద
ర్శన మెక్కువ గుంభనగను సుందరముగను ఉండినది. మన

దేశములో సాంఘిక చారిత్రనాటకములు పెక్కు లాడబడినవి. జనాభీష్టము మరల కూచిపూడి భాగవతుల సాంకేతికభావ ప్రస్తరణమునకును, యథారూపసంగీతనాటకుల భావాభినయమునకును నడుమగా సవిస్తరముగ గద్యములో నుచితప్రదేశముల గీతములుంచి రసాభినయ మతి విస్తారముగ జేయు నాట్యాదర్శము లేర్పడియున్నవి. బెంగుళూరు ఆమెచూరువారికి కూడ నట్టి యాదర్శములే కలవుగాని, నాటకములందు సాంఘిక చారిత్రవిషయముల నుద్బోధించు వేషుక ప్రబలముగ నున్నది. ఆంధ్రకూడలి రసవంతముగు కళయే పరమావధిగ గల నాటకము లపేక్షించుచుండ మన కన్నిటిలో వెనుకపడి యున్న కర్ణాటకులు మనము వదలుచున్న దారు లంటబోవు చున్నారు.

—♦చంద్రహాస♦—

ఇండియను డ్రామటిక్కు కంపెనీవారు చంద్రహాస నాటకమును ప్రదర్శించిరి. దేవరకొండ సుబ్బారావుగారు దీని నభినయించిన కాలక్షేపములో చంద్రహాసప్రదర్శన ప్రథమపరిచయము నాకు గల్గినది.

"చంద్రహాస" శుద్ధ అసందర్భపునాటకము. "తానొకటి తలచిన దైవ మొకటితలచు" ననియు "సురక్షితం దైవహతం వినశ్యతి (అరక్షితం తిష్ఠతి దైవరక్షితం) । జీవత్యనాథోపి వనే విసర్జితః కృతప్రయత్నోపి గృహే న జీవతి." అనియు మా నవజీవితము పేకాటవలె నదృష్టమయమై అవితర్కితపరిణామ

పరిస్థితుల నొప్పుచుండుననియు ఈమొదలగు జీవితానుభవములు చంద్రహాసలో ప్రకటింపబడినవి. అందుచే జీవితానుభవముల కిందు సాదృశ్య మేర్పడుచున్నది. కాని అదృష్టస్వరూపమును చీట్లజూదములో కుక్కుటరణకూటములో పరీక్షింపవలయునే కాని, భావరాగరసరంగములగు నాటకములందీ యదృష్టతత్వమున కెడమీయగూడదు.

దుష్టబుద్ధి పుట్టిననాటనుండి యాతని లౌకికజీవనాంతము వఱకు అన్యాయపదకాంక్షియై అన్నములో మన్నుపోయుచు, పరులసంపదల సైరింపనేరక తినకైనను పగులకైనను నిరంతరము కీడుదలంచు వికృతపుమానిసి. ఒకవిధమైన దుర్నీతిగల పిచ్చివాడు. ఈతని చర్చలందు దుర్నయసమాధి యొకనిముసమైనను బహిర్గతమై దయాదాక్షిణ్యముల కవకాశము లిచ్చియుండలేదు. లోభము, రాజ్యకాంక్ష, క్రౌర్యము ఈతనిమానసమున జెలరేగుచుండెను. ఇట్టివాడు లోభక్రోధమోహోపలబ్ధ భీకరాకృతితో ససహ్యముగ దోచుచు సమాత్యలక్షణంబగు నయవికాసశక్తుల నొప్పకుండును. కథాసందర్భమున తా ననేక రాజుల దిమ్మార్చి గెలిచిన తెరంగు లభివర్ణించి యున్నాడు. కేవల పరాక్రమముచే జయము వాటిల్లదు. రాజ్యకార్య నిర్వాహకుడు "యస్యచాప్రియమన్విచ్ఛేత్ తస్య కుర్యాత్ సదాప్రియం" అను నీతి ననుసరించి సంతోషముగ నుండవలెను.

దేవరకొండ సుబ్బారావుగారు దుష్టబుద్ధిని లోకక్రోధ మాత్సర్యావేశపూరితుడైన యలౌకికునివలె ప్రదర్శించియు

న్నారు. దుష్టబుద్ధి మంత్రిశేఖరుడైసందున తిర్యఙ్నిచూపులతో, కమ్మనినవ్వులతో, చన్నీటితో చంపువానివలె గోచరించుచు నేకాంతమున నేత్రస్ఫురణచేత దురుద్దేశ్యముల బ్రకటించుచుండవలెను. అంతియెకాని ప్రకటముగ సర్వావస్థలలో నైజదుర్గుణము చాటింపకూడదు. అది వీని ప్రకృతియైన యెడల మహామంత్రిపదవి లభించియుండదు. అదికాక రాజ్యతంత్రజ్ఞుల యాలోచనలు "ఫలానుమేయాః ప్రారంభాః సంస్కారాః ప్రాక్తనాఇవ" అనునట్లు గుంభితములై వాగ్రూపమున వెలువడక "నోరుదాటితే కోటదాటు" ననుభయముతో నేకాంతమందైన గూఢస్వభావముతో నుండును. ఉల్లాసీదా చేయు దుర్మార్గులు తమ దుర్నయప్రచారమును వ్యంగ్యముగ జూపుదురేకాని ప్రకటనముగ నభినయించరు. సుబ్బారావుగారు రాజ్యతంత్రజ్ఞుని స్వభావానుకరణమున కనుశిక్ష నొందినట్లులేదు. కాని దుష్టబుద్ధిదుష్టస్వభావమును ఔచిత్య మెట్లున్నను ఆద్యంతములవర కభినయించిరి. మదనునివలన చంద్రహాసుని మదనస్థితి నెరుంగదలచినపుడును "విషయా" వైధవ్యమూహించినపుడును, చంద్రహాసునెడ తనకార్యము నిర్హేతుకమనియు, నిష్ఫలమనియు నెరింగినప్పుడును జరుగుపట్టులలో సుబ్బారావుగారు ప్రేమ, లోభము, స్వప్రయోజనధురంధరత్వమునకును, నిజమనీషా వేశములకును గల వైరుధ్య మందముగ బ్రకటించిరి. దుష్టబుద్ధిబలము, ధైర్యము, ఉపాయము, నిజశక్తిపరిజ్ఞానము కలవాడు. పన్నుగడ లెన్ని తెగినను గిరీశంవలె "డామిట్" అని ధైర్యమువహించు దుర్నయదీక్షాపరతంత్రుడు.

మ్యాక్ బెత్ వంటి నైజముకాని, హ్యామ్లెట్ వంటివాడు కాను సుబ్బారావుగారు దుష్టబుద్ధిని నిరుత్సాహియై, ఉపాయహీనుడై పిచ్చెత్తినవానివలె నటించెను. భావోన్మాద మెట్టిపాత్రకుచితమో, ఎందున నసందర్భమో, యోజింపజాలమికి వీరినధిక్షేపించిన లాభమేమియు లేదు.

కృష్ణమాచార్యులుగారు దుష్టబుద్ధిని పాడుచేయుటయే కాక, చంద్రహాసుని రాజ్యాభిషిక్తుడై జనామోద ముప్పొంగ బాలించువాని, ధర్మనీతు లెఱింగినవాని, “దూతిముఖః” అను ప్రధానధర్మ మతిక్రమించి రాజమర్యాదావిధ్వంసకంబుగ దుష్టబుద్ధి పిలుపున నాతనివసతి కొంటిమై జనుదేరఁజేయుట అసంభవకల్పనమగుటయే కాక లౌకికపరిజ్ఞానదారిద్ర్యమును కూడ వెల్లడించుచున్నది. ఎటులైనను చంద్రహాస ప్రదర్శనానుకూలమగు నాటకము కాదు.

—♦మంత్రి రాక్షసుడు♦—

రెండువేల మూడువందల సంవత్సరములకుపూర్వము నందులను రాజసత్తములు పాటలీపుత్రము రాజధానిగ రాక్షసామాత్యరక్షితులై మగధసామ్రాజ్య మేలుచుండిరి. చాణక్య బ్రహ్మచారి మలయాచలసమీపమున గేరళ మభ్యసించి సంచారవశమున కుసుమపురమున కేగి యచ్చట విశ్వాసపాత్రులును, బుద్ధిమంతులును, ఆజ్ఞానువర్తనులు నగు పలువురు ధీమంతులకు యొజ్జయై వెలుగుచుండెను. నందజుడగు మౌర్యు డాతనిశిష్యవర్గమున జేరి నయప్రభావమున జగద్విఖ్యాతతంత్రజ్ఞ

డగు కౌటిల్యుని యాశీర్వచనసంపదల నొందుచుండెను. నందులు మౌర్యుల జూడజాలక నాతని నిడుముల గుడుపుచుండిరి. చాణక్యునిగూడ పరిభవించిరి. చాణక్యచంద్రగుప్తుల విరోధస్థాన మొక్కటాయెను. అంత సర్వవాఙ్మయవిధాత, భార్గవప్రతిమానదీక్షాప్రభావుండై పలువురు రాజులంగూర్చి సైన్యముల జేర్చి, నందాన్వయము ద్రుంచి, మగధసామ్రాజ్య సంపదల మౌర్యుని కైవసము చేసి, వానికి గేలూతయొసగి, సాహాయ్య మొనరించిన రాజపుంగవుల భావిభయాభీతిచే రాక్షసామాత్యప్రేరితములైన మౌర్యవినాశకారణములనే మఱియుంపజేసెను. ఈగతి చంద్రగుప్తు నిఖిలావనీనాథుగ నొనర్చియు రాజ్యధూర్వహాసమర్థుడగు మంత్రిపుంగవు నొకని జేర్చవలసి వచ్చెను. చాణక్యుడు బ్రహ్మచారి. లౌకికపంకసంసర్గవిద్వేషి. తపోవనమున జూపునిలిపి ప్రతిజ్ఞానిర్వాహణదీక్షచే రాచకొలువును గైకొనినసన్యాసి. వీనిమతియున నందప్రధానుడగు రాక్షసుడే మగధరాజ్యమును నడిపింపనేర్చిన ధీయుతుడు. రాక్షసామాత్యుడు నందాభిమానమునను, కులహీనుడగు మౌర్యుని సహింపజాలకయు, వానికి విరోధిపక్ష మవలంబించి ప్రవర్తించుచుండెను. కౌటిల్యుడట్టికేలకు ముద్రాంగుళీయక సాహాయ్యమున రాక్షసుని సాధించి చంద్రగుప్తుని ప్రధానశిరోమణిగ జేసి తా వనంబునకరిగె.

ముద్దుటుంగరపుబలిమిచే మంత్రిరాక్షసుని విరోధతంత్రముల సాధించి మాగధాహితరాజన్యవినాశ మేర్పఱచి యనూనమేధాప్రభావసంపన్నుడగు రాక్షసుని మౌర్యసా

మ్రాజ్యకర్ణధారునిగ నియమించిన కౌటిల్య తంత్రప్రభావ ముల దెలుపు "ముద్రారాక్షసము" సంస్కృతమున విశాఖ దత్తుకను కవిచే రచియింపబడినది. దీని తిరుపతి వెంకటేశ్వర కవులు తెలిగించిరి. ముద్రారాక్షసము వీరకరుణారసముల కాలవాలము. కౌటిల్యదీక్షానిర్వహణ మొక్కప్రక్కను, దైవ వశమున పరమతిప్రభావమున, నిజసత్స్వభావాటంకమున, రాక్షసగర్వనిరోధ మొకప్రక్కను ఈనాటకమున నీతినైపుణ్య ముతో జూపబడినవి. రాచకార్యములందు కుతంత్ర ముపయో గింపునట్లు సద్గుణపుంజంబు లుపకరింపవు. చాణక్యుడు మంచి వాడే. రాక్షసుడంతకన్న మంచివాడు. ఇద్దరును గుణగ్రాహులు. ఇద్దరును సమర్థులు. కాని చాణక్యునియనుచరు లుచితకార్య నియంత్రులు, విశ్వాసపాత్రులు. చారుల నేర్పరచు నేర్పరి చాణక్యుడు. అనుచరుల శక్తియుక్తులెరింగి నియమించు ప్రోడ. రాక్షసుడన్ననో కరుణాంతరంగుడు. ధీరోదారగుణశీ లుడు. కాని మానవస్వభావనిర్ణేత కాడు. అందుచే లౌకికవ్యా పారముల నిగూఢచింతనుడగు చాణక్యున కోడిపోయెను. ఈ యుభయుల గుణతారతమ్యముల జక్కగ గుర్తించి రసపోషణ ముచితముగ జేసినందున సంస్కృతనాటకములన్నిటిలో ముద్రా రాక్షసము శీలవిన్యాసమున (Characterisation) వన్నెకెక్కి నది. ఇందు వనితావిలాసవిభ్రమానంద మేమియు లేదు. చంద్ర గుప్తుడే నాయకుడు. రాక్షసామాత్యుడే నాయిక. కౌటిల్యతం త్రమే సంధాత. ముద్రయే కార్యసంపాదక సాధనము. భావో ద్దీపనము మెండు. రసప్రచార మద్భుతము. పాత్రపోషణ

మఃత్కృష్టముగ నిర్వహింపబడినది. నేపథ్యరచన లంతగలేవు. అడవులు కాలుట, పాములు గఱచుట, ఘోరునపడ్డుట, టింగురంగుమను నాయికానాయక సంభాషణములు, హాస్యవిష్కంభము లున్నగు జనరంజకవిధానము లీనాటకమున లేవు. దీని ప్రదర్శించుటలో నప్పటి చారిత్రవిషయముల జక్కగ నేరవలయు టయేగాక యుత్తమాదర్శముతో నీచకార్యప్రవృత్తియు, నీచప్రవృత్తుల జిక్కుకొనిన యుదారమానస మేరీతిగ మెలంగునదియు దెలియవలయును. ప్రేక్షకులుకూడ మానససంచారవిజ్ఞాతలై లలితరసావిర్భావరీతుల నెఱింగి యుదారగుణస్వభావముల శీలవర్తన మారసి యుండవలయు. ముద్రారాక్షసపు కథాస్వభావము నెరింగి చూచినచో తెలుగునగాని, సంస్కృతమునగాని యింత తెలివిగలనాటకము వేరొండులేదని స్పష్టమగును. కాని ప్రేక్షకు లిద్దానిరస మనుభవింపదలచిన నోపికతో జాగ్రతతో పరిశీలింపవలయునుగాని హాస్యగీతాప్రణయ సందర్భముల నుదయించు లాఘవానంద మిందున నేర్పడదు. మెలకువతో నీ నాటకనియమముల నెరింగిచూచిన మిక్కిలి యానందమైనయట యానుటకు సందియము లేదు. బందరులోని శ్రీముత్తరాజు సుబ్బరాయ మెమోరియల్ క్లబ్బువా రీనాటకరాజమును మనోహరముగ బ్రదర్శించిరి.

మంత్రిరాక్షసుడు ప్రాచీన హిందూరాజ్యముల నలంకరించిన ప్రధాన శిరోమణులలో నొకడు. ఆకాలమున నార్యావర్తము యవన చీన పారశీక సైన్యప్రవాహములచే దల్లడిల్లుచుండెను. హిమాలయప్రాంతరాజ్యాధికారులు పరరా

జ్యాపహరణకాంక్షులై యన్యోన్యవైరములతో నల్లాడుచుం డిరి. ఆర్యావర్తము ఏకచ్ఛత్రమున జేరలేదు. శత్రుప్రచార ముల నడ్డగింపుచు, నార్యావర్తభూజానుల స్వరాజ్యసంరక్ష ణాభిముఖులుగ నొక్కనీతిసూత్రమున బంధింపవలసివచ్చెను. ఈరెండు కార్యముల ననుకూలింపదగు నైతిక, తాంత్రిక, క్షాత్ర, ప్రతిభావిశేషముల నొప్పి యశోకవివర్ధమానమై జగద్వ్యాప్తమై, బౌద్ధమతసిద్ధాంతవిపులవ్యాపారకారణమై, జెన్నొందియున్న మగధసామ్రాజ్యబీజమును మొలపించి బాలారిష్టములు గలుగకుండ కాపాడి వన్నెకెక్కి.న యపారధీ యుతు డీరాక్షసుడే. పార్థపౌరుషము, రామప్రతాపము, భార్గవ రాజ్యతంత్రము, సూతవిజ్ఞానము, రంతిదేవుని కరుణాంతరంగ ము, వైరోచనుని యౌదార్యము, భక్తిప్రేమవిశ్వాసములు, ధ్రువప్రతిమాన దీక్షాపర్వతము నేకీభూతమై రాక్షసుని యస మానరాజ్యధూర్వహసమర్థునిగ నలంకరించియుండెను. రాక్ష సుడు రణవ్యూహనిర్ణేత, రాజ్యతంత్రస్వతంత్రుడు; వేదాంతి; పరతత్వప్రభావమును నమ్మువాడు; శ్రోత్రియుడు.; ధర్మాభి జ్ఞుడు; విశ్వాసపరుడు; కర్మిష్ఠి; ప్రభుసేవారతుడు. నిశ్చల ప్రేమానుబంధమున సుహృద్ధర్మముల నిర్వహించు మహాభి మాని. స్వార్థత్యాగ గుణాలంకృతుడు. ఆశ్రితపక్షపాతి. ఇట్టి సర్వశక్తివంతుడై రాజ్యకళాసంచారశీలుడైన యమాత్యశేఖ రున కిట్టి లలితసద్గుణ సముదాయసంపత్తి యాలవడుటే రాక్ష సపాత్రమందలి మహావిచిత్రము. చాణక్యవాక్యమున నీతడు

గీ॥ మిగుల జాగ్రత్తగా నుండదగిన గొప్ప
పన్నగడ లెన్ని యేనియు, బన్ని యీ మ
హానుభావుడు కాడె యాయాసపెట్టె
మౌర్యసైన్యంబు చాణక్యమతియుగూడ॥

ఇట్టి గడుసరి, చారులవలన చాణక్యచంద్రగుప్తుల విరోధ మెరింగినవు డాద్రాంతరంగుడై చంద్రగుప్తున కట్టి దుర్జనవిరోధ మేరీతి బరిణమించునో యని చింతింపదొడగెను. రాక్షసుడు నిజప్రభావవివేకియయ్యును దైవసంకల్పవైచిత్ర్యముల నెక్కుడు నమ్ముచుండెను. వీనియాశయములన్నియు దైవవంచితములై "నా మతియుం నీతియుగూడ మౌర్యునకె సంపాదించె శ్రేయోగతుల్" అనునట్లు పరిణమించుచుండెను.

నందు లంతరించిరి. రాక్షసుడు ధర్మాభిజ్ఞుడగుటచే మంచికులములోని క్షత్రియుడే నంద రాజ్యమున కర్హుడని యోచించుచుండెను. చంద్రగుప్తుని మౌర్యసంజనన మాతని నేవగించుచుండెను. చంద్రగుప్తుని పితృద్రోహము, చాణక్యుని వంకరపనులు, ఈతనికి యసూయ కల్గించుచుండెను. నందవంశమున నెవరును లేకున్నను మలయకేతువునైన రాజ్యాభిషిక్తు జేయదలచి నందుల పగదీర్పదలచి స్వామిభక్తిని నిలుపదలచి

గీ॥ శత్రువుల నెల్లం జంపిన, స్వర్గమేగి
యున్న యొడయందు ముద మొందు నన్నయాశ
చేత నోరులకు దాస్యంబు సేయుచుండె
రాక్షస మాత్యుండును నిత్యపేక్షదవిలి॥

రెండవయంకమున రాక్షసుఁడు తన వైరాగ్యమును నందకులవినాశనమునకు వగవును, శత్రుసమ్మర్దనమం దనురక్తియు బ్రకటించుచు ప్రవేశించును.

ఆసందర్భమున నీతఁడు శోకరసమగ్నుఁడయ్యు నుద్యోగభారమున ధైర్యము వహించియుండ నాతనితంత్రములెల్ల చాణక్యమతిదగ్ధమగుటయు, నీతనిమిత్రులు పురమునుండి వెడలఁగొట్టింపఁబడుటయు, మిక్కిలి నెచ్చెలియగు చందనదాసు పుత్రమిత్రకళత్రాదులతో కారాగారమున నుంచఁబడుటయు చారులవలన విని నిరుత్సాహుఁడై యుండె; ఆపట్టున శకటదాసు చాణక్యునివలని యుపాయముతప్పించుకొని తన్నుఁ జేరుటవలన నూతనాశావికాసములు రాక్షసుని నుత్సాహపరచెను. కైవసము దప్పినదనుకొనిన జయాకాంక్ష వానిడెందమున జిగురెత్తదొడఁగెను. ఈయంకములోని రసక్రమమంతయు లక్ష్మీకాంతముగారు చక్కగా పరిశోధించి యభినయించిరి. వీరి వేషరూపములు నానాపరినావీస్ మంత్రిపుంగవుని యపరబింబమో యనునట్లు యొప్పదమై గన్పట్టుచుండెను. రాక్షసామాత్యుని గుణవిశేషములన్నియు వీరి యభినయప్రవాహమున ప్రకటితమై, బుధానందదాయకములై యుండెను. అంకాంతమున ధైర్యవిశ్వాసములతో దీక్షానిర్వహణనిరతుఁడై చాణక్యచంద్రగుప్తులకు పరస్పరవిరోధము లేర్పడునను నమ్మకముతోను పొంగుచు రంగస్థలంబును వీడునపుడు లక్ష్మీకాంతముగారి యభినయసౌష్ఠవము మహామంత్రులపోకడల నెఱింగినవారి కందఱకును స్వభావసిద్ధముగ దోచకమానదు.

మంత్రిరాక్షసుడు నందులమంత్రి; జగద్విఖ్యాత యు
శస్సంపన్నుడు. రాజాధిరాజు లాతనియనుగ్రహ మరయుచుం
డిరి; స్వతంత్రుడు, విద్యావిభూతుల జెన్నొందు గృహపతి. తన
ప్రభువులు చచ్చియుండిరి. చంద్రగుప్తుని కొలువు నాశింప
లేదు. మౌర్యశిబిరమున నసహాయుఁడై యరుదెంచి చాణక్య
వంచితుఁడై నశించిన పర్వతేశ్వరుని తనూజుఁడగు మలయకేతు
నుద్ధరింప నుద్యుక్తుఁడై, రాక్షసామాత్యుఁడు వానితో స్నేహభావ
మున మెలఁగుచుండెనుగాని, రాక్షసుఁడా రాజకుమారుని సేవక
జనంబుల జేరినవాఁడు కాఁడు. ఈస్థితి నెఱింగి లక్ష్మీకాంతముగారు
స్నేహప్రాయమైన సమవర్తనమున మలయకేతునెడ నభిన
యించిరి. ఇది మిగుల సమంజసము. చాణక్యనియంత్రులై
రాక్షసామాత్యుని విశ్వాసగౌరవాదరణముల బొంది యాతని
వంచింప నెంచిన భాగురాయణప్రముఖగూఢవర్తనులు నిర్దోషి
యగు రాక్షసునకు దోషారోపణము జేసి మలయకేతుని నమ్మిం
చినపుడు రాక్షసామాత్యుఁడు ఆవంతయైన గింజుకొనక తన
తంత్రిసత్వమును ఋజువుపఱుపయత్నింపక, నిర్లక్ష్యముగ నుండె
ను. ఈసందర్భమంతయు శత్రుప్రయోగమేయని నిశ్చయించి
యు మారాడక యూరకుండెను. కాని దైవపరిణామమున కాత
ఁడొకింత కినిసియుండెను. ఆవల మలయకేతు వాతని నిరాద
రింప రాక్షసుఁడాత్మనాశనమపేక్షించి మిత్రుఁడగు చందనదాసు
నొకసారిచూచి మడిసెదనని కుసుమపురపరిసరోద్యానభూ
ములజేరి యచ్చట తనపూర్వపోషకుల విహారవిలాససంపదల
సంస్మరించి కన్నీరుగ్రిమ్మియు, విఫలమనోరథుఁడగుకతన నిర్వి

ణ్ణుఁడై నిలచియుండెను. ఇట్టి సందర్భమునకు నైజమగు నిశ్చేష్టా స్వభావమును లక్ష్మీకాంతముగారు చక్కఁగ ప్రకటించిరి. ఆవల మిత్రార్థమై చావనెంచిన పురుషునివృత్తాంత మారసి చందనదాసు మరణశిక్షాసన్నద్ధుఁడగుట నాలకించి రోషప్రబుద్ధసమరోద్యోగభీకరుఁడై కత్తివిప్పిన తెరఁగునుకూడ లక్ష్మీకాంతముగా రతినైపుణ్యముగ జూపించిరి. చందనదాసుకడకేఁగి వాని నభినందించి యోదార్యసమయమున చందనదాసుపై గురిపించిన గుణాభివర్ణనమే రాక్షసున కొప్పియుండెను. మిత్రవాత్సల్యమున నందవినాశనోజ్జ్వలితమై, యుపకారపరంపరోద్భూతమై, సజ్జనసన్మిత్రదుఃఖోజ్జ్వలితమైన కోపజ్వాలలెల్ల దిగమ్రింగి మిత్రావనోత్సాహియై, చాణక్యతంత్రజాలంబున జిక్కి, సేయునదిలేక తనయాత్మగౌరవమును, దీక్షాపరత్వమును, మౌర్యునియం దసహ్యమును, కౌటిల్యునిపై గల యాసూయలను ప్రణయప్రభావమున కర్పించి చంద్రగుప్తునిమంత్రిత్వ మంగీకరించి,

"సందుల పేర్మివాయుదు మనఃబున; భృత్యుఁడనైతి విద్విష
ద్బృందము సేయు మాయలకు; బెంచిన చెట్లనె తుంచినాఁడ నే
మందు? ధరింతుఁ గత్తి జెలిప్రాణము నిల్పుటకై, వశత్వముఁ
జెందక యుండరాదు విధిసేతలకున్ విధికైన నక్కటా!"

అని సమ్మతించి చందనదాసును విడిపించెను. చాణక్యుని

ప్రతిభావిశేషమునకా మంత్రిపుంగవుడచ్చెరువందికొనియాడె
ను. మంత్రిరాక్షసుడు కరుణాంతరంగుడు, దయాళుడు, ప్రభు
భక్తి, మిత్రవాత్సల్యము మున్నగు సుగుణములతో రాజిల్లుమే
ధావి, అరని అభిమాని, బుద్ధిపౌరుషసంపన్నుడు, కాని మిత్రకష్ట
ములకోర్చువాడు కాడు. వీని యుదారసాహసము, అసహాయ
శూరత్వము, ప్రతిస్థైర్యము రోషభీషణావేశములన్నియు మిత్ర
పదాపనార్థమై కరిగిపోవుచు "నిండుమనంబు నవ్యనవనీతసమాన
ము, పల్కు దారుణ ఖండలశస్త్రతుల్యము జగన్నుతవిప్రులయం
దు నిక్క." మనురీతి మెలంగి దైవోపహతుడై మౌర్యసేవాస్థితిని
పొందవలసి వచ్చెను. లక్ష్మీకాంతముగారీ యుదారగుణభూ
యిష్ఠమగు పాత్రము నటనైపుణ్యమున నిర్వహించి, ముద్రా
రాక్షస కథా సందర్భవిజ్ఞాతలందరిని, ధీరోదార కరుణారస
ప్రదర్శనాది దిదృక్షువులందరిని చక్కని భావప్రకటనాభినయ
మొనర్చి యానందింప జేసిరి.

నాటకకవులు - నటులు

కవి విశ్వమునకు వ్యాఖ్యానము జేయును. ఇతిహాస
ములగాని పుక్కిటిగాథలగాని గైకొని యందలి సందర్భముల
మానవమానసపరిచారక్రమముల నమర్చి రసాంశముల విస్త
రించి పలువుర కానందమొసగురీతి నితివృత్తముల గల్పించును.
తాటియాకుపొత్తముల ఆధారముననే గాక శాసనముల సాక్ష్య
ముననే గాక నైసర్గికములును అనివార్యములును సామాన్యము
లును అగు మానసపరిచారములతెఱంగున నితిహాసాంశముల

జిత్రించుగాననే చారిత్రిపరిశోధకులకన్న కవులే చరిత్రాంశముల నెక్కువ అంతర్దృష్టితోడను న్యాయముతోడను సత్యముతోడను సమర్పింపగలిగియున్నారు. సీజరువధాసందర్భమును ప్రాచీనాధునికైతిహాసకు లందఱికన్నను షేక్స్పియరు మహాకవి బాగుగ విమర్శింపగలిగెను. నెపోలియన్ చక్రివర్తి భంగపాటునకుగల కారణముల నఱయ నాంగ్లపరాసుచారిత్రికారులు వందలకొలది పొత్తములవ్రాసి విసిగి తెలియజాలకుండగా విక్టరుహ్యూగో అను మహాకవి అనాయాసముగ నందలి నిజమును తేల్చగలిగెను. కవి తన అంతర్దృష్టిచే తనభావానుభూతిచే ఇతిహాసముల తప్పుల సవరించి నిజమును తేల్చి, ఇట్టి సంస్కృతకథాంశమునందలి రసభాగముల నెక్కువ విరివిగను ఎక్కువ ఉద్రేకముగను పూరింపవచ్చునేగాని చరిత్రికును భావప్రపంచమునకును వైపరీత్యములు గల్పించి, నమ్మరాని పట్టుల నేర్పరచి, యథార్థవిరుద్ధముగ రసపోషణము చేయకూడదు. ఇది మిక్కిలి దృశ్యప్రబంధకారకులపట్ల ననుసరణీయమైన మార్గము.

నాటకకవులు మఱచిన యంశముల నటుడు తన భావానుభూతిచే పూరించును. కవియొసగిన కథాంశమును దృశ్యముగ మార్చును. ఉత్తమనటుడైనచో కవి చేసిన తప్పులు గూడ సవరించి యాడును. నటుడు నాటకకవి యొక్కయు నాటకకవి ఇతిహాసములయొక్కయు భావవ్యాఖ్యాతలై చరిత్రాంశములు ఏనిర్మలముగ దృశ్యరూపమున జనసామాన్యమును జేరి దేశచరిత్రలను జనుల కందజేయగలవు. ఇందున

నెవరిలోపము ఏర్పడినను మీదుమిక్కిలి యీలోపము ఉభయులదైనను చరిత్ర వికృతమై, సత్యేతరమై, నీతిబాహ్యమై, న్యాయదూరమై ప్రజలలో ప్రాచీనచారిత్రకపురుషుల గూర్చి దురభిప్రాయముల వ్యాపింపజేయును. ఇట్టి వికృతనాటకములను నటులు సవరింపక యందలి లోపముల హెచ్చింపుచు జనరంజనమాత్ర మపేక్షించుచు నభినయించి గతించిన మహామహులసత్కీర్తిని ద్రుంచివైచుటకన్న వీని నాడకుండుటయే మేలగును.

—♦చారిత్రనాటకములు♦—

పందొమ్మిదివందలయేడవ సంవత్సరమున నాసేతుహిమాచలము విపులముగ దేశాభిమాన మంకురించినది మొదలు 1919 లో గాంధిమహాత్ముని యాచారానుక్రమమున నిర్భయభావప్రకటనము మొదలిడువఱకును మన తెలుగుకవులనేకులు చారిత్రకరూపకముల ననేకముల వ్రాసిరి. కొందఱు భారతగాథల ననుసరించి వీరరసప్రధానముగను కొందఱు రసపుత్రచరిత్రాంశముల గైకొనియు, కొందఱు బొబ్బిలి మున్నగు స్థానికకథాసందర్భముల నందికొనియు నాటకములను వ్రాసిరి. దేశాదర్శముల ప్రాబల్యమున తొంటి భక్తి, శృంగారరసాత్మకములగు నాటకములకన్న నీ యైతిహాసికములే వన్నెకెక్కి దేశమం దంతటను ఆడఁబడజొచ్చెను. దేశములో ప్రజలకు ఆంగ్లేయులమీదను వారి పరిపాలనారీతుల మీదను వారు అధికారసంస్థాపనారంభమున నేమి, కరగత రాజ్యసంరక్షణమున నేమి దుర్వార్యులై, నీతిదూరులై యొన

ర్చిన మహాపాతకములు మీదను న్యాయమైన ద్వేషాసూయ ములు ప్రజ్వరిల్లెను. కాని తమ పరితాపమును బహిరంగముగ వెల్లడించగల బుటుతనము లేమిచే నీ కోపమును మహమ్మదీ యుల కాలమునకు త్రోసి పరిశోధన చాలకయో హిందూ మహమ్మదీయ పరస్పర ద్వేషానల పరిపోషణానురక్తతనో వికృతముగ వ్రాయబడిన ఆంగ్లచారిత్రికుల ఇతిహాసముల నను సరించియో తమ యావేశమును నిరపరాధులగు మహమ్మ దీయులపై జూపుచువచ్చిరి. కల్లు చేయుటచే నాటకకవులు ప్రజలలో వీరదేశాభిమానవీచికల నుత్పత్తిచేసియు హిందూ ముసల్మానుల సమ్మేళనమునకును హిందూదేశస్థుల సోదరభావ విభూతికిని కడలేని కీడొనర్చిరి. ముసల్మానుల ద్వేషపోషక ములగు నాటకముల నాడినంతకాలమందలి భావముల నెంత వఱకు ప్రకృతాశ్రయము లయినను అందెంతటి యప్రస్తుత ప్రశంసాంశములున్నను ఆంగ్లప్రభువులు వాని బహిరంగముగ నాడనిచ్చిరి. ఆభావములనే తమ యెడల యథార్థముగ ప్రక టింపు గాంధినాటకము, స్వరాజ్యసోపానము మున్నగువాని వెం టాడి దగిలి యపరూపముల జేయుచున్నారు. మనవారు మాత్రము ఈతత్వమును గ్రహింపజాలక ముసల్మాను దురం తముల దుర్ణయముగ దిట్టునట్టి దుశ్చారిత్రిక ఘాంశములనే ఇప్పటికిని యభినయించుచున్నారు. ఇది మిక్కిలి శోచనీయ మైన విషయము. ఇది ఇకనైనను మానదగినది.

హిందూమహమ్మదీయ పోరాటముల ముచ్చటించుచు కొంతవరకైన తొల్లిటి యాంగ్లచారిత్రికుల అసమగ్రపరిశోధ

నల ననుసరించి వ్రాయబడి—ప్రస్తుతము తెలుగుసీమలలో జనామోదములై ఆడబడుచున్న నాటకములలో మహామహోపాధ్యాయ వేంకటరాయశాస్త్రిగారి ప్రతాపరుద్రీయము కోలాచలము శ్రీనివాసరావుగారి రామరాజ్యవినాశనము, ఇచ్ఛాపురపు యజ్ఞనారాయణగారి రసపుత్రవిజయము ముఖ్యములు. ఇందు శ్రీనివాసరావుగారి పొత్తము ఆంధ్రచరిత్రమంతలో ఘనతమమై సారస్వతసంబంధమగు మఱపురాని విద్యానగరసామ్రాజ్యవినాశనమును దెల్పునది. కాన ప్రజాహృదయమున శోకనిర్వేదముల నెక్కువ జనింపజేయును నెక్కువ ఆదరింపబడుచున్నది. మఱియు నింకా నాటకప్రపంచచారిత్రకులైన శ్రీనివాసరావుగారు తమ యాంగ్లనాటక పరిచయ సంపత్తిచే షేక్స్పియరుకృతులలో హ్యామిలెట్ బ్రూటస్ పాత్రముల మనోవృత్తుల గొన్నిటిని తమ పఠానుని అలంకరించినందున యీనాటకమున రసోద్రేకము మిక్కుటముగ జేరియున్నది. మఱియు నాట్యచమత్కృతికి నవకాశములును మెండుగ నిందు గలవు. కథాంశము సకలాంధ్రావనిరసికాదరణ యోగ్యమైనను శ్రీనివాసరావుగారు పలుతావుల చారిత్రకవిరుద్ధముగను, స్వభావవిరుద్ధముగను, శాస్త్రవిరుద్ధముగను ఈ నాటకమును రచియించిరి. కీర్తిశేషులై తప్పులు సవరింప నేరక తమకృతుల శాశ్వతకాలముదాఁ సంరక్షితముగ జేసిన కవివరుల నిరపాయము నాక్షేపింపబూని నే వ్రాయుటలేదు. కాని నటులు కాలానుసారముగను, భావానుసారముగను, సత్యానుసారముగను నాటకములను సంస్కరించి యభినయించు

స్వాతంత్ర్యముగలవారగుటచే ఇప్పటికైనను రామరాజ్య వినాశనమును న్యాయ్యముగ సవరించి యాడుదురను ఆశచేత ముగ్గురుపటానుల విమర్శనము బ్రచురింప నెంచితిని.

ముగ్గురు పటానీనటులు

నేను చూచిన పఠానులలో బళ్ళారి రాఘవాచార్యుల గారు అందమైన విగ్రహముగల్గి యాషాబితోడి శృంగార రసఘట్టములందును తుట్టతుదకయిన బీభత్సప్రదర్శనమునందున చక్కగ నభినయించి యున్నారు. వీరి బ్రహ్మత్వము పఠానుదుస్తులచే మరుగుపడలేదు. రోషావేశము వీరియందంతగా నగుపడలేదు. సంగీతమును పాడుటయందును, రంగ రచనానైపుణ్యముచేతను వీరిచే ప్రదర్శింపబడినయాట మిక్కిలి చక్కగ నుండెను. వీరితో నాడిన రామచంద్రు డను ఆషాబిపాత్రధారియు ఆవేషమునే ధరించిన విశ్వానాధరావను బాలుడును రాఘవాచార్యులవారి యభినయసౌష్ఠవమున కంతయు దోడ్పడిరి.

బందరులోని దేవరకొండ వెంకట సుబ్బారావుగారు విగ్రహమున పిన్నలై కొంత గాంభీర్యలోపము గల్గియుండినను, వారి నైజరూపవిలాసములు పఠానుని మీసగడ్డములమాటున మరుగుపడి శృంగార ఆటంకగరప్రకలనములు కల్గినను, రోషభీషణస్ఫురణ మా నేత్రములనుండి యంతగ వెలువడకుండినను, మన పఠానునకు నైజమైన గుణముల నన్నిటిని నతి శ్రద్ధతో విమర్శించి చక్కగ నభ్యసించి ప్రవేశము మొదలు

తుదివఱకు పఠానుని నైజస్వభావమును అతిస్వాభావికముగ ప్రదర్శించిరి. పఠానునకు భావసంక్షోభము గల్గినప్పుడును, ఆషాబిమానభంగసమయమునను, నాటకాంతవ, టున్మాదము నను వీరు శ్రీనివాసరావుగారి నాటకమునకు జేసిన రూపక వ్యాఖ్యానము మిక్కిలి జాగరూకతతో రసజ్ఞతతో విశేషా ఖ్యానమున జగత్స్తవనీయముగ జేయబడినది. వీరును రాఘ వాచార్యులవారును పఠానుగుణవిశేషములను పైజెప్పినరీతి విమర్శించినట్లు అగుపడదు. గ్రంథమునందలి కథాసరళి ననుసరించి యొక్కొక్క రొక్కొక్కరసమున నభినయ సౌష్ఠవమును జూపియుండిరి.

బందరులో కీర్తిశేషులైన ఈవని లక్ష్మణస్వామిగారు నాటకసాంప్రదాయములందును, భావవిమర్శనమునందును బహురసాభినయప్రకటనాప్రౌఢియందును, నిసర్గసూరియని చెప్పవచ్చును. వీరు ఈకథలోని యసందర్భములు గ్రహించియు, పఠానుని యుద్దేశ్యములకు ఘనోదాగస్వరూపము గల్పించుటకును, కథాంశమును మార్చివైచిరి. పఠాను విజయనగరమునకు వచ్చి రాచకొలువున జేరి జంగపుకథ వినుటచే గల్గిన యసూయ ఆషాబీపరాభవసందర్భమున రోషావేశ మహానలమై ప్రజ్వరిల్ల యూషాబియం దెట్టిమోహావేశమును పొందకయే యూషాబిమానభంగమున మహమ్మదీయులకు గల్గిన యవమానమునకు పగదీర్ప సమకట్టెను. రాచకొలువును విడిచెను. గూఢచారు డనునెపమున నీతని ఖైదులో బంధించిరి. యూషాబిసహాయమున కారాగారవిముక్తుడై బీజా

పురమునఁజేరి యచ్చట మహమ్మదీయుల పురిగొల్పి సమర సన్నద్ధులఁజేసి తల్లివలన తన జన్మవృత్తాంతముల నెఱింగియు మహమ్మదీయులగౌరవప్రతిష్ఠాపనమునకై దా నొనర్చిన మహాశపథమును విడనాడక, క్రమ్మర విద్యానగరమునఁజేరి యచ్చట నాషాబిసహాయమున రహస్యముగ రిపువ్యూహ ప్రకాండముల గుర్తించి మహమ్మదీయవిజయమును సమకూర్చి, రామరాజుశిరమును అషాబిమానభంగమునకు విలువగ నర్పించి, ముద్దలనబాబుచెంతకు నామెను సురక్షితముగ జేర్చి, వీరప్రతిజ్ఞను నిర్వహించి, యావల తన పితృసంబంధ పాపచింతిలో బీభత్సరసోద్రేకపూరితుఁడై, పితృఘాతుక మహాపాపమునకు, విద్యానగరనిర్మూలన సంజనిత పరివేదనాపారవశ్యమున తన కుచితమైన యాత్మహత్యాశిక్షను బొంది వీరస్వరూపమును ప్రకటించుకొనియెను. లక్ష్మణస్వామిగారి ప్రతిభచే సంస్కరింపబడిన ఈ కథాసందర్భమునందలి భావగాంభీర్యమునకును ప్రస్తుతినటు లభినయించు నీచోన్మత్తపఠానను పిశాచమునకును గలభేదము చదువరులు అతిసులభముగ నూహింపగలరు.

—♦ తిమ్మరసు ♦—

("ముగ్గురు పఠాను"లను వ్యాసము వ్రాయునపుడు నాటకమందలి పలకము తిమ్మయ్యను సాళువ తిమ్మరసుగా పొరపడి ఈక్రిందిభాగమును వ్రాసియుంటిని. ఇది తప్పు అయినను, ఎవరైనను ఆపురుషుని ద్రోహచింత గలవానినిగా దలంచకుండుటకును, వ్యాసములోని మంచిపట్టును నిలుపుటకును, దాని నుదాహరింప బూనితిని.)

కోలాచలము శ్రీనివాసరావుగారు తల్లికోటయుద్ధమును "రామరాజ్య వినాశనము"లో జేసిన మొదటితప్పు తిమ్మరుసు నెడ జరిగినది. తిమ్మరుసు కృష్ణరాయలనిర్యాణమునకు పూర్వమే గతించెనని కొందరి యభిప్రాయము. గతింపకున్నను, రాయల మృతికాలమునకు మహాప్రాజ్ఞుడైన తిమ్మరసు కడు ముదుసలియై రాజ్యసంసారకాంక్షల విడనాడి, పరవిభూతుల నరయుప్రాయం బొందియుండును. ఆబాల్యము రాయల యాస్థానమున ప్రధానపౌరుడై యుండి, కర్ణాటరాజ్యరమాధురంధరుడై, సేనానీకనేతయై, నీతివిత్తముడై, పరనాగరక ప్రవాహసంక్షుభితభారతభూములందు హిందూపతాకసంస్థాపనమహోద్యమమును నిష్కళంకముగ నిర్వహించిన తిమ్మరసు జితేంద్రియుడును, శమదమాదిగుణాంకితుడును కాక వీలులేదు. జితేంద్రియుడుకాని ప్రజానాయకుడు కానేరడని మానవచరిత్ర తెలుపుచున్నది. బాల్య యౌవన వార్ధక్యములందు సదాచారపద్ధతు లలవడిన తిమ్మరుసు, ముక్కాళ్లముదిమిని రాజ్యకాంక్షచే నాశాపిశాచపీడితుడై యుండనోపునా? "ఫణినసూనుకణాదబాదరాయణసూత్రఫక్కి విద్వాంసులుపన్యసించు" విద్యానగర రాజసభలలో జీవితమంతయు వెళ్లబుచ్చిన తిమ్మరుసునకు ముసలితనములో మూడుముక్కలు వేదాంతమైన పట్టుపడకుండెనా? మఱియు, కృష్ణరాయని బెంచి పెద్దఁజేసి, వింధ్యోదధి సమాక్రాంత మహీవలయరాజ్యాభిషేకంబు జేయించి "అయ్యాయని పిలువబడితివి, నెయ్యంబునఁ గృష్ణరాయనృపపుంగవుచే" నని బ్రాహ్మణవిరోధి యగు

భట్టుమూర్తిచే నభినందింపబడిన తిమ్మరుసు తుదకు రాయల వంశక్షయమునకు కారణభూతుడగునా? మఱియు విజయనగర సామ్రాజ్యము తురకలదాడి నాపుటకై విద్యారణ్యులచే హిందూమతసంరక్షణమునకై నెలకొల్పబడినది. ఈవంశమందలి బుక్కరాయలు, నృసింహరాయలు, కృష్ణరాయలు మువ్వురును హిందూమతసంరక్షణమే ప్రధానాశయముగ నెన్నించి తమ స్వదోర్బలసమ్మర్దన గావించిరిగాని కేవల రాజ్యకాంక్షచే దిగ్విజయ మొనర్చిన ట్లగపడదు. అట్టివారల మంత్రిపుంగవుడైన బ్రాహ్మణుడు వృద్ధాప్యములో తన చిరాభ్యస్తములగు నాచారాదర్శసాంప్రదాయాభిమానముల విడనాడి, తన్ను బలుకీతుల పరిభవించిన బీజాపూరు నవాబుల నైక్యము నపేక్షించుననుట హాస్యాస్పదము కాదా? మఱియు సైన్యము లన్నియు తనవశములైయుండగ కోశాధీశత్వము తనయందుండ, నుద్యోగిజాలమంతయు స్వనియుక్తులై విధేయులైయుండ నీతికోవిదుడగు తిమ్మరుసు యెుటిమై వచ్చిన రామరాజునకు బెదరి, సైన్యాంగముల విడిచి, ధనరాసుల దుమ్ముచేసి, కోటకు నిప్పుపెట్టి,కాలికి బుద్ధిచెప్పెనను వృత్తాంతము లేశమైనను నమ్మదగినదా! తా గల్పించిన మహాసౌభాగ్యమును తానే నశింప జేయగలడా? ఇట్టి సంకల్పము రాగద్వేషపూరితమగు నిండు జవ్వనమున నుదయించిన నుదయింపవచ్చునుగాని, వృద్ధాప్యమున జనించనేరదు. మఱియు కార్యలేనస్, రాజా మానసింగు మున్నగువారి నడతలజూచినచో ఇట్టి మాతృద్రోహము అమానుషమని తెలియుచున్నది. ఈకారణము లన్నిటిచేతను

శ్రీనివాసరావుగారు తిమ్మరుసునకు లేనియపకీర్తి దెచ్చిపెట్టిరని చింతింపవలసియున్నది. కాకతీయుల వెనుక మిన్నలై నిలువబడి తురుష్కజయధ్వజముల దక్షిణప్రాంతములం జేరకుండ గాచి, ప్రాచీన హిందూసంస్కారలేశములనైనను దక్కనునందు నిలువజేయుటలో నెంతయు పాటుపడిన విద్యానగరసామ్రాజ్యమునకు వెన్నెముకయైన తిమ్మరుసుమంత్రివయఃపరిపాకమున కుచితమైన గురుదక్షిణయా ఇది? ఇంతకు మారు అవసుల కుట్రచేతనే వెంకటాద్రి మరణించెననియు సంస్థానమున నిందుచే గలిగిన కుటుంబకలహమును సహింపజాలకయు కృష్ణరాయుని మరణశోకమునకుఁ గుందియు, తిమ్మరుసు రాజ్యభారమును వీడి తుంగభద్రాతటంబుల తపంబున కేగెను, అని చెప్పుట స్వభావముగను, మేలుగను నుండును. ఇంతకన్నను కృష్ణరాయలకు పూర్వమే తిమ్మరుసు గతించెనను వాదము నంగీకరించి యీమహాప్రధానియాత్మకు శాశ్వతానందశాంతుల సమర్పించుట మంచిపని.

—♦ పఠానురుష్టం ♦—

ఇక పఠానుసంగతి విచారింతము. పఠాను రామరాజుకొలువున జేర నుద్యుక్తుడై విజయనగరమునకు వచ్చి వీధుల దిరుగుచు కథకులు హిందూసంస్థానాధీశుల గొనియాడుటయు మహమ్మదీయప్రభువుల దూలనాడుటయు విని యుగ్రుడై విరోధిజననిర్మూలనము నచ్చటనే ప్రతిజ్ఞచేసి రామరాజుచెంతకుజేరెను. అచ్చట నిండుకొలువున నాసాబీకి జరిగిన పరాభ

వమును వీక్షించెను. క్రోధోద్రేకమును కాలానుకూలముగ నడచికొని సమయమునకై వేచియుండెను. ఆషాబీపరాభవ సమయముననే ఈతని కాపెయందు మనోభవవికారములు జనించినవి. ఆవల నుద్యానరంగమున వీ రిరువురకును సమావేశమేర్పడినది. అచ్చట పరస్పరానురాగప్రకటన మేర్పడుటయేగాక హిందూసంస్థానవినాశన మేర్పఱచుటయు, రామరాజును జంపుటయు, మహమ్మదీయమానసంరక్షణము గావించుటయు పఠానునిచే సంగీకరింపబడినవి. అందుల కాషాబివిని పరిణయింప నియ్యకొనెను. పఠాను రామరాజు కొలువుననుండి యతనికి తనపై విశ్వాసమొదవున ట్లభినయించుచు, ద్రోహచింతతో నాతనినాశనము నపేక్షించుచు, హిందువుల ప్రవర్తనల కెల్ల ఉలుకుచు నుండెను. ఇంతలో బీజపురమున కేగు సందర్భ మేర్పడినపుడు అచ్చటి నవాబులతో విజయనగర వినాశనమునకు పన్నుగడ జేసి తన యాధీనముననున్న హైందవ సైన్యములతో మహమ్మదీయులకు సహాయ మొనర్చెదననియు, రామరాజుకు సమీపవర్తియై విశ్వసితసేనానియై దానుంట జేసి వాని రణభూమిలో వంచించి చంపెదననియు వాగ్దాన మొనర్చెను. ఆవల తనతల్లిని దర్శింపబోయి యాపెవలన దాను రామరాజున కుదయించినవిధ మెఱింగి యంతటినుండియు డోలాయమానమానసాంతరంగుడై చేయు నేమియు దోపక పితృవాత్సల్యము, ప్రభుభక్తి, మాతృనిర్దేశము యీ మూడు నొకవంకను, ఆషాబీకి బీజపూరుసుల్తానులకు తాను చేసిన వాగ్దానములును ఆషాబీసభాపరాభవసంజనితక్రోధానలం

బులను, మహమ్మదీయ రాజ్యదైన్యవిచారమును యీ
మూడును మఱియొక ప్రక్కను నూగించుచుండ నిర్వేదము
నుఁబొంది వృత్తిరహితుడై యుండుతరి యూసాబీ మఱల ప్రో
త్సాహపఱచి వాని క్రూరద్రోహఘాతుకోద్యమమును బల
పఱచి పంపెను. ఫతాను రామరాజుచే సర్వసైన్యాధిపత్యమును
నందికొని వ్యూహక్రమముల విరోధులకు తెలియఁజేసెను.
ఇదియునుంజాలక రణసీమలో విహితుడుగ చేరువనుండి యేమ
రుపాటున రామరాజుగొంతు తెగనరికెను. ఈ కృత్యమైన
వెనుక, హిందూసైన్యములు చెల్లాచెదరులై పారిన వెనుక మహ
మ్మదీయచమూవిజయభేరులు మ్రోగిన వెనుక, కామోద్రేక
తత్పరుఁడై యూసాబీకి రామరాజతలను కన్యాశుల్కముగ
నర్పింపవచ్చి యామెను జూచుటతోడనే తనకృత్యము అంత
కును నామెయే కారణమని నిందించి పితృమరణమున కెం
తయు శోకించి విపరీతభీభత్సభావార్ణవగర్భవీచికలలో మును
గుచుఁ దేలుచు నున్మత్తునివలె నటించి యూసాబీని చంపి
తన్నుదా పొడిచికొని మరణించెను. ఇది శ్రీనివాసరావుగారు
రచించిన కథాక్రమములో ఆసాబీఫతానుల కళ్యాణశుభ
పరిణామమును వదలి బళ్ళారినాటకులును ననుసృతముగ
నందఱును అనుమన్న కథాసరళియై యున్నది.

ఇందున శ్రీనివాసవావుగారును, నటులందఱును ఫతా
నుని ధీరోదాత్తనాయకునిగా జేసియున్నారు. నాటకాంతము
నను యుద్ధమునకు పూర్వమునను ఫతానునకు గలిగిన మనః
క్షోభము నభినయసౌకర్యమునకై, రసోద్వేగప్రదర్శనము

న్నైకె యుత్తమాదర్శముల పరస్పరసంఘర్షణముగ బ్రదర్శించుచున్నారు. ఆషాబీయెడలనున్న కామోద్రేకమును గణియింపకున్నను, పితృవాత్సల్యము, ప్రభుభక్తియు నొకచెంపను, స్వమతాభిమానము, వాక్పరిపాలనము మఱియొక చెంపను పఠానుని మానసము కలవరపరచునట్లును మహోదారస్వభావప్రవృత్తిచే పఠానుడు దురదృష్టవంతుడై తుదినొందెనని వీరలూహించి యభినయించుచున్నారు. షేక్స్పియరు మహాకవి చిత్రించిన హ్యామ్లెటునకుగాని, భవభూతివిరచితశ్రీరామునకుగాని, చంద్రమతిని చంపునెడ హరిశ్చంద్రునకుగాని గలిగిన యుత్తమాదర్శసంక్షోభములు యీ మొండిపఠానునకు ఆరోపించి యభినయించుట తప్పు. పఠాను విజయనగరమును ప్రవేశించినది మొదలు హిందూరాజ్యవినాశనమునకే పూనియుండెను. అందుకే ప్రయత్నించుచుండెను. యుద్ధారంభ సమయమువఱకును రామరాజు తన తండ్రియని యెఱుంగడు. తండ్రియెడల పుత్రులకుండు ప్రేమ సాంగత్యమువలనను పరస్పరసహాయానుభూతిచేతను సామాన్యస్నేహితుల కుండు తెరవుల నేర్పడునేగాని, సృష్టిక్రమమున ప్రపంచోద్ధరణమునకైన పరమధర్మముల ననుసరించి యేర్పడినదిగాదని జీవశాస్త్రములు వక్కాణించుచున్నవి అసహాయులైన, నిరాధారులైన పసిబిడ్డలు జీవింపజాలమిచే నెక్కువపోషణ వలసియున్న మానవజాతియందు పిల్లలపై ప్రేమ తల్లిదండ్రులకు అనివార్యమగు ప్రకృతిధర్మమై పుత్రేషణముగ పరిణమించినది. అదియు "ప్రాప్తేతు షోడశేవర్షే పుత్రం మిత్రవదాచరేత్" అను న్యాయ

మున కొంతకాలము సామాన్యమంగళ్యముగ మారుచున్నది. మహాకవులు కొందఱు యొకరి నొకరెరుగని తండ్రియు కొడుకును ఒకచో జేరినప్పుడు అంతఃకరణప్రవృత్తులచేతనే యొ[illegible] నొకరెఱుగగలరనియు "నద్వేష్టి పితరం పుత్రః" యనియు[illegible] నభిప్రాయపడుచున్నారు. వ్యాసునివాక్యమే యథార్థమైనచో, తొంటినుండియు పఠానునకు రామరాజునందు ద్వేష మంకురింప జాలదు. మఱియు పఠానునిపై రామరాజు చూపిన ప్రేమాతిశయమువలననైన నీ తనూజసందర్భమగు అంతఃకరణప్రవృత్తులు బలపడి రామరాజుపై గౌరవము లేకున్నను, వాని తప్పులకు జాలియైనను కలిగియుండును. అంతేగాని పఠాను నిజముగ రామరాజువీర్యమునకు జనియించిన వాడేయైన గాని, ఉత్తమగుణసంపన్నుడైన గాని దాను తన సేవకుడైనను వినయపూర్వకముగ నార్ద్రహృదయుడై రామరాజు తన యందు జూపెడు నాదరణకయినను కృతజ్ఞుడై రామరాజుతో నతని దుర్నయమును మనవిచేసి యాషాబీని విడిపింప జూచునుగాని నాటకములో జూపిన దుర్మాత్సర్యమును పెంచుకొనజాలడు. ఇది కేవలము అమానుషముగ నున్నది. అట్లుగాక వ్యాసవచన మనృతమేని, పుత్రులకు తండ్రులపై గలుగు ప్రేమ కేవలము వ్యావహారికమే యగునేనియు, యుద్ధార[illegible] మున తెల్లివచించిన సందర్భవిజ్ఞానమునమాత్రము నచి[illegible] లమునుండి రామరాజుపై పెరుగుచుండిన మలిద్వేషము అసాబ్యభిలషితవస్తుసంపాదనానురక్తితో పెంపొంది తనతల్లిని చెరపట్టి చెఱచిన యభిమానముతో నుప్పొంగుచున్న పఠా

నుని క్రోధద్వేషములు ఒక్కనిమేషములో పితృప్రేమగ మారుట యసంభవము. కర్ణునివంటి మహోదారగుణసంపన్నుడే కృష్ణునివలన తన జన్మవృత్తాంత మెరిగినప్పుడు సూతుని చేతికి దొరికి "సూతకళత్రముపాలు ద్రావి యా సూతుని యన్నముఁ గుడిచి సూతకులాంగనయందు నందనవ్రాతము గాంచి నేటి కొకరాజకుమారుఁడ నంచు దెల్ప నా చేతము సమ్మతించునె?" యని తనతల్లియగు కుంతిని అంగీకరింపఁడాయెను. మఱియు "కూటికిగుడ్డకై పరులకొంపకు జేరి త్రిమోద శాబ్దముల్ .... నేటికీమాట యటంచు దెల్పితివి మానిని! యాత్మహితంబుగోరి .... నాపై ప్రేముడి గల్గుపోలికన్" యని కుంతితో జెప్పి పాండవబాంధవ్య మంగీకరింపఁడాయెను. ఇందుచేతనే ప్రకృతిధర్మానుసరము కాకుండుటచేతనే పుత్రునకు తండ్రిపై సాంగత్యమాత్రమున వ్యావహారికమైన ప్రేమ యుండునేగాని రామరాజు తనతండ్రి యని విన్నంతమాత్రమున పఠానుని సుస్థిరమాత్సర్యము పితృవాత్సల్యముగ నటాలున మారనేరదు.

పఠాను ఉత్తమభావములు గలవాఁడైనచో, బజారున విన్నకథకు నలిగినచో, రామరాజుకొలువును అపేక్షించి యుండఁడు. వీరపురుషులైన మహాసేనానులు వీరప్రతాపముల చేతను తమవారికి మతోద్రేకము కలిగించియు, సైన్యముల గూర్చి శత్రువుల నోడింతురేగాని, గూఢచారులై విశ్వాసఘాతుకులై, కృతఘ్నులై, తిన్నయింటికి ముప్పు దెప్పింప యత్నింపరు. గూఢవృత్తి బహునీచమయినది. పోనీ, బజారున విన్నకథవలన

పఠానునకు హిందూరాజ్యవినాశసంకల్ప మంతతీవ్రముగ నేర్ప డకుండె ననుకొనినను నిండుకొలువున 'నాషాబీకి జరిగిన మహా పరాభవమును వీక్షించినవెనుక, రామరాజుదుర్నయమును జూచినవెనుక నుత్తముడైనచో తా నారాజువద్ద కొలువుండ నేరడు. రాజాంతఃపురమున చెలికత్తెయయి యొంటినున్న బాన బుబిడ్డయగు ఆషాబిమానసంరక్షణనిమిత్తమై దా నచ్చటనున్న మాటయు కనుపడదు. ఆషాబీమీది మోహావేశమున నచ్చట నుండియుండవచ్చును. రామరాజును జంప నుద్యోగించుట మహమ్మదీయమానినీమానభంగమునకా? కామినీవిలాస సంతోషమునకా? లేక హైందవరాజ్యోన్నతమీది అసూయ చేతనా? 'All is fair in war and love' అను నీతి సూత్రమున నీతడు గూఢచారిగ వర్తించినను, ఉత్తముడే యనుకొందము. పఠాను విద్యానగరము ప్రవేశించినదిమొదలు హైందవరాజ్య వినాశనమునకు బద్ధప్రతిజ్ఞుడై యుండెను. ఆషాబీకొఱకు బుద్ధి పూర్వకముగ రామరాజును జంప సమకట్టెను. రామరాజు తన తండ్రియని తుదివఱకు నెఱుగడు. ఎఱిగినను రామరాజు తన తల్లికొనర్చిన పరాభవమునకు వగచుచుండెను. పుట్టినదాది యుద్ధారంభసమయమునకును, కొద్దికాలము క్రిందటివరకును రామ రాజునకు, పఠానునకు నెట్టి సాంగత్యవాత్సల్యములును లేవు. రామరాజు యుద్ధారంభమున నిండుమనంబుతో దనీకరాళము నిచ్చి సేనాపాలన మొనర్చుమని యభిషేచించినప్పుడుసయితము నీకు మారకుడనై-జనియింతునని తనమారకోద్యమము వెల్లడించెను. అప్పుడైనను నుత్తముడైన, సేనాపతిత్వ మంగీకరింపక

చల్లగ జారి పరశిబిరమును జేరియుండును. అటుగాక తనయాధీనమయిన సైన్యముతో పరపక్షమును బూసిగాని, ప్లాశీయుద్ధమున మీర్ కాశింవలె తటస్థముగ నుండి మహమ్మదీయ సైన్యములచే హిందూచమూవిదారణము జేయించిగాని యుండును. ఇట్లేమియుగాక తానే చేరువనుండి తుదివఱకు రామరాజును విశ్వసింపజేయుచు, మహాద్రోహియై, నీచుడై, యేమరపాటున రామరాజుకుత్తుక తెగవ్రేసెను. ఇదియంతయు ఆషాబీమీది మోహాంధకారముచేతను, యామెకోరిన శుల్కము నర్పించుటకును జేసిన దొంగకూనీగాని, మహమ్మదీయ మతాభిమానముచేతను, వీరోదారభావములచేతను చేసిన మహాకార్యముకాదు. ఆషాబీకొఱకు ఇట్టిపని తా కామమదమాత్సర్య ప్రేరితుడై చేసియు తుదకు యాపెపై నీపాపకార్యకారయితృత్వము మోపి యాపెను నిష్కారణముగ జంపివేసెను. ఆషాబి తన పరాభవశోకావేశమున రామరాజుతలను వాంఛించియుండును. తొల్లిట మతాభిమానముచే రామరాజ్యవినాశన మూహించుచున్న పఠాను కామోద్రేకముచే యాషాబి కోర్కె దీర్చెదనని చెప్పియుండవచ్చును. కాని తనతండ్రియని తెలిసిన వెనుక దానుపడిన మనస్తాపము నిజమయినచో, మహమ్మదీయవిజయమునకుమాత్రము తోడ్పడి, యాషాబీని చెఱవిముక్తచేసి, పరిణయోద్దేశమనుమాని, వీలైనచో, రామరాజు పెనుకొండకు పోవువసతు లేర్పఱచియుండును. అధమము తనచేతితోనైన రామరాజును చంపియుండకుండును.

ట్టివేవియు చేయనందున పఠాను కేవలము కామోద్రేకుడై

బుద్ధిహీనుడై తండ్రినిజంపి నిరపరాధియగు ఆషాబీని వధియించి యున్మత్తుడై యాత్మహత్య జేసికొనెను. ఆషాబీ ప్రేరేపింపక పూర్వమే పఠాను రామరాజును జంపు ప్రతిజ్ఞగైకొనెను. అందుచే ఆషాబిదోష మేమియు లేదు. సాహసించి కామారాధనమునకై తండ్రినైనను జంపినవాడు, నాటకపరిణామమున నాషాబీని పరిణయించి కామునిప్రభావప్రాబల్యముననైన నిలిపినవాడు గాకపోయెను.

పఠానురుస్తుం ఉదారస్వభావుడు కాడు. మాతాపితరులయం దాదరణగలవాడు కాడు. శృంగారనియమముల నెఱింగినవాడు కాడు. నీచకార్యమున నెదిరించు నీతిగుణోపేతుడు కాడు. క్షాత్రధర్మమున నెదుర్కొని వృద్ధునైనను పోరాడువాడు కాడు. ద్రోహి. కృతఘ్నుడు. విశ్వాసఘాతుకుడు. గూఢచారుడు. కుట్రమారి. దొంగపోటులవాడు. నీచుడు. ఇట్టి నీచనాయకునకు శ్రీరామహరిశ్చంద్రాదుల కుండిన భావసంక్షోభమును గల్పించి షేక్స్పియరు విరచిత హ్యామ్లేట్ ననుకరింత మనుయాశతో బుద్ధిమంతులుకూడ యీనాటకము నభినయించుచున్నారు.

కంచెర్ల గోపరాజుగారి భక్తిస్వభావము

ముగ్గురురాజుల మహిమాప్రసాదమున నాంధ్రభారతి కాలసంచలన మడ్డగించి యాచంద్రతారార్కముగ నిలువనోపెడి సిద్ధప్రభావ మందికొని యున్నది. తెలుగుసీముల నామహే

తువై విపులైశ్వర్యవిఖ్యాతమై వెలుగుచుండిన మూడురాళ్ళమురిపెము మంటగలిసినది. శిరోంచీ, కాళహస్తి చీనాయాత్రికుల వ్రాతపొత్తములలో మూల్గుచున్నది. శ్రీనగరీవిలాసములు వేగోలముల వెట్టికూత లాశ్రయించినవి. భీమేశ్వర నివాసము కాకినాడ యొద్ద "టుజ్జు" తిట్టులతో మ్రోగుచున్నది. ఆంధ్రసామ్రాజ్యవిస్తరణసాధనములై పేరొందియుండిన యమరావతి, రాజమండ్రి, ఓరుగల్లు విద్యానగరముల కళాశిథిలములు తెలుగువారల శోకకారణములై కాలప్రవాహమున జిక్కియున్నవి. సామ్రాజ్యము లంతరించినవి. పురరాజములు బూదియైనవి. శిల్పవైభవ మడుగంటినది. తీర్థమహిమలు వెక్కిరింపులైనవి. రాబోవుయుగముల వింతరుచులలో, రాబోవురాజుల క్రొత్తనడతలలో నేటివఱకు కొనయూపిరితో ప్రాకులాడుచుండిన తెలుగువారి కల్పనలన్నియు కాలదూషితములై మరుగుపడవచ్చును. భూకంపములు రేగి, నిప్పుకొండలువిచ్చి, విద్యుద్విలయ మేర్పడి తెలుగుసీమల వనారామనదీసౌందర్యమెల్ల పల్లపుచవిటిపఱ్ఱలై, నీటిపట్టులై, భీకరభేకారవముల కాలవాలమై క్రుంగవచ్చును. ఆంధ్రదేశపు పురాణసంపదలు నాగరకపరిశోధకుల విమర్శనాంశమై బరగు భావికాలములో నీ మువ్వురురాజుల భక్తిప్రభోజ్జ్వలితకీర్తిపుంజములే దారిజూపెడి దివిటీలై వెలుగుచుండును. అమరావతిచిత్రశిల్పము లస్తమించినవి. తాటిపత్రిగోపురము లూగుచున్నవి. కవిత్రయపు కావ్యవిజయము, పెద్దనాదుల బంధచాతుర్యము, వన్నెగల తెలుగు వైభవములెన్నియో పోవనున్నవి.

ఇక నిలచునవెవ్వి? పోతనభాగవతము, గోపనకీర్తనలు, త్యాగసత్కృతులు—నిలుచువారెవరు? పోతరాజు, గోపరాజు, త్యాగరాజు—ఈముగ్గురురాజుల మూపుపై యాంధ్రభారతి నిలిచి విలయవీచికాసంక్షోభమున ధ్రువప్రతిమానభాస్వరయై బ్రతుకగలదు!.........

ముగ్గురును భక్తులు. ఆంధ్రదేశపు యిలువేల్పు లనదగు సీతారాములపాదసేవకులు. ముగ్గురును దరిద్రులు. పోతన మనుజేశ్వరాధముల జీరి సొమ్ములు కొన్నిపుచ్చుకొని సొక్కి శరీరమువాయ నిచ్చగింపక గహనాంతరసీమల కందమూలముల నారగించి నివసించినవాడు. త్యాగరాజు "నిధి చాలాసుఖమా రామునిసన్నిధిసేవ సుఖమా" యని చింతించు మహావివేకి. సర్వస్వమును రామున కర్పించి, పేదయైచెలువొందు ఆత్మారాముడు గోపన్న. పోతన యనుభవించిన దైన్యదౌర్బల్యములు గజేంద్రుని దీనాలాపములం దిమిడియున్నవేమో? సంసారకష్టములు, ఆశాబంధములు కుచేలోపాఖ్యానమున రసస్వరూప మందినవేమో? భక్తిప్రబోధములు భ్రమరగీతముల వన్నెపెట్టినవేమో? రామసాక్షాత్కారము మందారమకరందముల తేనె లీనినదేమో? కాని యీమహాభక్తుని మోక్షావేదనము విడిగా కానరాదు. పోతన మనోమయకోశమున రాము నారాధించిన ట్లగుపడును. "పలికెడిది భాగవతమట, పలికించువిభుండు రామభద్రుండట, నేపలికిన భవహరమగునట;" "సమ్మతి శ్రీహరికిచ్చి చెప్పె నీబమ్మెరపోతరాజొకడు;" "అమ్మ త్రిశుద్ధిగ నమ్ము భారతీ"—యీ మూడువాక్యములే పోతన భక్తిభావ

ముల వెల్లడించుచున్నవై యున్నవి. ఇందులో సిద్ధివలననో, ధైర్యముననో, విశ్వాసముననో లేక అహంకారముననో కొంతకర్తృత్వ చింత యగుపడుచున్నది. పోతన మహాభక్తుడైనను, స్థిరచిత్తుడై రాముని విశ్వసించి మనోబలమున భాగవతామ్నాయ మతి మనోహరముగ చిత్రించిన కావ్యశిల్పి. సందేహము, ఆవేదన ఈతనికి కలిగినట్లగుపడదు. కావ్యరచనోద్యోగమును రామప్రసాదమున సంపాదించి, తుష్టుడై చీకు చింతలులేక నిర్వహించినవాఁడు. త్యాగరాజు తొల్లి విద్యాగరిష్ఠత కహంకారమందినవాడు. క్రమముగా "ఎందరో మహానుభావులు" ఉందురని యనుభవించి, గర్వముడిగి, రామసేవానిరతుడై యుపాసించి జపియించిరి. "ఎపుడుకృపా గల్గునూ! ఎన్నడైన క్రీగంటా చూచితే చాలూనని" వేడి, యాశ్రయించి, విసిగి "ఇకనైననా మొఱవినరాదా ఇనకులచంద్ర ఇదిసమయము" అని మొఱలెత్తినవాడు. పోతన త్యాగన్నలయూహాలో హరిభావములో రాముడెక్కడనో దూరమున సాకేతనగరమందో, పాలకడలి పాముపరుపుమీదనో సర్వసమర్థుడై, సకలైశ్వర్యసంభూతుడై యుండి తమ్మనుగాచు నభిప్రాయ మగుపడును. పోతనభక్తి రామసంరక్షణమందు విశ్వాసధైర్యముగ బరిణమించి స్థాయీభావమై పోయినది. త్యాగరాజు మోక్షావేదన మొందినను రాముని సన్నిహితనిత్యప్రసన్నత నూహింపలేకపోయెను. ఈముగ్గురు తెలుగుభక్తులు విశిష్టాద్వైతులే. విజ్ఞానానుభవము అద్వైతమైనను వీరి యుపాసనము విశిష్టాద్వైతమనియే చెప్పవచ్చును. గోపన భద్రాద్రినిలయుని కొలిచినను, రామునొక పెద్దదేవునిగ

నెంచలేదు. ఎక్కడనో దూరమున నుండువానిగ భా
వించలేదు. "అంతా రామమయం జగమంతా రామమయం"
అను వాక్యమును ఏదో వేదాంతార్థమునగాక, ఏదో తత్త్వముగా
గాక నిజముగా, నిత్యానుభూతాంశముగ దలపోసిన ఆత్మారా
ముడు. తాను, రాముడు, మిగిలినవారందరును ఒకఇంటిలో
ఒకసంసారములో కలిసిమెలసి మంచిచెడ్డలు, కష్టనిష్ఠురములు,
చెప్పుకొనుచు అడుగుచు, పలుకరించుచు, కోపగించుచు,
ధిక్కరించుచు చనువుతో, మరల గౌరవముతో అన్నయ్య
తోనో, బాబాయితోనో మాటాడినట్లు రాముని నూ
హించి సంచరించినవాడు గోపన. భక్తలక్షణముగ నిర్వ
చింపబడిన బాలోన్మత్తపిశాచస్వరూపములలో శ్రీశుకుని
వెనుక గోపనయందే బాలస్వభావ మెక్కువగ నుండెనని
చెప్పవచ్చును. నిత్యానందము; పలుఊహల పలవరించుట;
నిలుకడలేని చేష్టావాచకములు; సంసారవిచారము లెంత
పొరలి పడినను, తనయవస్థ లెట్టిచిక్కుల జిక్కినను జ్ఞానముచే
గాక వయస్స్వభావముచే వానినంటక ఏంతవఱకురు ముందుకు
నడచుచు, ఎదురుదెబ్బల కినుకచు వాని సైరింపని సంతస
ముతో, క్రీడావిలాసముతో, నూహల తొట్రుపాటుతో,
నిరంతరసంతుష్టితో సంచరించుటయే బాలస్వభావము.
రామానుజులవారు, శ్రీకృష్ణచైతన్యుడు, మహారాష్ట్రరామ
దాసు, కబీరుదాసు, రామకృష్ణపరమహంస మున్నగు మహా
భక్తులు కొందరు పూర్వజన్మపరిపాకమున జ్ఞానసిద్ధులై లోకా
నుగ్రహకాంక్షచే నెద్దియో యొక లౌకికకార్యసాధన ముద్దే

శించి యావేశపూరితులై భగవత్సంకీర్తన మొనర్చిన ధర్మ ప్రవక్తలు. వాల్మీకి, వ్యాసులు, శ్రీశుకుడు కూడ నిట్టివారే కాని వీరియందు లౌకికధర్మసాధనమునకన్న భగవానుని యమేయగుణవిభూతుల లెక్కించుటయే ప్రేరకమై జరుగుచుండెను. పుండరీకుడు, బిల్వమంగళుడు, వేమన, తులసీదాసు మున్నగు మహానుభావు లెందరో తొల్లి విషయలంపటులై యుడుమలజిక్కి కామోద్రేకమున సంచరించి యావల "నారీస్తన భర నాభీదేశ"మెల్ల "మాంసమయాది వికార"మని గుర్తించి సంసారవిపర్యయముల తాకిడిపోటులచే జ్ఞానోదయ మేర్పడి భగవన్నామపిపాసలో నిత్యతృప్తి నొందినవారలు. గోపనరామదాసు జననమునుండియు నెద్దియో జీవితాశయమును, మహాదర్శమును కలిగి లోకము నుద్ధరింప తంబురబూని గంతులిడినవాడు కాడు. ఈతనిగురువు కబీ రట్టియుద్దేశ్యముల ప్రోగు. గోపన సంసారి కాకపోలేదు. పెండ్లామున్నది. బిడ్డలున్నారు. తల్లిదండ్రు లున్నారు. విధిపరిజ్ఞాన మున్నది. కాని వీని దుర్మదముకాని, సంగతిగాని, కామక్రోధాదులుకాని అతనికెన్నడును కలిగినట్లగుపడదు. "ఆయుర్నశ్యతి పశ్యతాం ప్రతిదినం। యాతి క్షయం యౌవనం। ప్రత్యాయాంతి గతాః పునర్నదివసాః కాలో జగద్భక్షకః। లక్ష్మీ స్తోయతరంగభంగచపలా విద్యు చ్చిరం జీవనం," అని యెఱింగి, గ్రంథసంపాదిత విజ్ఞానసంపదలచే, జ్ఞానపథమును బట్టి జీవింప నెంచినవాడు కాడు. సామాన్యముగా జీవన్ముక్తుల మనుకొనువారు నిత్యజీవితముతో నవలంబించెడి "చిత్తశుద్ధి" సాధనలు, నిత్యకర్మలు

మూడుమొగసు, వ్రేలుచూళ్ళు, విరాగిపలుకులు, ఆచార వ్యవహారముల పిచ్చిబడాయిలు గోపరాజునం దగుపడవు. అతడు సంసారమెల్ల కల్లయను జ్ఞానవైరాగ్యముల నూతి ముడుపులతో రాముని నుపాసించినవాడు కాడు. పెద్ద దేశోద్ధరణసంకల్పముల నందికొని భక్తిసాధనచే ప్రపంచవ్యవహారముల జక్కపఱచ యత్నించినవాడు కాడు. తన లౌకికసంపదల సంపాదనము కొఱకు రాము నాశ్రయింపలేదు. అఘనాశమునకు ప్రాయశ్చిత్తముగ శ్రీవిభుని యంఘ్రిసరోజము లాశ్రయింపలేదు. జ్ఞానియై దేవుని గొలువలేదు. విరాగియై కాతమిగాగిరితటంబులపొంత నంటలేదు. మోక్షాపేక్ష లేదు. త్యాగన పోతనలు సాధకులు: "పలికిన భవహరమగునట." వ్యాసుడు, తిక్కన, తులసీదాసు, వాల్మీకి మున్నగువారందఱును భవబంధవిముక్తికొఱకు గురుప్రేరితులై రామనామప్రపంచన మారంభించిరి. గోపరాజున కట్టి జ్ఞానవైరాగ్య, కార్యసాధక, లోకసంగ్రహాదర్శము లెవ్వియును లేవు. లేచిగురుమావిగున్నపై నేసవిప్రొద్దు కోవిల యేల గూయుచున్నదో? మింటిపై నెగయు గ్రద్దలెందుకు వింతవంపుల దిరుగుచున్నవో? గగనసీమల మేఘరాజు లేకారణమున విచిత్రరత్నదీప్తులొంద వెడి రూపానేకసౌభాగ్య మందుచున్నవో? తూనీగ లేలయాడునో? భ్రమరము లేల పరిభ్రమించునో? కడలికడుపున మితిలేని నీటితెర లేవిధి పొరలి పారుచుండునో?——అందుకే అటులనే నైజస్వభావమున గోపరాజునందమున రామనామామృతోత్సుకత యేర్పడినది. చిన్ని బిడ్డలు విధివిరామములులేక క్రీడాసక్తులై చెలరేగుపగిది యుం

దిశకొలది మోదకము లారగించెడురీతి రామదాసు రామస్మరణాబుభుక్షువై యుండెను. పెద్దవాండ్రు బలారోగ్యముల నపేక్షించి క్రీడావిహారముల నాసింతురు. దేహ మాహారించుటకు నియమముతో నుచితపదార్థముల స్వీకరింతురు. బాలు రట్టి యుద్దేశ్యములు లేకయే నైజస్వభావ సంప్రేరితులై నిరంతర సంచలన మవలంబించి యాడుచుందురు. నిరంతర మోదుకాస్వాదన మొనర్చుచుందురు. రామదాసుగోపన్న బాలస్వభావమొప్పెడి మహాభక్తుడు. ఈతని యుపాసకరీతులలోకూడ చివఅవలకు రాముని నొక వేడుక చెలికానిగా, అన్నగా, మామగా, బాబుగా, తనతో తిరుగు నిత్యప్రసన్ననిగ భావించుట ముఖ్యాంశమై యున్నది. లీలాశుకుడు గోవర్ధనోద్ధారకుని చిన్ని బాలునిగ, మురిపెంపుపోగుగ నూహించి తనకన్న చాలచిన్నివానిగ జిత్రించియున్నాడు. ముద్దులూరెడి యుడిపీ డింభకుడు కన్నడమాటల హాస్యసౌందర్యమును జల్పింప మన మెట్టి నిర్మలానంద మొందుదుమో, అట్టిదే లీలాశుకుని కృష్ణకర్ణామృత మొలికించుచున్నది. కబీరు, తులసీదాసుల కృతులలో పోతనరవీంద్రులలో పరతత్త్వము అందరాని గూఢప్రకాశ మొందుచున్నది. త్యాగరాజుకృతులందు అరవదేశపు దేవార తిరుప్పాడియలందు నిరాశజెందిన దీనాలాపనిర్విణ్ణత గోచరించును.

తెలుగుదేశపు పరమభక్తుడు రామదాసుగోపన్నగారోశరే. రామచంద్రుని తనతోడ నాడుకొను వయస్కునిగ నూహించి, తనతో నిత్యసంచార మొనర్చు మిత్రునిగ భా

షించి, నిరుద్దేశ్యముగ ననివార్య బాల్యచాపల్యలక్షితమగు నిర్మలభక్తి ప్రభావమున రామనామకందుకముతో క్రీడించి రామనామమోదుక మనుభవించిన భక్తబాలుడు. బాల్యతత్వము వయసులో లేదు; మానసములో, ఆత్మలో నున్నది. రామదాసు సీతారాములను సాకేతమునుండియో, పాలకడలి పొట్టమరుగులనుండియో, వైకుంఠనగరీస్వర్ణసౌధముల నుండియో పెకలించుకొనివచ్చి భద్రాద్రి పొడుకొర్లరుగా నేర్పఱచి ఆ తెలుగుసీమల పల్లెపట్టులను, గుడిసెమేడలను వ్యాపింప జేసెను. రామచంద్రుడు రాచబింకముల విడిచి యందఱితో కలిసిమెలసి సంచరింపజేసినది కంచెర్ల గోపరాజుగారు. ఆంధ్రుల నిత్యజీవితములో సీతారాములకు సన్నిహిత మహోన్నతస్థాన మేర్పఱచిన దీభక్తపుంగవుడే!

ఈ భక్తబాలుని రామక్రీడలు రామదాసుచరిత్రలో వాసికెక్కి "పదము పద్దెముపట్టి" నిలిచియున్నది. ఎన్నో హరికథలు, ఎన్నోకీర్తనలు, ఎన్నోగాథలు రామదాసు రామతత్త్వానుభవ ముగ్గడింప నిటీవల కొందఱాంధ్రభక్తుని జీవితాంశముల రంగప్రయోగయోగ్యముగ రచియించి యున్నారు. ఈనాటకము నెల్లూరు సుగుణవిలాససభవా రభినయింపగ జూచితిని. అందు రాధాకృష్ణశాస్త్రి కబీరుపాత్రము ధరించెను. దొరసామి తానేషా, రామచంద్రయ్య సితారా, మఱియొకరు రామదాసు. బెంగుళూరి యూమెచూరుకంపెనీ వారితో తాటిపర్తి రాఘవాచారి రామదాసుస్వభావమును సంపూర్ణముగ విస్తరించి జూప జూచెడిభాగ్య మమరినది.

ఇందు రామదాసపాత్ర మభినయింపబడు తెఱవు రాఘవాచారి శిక్షికలో వివరింపబడి యున్నది (ప్రసిద్ధనటులు: బళ్ళారి రాఘవాచారి). మఱియు పరిదర్శనవిమర్శనములలో శివాజీ రామదాసునాటకములందుకూడ నుదహరింపబడియున్నది.

{ బళ్ళారి రాఘవాచారి:
శివాజీ, రామదాసాభినయములు }

రాఘవాచార్యులవారి నాట్యసేవ పలుతావుల ముచ్చటించి యున్నాము. వీరి నాట్యాదర్శములు, నాట్యాభిమానములు, రూపభావాది లక్షణములు ప్రసిద్ధనటులలో వీరినెంచిన తావున విస్తరించియున్నాము. కావ్య, శిల్ప, నాట్యాది కళలలో నారితేఱిన సిద్ధహస్తులుకూడ తమ కల్పనలగూర్చి సవిమర్శగ జెప్పనేరరు. కళాసిద్ధి ఆత్మప్రబోధమున తనంతట తానే రసభావోచితమగు ప్రాచుర్య మొందుచుండును. కళలు రసానుభవశక్తిగల యాత్మప్రబోధములవలన నుద్భవించును కాని, కార్యకారణసంబంధమరయు శాస్త్రకోశము, విమర్శకక్షేత్రము, మానసరంగమునుండి వెడమజాలవు. శిల్పకులు తమ కళాదర్శములను, లక్షణములను గుర్తింపలేకపోవచ్చును. అథవా, అట్టి లక్షణాభిమానము లున్నను, అవి వారికళాఫలితమున ప్రకాశింపకపోవచ్చును. ఇప్పుడు తెలుగుదేశమునగాని, విజ్ఞానభారతమందెచ్చటగాని, బుద్ధిమంతుల నాట్యాది కళాదర్శములన్నియు నొకేరీతిగ బరిణమించుచున్నవి. రూపకల్పన మాత్రము అచ్చటచ్చటి పరిస్థితుల ననుసరించి భిన్నవేగము

లతో భిన్నసిద్ధులతో నేర్పడుచున్నది. రాఘవాచార్యులవారి నాట్యాదర్శములు, వారి సిద్ధాంతనిర్వచనమందుకన్న కళాప్రకటనమందే మనకెక్కువ నిశ్చయముగ లభించును. మిగిలిన విషయములలో నీకాలపు ప్రధానవిమర్శకుల అభిప్రాయములతో నేకీభవించుచు, నాట్యము ఉపాసితానుభవమనియు, నటుడు పాత్రముయొక్క జీవితాంశముల నుపాసించి, జీవించి, తన యనుభవములనే ప్రకటింపవలెననియు వీరి యభిప్రాయమని తెలిపియున్నాము. నాట్యప్రయోగమందుకూడ నీసిద్ధాంతములే గోచరించుచుండును. లక్ష్మణస్వామి, లక్ష్మీశ్రీకాంతములవలెనే, రాఘవాచారికూడ తన యుపాసితాంశములకు తన నిజస్వభావమునకు సమీపించెడి పాత్రస్వభావములనే నిరుపమానముగ చిత్రించుచున్నాడు. లక్ష్మణస్వామి కొప్పెడి రౌద్రవీరరసములు రాఘవాచారికి సిద్ధించకపోవచ్చును. వీరి దేశాభిమానము, అహంకారము, నీతిసంపాదనాపేక్ష, విద్యావిస్తారమున విశాలలౌకికానుభవమున సాధుస్వరూపము దాల్చి యుండవచ్చును. కాని వీనిలో నీతడు లక్ష్మణస్వామితో సమానతేజస్సుగల అభిమానములు, స్వాతంత్ర్యము కలవాడే; కాని అంతకన్న సానుస్వభావము. లక్ష్మణస్వామి, లక్ష్మీశ్రీకాంతము, నగరాజరావు, గోవిందరాజుల సుబ్బారావు,సంబంధం మొదలియారు మున్నగు రసప్రవక్తల వర్గములోవాడై వీరిలో నేయొకరికన్నను సర్వతోముఖముగ నభినయింప నేర్చినవాడు. నగరాజరావు, లక్ష్మణస్వామి తమభావములను సంపూర్ణముగ ముఖముద్రలలో ప్రకటిం

చుచు, భావమునకు విస్ఫుటాభినయ మొనర్చు impressionist actors, భావనటులు. రాఘవాచారినాట్యాదర్శములు వంగీయుకళోపాసకరీతు లంటినవి గాన వారి చిత్రములలో నగుపడు సాధుత్వము, కోరి యవలంబించినాడో లేక వారితో సమానమగు అభినయశక్తి లేదో చెప్పజాలము. నగరాజరావు నల, హిరణ్యకశిప, దశరథ, పఠాను వేషము లభినయింప జూచినాము; రామదాసు, చాణక్యుడు, శకారుడు, షుమేర్సింగు, యుగంధరుడు అభినయింప జూడవలసి యున్నది. రాఘవాచారినికూడ ఈపాత్రము లన్నియు నిర్వహింప జూచిన గాని నగరాజరావురాఘవాచార్యులలో నెవరు మిన్నలో నిర్వచింపజాలము. ప్రస్తుతానుభవమునుబట్టి, నవీననాట్యాదర్శముల కనుకూలముగ సర్వతోముఖముగ నన్నిరసములు నన్ని సందర్భములు ప్రకాశింపజేయుగల నటప్రముఖుడు రాఘవాచారి నగరాజరావులే. ఇందు నగరాజరావు విస్ఫుటమగు యథారూపభావప్రకటనవైఖరులలో రసభావము లొప్పింపగలవాడు. రాఘవాచారియభినయమందు రసము లోకింత సాధుత్వము జెంది, నిజస్వభావమగు శాంతి భక్తిరసము లెక్కువ గోచరించును. నాగరాజు పాత్రసారూప్యమొందును. రాఘవాచారి పాత్రస్వభావమునుగూర్చి తనవ్యాఖ్యానమును చిత్రింపనెంచును. సంగీతములో నగరాజుకన్న రాఘవాచారియే మిన్న. వీరిరువురి నటులను బెజవాడవంటి తావునకు రావించి, పది ప్రసిద్ధపాత్రముల భిన్నసత్వముగల వాని నభినయింపజేసి, మన నటులు, విమర్శకులు, నాటక

శవులు వీరి నాట్యవైఖరుల బరీక్షింపవలసిన యావసరము మాత్రమున్నది.

రాఘవాచారి బాహుక, పటాను, శివాజీ, రామదాస, దశరథాది పాత్రము లనేకముల నభినయించియున్నారు. వీనిలో పటానువేషాభినయమునుగూర్చి యీపాత్రమున బలుమారు ప్రశంసించియున్నాను. బెంగుళూరు ఆమెచూరుకంపెనీవారి ప్రదర్శనములలో రోషనారానాటకమందు శివాజీస్వభావ మభినయింప జూచితిని. రవివర్మ చిత్రించిన శివాజీముఖసాదృశ్యమును పొందుటలో మాధవపెద్ది వెంకటరామయ్యకు కలిగిన సిద్ధి రాఘవాచారి కేర్పడలేదు. గాత్రమంతయు, నడత, వైఖరి వెంకటరామయ్యకన్న బలుతెఱంగు లధికముగ శివాజీని స్మరియింపజేయుచుండెను. మొదటినుండి తుదివఱకు భవానీపదధ్యానము, తనమానసమునకు సందేహ మొదవినపుడెల్ల విచారమాధ్యము గ్రమ్మినపుడెల్ల విశ్రాంతచేష్టితుడై జగన్మాతను లోలోన నొక్కనిమేషము స్మరియించిన పదధ్యాన మభినయించుట, అదియే యాలవాలమైన స్వభావప్రకటనము, రాఘవాచారి చక్కగ నభినయించుచుండెను. శివాజీ దిశాంతభూవలయ మాక్రమింపనెంచిన రాజు కాడు. రాజసూయాధ్వర మారంభించ దిగ్విజయ మొనర్పబయల్వెడలిన క్షత్రియుడు కాడు. శత్రుసమ్మర్దన మపేక్షించి రణవ్యూహముల దీర్చు మేటివీరుడు కాడు. పవిత్రజీవనుడై, నీతిసత్తముడై, దీక్షాపరతంత్రుడై, గర్వాహంకారరహితుడై, స్వార్థదూరుడై, దయాసత్యశౌచముల కాలవాలమై, శమదమాది సద్గుణగరిష్ఠుడై, ముసల్మాను

మొండగముల నలుగుచున్న హిందువుల నభిమానించి న్యాయముం కొఱకును, సమత్వముకొఱకును, మతభావస్వాతంత్ర్యము కొఱకును, ఆవేశపూరితుడై పాటుపడిన మహాభిమాని. లోభము, కామము, క్రోధము, మాత్సర్యము వీనియం దేకోశమునను లేవు. ఆలంగీరు తనకు తానె హిందువుల మతస్వాతంత్ర్యమంగీకరించి, ప్రజలందఱ నొకేవిధముగ మన్నించియుండినచో, శివాజీ రేవాతీరమున తప మాచరించుచుండెడివాడే. శివాజీమానసమున జగన్మాత భవానీ ప్రథమగౌరవమందుచు గురురామదాసు, హిందూమతము, దేశాభిమానము, ప్రథానాదరణవిషయములై యొప్పుచుండెను. స్వధర్మనిర్వహణమే, ఉత్తమాదర్శములే ఆతని నెల్లవేళల గదలించుచుండెను. తంత్రమంతయు కార్యనిర్దేశమంతయు రామదాసుగురూజీ నడపుచుండెను. తల్లిగౌరవము నిలుపుటకై గురూపదేశమనుసరించి సంయమిమంత్రియాదేశమున తన శూరప్రభావమును స్వార్థరహితుడై శీలక్రమమెఱింగి మెఱపించిన యసాధారణప్రతిభ శివాజీది. కావున అధర్మమును ధిక్కరించుటయందు, శీలమును కాపాడుటయందు తక్క మఱెచ్చటను ఈతని యహంకార మగుపడదు. ఇందునను తప్పనిసరిగా నలంగీరుదుర్నయములవలన తన నెత్తిమీదికివచ్చిన రణవ్యాపారములందును నిజస్వభావమును మెఱయించుచు, అధికారమును ఝుళిపించుచు, శూరత మించుచు మిగిలిన పట్టులన్నిటిలో పరాధీనుడై భక్తిభావమున గుర్వాజ్ఞ నతిక్రమింపని సాధుభక్తుడు శివాజీచక్రవర్తి. ఈతత్వమును రాఘవాచారి విస్పష్టముగ జూపగలిగెను. డిహిలీకి పోవలసినపుడు

వీరబింకముల బదిధవిల్లక, నీతిసూత్రముల బరిగణింపక, శత్రునిలయమని జంకక, మొగలాయిమెప్పుల కాశపడక దేశహితమగునని రామదాసు భావించిన కార్యమునకు ని · డంబరభృత్యభావముతో, విధ్యాచరణశాంతివృత్తులతో వెడలిపోయెను. ఔరంగజేబుతో జరిగినసంభాషణమందు అనవసరమగు వీరాడంబరము కాని, (martyr) స్వర్గరాహిత్య లక్షణములుగాని చూపక, నిశ్శంకమగు స్వాభిమానమును, నిశ్చలమగు సంకల్పమును మాత్రమే, మర్యాదదప్పక, శాంతస్వభావము, ధర్మనిరతి, యున్నతాదర్శములు దీపించునట్లు రాఘవాచారి యభినయించి, శివాజీతత్త్వమును ధ్రువపఱచెను. జీవన్ముక్తునైజమగు యదృచ్ఛోపపన్నఫలస్వీకరణ మీతనియందు అగుపడుచు గీతార్థముల నాట్యచిత్రమై యుండెను. రోషనారాతో నేర్పడిన సందర్భములం దీతని వైఖరి పరస్త్రీని మాతృసమానముగ జూచెడిచూపులను, ధీరతతో ప్రకటించుచుండెను. ఈసందర్భములో వెంకటరామయ్య వీరశీలమును పట్టుదలతో గాపాడుకొనుభంగి, రోషనారా తన్నంటుకొనునేమో యనుభయము చూపసాగెను: రాఘవాచారి చూపులలో, నడతలలో, పరిశుద్ధచేతనులగు పతివ్రనిశ్శంకమానసముతో నందఅబిడ్డలవలె భావించి, మాతృస్వరూపిణియై లజ్జాభయములు లేక సంతసముప్పార నెట్టి వా చట్టముండైనను నవ్యాజనైర్మల్యశాంతరుచులతో సంచరింపగలదో అట్టి నిర్భయశీలస్వభావమును చూపించెను. అనగా రోషనారావేయు వలలు తనచుట్టు గ్రమ్ముచున్నను, చతురో

ప్రాయముల నాయమ వాని పాణిగ్రహణ మొనర్ప యత్నించి నపుడు, ప్రేయసియై వలచినపుడు, దీనయై వేడినపుడు, తుదకు మాతయై సన్నగిలినపుడు అన్ని వేళల నట్టి సుందరాంగి, కార్య సాధని, సంస్కారిణి, యభిజాతి తన చెంతనున్నదను ప్రత్యేక భావోచితసంభ్రమముల నేమాత్రము ప్రకటింపలేదు. దుబ్బ తలమోటుమరాటీపేదరాలు తనప్రక్క భాషించు చుండిన నెట్టి యుదాసీనమాతృభావమును ప్రకటించునో, అట్టిదానినే చూపుచుండెను. రోషనారా మాతృతత్వ మవలంబించినపు డాయమమీాది గౌరవము అంతయు పార్వతీదేవి సాక్షాత్కా రించినపగిది సర్వసమర్పణార్హ మగు భక్తిగ బరిణమించినది. రోషనారా కదివఱకుండినవి—జగన్మోహనమగు రూపము, ప్రతివీరభయంకరమగు శౌర్యము—పండిత మాననీయ మగు శాస్త్రపరిచయము—సకల కళాప్రవేశము—పుట్టుక—బలము. లౌకికైశ్వర్యముల నగు సమస్తసౌభాగ్యము లెక్కడో దాపరిం చిన కామినీస్వరూపము రోషనారాది. స్త్రీరూప మంకురింప జేయు మోహావేశముతో భూలోకసౌభాగ్యములన్నియు శివాజీనిజసత్వమున పరీక్షింపవచ్చిన ఆధ్యాత్మిక సంకేతమని కూడ రోషనారాను ఊహింపవచ్చును. మోహపరవశుడై శివాజీ వీనినెల్ల తన భోగ్యార్థములుగ గైకొనునా? కథాసంద ర్భమున సీత డహ్యాని స్వోపభోగమునకు తన దాసిగ నంగీకరింప లేదు. అనగా శివాజీ యైహికసంపదల భోగ్యవిషయములుగ నంగీకరింపలేదు. భోగ మాతనిచెందమున చూచాయగానైన లేదు. కాని లౌకికవిభూతులు తన్ను గాచుటకును, లోకము

నుద్ధరించుటకును, ధర్మమును, స్వాతంత్ర్యమును కాపాడుటకును సంకల్పించుకొని పోషకస్వభావ మొప్పెడి మాతృతత్వమున రాజిల్లినపుడు శివాజీ నిశ్శంశయముగ వాని గైకొనును. విభూతుల పోషకమాతృలక్షణము శివాజీని సంతుష్టిపఱచునేకాని, వాని భోగ్యమోహ మాతని కలవరపెట్టదు. ఈతత్వ మేర్పడునట్లు కథాసందర్భమును మార్చియు, నాయాపట్టుల శివాజీ సాధుసద్ధర్మశీలమును ప్రకటించియు రాఘవాచారి నటమాన్యుడై విలసిల్లుచున్నాడు. కొన్నితావుల వీరరస మభినయింప వలసినపు డీతని నేత్రావలోకనము నగరాజరావున కందరాని లక్ష్మణపరితాపమున వెలుగుచుండెను.

రామదాసపాత్ర మభినయించుటలో రాఘవాచారి ప్రచురించిన భక్తస్వభావవ్యాఖ్యానమును కథాక్రమ మనుసరించెడి మంచిపట్టులలో నీదిగువ వివరించెదను. ఇందు విస్తరించిన పాత్రస్వభావ నిర్వచనమెల్ల రాఘవాచారి యభినయ వ్యాఖ్యానమునకు గద్యాభివర్ణనమేయని తలపవలెను. అనగా రాఘవాచారియభినయవైఖరులలో రామదాసు స్వభావమేర్పడినరీతి వర్ణించుచున్నాను. రామదాసుగారి భక్తిస్వభావమును పైవ్యాసములో వివరించియున్నాను. రాఘవాచారి సాధుభక్తోపాసకజీవన మాతని ప్రసిద్ధనటవ్యాసమున వివరించినాను. ఈనాడు రాముని తలపోయు మంచిబ్రాహ్మణుడు ఆనాడు రాముని మెప్పించి బంటుగా నంపగలిగిన మహాభక్తునికి స్వభావవ్యాఖ్యానమొనర్ప జూచుభాగ్యము నాకబ్బినది.

(1) గుంపులుగా జేరి భజనసేయుచు, తమ లౌకికజీవనాశయముల విడనాడజాలక, భద్రగిరి కేగుచుండిన యాత్రికులను గోపరాజు వీధిలో కలిసికొనెను. వారిని చూచినంతనే యాతని స్వభావసిద్ధమగు రామభక్తి, సత్సాంగత్యకుతూహలము సత్కథాకర్ణనాపేక్ష, యుప్పొంగి మంచి సంస్కారముల కను నగు చిత్తశాంతితో మిక్కుటమగు సంబరము, తత్పరత్వము, సందడి యగుపఱచెను. యాత్రికుల సమావేశమున రామభక్తి యుదయించలేదు. అదివఱకే భక్తలక్షణములన్నియు నాతనియం దగుపడుచుండెను. కాని, భక్తుల వేషదాంభికములు, వీరవ్రతుల పిచ్చిపూనికలు వీరియం దగుపడలేదు. భద్రగిరి బోవనెంచి యాత్రాసన్నాహమున రామదాసచ్చటికి రాలేదు. క్రీడాతురుడగు బాలుడు పదిమంది బాలకులాడ బోవునపు డెట్టి కుతూహలముతో, నిశ్చింతతో, నిత్యసంతోషముతో వారినిగూడి పరిక్క వీధికి బోవదలచునో, అట్టి బాల్యచాపల్యముతోడనే, బాలోత్సాహముతోడనే రాఘవాచారి యాత్రికుల వెన్నంటి పోవసాగెను. ఇంటిలో చెప్పి రమ్మని యాత్రికులాదేశింప "రామునిజూడ నేగునపుడ కరి నడుగనేల" యని జ్ఞానప్రకాశ మొనర్చినపుడుకూడ ఏదో సమయస్ఫూర్తివాక్యమువలె భావస్థిరమైన యభిమానాభిప్రాయమును వెలిబుచ్చిన ట్లవలీలగ పలికెను. రాఘవాచారి ప్రథమప్రవేశములో వీరవ్రతలక్షణములు జ్ఞానవైరాగ్యము లలవడిన ముదురు ముంగి చూపులేక నిరాడంబర బాల్యసత్వముతో గూడి యుండెను.

(2) భద్రాచలస్వామిసన్నిధానమున కళ్యాణముహూర్తమెదురుజూచుచు గొలుచుచుండిన యాత్రికవర్గములో రామదా సన్నిట తా నన్నై తోటుపాటెఱుంగని సంబరముతో వెనుకముందు లెఱుగని నిత్యసంతోషముతో మెలగుచుండెను. ఈపట్టున రాఘవాచారి అభినయించిన పోలిక రామకళ్యాణవీక్షింపవచ్చిన యాత్రికుల స్థలాక్రమణ సంగ్రామ వ్యాకులత గాక మండువేసవిని మధ్యందినబుభుక్షాకాంక్షగాక, సంపన్నయజమాని యేకపుత్రీవివాహసమయమున నెట్టి సంబరముల గ్రోలుచుండునో అట్టి నిర్మలశాంతభావములను అంతట తా నన్నైన కార్యనిర్వహణోత్సాహము నిరహంకారముగ ప్రకటించుచుండెను.

కబీరు రాగానే వానిసత్వమెఱింగియో, లేకయో, అందఱు రాముని చూడవలెననెడి యాపేక్షచేతనో, ఎవరియం దెట్టిశక్తి యున్నదో యను నూహచేతనో, సర్వసమత్వమువననో చప్పున నాతని నాదరించి శ్రద్ధతో నాతని వినుచు ఖైరసీయుని నంబి లోకమున ఎన్నోవిధముల ముఖాభినయమున బ్రతిమాలుచు తాను కబీరును విడచిపోజాలకయు, లోపలికిపోయెడి కుతూహల ముత్పత్తిల్లను 'వారు రానీకపోయిరే, ఇలను రాకపోయెనే' యను దుఃఖమును అన్నిటిని రాఘవాచారి యేకపర్యాయము చూపించెను. గోపరాజుకు అంతా రామమయమే కాని ఆచారవ్యవహారములు, కట్టుబాటులు ఆతని విశ్వవ్యాప్తకరుణాంతరంగమును భంగపఱచలేదు. కబీరు ఉద్దేశ్యపూర్వకముగ భక్తిపరిచారకుడనియు, రామదాసు తన ఆత్మను భవబంధముల

నుండి తప్పింపనెంచిన ముముక్షువనియు రాఘవాచారి యభిప్రాయము. కాని, అభినయములో రామదాసునకు మోక్షాపేక్షకూడ లేదనియు, ఏమో రాముడనిన చెప్పజాలని యుత్సాహమనియు నేను విమర్శించిన పగిదినే ప్రకటించెను. దాశరథీ శతకమునకు, నితరశతకములకు ఈభేదమే కనపడుచున్నది. "అదుగో భద్రాద్రి!" అను కీర్తనలో నుండెడి నిరుద్దేశ్య నిర్మలబ్రహ్మానంద మితరుల కీర్తనలం దెచ్చటైన గానవగునా? రామదాసు కేయాలోచనయు లేదు. ఎట్టి లాభాపేక్షయు లేదు. ఏవిశ్వాసమును లేదు. ఏకోరికయు లేదు. రాముడు రాముడని సంబరపడుట యొకటే యున్నది. ఇట్టి యనిర్వచనీయ భక్తిప్రవాహమును పిప్పిగంతులందును, గొంతు కేకలందును వ్యభిచరించనీయక భక్తనటన నవలంబింపక ప్రశాంతనైజస్వభావముగ జూపించి రాఘవాచారి వినుతుడైనాడు. కబీరును రానిమ్మని వేడుటలో పసిబాలునివలె, చనువిచ్చు తల్లిదండ్రుల బ్రతిమాలు డింభకునివలె, మఱియు నయమెఱింగిన సంసారివలె నభినయించెను. కబీరుమహిమ యెల్లరకు విదితమైన వెనుక రాఘవాచారి యామహాభక్తుని కటుంతిరిపారవశ్యమున వినమ్రుడై యందరతోబాటు భక్తిభావము లభ్యించెనేకాని "ఇదుగో చూచారా! నేను చెప్పలా! నామాట విన్నారూ?" అనే అహంకారావలోకనము లెంతమాత్రము ప్రసరింపజేయలేదు.

(3) తరువాత రామమంత్రోపదేశ మందికొని భద్రగిరిలో స్వామికైంకర్యమునకు వసూళ్లు చేయనారంభించినపుడు ఎంతో నిరాడంబరముగ, ఎంతో జాలిగ భక్తిపరత్వమును

మెఱుగనిహాని చందమున ప్రకటించుచు బ్రతిమాలుకొనెనే కాని తానొక జ్ఞానియైనట్లు ఇతరులెల్ల రజ్ఞానకూపములో జిక్కి పడగునట్లు ఈనాటి మతబోధకుల, ఆచారసంపన్నుల, భక్తినీతిపరిచారకుల నిజాంతరంగమాలిన్య సంరక్షకనాట్యోపాయగాంభీర్యముతో ప్రజల సంబోధించలేదు. రాముని కార్యము దానంతటదే సిద్ధించుననను ఆశాబంధము, ఫలవైముఖ్యము ఆపట్టునం దగుపడుచుండెను.

(4) రామదాసు తానెల్లపుడు రామసుధాప్రహృష్టుడై సంతసించుటయే గాక, తనచుట్టును ఆవేశప్రకోప మెఱుగని శాంతపరిచారమున తన యనూనోత్సాహశక్తిని వ్యాపింప జేయగల సత్వసంపన్నుడు. జ్ఞానము, వైరాగ్యము, వీనిని సూచించు బడాయిలు ఈతని నిత్యానందభక్తిజీవనములో నగుపడవు. రఘురామునకు రామభజన గఱపుటలో సామాన్య గృహస్థులు పిల్ల కెద్దేని తినిపించునపుడును, దీపావళినాడు టపాకుల గాల్పించునపుడును, వారిముద్దు లాలించునపుడును ప్రకటించెడి సాధారణవ్యాపార వైఖరులనే చూపెనుగాని, ఏదో పూజాసమయనియమమును వెల్లడించలేదు. రామదాసునకు రామస్మరణము, రామభజన నిత్య (అనగా నహర్నిశములు జరుగుచుండు) స్వభావమైనది కాని, మడికట్టుకొని లౌకికవ్యాపార బాహుళ్యమున సందుచేసుకొని, నిర్ణీతకాలములలో "యదహ్నాత్ కురుతే పాపం తదహ్నాత్ ప్రతిముచ్యతే" అను ఆత్మవంచక, లోకవంచక విభ్రాంతినొందుట కేర్పడినది కాదు. కబీరును ఆతిథ్య మంగీకరింప వేడినపుడు రాఘవాచారి ప్రకటిం

చిన యావ్యాజవిశ్వాసానుబంధము వర్ణనాతీతము. గురువుతో తనకుమారుడు పోనున్నది ఎక్కడికో వెళ్ళున ట్లూహించ లేదు.

(5) కొడుకు చచ్చినవార్త వినినప్పుడుకూడ బాలు డేమ ర్గముసీమల కరిగెనో యను భ్రాంతి నెంతమాత్రము చెంద లేదు. రామదాసుభావములో రాము డెక్కడనో లేడు. వైకుంఠ మే దూరదుర్గమవనరాశినడుమనో లేడు. తప్పిపోయిన పిల్లవాడు స్థితిమంతుడగు పెదతండ్రి యిల్లు చేరెననువార్త తెలిసి నపుడు, కన్నతండ్రియెట్టిచూపుల "పోని' అక్కడ చదువుకొని బాగుపడుతాగులే" అని పెద్దన్నగారి యాదరణసామర్థ్యము లందు విశ్వాసమును, పుత్రుని భద్రస్థునిగ నెంచిన సంతసము వెలిబుచ్చునో సరిగా నట్టి యభినయ మొనర్చెను. రామదాసు సంసారకష్టముల తప్పించుకొనుటకు మరణ మెన్నడును ఆశించ లేదు. మానవశరీరము నొక బంధికానగను, జీవితము నొక కష్టసాగరముగను అత డెన్నడును ఊహించలేదు. ఈదేహ ములో, ఈదేశములో, ఇచ్చటి మంచిచెడ్డలలో సర్వవ్యాపకము గ, నిత్యప్రత్యక్షముగ రాముని నూహించి, గుర్తించి సంతసించు ధర్మరతునకు మరణమువలన విడువనోపెడి కష్టములును లేవు. మరణమువలన సిద్ధింపదగు నూతనవికాసములు లేవు. ఈస్వభా వమున, నిపట్టున రాఘవాచారి వాక్యార్థ మొనర్చెను.

(6) ఈతని చెరబెట్టుటకు తలారు లరుదెంచునప్పు డొక నిమేషము భార్యవంక జూచి యొకసారి రఘురాముని దాకి ఎట్టిమహాభక్తునికైనను దేహోపాధిలో నుండుతరి స్వభావ

మగు ప్రాణయాంతరములను, పీడ్లిమగుమరణ భయమును, 'విడిచి పోతానే' అనేదుఃఖమును విద్యుద్దీపము మిఱిమిట్లుగొని నంత యల్పకాలములో కండకావరము బ్రకటించి, మరల తన జ్ఞానవిరాగభక్తస్వరూపమును, నిస్సంగతను అందు కొనెను. ఇట్టి మనస్థితియే చెరసాలయం దగుపడును. కాని ఈవ్యామోహతటిద్వ్యాపారము మెరపుమెరసినట్లుం డును. దీపము గాలితాకున కొంచెమెగసి దిగబడి మరల యథారూపమున బ్రకాశించిన ట్లుండెను. అనగా, ఈభావము ఆవేశించినపుడుసైతము రామదాసుగారిభక్తి, కాంతి పోలేదు. కలదో లేదో అను మీమాంస కలుగలేదు. రాముని సదు ద్దేశ్యములను పరమకర్తృత్వమందు ఎడతెగని యాశాబంధము రాఘవాచారి చూపుచుండెను. భక్తి, విశ్వాసము, ఆశాను బంధము.

(7) తానేషా యెదుట ఎంతో నిబ్బరము, స్వాభిమాన ము, నిశ్చయము, ధైర్యము, విశ్వాసము అవ్యాజస్వాభావిక శాంతరుచులతో నగుపఱచెను. ఇక్కడ ప్రౌఢభక్తుని ఆత్మని శ్చయము, నిగ్రహము.

(8) రాఘవాచారి మిక్కిలి ప్రశంసనీయముగ నభిన యించినపట్టు, రామదాసుగారి బంధికానాబ్రతుకు. రోజులు గడచిపోవుచున్నవి. రాము డగుపడి ధన మెట్టులైన నిచ్చునని నమ్మినాడే! ఇంకను రాడాయెనే? మరణ మొకచింత కాదు. మంచిచెడ్డ లెఱుగని కఱకుతురకబుణమున జావవలెనా? రాకేం? వస్తాడు. ఒకటిరెండుసార్లు ఆఁబిడ్డలు మతికెక్కిరి

గాని ఎబ్బే! వారిసంగ తేంత? రామునికేం చెప్పుడా? భక్తావన వ్రతము వదలెనా? జగదైకపాలకు డన్యవ్యాపారముల జిక్కి యాలసించెనా? ఎన్నిసందేహములు! ఎన్ని ఆశాంకురోదయములు! రాముడే గొప్పవాడా? పిలిస్తే రాడేమి? ఇంత చిలిపితనమా? దశరథునితో చెప్పనా? ఆ, శపించుతా! ఆహా! రామదాసు రామునెంత చిన్నగా నొనర్చెను! ఎబ్బెబ్బె! రాముడేమి, ముప్పదిరెండు మహాగుణముల నడబాపి, తన్నేల విడచును? విడిచిననేమి, తన రాముడు కాకపోవునా? ముద్దులయొయ్యారి కాడా? లచ్చికి మగడుకాడా? దుర్వారనిర్మథన మహాసమర్థుడు కాడా? ఎబ్బె! చేస్తాడు. వస్తాడు. చెరనుండి తప్పిస్తాడు. ఋణమెల్ల తీరుస్తాడు. నిజరూపసందర్శన మిచ్చి పోషిస్తాడు. రాముడున్నాడు. అడుగో! వాడే! రామా, నీవేనా! రామా! అనే అర్థము విపరీతభావసంక్షోభమున భక్త్యున్మాద వైఖరులలో పరవశుడై స్వభావలాలిత్యమున మర్యాదవిభ్రాంశ మేర్పడకుండ నభినయించుచు నల్లన, మూర్ఛావస్థ జెందినపగిది నెంతయో భక్తిదీపకంబుగ రాఘవాచారి యభినయించినాడు. చావు దగ్గఱకు వస్తున్నది. కాని బ్రతుకెందులకు? మహిమ్నస్తోత్రములో, పుష్పదంతుడు వెలిబుచ్చిన యూహాలో భగవద్ధ్యాన మొనర్చుటకే జీవనాభివృద్ధి కావలెను కాని, మఱే యితర సాధనకు కాదు. మేల్కొని రామస్మరణలో ఉన్మాదుడై, నిశ్చేష్టితుడై, సమాధిగతుడై యుండెను.

(9) కబీరు వచ్చి బుద్ధిమరలింప జూచినప్పుడు మొదట గురువని భావించినవాడు "నీవు మాకబీరువు కావు పో" అని

విదలించి మీఁది కెగయఁబోయినపట్లు విచిత్రభక్త్యోన్మాదమును జూపించెను. తన ప్రాణములైనను వదలుఁనుకాని, భద్రాద్రి నొక ముసల్మానుమదరాసీగ నొనర్చ సమ్మతించఁడు. రామదాసు సర్కారుసొమ్మును రామకైంకర్యమునకు వినియోగించ పాపమెఱుగక పోలేదు. సొమ్మంతయు రామునిదే అనుకొన్నాడు. అర్పించవచ్చు ననుకొన్నాడు. కాని లౌకికవ్యాపార స్ఖాలిత్యమునకు తగిన భౌతికశిక్ష ననుభవించుట న్యాయమనియే తలంచెను. ఋణమైనను తీర్చవలెను. లేకుంటే రాజదండన మనుభవించవలెను. వేరేమార్గ మాశించలేదు.

(10) రాముడు వచ్చి పోయినవెనుక కబీరు, తానేషా రామదాసున కీవృత్తాంతమును తెలుపవచ్చినపుడు రామదాసు "చూచావా రామునిప్రభావము! భక్తులమహిమ తెలిసికొంటివా?" అని తానేషాపై తన విజయాడంబరమును జూపలేదు! ఋణము తీర్చినాడా? విముక్తుడనా అని సంబరపడలేదు. నాభార్యయు బిడ్డలెట్లుండిరని యాతురుడై యడుగలేదు. రాముడేమిచేసెను? ఏమనెను? ఎందుపోయెను? అను కుశల ప్రశ్నలందు కాలయాపన మొనర్చలేదు. "ఏడీ రాముడు, ఎక్కడున్నాడు? నాకు కనిపించకుండా దాచినా ”వని“ చూపు నారాముడిని చూపుమని బాలునివలె" ఎంచరాని, చూచి మన్నించదగిన రసావేశముతో తన కదివఱకుండిన భక్త్యోన్మాదవైఖరులన్న, మూర్ఛాసమాధిని విడువక నేర్పుమై ప్రకటించెను. తానేషా రాముడు తప్పించుకొనిపోయెననియు, తాను మహాపాతక మొనర్చెననియు ఘోషించుచుండెను. తురకనబాబు హిందూ

భక్తుడు. ఇద్దఱు కలిసి ప్రసన్నుడైన రాఘవుని జూడకుంటిమని విలపించుచుపట్టున నిద్రలేకిని సాక్షీభూతుడై హిందూమహమ్మదీయ సమ్మేళన మహోద్యమప్రవర్తకుడై, భద్రాద్రికథాసూత్రధారియై, సంకల్పప్రభావమున నిన్ని వింతసందర్భములేర్పఱచి కృతార్థుడై నిస్సంగుడై వెలుగుచుండిన యోగిసత్తముడు కబీరొకడే. ఆమతసమ్మేళనభక్తిజ్వాలలలో నుదాసీనుడై, సాక్షియై నిలుచుండి "అదే నారాముడిట్లా పరుగెత్తగా చూచాను" అని చెప్ప గలిగినాడు. రాఘవాచారి అభినయసాధనచేసైన రామదాసు గారి నిర్మలబాల్యభక్తిని రామనామసంకీర్తనోత్సాహమును పొంది చరితార్థుడగుచున్నాడు. ఆంధ్రులాతని యసమాన నాట్యవైదుష్యమున ఆంధ్రలోకపు భక్తప్రధానుని జీవితానుభవముల జూచి యానందింపగలుగుచున్నారు!!

ఆఱవదళము

ఆంధ్రనాటక విమర్శనము

విషయసూచిక

ఆఱవదళము

ఆంధ్రనాటకవిమర్శనము

—* ఆంధ్రనాటకములు *—

కొన్నిసమాచారములు

(కోలాచలం శ్రీనివాసరావుగారు.)

నాటకాభివృద్ధిని గుఱించియు, ప్రదర్శనాభివృద్ధిని గుఱించియు నీదిగువ వ్రాసిన వాక్యముల ననుసరించినచో గొంతవఱకు మార్గమగునని తలంచెద.

నాటకకవులకు నొకవిజ్ఞప్తి.

(1) పౌరాణికేతరములగు నితివృత్తములు నూతనముగను, ప్రదర్శనీయములుగను నుండనిండు. పాత్రములు రంగస్థానములు వదలిపోవునప్పుడు దప్పిశికముండక భాషాచమత్కృతివలనను విషయచమత్కృతివలనను జనులకు నాహ్లాదము గలిగించియు ముందేమి జరుగునోయను కుతూహలాయత్తచిత్తులగు నటులజేసియో దిదృక్షువుల మానసములను నాటకాపేక్షాపాశమున బంధింపుడు.

(2) జనసామాన్యమునకు నాటకాభిరుచి కలుగువంతవఱకు మీ నాటకములు సంస్కృతనాటకంబులవలెగాక పెంచివ్రాయుడు.

(3) చరిత్రనాటకములదప్ప నాయికానాయకుల మరణము రంగస్థానమున జూపకయుంట క్షేమము.

(4) దుర్నీతివిషయము, మొరటహాస్యము వదలుట మేలు.

(5) స్త్రీని ముద్దిడికొనుట, కౌగలించుకొనుట మొదలగు పాన్పుగది విషయములు రంగస్థానమున బ్రదర్శింపనటుల నుంచుడి.

ఇతివృత్తమునకు ముఖ్యవిషయమే యదియైనయెడల విధిలేదు.

(6) వినయగౌరవమునుబట్టి భాషను మార్చుట మేలు.

(7) ఒక నాయకునిపై నొక నాయికపై నాటకమంతయు నాధారపడులాగున నొనర్పకుడు.

(8) అనివార్యావశ్యకపక్షమున నుండినతప్ప యుద్ధమును రంగస్థానమున దేకయుండుడి.

(9) నీ నాటకములందలి రంగముల యల్లిక యెటులుండవలయుననిన, నొకవేళ కాలసంకోచతమున గొన్నిరంగముల వదలవలసివచ్చినప్పుడు కథకు లోపము లేకుండునటుల గొన్నిరంగములు దీసివేయులాగున నుండనిండు.

(10) మనలో నాటకములు వ్రాయును విషయము లనేకములున్నవి. కావున నొకకవి నాటకముల వ్రాసినవిషయమునే వేరొకకవి నాటకములు వ్రాయుట తగదు.

(11) విధిలేక వచ్చినప్పుడుతప్ప, భూతప్రేతపిశాచములకు రంగస్థానమున నిల్పకుడి.

(12) వ్రాయబడిన నాటకము లెటులైనను ముద్రింపించుట భాషాభివృద్ధికి గారణమగును.

—♦ పాత్రములుగా నుండువారికి విజ్ఞప్తి ♦—

(1) నాటకమంతయును రెండు మూడుతూరులు, చక్కగ జదువుడి. చదివి మీరు ధరించు భూమికవిషయమును విమర్శించుడి. ఇతరపాత్రిలతో మీభాగమెట్లు సంబంధపడినదో చూడుడి. అట్లు సంబంధపడియుండిన ఆ దల వారిఁగూడి యిరువదితూరులకంటెను దక్కువ కానటుల పఠించు

చుండుడి (Rehearsal). మీరు పఠించువాక్యములందేరసముముఖ్యమో, యారసమును నేయభినయరూపకముచే ప్రదర్శించిన బాగుగా నుండునో దానిని నభ్యసించుడి. ఇందున ముఖభావము ముఖ్యము. హస్తచలనము మాటికి మాటికిని జరుపు టనవసరము. కంఠమాధుర్యము ఆయాపాత్రలకు దగినంతవరకు ముఖ్యము. ఇంతియును వేషములను ధరించువా రభ్యసించినయెడల, రంగస్థానమునందు కలుగు రసావేశంబు మీకు సాహాయ్యపడును.

(2) రంగస్థానము మీరు ప్రవేశించినపుడు, మీ రెవరైనది మఱచి, మీ రేవేషమును ధరించినవారో, వారే నిజముగా మీరని తలంచుడి. Edmund Kean చరిత్రను చదువుడి.

(3) మానసమునందు రసభావమునకు భిన్నముగా ముఖభావ మగపఱచుసమయము లెటస్థించును. అట్టి విరుద్ధములగు భావముల బ్రదర్శించు కౌశలము మీ రార్జింపవలెను. (దృష్టాంతము) ధృతరాష్ట్రునియొద్ద దుర్యోధను డుండుకాలమున, పాండవు లాగృహంబున జచ్చిరను వార్త వచ్చును. దుర్యోధనుడు మనమున సంతసించును. ముఖభావముచే నత్యంతఖేదమును జూపును. దీనిని నభ్యసింపవలెను.

(4) మాట లెచటెచట నెంతకాలము నిలుపవలయునో, యేమాట లెటుల రెత్తిపలుకవలయునో, యేయక్షరము నెటు లుచ్చరింపవలయునో చక్కగ నేర్వవలయును.

(5) మీభాష నెమ్మదిగా నుచ్చరింపుడి. ఆత్రపడితిరేనిం జెడుదురు.

(a) వాకిలికి తాళముపేసి చెవిని జేబులో వేసికొనె ననుటకు బదులుగా నాతురపడి ఒకపాత్రము 'చెవికి తాళము వేసి. వాకిలి జేబులో వేసుకొనె' నని హాస్యాస్పదురాలాయెను.

(b) వెలుగుబట్టుకొని మనుష్యుడు వచ్చుచున్నా డనుటకు బదు

లంగా 'మనుష్యుని బట్టుకొని వెలుగు వచ్చుచున్న'దని పలికి హాస్యాస్పదుడాయెను.

(6) రంగస్థానమున మీరు మాటలు సూచించువానియొద్దకు బోవను గాని, వానిదిక్కు వీనులొగ్గి వినుటకుగాని యత్నింపకుడి. నగుబాటగును.

(7) ప్రమోదుపడిన మొద్దులాగున నిలుచుండి నిద్రలో మాటలాడు వానివలె మాటలాడినచో, సంతటి నాటకంబైనను జెడునటకు సందియము లేదు. చిలుకపలుకులంబలె నుచ్చరించుట తప్పు. శబ్దములు మ్రింగుట దోషము.

(a) సంఘమున విద్యావిహీనులు పలువురుండెరేని గొప్పనాటకము లాదనిచ్ఛగించుట యపయశమునకు గారణమగును. ఈవిషయమున సునందనీపరిణయములోని ప్రారంభపీఠిక జదువనగును.

(8) ఆత్మగతమున మాటలాడువిధము, ఇతరులతో మాటలాడువిధము, ప్రక్కకుబోయి మాటలాడు విధము, పరాక్రమముజూపునపుడు మాటలాడు విధము, మోహించిన స్త్రీ సరసపుమాటలాడు విధము, పిచ్చియెత్తినపుడు పిచ్చియెత్తిన పిదప మాట్లాడువిధము, పశ్చాత్తప్తుడై మాట్లాడువిధము, సర్వవిషయత్యాగియై మాట్లాడువిధము, ప్రాణములపై నిరాశచేసుకుని మాటలాడు విధము మారుచుండును. దీనివిషయమున నొకరొక రొకవిధము నవలంబింతురు. దీనిని గమనించి యాయావిధము లభ్యసింపవలెను.

(9) భూమికలను ధరించువారిని దప్పులుపట్టినచో దానికి సైరించుకొనియుండుట గొప్పగుణము. పాత్రి యాత్మగౌరవమును గాపాడికొనుట మరియును గొప్పగుణము.

(10) గానరూపకముగ బాటలుపాడునట్టిపాత్ర తనకంఠ మెంతటిదే చూపక శబ్దోచ్చారణ స్పష్టముగ నుండులాగొనర్పవలెను. పాడునపుడు చేతితోగాని కాళ్లతోగాని తాళము వేసికొనగూడదు.

(11) పాత్ర యెప్పుడుగాని తనవీపు దిదృక్షువులకు జూపగూడదు. ఎదుటనుండుపాత్రతో మాటలాడుచుండినను నర్థము, మోము దిదృక్షువుల

దిక్కున నుంచవలెను. పాత్ర తనమాటలతో రంగస్థానము వదలుచుండిన యెడల మాటలాడుచు లోనకు వెళ్ళవలయును. రంగస్థాన ముత్తరిగ నెప్పటికి నుండగూడదు.

(12) విశేషము కోపమున నుండిపడినపాత్ర వెంటనే ప్రసన్నముఖు డగుట తప్పు. క్రమక్రమముగ కోపము దిగుచుండినవానివలె ముఖభావము సూచింపవలెను.

(13) పాత్ర తనభాగము ముగిసెనని దిదృక్షువులలో నొక్కడుగ కూర్చుండరాదు.

(14) అన్నివిషయములకంటెను పాత్రకు కష్టతరమగునది వేషమును ధరించుటలో కలిగించుకొను ప్రావీణ్యము. ఒక్కతూరి వయోవంతుడుగ నుండవలయును. ఒక్కతరి శ్రీమంతుడుగ, మరియొక్కతరి బిచ్చగాడు కావలయును, ఒక్కతరి దొంగ కావలయును. ఇటుల వేషములు మార్చుట కష్టము.

(15) హిందూనాటకములు గద్యరూపకములు గావు. పద్యగద్యములతో గూడినవి. నాటకప్రదర్శకులందు పద్యములు గానరహితముగ గద్యరీతిగ చెప్పవలయుననియు నటుచెప్పుట యస్వాభావికముగనుండుననియును కొందరభిప్రాయపడుచున్నారు. ఒకపాత్రము తనకు సంభవించిన పుత్త్రవియోగాది శోకమున కన్నీరుగార్చునపుడు సైతము గానయుక్తముగ పద్యములు చెప్ప నగుట చిత్రమని వాక్రుచ్చుచున్నారు. అభిప్రాయము పొరపాటనుటకుగల కారణములలో కొన్ని యీక్రిందవివరించినాను.

(అ) స్వాభావికముగ నుండవలెననినచో పాత్రములు తమతమ గృహములలో మాటలాడుకొనురీతిగనే రంగస్థానమున సైతము మాటలాడవలసివచ్చును. అటు లొనరించినచో నాటకము పేలవమగును. రుచికరముగ నుండదు. అట్టిది ప్రహసనానుగుణ్యమగు భాషగానుండును గాని నాటకభాషగా నుండదు.

(*b*) ఛందోబద్ధములు, పద్యము చెప్పుట యస్వభావవిరుద్ధము. పద్యములు లేక గద్యతోనే నాటకములు వ్రాయుపద్ధతులు ప్రారంభమునుండియును నేదేశంబునను లేవు. ఇప్పటివారు వ్రాసిన యెద్దియో యొకనాటక మట్టి గద్యరూపకముగ నుండినచో నది ప్రదర్శనమునందు రుచ్యముగ నుండదు.

(*c*) ఇక ఛందోబద్ధముగు పద్యమును మాటలరీతిగ జెప్పుట సహజము కాదు. మాటలరీతిగ బద్యములు చెప్పినచో ఛందస్సేల? క్రోధావేశపరవశుడైనపుడును, అవసానసమీపకాలమునను, పాత్రము గానమించుక తగ్గించి గద్గదస్వరమున జెప్పినను జెప్పనగును.

(*d*) పాత్రము శోకకారణంబున నేడ్చునపుడు పద్యము చెప్పుటయు దానిని గానరూపకముగ జెప్పుటయు స్వాభావికవిరుద్ధములనుట లోకానుభవమును బట్టియుండదని నా తాత్పర్యము. పల్లవారుగాని యాడువారుగాని దీర్ఘములుతీసి రాగములతో నేడ్చుట స్వభావము.

(1) మనుచరిత్రములో వరూధిని "ఏడ్చె గలస్వనంబుతో" నని యున్నది.

(2) పారిజాతాపహరణములో సత్యభామ "బాలపల్లవగాత్రి సకసాయకంఠకలకంఠవధూకలకాకలీధ్వనిన్" ఏడ్చెనని యున్నది.

(3) వసుచరిత్రములో గిరికన్య "కాంభోజీమేళవిపంచికారవసుధాపూరంబు తోరంబుగాన్" ఏడ్చెనని యున్నది.

ఇటులనే యేడ్చునపు డనేకరాగము లుపయోగించుట స్వభావము. రజతగిరిలో హస్తములు చిక్కినపుడు రావణు డనేకరాగముల నేడ్చెనని ప్రతీతికలదు. ఈగృహసాంబంధికభాషకును, ఉపన్యాసభాషకును, పురాణభాషకును, ప్రహసనభాషకును, నాటకభాషకును విశేషతారతమ్య మున్నది. ఈభాషణముల యుచ్చారణవిధములు వేఱు, కొనవిరుపులు వేఱు.

(4) నాటకములందు పాటలు బాడుట పార్శీలనుండి కఱచిన నూతనాంశము. చక్కగ పాడువా రుండినయెడల పాటలు సంతోషకరముగ

మంకును. ఆనందనాయకములగునవి స్వాభావికవిరుద్ధములని వదలుట న్యాయమేము గాదు. పాశ్చాత్యులలో "Italian operas" అని పాటలతో నాటకము లాడెదరు. నాటకములలో సైతము sonnets అని పాటలు పాడెదరు. నాటకములే స్వాభావికవిరుద్ధములగుచర్యలు. ఎవడో యొకడు శ్రీరామునంతటి భూమికనుధరించుట విరుద్ధముకాదా? రాజు పదివేలేండ్లు తపం బొనర్చుట, పుత్రుడు గల్గులాగు దైవము వరంబొసగుట, భార్యగర్భిణియగుట, పుత్రునిగనుట, పుత్రుడు పట్టాభిషిక్తుడగుట, యిట్టివి యన్నియును, రంగస్థానములలో పదినిమిషములలో జరిగిపోవును. ఇది సహజమేనా? నాలుగు చెట్లును, బచ్చని వర్ణమున వ్రాసిన యొక్క నేపథ్యమును జూపి యిది సింహశార్దూలాది. క్రూరమృగములుగల ఘోరాటవియని యెన్నచు నందున రాజులు వేటాడుట స్వాభావికవిరుద్ధముకాదా? స్వల్ప విషయములనుబట్టి దిదృక్షువులు గొప్పవిషయములు తమమానసమున భావించుకొనునంతటి శక్తిగలవారుగ నుందురని నాటకప్రదర్శకులు నమ్మెదురు. పూర్వకాలమునందువ్రాయబడిన యక్షగాననాటకములలో పాట లుండెను.

(16) మీ భాగపుమాటలు చక్కగ వర్ణింపక రంగస్థానమున నోటికి వచ్చిన మాటలాడితిరేని మీరు హాస్యాస్పదు లగుటయేగాక నాటకమును జెఱతురు. యెంతటిశక్తిగలపండితునకుగాని వ్రాసి నేర్చుకొనిన మాటలు వచ్చి నటుల స్వేచ్ఛగా రావు. వచ్చినను సొంపుగ నుండవు.

(17) రంగస్థానమున పాత్రములుమాటలాడునపుడా మాటలను సరకుసేయక మార్గముపెట్టుకొనుట తప్పు. ఉదాసీనభావప్రదర్శనంబున నది యొప్పు. పాత్రములతో సంభాషణము జరుపునపుడు కర్తప్రత్యుత్తరములనుండి కలుగు రసోచితభావములను ముఖమునందు నగుపడజేయవలయును.

(18) వేషమునకు దగినవస్త్రము లుండవలెను. ఏయేదేశపురాజులు

యోధులు, జనులు, నేయేవిధములగు వస్త్రములు ధరించుచుండి రనునది పూర్వచరిత్రలు చదువుటవలన దెలిసికొనవలెను.

(19) వేషమునకు దగినభాష యుండవలెనను నంశము విచారణీయముగనున్నది. రాజవేషమునకు స్వచ్ఛమగుభాషయు, సేవకునివేషమునకు నించుక గ్రామ్యముగనుండిన జాలునని కొందరతాత్పర్యము. ఆయాజాతికి దగినభాష యుండవలెనని మరికొందర తాత్పర్యము. అది శాస్త్రముగనుండిన నుండ నగునుగాని ప్రయోగానుగుణ్యముగాదు. తురుష్కాంగ్లేయాదిగాథ లితివృత్తములుగ గొని నాటకము రచించునపు డాయాజాతివారికి దగినట్టుల దురుష్కాంగ్లేయాదిభాషలు వ్రాయవలసివచ్చును. ఒకపాత్రముభాష మరియొకపాత్రమునకు దెలియకపోవును. జనులు 'నమోనారాయణాయ' యనుచు గూర్చుందురు. తెలుగుమాటలలో నట్టిజాతివారిమాటలు జేర్చి సంభాషణము సల్పినచో నెట్టి గాంభీర్యముగల సంభాషణముగాని హాస్యాస్పదమగును. కావున నట్టినాటకములే వ్రాయగూడదని యర్థమగును. తురుష్కాద్యన్యజాతీయులు సంస్కృతమిశ్రాంధ్రభాషను స్వచ్ఛముగ మాటలాడుట యసంభవ మను వాదము లోకజ్ఞానములేనివారివాదము. రాయచూరు, హైదరాబాదు పట్టణములలో గొందరు తురుష్కు లాంధ్రము స్వచ్ఛముగ మాటలాడుదురు. ఒక తురుష్కుడీ పట్టణమునకు వచ్చి యాంధ్రమున గాలక్షేపము లొనర్చెను. ఆంగ్లేయమతగురువు లనేకు లాంధ్రమున నుపన్యాసము లిచ్చుచున్నారు. కావున నన్యదేశీయులు రంగస్థానము జేనప్పుడు తమ జాతికిదగినభాషతో మాటలాడవలె ననునది విధి కాదు. రామాయణ భారతాదుల ననేకభాగములందు నాటకముఖ్యలక్షణములగు ప్రశ్నోత్తరములు నాత్మగతమున నున్నవి. రాక్షసులేమి, అడవిజనులేమి, నీచజాతివారేమి వచ్చి మాటలాడునపుడు స్వచ్ఛమగు సంస్కృత ముపయుక్తమైనదిగాని ప్రాకృతాదిభాష లుపయోగింపబడలేదు. అప్పటి కాభాష లుండలేదనిన ననిందు. ఆయంశము సంశయముగనుండినను వాదమునకుగాని నేను సమ్మతింతును. నీచపాత్రలకును,

స్త్రీలకును మాగధప్రాకృతాదిభాషలు సంస్కృతనాటకములం దుపయుక్తములైనవి. కావున నాంధ్రనాటకములందును సైత మావిధముననే గ్రాంథికేతర భాష నుపయోగింపనగునని తలంతురు కాబోలు. ప్రాకృతాదిభాషలు సంస్కరింపబడి యొకకట్టుకు బంధింపబడిన పిదపనే నాటకములందా భాషలుపయుక్తములైనవి. ఆంధ్రమునందు గ్రాంథికభాష సంస్కరింపబడినట్టుల గ్రామ్యభాష సంస్కరింపబడలేదు. పురాతనసంస్కృతనాటకముల కాలమునందు దేశములు కొన్నియుండినందున ముఖ్యములగు గ్రామ్యభాషలు కొన్నిమాత్ర ముండెను. అప్పటి శబ్దశాసనులా భాషలకు సర్వమగురీతి సంస్కరించి వ్యాకరణముల గొన్ని రచించిరి. మిగిలినగ్రామ్యభాషలు వదలిరి. సంస్కరింపబడిన గ్రామ్యభాషలుమాత్రము రసప్రకర్షనార్థములని నాటకకర్తలుపయోగించిరి. ఇపుడో, దేశము లసంఖ్యాకములై గ్రామ్యభాషలు లెక్కకు మీఱినన్ని యైనవి. వీనిని సంస్కరింప సాధ్యముకాదు. తుదకు నొకదేశమువారు మఱియొకదేశమువారి మాటలు తెలిసికొనుట కష్టము. నీచపాత్రములు వ్యాకరణదుష్టములగు తెలుగుమాట లాడినను దప్పులేదు. అట్టిమాటలు సైత మశ్లీలములకు దూరముగ నుండవలెను.

(20) నాటకమునవచ్చే ముఖ్యపాత్రములు గుణవంతులై యుండుటయే గాక శారీరావయవపుష్టియు, సౌందర్యము గలిగియుండవలెను. అట్టిపాత్రములకు నుండదగిన ముఖ్యగుణము లెవ్వియనః:

1 శారీరావయవపుష్టి
2 స్ఫుటోచ్చారణశక్తి
3 జ్ఞాపకశక్తి
4 వేషమును ధరించుశక్తి
5 కార్యనిర్వాహకశక్తి
6 జనాకర్షణశక్తి
7 మధురమగు కంఠము
8 భాషాపరిజ్ఞానము

9 యశమార్జించు నపేక్ష
10 నాటకప్రదర్శనాపేక్ష
11 ప్రతిభ
12 ధైర్యము
13 జితేంద్రియత్వము
14 సంచినదనడిక

ఈగుణములు కలవాడు కీర్తిమంతుడగును.

(21) ఇపుడుండు హైందవసాంఘికదౌర్భాగ్యమును, జనసామాన్యమునకు గల విద్యారాహిత్యమును, కాలమానస్థితిని బట్టి, స్త్రీలను పాత్రములంగొనుట యాదరణీయముగాదు. పురుషులు స్త్రీపాత్రములను గొనుట వికారమని, స్వాభావికవిరుద్ధమని తోచినను నాటకములే స్వాభావికవిరుద్ధములని యెన్ని యూరకయుండవలయును. ఆంగ్లేయులలో సైతము 1660 సంవత్సరమువరకు స్త్రీపాత్రము పురుషుడే ధరించుచుండెను. ఆకాలమున హ్యూజస్సను స్త్రీ డెస్డిమోనాపాత్రము ధరించి రంగముప్రవేశించినపు డనర్థములయ్యెను.

—* దిదృక్షువుల కొరకు విజ్ఞప్తి *—

ప్రేక్షకుల యాదరణ ముఖ్యము. వారే పాత్రలకు బాఠములు చెప్పువారు. పాత్రలపై దాక్షిణ్యాభిమానములు గలయట్టివారిని, కాలయాపనమునకుగాను నాటకశాలలు ప్రవేశించి ప్రదర్శనములు చూడక నలుదిక్కులు జూచువారిని వదలి మిగతవారివిషయము మనము విచారింపవలయును. వీరు పాత్రయొక్క యేలోపమును గాని యెంతస్వల్పముగ నుండినను సైచువారు కారు. వీరు తప్పుపట్టుట వైషమ్యమునగాదు. ప్రదర్శనకాలమందు వారి మానసమునందు హఠాత్తుగా గలిగిన బుద్ధివలననే యట్టివారు రంగస్థలమున పాత్రలాచరించు దుష్టచర్యలు చూచి యోర్వరు. పాత్రలయందు దేదోషమున్నను ప్రేక్షకులు వానిం దెలుపదగినవిధముగా తెలిపిన మేలగును గాని, నవ్వులతోను, కరతాళధ్వనులతోను పాత్రను బరిహసించుట తప్పు.

—♦ శ్రీపాద కామేశ్వరరావుగారు ♦—

(ఆం॥ సం॥ 1922, ఆంధ్రగద్యనాటకములు)

రాగవరుసతో జదువుట మన తెలుగుపద్యములకు వ్యక్తివిశేషము. కవిత. అభినయము, వాచకము, సంగీతము అను నాల్గుకళలు నాటకములందు సమ్మేళనము జెందుచున్నవి. అభినయము, వాచకము బాగుండి సంగీతము కొఱవైన నటులు పొగడ్త గనుచున్నారు. కేవలము సంగీతమే కలవారు మెచ్చుకొనబడుటలేదు. పండితులకే కాదు జనసామాన్యమునకుగూడ నిట్టి యభిప్రాయమే. సంగీతము పెచ్చుపెరిగి వాచకాభినయముల నడుగంటచేయుచున్నది. పాటలను పద్యములను బొత్తుగా వాడకుండుటయే ఉత్తమమని నాకుతోఁచుచున్నది. గద్యనాటకములు ప్రదర్శించినగాని రంగస్థల మభివృద్ధికానేరదు. నటులు వాచకాభినయములందు నిపుణులై యుండుటకు విద్వాంసులే కావలయును. పాశ్చాత్య వంగీయనాటకములన్నియు ప్రకృతము గద్యములో రచియింపబడుచు పాత్రస్వభావోన్మీలనము, ఆఖ్యాతవస్తునిర్మాణము లెస్సగ జేయుచున్నవి.

నాటకములోఁ జేరి కళలన్నియు నొండొరుల దిగద్రొక్కకుండ సమానముగ కలిసి భావోన్మీలన మొనర్పవలయును. గద్యకావ్యములు ప్రబలుటచే వాచకము, అభినయము అభివృద్ధినొందును. రంగస్థలము బాగుపడును. పౌరస్వతము గణనీయమగును.

కవిత సరసముగను నాతికఠినముగను నుండి భావోన్మీలనమున కుపయోగించు గద్యపద్యములతో రాజిల్లవలెను. కథాభాగమున నైక్యముండవలెను. ప్రధానవిషయముండి దానిని బలపరచునల్లికయే వెలయవలెను. ఇట్టి యుపవిషయములు ప్రధానాంశమునకు అనుకూలముగను, ప్రతికూలముగను నుండవలయును. ప్రధానవిషయము నిరంతరాయముగ సాగకూడదు. కథాంశముల ఘాతప్రతిఘాతములచే నాటకము నడుచుచుండవలయును. అంతర్ద్వంద్వము

అనగా "చేతామా, వద్దా, యింకొకవిధముగా చేతామా" అనే సమస్యలు భావాందోళనము కలిగించుచుండవలయును. దీనివలన రసోదయమేర్పడును. నాటకవిషయములు స్వభావసిద్ధముగ నుండవలెను. సంగీతము వాడునెడ శాస్త్రకట్టులలో నుండవలెను. అది తటస్థించకపోవునుగాన సంగీతమును, పద్యములను, మట్లను బహిష్కరించుట మంచిది. గద్యమును సరసవైఖరుల పెంచ వలసియున్నది. పద్యములు గద్యమువలెనే చదువవచ్చును. పాటలు సంగీతముతో పాడవచ్చును. పాటలు రంగమునకు ముందో లేక అంతముననో యుండవలెను.

—(ఆం॥ సం॥ 1916-17, నాటక ప్రయోగపరీక్ష)—

దుస్తులు పాత్రోచితముగను "వెల సులభము, ఫల మధికము" అనునట్లు నుండవలెను. సీనులు అసందర్భముగ జేయుటకన్న మానివేయుట మంచిది. ఇతరఉపకరణములు ఉచితముగ నుండవలెను.

పాత్రములందు స్థూలాభినయ ముండవలెనుగాని సూక్ష్మాభినయ ముండ కూడదు. అనగా భరతశాస్త్రప్రక్రియ రంగస్థలములందు వాడకూడదు. అందరు నటులు కథాంశము జరుగునపుడు తమ భావములను మూకాభినయములో వెల్లడించుచునే యుండవలయును. నాటక సమాజములకు రసజ్ఞులగు బోధకు లుండవలెను. నటుడు భాషాజ్ఞానము, రసవివేకము, రసప్రదర్శనసిద్ధి యొప్పచుండవలయును. విమర్శకులు నటులదోషములను ప్రకటించుచుండవలెను. నటులు వీరియభిప్రాయముల నాదరించి "ఆపరితోషాత్ విదుషాం నసాధుమన్యే ప్రయోగవిజ్ఞానం" అను వాక్య మంగీకరింపవలయును.

—(ఆం॥ సం॥ 1914, ఆంధ్రనాటక రంగస్థలము)—

రంజకత్వము, హితబోధ, జీవనోపాధి నాటకమునకు కారణములై యున్నవి, ప్రదర్శకులు వృత్తిగాగలవారు, ఔత్సాహికులు, ఇవి రెండుకలవారు. ఔత్సాహికులలో తగాదాలు రావు. కట్టుగా పనిచేయుదురు. వృత్తికి పెట్టుకొనినవారు అందరిని సమముగ జూచుచు నటుల హెచ్చుతగ్గులను పాత్రనిర్ణయమందు జూపవలెనేకాని పోషణయందు చూపగూడదు. రిహార్సల్సు చాలా ఉండవలెను. నటులు తమకిచ్చిన పాత్రములతో సంతుష్టినొంది వానినే చక్కగ నిర్వహించవలెను. రంగాధికారి నిష్పక్షపాతముగ ఔచిత్యమెరింగి పాత్రధారుల నియమించవలెను. నటులు పోకిరీవేషమున తిరుగక తమవృత్తికి గౌరవము తెచ్చుకొనవలెను. నటులు విశ్వాసము కలిగి యున్నతావున అతికి యుండవలెను. నాటకములందు కవిత, నాటకకళ, ప్రధానాంశములు. భాష సర్వత్ర గ్రాంథికముగ కొందరు వాడుచున్నారు. విశాఖపట్టణములో గ్రామ్యమందరికి ఉపయోగించబడుచున్నది. కొందరు ప్రాతోచితముగ గ్రామ్యగ్రాంథికభాషల్లను వాడుచున్నారు. పద్యములు గీతములుగ నుండవలెనని పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారి యభిప్రాయము. కొన్నిపట్ల పద్యములుండనే కూడదు. కొందరు పద్యములే యుండవలయునని చెప్పుచున్నారు. రసస్ఫురణకు పదరచన ముఖ్యవిషయముకాని గద్యపద్యాదిరూపభేద మనావశ్యకము. కవులు స్వాతంత్ర్యవివేకము నుపయోగించవచ్చును. సంగీతము రసవాహకమనువారిమాట విశ్వసనీయముకాదు. ప్రదర్శకుల లోపము కళయందారోపింపగూడదు. కవితాసంగీతసమ్మేళనము రసభావోచితముగ చేయుట మంచిది. రంగములు, పరికరములు అవసరములేదు. సీని లవ ప్రేక్షకుల భావనాశక్తి తగ్గుచున్నది. ధనవ్యయ మేర్పడుచున్నది.

బొత్తుగా తెల్లగుడ్డలు కాక తగుపాటిధనము ఖర్చుపెట్టి రంగసామగ్రి జేర్పవలయును. అభినయము ప్రధానముగ నుండవలయును. ధర్మవరం కృష్ణమాచార్యులు గారు సంగీతము లేకపోయినను పద్యములు సరసముగ జదువుచు అభినయకౌశలముచే మెప్పువడసిరి. నాటకకళ వృత్తము, రసము, పాత్రములు మొదలగు విషయములు చేరియున్నవి. శృంగారవీరరసములు ప్రధానము. నాటకకవులు ప్రాచీననాటకాలంకారనియమగులలో చిక్కుకొనక స్వతంత్రించి గాథా కల్పనము, పాత్రపోషణము జరుపుట ఆవశ్యకము. పాత్రములందు విరుద్ధ ధర్మము లొక్కవేళనే స్ఫురించకూడదు. అవస్థాభేదమున పాత్రధర్మములు మారునపుడు పాత్రౌచితి చెడకూడదు. స్వభావవిరుద్ధ ముండకూడదు. వాచకమువలన పాత్ర తవగుణదోషముల ను ప్రకటించవలయును. ఉచ్చారణలో పాత్రయొక్క కులస్థితులు, శుచి, స్పష్టత, వడి, ధ్వని, ద్యోతకమై యుండవలెను. హాలులో అందరికి వినిపించుస్థాయితో నెత్తుకొని రసోచితముగ అంతకుపైన కథనడుపుచుండవలెను. ఆంధ్రకేసరి, సువర్ణలేఖ, కృష్ణాపత్రిక మొదలైన పత్రికలలో నాటకవిమర్శ మెక్కువగా జరిగియున్నది. పరీక్షలు ప్రదర్శనమునకు, నాటకరచనమునకు ప్రోత్సాహ మొసంగవలెను.

(ఆం॥సం॥ 1917-18, ఆంధ్రనాటకప్రయోగ పరీక్షలు.)

పరీక్షాసంఘములు - పరీక్షలెట్లు జరుగవలెను?

పరీక్షాధికారులు కళాభిజ్ఞులై యుండవలెను. సీనులు రంగానుగుణముగ నున్నది లేనిది చూడవలెను. రంగప్రసాధన మొక ప్రధానాంశముగ బరిగణించవలెను. ఇది యితివృత్తకాలమున కనుకూలముగ నుండవలెను. అభినయమునకు భావనాశక్తి, నాగరకాభిరుచి, ప్రపంచజ్ఞానము ఆవశ్యకములు. మిత ముండవలయును. పాత్రానుగుణముగ వర్తనము మారవలెను. కవియుద్దేశ్యమునుపట్టి ముఖవైఖరి మారుచుండవలెను. పాత్రముల గుణము లనుసరించిన తీవిలో నానారసముల బ్రయోగింపవలెను. వాచకములో నిర్దుష్టత, స్పష్టత, ధార, విరామములు, ఊతము, కంఠధ్వని ఆరుభాగములు.

I	వేషము	5 మార్కులు	15		
	రీతి	10			
II	ఉచ్చారణ				
	నిర్దుష్టత	4			
	స్పష్టత	4			
	ధార	8	40		
	ఊతము	10			
	అపుం	10		100	
	కంఠధ్వని	4			
III	సంగీతము				
	కంఠము	2			
	శాస్త్రము	3	10		
	సంగీత వాచక సమ్మేళన	5			
IV	అభినయము	25	35		
	మూకాభినయము	10			

నాటకులకు విశుద్ధమైన సంగీతజ్ఞాన మలవరచవలయును. కొద్ది సంగతులతో చిన్నిపద్దెముల జదువవలెను. పద్యమందలి రసమును, భావమును బట్టి విజ్ఞులెక్కడ నెట్టికళల దెప్పించవలెనో నిర్ణయించుకోవలెను. పాదము మారునపుడు రాగమందలి కళలు మారవలెను. ఆపుదలలు అర్థయుక్తముగ నుండవలెను. ఆపుదలలలో రసోచితముగ గానవిన్యాసమొనర్పవలెను. సంగీత స్వర పద్ధతుల విరుపులతో పాటలను నాటకములందు విరచియాపకూడదు. అర్థ ప్రధానముగా విభజనము చేసికోవలెను. రాగమంతయు చివరకు నిలుపక అక్కడక్కడ ప్రయోగింపవలెను. పాదాంతములందు రాగముతీయుట మంచిదికాదు. సంగీత విరామములు అర్థవిరామముల నాశ్రయించియుండవలెను. సంగీతము అనవసరముగా పెంచకూడదు.

—♦ శ్రీపాద కామేశ్వరరావుగారు ♦—

(బందరు టౌనుహాలులో యిచ్చిన యుపన్యాససారము)

భావము, అభినయము, వాచికము-యీమూడు ఒకదానినొకటి విడిచి యుండవు. వీని సానుకూలతవలననే రసోత్పత్తి గలుగుచున్నది. సంగీతము గీతములందు,పద్యములందు ఉపయోగింపబడును. గీతములందు తప్పదు. పద్యములం దుండదగునో లేదో చర్చనీయము. గద్యగుం దుండగూడదు. రంగస్థలమున రాగాలాపన రూపుమాపుట అవశ్యకర్తవ్యము. జీవికి అభినయము సహజము. కాని జీవితావస్థ ననుసరింపక అవసరమైనపుడు రసావేశమును జెందుటయే నాట్యము. ఇది వాచకము, ఆంగికము, ఆహార్యము, సాత్వికము అని నాలుగువిధములు. రంగస్థలమందలి యభినయ మొకకళగాని శాస్త్రము కాదు. రంగాభినయమునకు అనుభవజ్ఞానమే ప్రధానముకాని భరతమందు ప్రవేశ మవసరములేదు. అభినయసంగీతశాస్త్రములు రంగస్థలమున నుపయోగించుట సమంజసముకాదు. అభినయకళ పాత్రకాలమును, కథయొక్క సంప్రదాయమును, పాత్రయొక్క లౌకికస్థితిని పరిశీలించి యుండవలెను. హాసము, శోకము, క్రోధము మున్నగు నవరసములు పాత్రయొక్క స్థితినిబట్టి యుండవలెను. భావనము సరిగా నుండవలెను. ఇంతకు వివేక మవసరము. పామరరుచులు పాటిజేయకూడదని ప్రదర్శకులు విశ్వసించి పండితులనే సంతసింపజేయ యత్నింపవలయును. పరిశీలనజేసియు ప్రసిద్ధనటుల జూచియు ప్రదర్శకులు వృద్ధిపొందవలెను. పాత్రగుణములవిషయమై భేదాభిప్రాయము లుండవచ్చును. అభినయమంతయు స్వభావసిద్ధముగ ప్రకృతికి ప్రతిబింబముగ దోచవలెను. అభినయమందు అభివృద్ధి యుండవలెను. కథాంశము జరుగునపుడు ఒకేపాత్రము నిద్దరు ముగ్గురిచే ప్రదర్శింపగూడదు. సందర్భానుసారముగ కాలనిర్ణయము చేసికొని యాడవలెను.

—(ఆం॥ సం॥ 1919-నటులు,నాటకాభినయము)—

అను వ్యాసములో ఇవటూరి సిద్ధేశ్వరశర్మగారి యభిప్రాయములు చాలవరకు శ్రీపాద కామేశ్వరరావుగారి వానితో నేకీభవించుచున్నవి.

నాటకకవులు నటులై ప్రయోగవైదుష్య మున్నవారైనచో నాటకమునందలి భావములు ప్రకృతిప్రతిబింబములుగా నుండును. నాటకము ఆదర్శపూర్వకముగను, రసపోషకముగను నుండి కవియొక్క చాతుర్యముతో నిండియుండును. ప్రకృతికి సమముగా గాథాకల్పన, పాత్రములు నుండవలెను. అభినయము, దుస్తులు, ఆచారములు పాత్రకాలమునకు అనుసరించి యుండవలయును. అభినయమువలన ప్రపంచము రంగస్థలముగ బ్రదర్శింపవలెను. వేషము లెంతస్వభావసిద్ధముగనున్న నాటక మంత రసవంతముగ నుండును. నటులు నాటకమునంతను పరిమర్శగ జదివి స్వభావసిద్ధమగు భూమిక నవలంబించి పనిచేయవలెను. భావవిషయములో పాత్రోచితమైన రీతుల నుండవలెనందురుగాని నాటకము ఆదర్శపూర్వకమై ప్రకృతియొక్క దేశకాల విశాలతను అనుకరింపలేకయున్నది. కావున ఇదియొక స్వభావానుసారియగు కళ (రూపకల్పనమే) కాని ప్రకృతిగాదు. అందుచే పద్యములను, వ్యాకరణయుక్తమగు పదములను నుపయోగించవచ్చును. పద్యములకు రసపోషణ మవకాశమిచ్చును. రసపోషణమందు పద్యములు భావము ననుసరించి మితముగ నుండవలెను. రసానుగుణ్యముగ రాగము మార్చుట మంచిది. సంగీతము రసభావోచితముగ నుండవలెను. వాచకవిషయములో వీరు కామేశ్వరరావుగారి యభిప్రాయములతో నేకీభవించుచున్నారు. నడకలు, అభినయము ప్రకృతియందు సామాన్యజీవితములో మన మవలంబించు రీతుల నుండవలెను. పాత్రకు తగిన గమనవైఖరు లుండవలెను. గతులు సమయమునుబట్టి యుండవలెను. భావముల ననుసరించి స్థూలాభినయము చేయవలెను. కేవలము ముఖమందే రసభావముల ఘటింపవలయు. నటవిషయము నటుడు తన స్వాతంత్ర్య

ముపయోగించి నాటకకళయందలి వివిధాంగముల పరిశీలన బుద్ధితో మేళవించి నడుపవలెను. సునిబద్ధసూత్రముల నేర్పరచకూడదు. పాత్రగుణములను సంప్రదాయములను చక్కగ నెఱింగి వర్తింపవలయును. అభ్యాసిక ప్రదర్శనములు సంపూర్ణముగను, శ్రద్ధగను చేయవలెను. శిక్షకుని యాజ్ఞలో నుండవలెను. విద్య, లౌకికజ్ఞానము, భావనాశక్తి, దీక్ష, సద్వర్తనము, పాత్రస్వభావతన్మయత్వము నటున కేర్పడియుండవలయును.

—* పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారు *—

(సాక్షి)

సారంగధరనాటకప్రదర్శనము.

నాటకసమాజములు ఆటకు కావలసిన వస్తుసామగ్రిని ముందుగా జక్కపెట్టుకొనవలయునని, ఆట వేళకు ప్రారంభింపవలెనని సూచించుచున్నారు. ఉద్యానవనములో రాజనరేంద్రుడు రాజకార్యములను ప్రశంసించుట ఆక్షేపించిరి. రాజు తనసేవకులయొద్ద తనకాంతల యంగాభివర్ణన మొనర్పగూడదు. శోభనపుగదిలో ప్రతిస్వల్పవిషయము అభినయించుట వెఱ్ఱి యనిరి. సారంగధరుడు, చిత్రాంగి శృంగారసంభాషణములో విపరీతశృంగారమల్ల యుద్ధసన్నాహసంరంభము చూపిరట. శృంగారసంభాషణములో యిట్టి హైసూరి పంజాబీ పదవిన్యాసమును ఆక్షేపించుచున్నారు. రాజనరేంద్రుడు భార్యను సంబోధించునపుడు అంత్యప్రాసనియమములతో పాటలందు మాట్లాడుట యసహజ మనిరి. సీసపద్యములను మట్లనుతుంచి సగమొకరు, సగమొకరు అర్ధపాదార్ధపాదాన్యోన్యసాహాయ్యావృతులతో పాడుట అర్థమునకు రసమునకు భంగకరమనిరి. న్యాయసభలో మట్లను యిరికించుట యుక్తముకాదు. చిత్రాంగి జైలులోనుండి మరణశిక్షను అనుభవింపనున్నకుమారునితో సంభాషించునపుడు బ్యాండుస్వరములను, కాలితాళమును అవలంబించుట మిక్కిలి

అసహ్యముగనున్నది. కాల్గుణుడుమనవుడు సారంగధరుడు లయకోరకు మదము సాధించుట మిక్కిలి దుర్భరముగ నుండెను.

ఇట్టి యనౌచిత్యకవిత్వములవలన మనదేశమున కెంత ప్రారబ్ధము పట్టె! సాంసారిక రాజకీయ వాముష్మికాది సకలవ్యాపారములలో మన ముపయోగించు సంభాషణకు, చేసిన చేతలకు, నడచిన నడతలకు, తలచిన తలపులకు ప్రత్యక్షమైన స్వచ్ఛమైన ఆదర్శముగ నుండవలసిన నాటకములలో ఈ దరువులేమి? ఈ తాండవములేమి? ఈ పాటలేమి? ఈ ఆటలేమి? ప్రకృతిని మంటబెట్టిరే! ప్రశస్తకవుల నాటకాదర్శములు నీటగలిపిరే! ప్రకృతికిని ప్రశస్తకవులకును విరోధముగనుండు కల్పనలేల యల్లవలయును? నాటకకాక్షేయకమున ప్రకృతిని జంపిన బ్రహ్మహత్య మన కెందులకు?

(నాటకపరిదర్శనము)

మన నాటకములు ప్రకృతిననుసరించిపోవక భరతవాక్యమాంగళ్యమునకై ప్రాకులాడనేల? జీవితమంతయు కష్టభూయిష్ఠమైయుండ ప్రపంచము ప్రారబ్ధభోగ్యసీమగ నందరు నమ్ముచుండ నట్టి సాంసారికకష్టములను సుఖదుఃఖముల చక్రనేమిక్రమమును యథారూపమున ప్రకృతి సిద్ధముగ జిత్రింపక నాటకాంతమున నే ఋషినో, నే శంకరునో, నే యసంభావిత యసందర్భపు పయమునో ప్రవేశపెట్టి మంగళాంతము జేయూర్పయత్నించుట మన నాటకములలో మిక్కిలి శోచనీయముగ నున్నది. కవిన్యాయము, అనగా మంచివారలకు సుఖాంతమేర్పరచుటయు దుర్మార్గుల కపజయము నేర్పరచుటయు నుచితమా? కొందరభిప్రాయపడుచున్నారు.

కాని సుఖమన భౌతికైశ్వర్యములు, ఆయురారోగ్యములు అని భావించుట తప్పు. ప్రపంచములో దుర్మార్గులబారిపడి సద్వర్తనముకై యిడుమలగుడిచి పరమేశ్వరుని నమ్మికొని యారాధించినవానికి మోక్షమే నిత్యానందమగు సంపూర్ణసుఖమగుగాని తిరిగి యీ సంసారపటలమున జిక్కికొనుట

సుఖమగునా? దుఃఖాంతనాటకములవలన కలుగు సద్బోధ సుఖాంతములందు దొరకున్నది. కాని సుఖాంతత్వమే మంచిదికాదని నేను చెప్పను. ప్రకృతిలో సుఖదుఃఖములు రెండును కలిసియున్నవి. కావున మననాటకకవులు ద్విముఖియగు ప్రకృతిని రెండువైపుల పరామర్శింతురుగాక!

(నాటకీయ పద్యరచన)

నాటకములో వృత్తము లవశ్యములు. చం॥ ఉ॥ శా॥ మ॥ తరుచుగను స్రగ్ధరా తరళాదివృత్తములు అరుదుగను వాడబడుచున్నవి. ఇప్పటికి లక్షణగ్రంథములలో చేర్పఁబడిన వృత్తము లన్నిటినే వాడియుండఁగ పుడు క్రొత్తవి కూర్ప ప్రయత్నించుట పనికిమాలినపని. వింతవృత్తము లన్నియు తాళాశ్రయములు. వృత్తము లొకజాతి దరువులు. పల్లవి, యనుపల్లవి లేని పదములు. వృత్తములగానమందు రాగమాత్రమే గాయకుడు మార్పఁగలఁడుగాని వృత్తముతో బుట్టినట్టియు వృత్తజీవమునకు జీవమైనట్టియు తాళమును మాత్రము మార్పలేడు. తాళపుబందుకట్టులో పాటలకంటె వృత్తములే ప్రబలమైనవి. పాటలు ప్రకృతివైఖరీవిరోధములని నాటకకవు లెఱుగుదురు. అందుచేత పాటలను బహిష్కరించిరి. ప్రబంధము చిరజీవియై యుండుటకు యిట్లొనర్చిరి కాని తాత్కాలికప్రజాభీష్టసిద్ధికిని ధనలాభమునకును లొంగి పాటలజేర్చుచున్నారు. కొందరు స్థిరయశస్సంపదలకును తాత్కాలిక ధననామగౌరవములకును నుభయత్ర అనుకూలించురీతిగ పద్యముల నిచ్చుచు అనుబంధములో అపద్యముల బదులు పాడదగిన పాటలను జేర్చియున్నారు. పాటల నాటకకర్త కవిస్వాతంత్ర్యమును నిర్భయముగ నిలుపుకొన నెంచుచున్నాడు. ప్రచ్ఛన్నసంగీతనాటకకర్త పిరికివాడై గోడమీది పిల్లివలె నటించుచున్నాడు. నటులు వీరిరువురి పూర్ణాధారమగు అనుజ్ఞల సందుజూచుకొని వృత్తములకు మట్లువేసి పాడుచున్నారు. వృత్తములను పాటలుగ మార్చకుండనే వానికి యథోచితములగు నడకల ననుసరించి రాగహీనముగ చదివినప్పుడుకూడ ఈ

యాపదయే సిద్ధమగును. వృత్తములకు తాళము జన్మసిద్ధమై యున్నది. తాళములో తాండవ ముద్భవించును. పాత్రౌచిత్యము భగ్నమగును. రసము ధ్వంసమగును. సహజత్వము చచ్చును. పాటలవలెనే యపురూపవృత్తములు నాటకముల నుండదగవు. నాటకమున పాట పాడుటెట్లు సహజమో పద్యములు పాడుటగూడ నట్లే అసహజము. ఆపద్యములు సామాన్యవృత్తములైనను వింతవృత్తములైనను అన్నివృత్తములు నాటకమునుండి బహిష్కరింపవలసినదే. పూర్వకవులు పాత్రములసందర్భోచితరసావస్థల నెరింగి వానిని ననువగురీతి ప్రదర్శించుటకు పద్యముల నల్లిరి. తాళసందర్భరహితములగు వృత్తముల నిరాకరించి కేవల వచనమువలె నడచు వృత్తములను నుపయోగించినట్లు కనబడుచున్నది. ప్రశస్తమైన అభిప్రాయమున్న యెడల దాని నుపమార్థాంతరన్యాసాలంకారములతో మేళవించి ధారణాయోగ్యముగ జేయుటకై నడకయందు వచనముకంటె విశేషభేదములేని వృత్తములలో నిముడ్చుచుండిరి. ఆంగ్లేయుల బ్లాంకువర్సుకు సమానమైనవి సంస్కృతములో ఆర్యావృత్తము, అనుష్టుపు నున్నవి. వీనికి తెలుగులో తేటగీత సమానమైయున్నది. తేటగీతకు జన్మసిద్ధమైన యొక్క నడక లేదు. దీనికంటె ఛందస్సున వచనమును బోలిన పద్యములేదు. నాటకములోని గీతపద్యములను గీతములవలె చదువబోయిన అవి నడువకుండునట్లు వ్రాయవలెను. అవి వచనములని చదువుకొనినప్పుడే నడువవలయును. సీసము, ఆటవెలది కూడ నుపయోగపర్చవచ్చును. వీనినిచదువవలసి వచ్చినపుడు ఆయా రసభేదోచితకంఠరవపరిపాకములు జరుపవలయును. గానధోరణిని పాడకూడదు. నాటకపుశాల ప్రపంచము. పాత్రములందలి నరులు. ప్రజలయభిప్రాయము లెక్కచేయకూడదు.

— ఆంధ్రనాటకవిమర్శనము: వింజమూరి రంగాచారిగారు —

నాటకములలో గానములయావశ్యకతగూర్చియు పాత్రికులతగిన భాష యుండరాదనుటగూర్చియు చరిత్రనాటకములదప్ప నాయికానాయకుల

మరణము రంగస్థలమున జ్ఞాపకయుండుటనుగూర్చియు శ్రీనివాసరావుగారి యభిప్రాయములకు భిన్నముగ నభిప్రాయపడియున్నారు. కృ॥ప॥ 26-2-16 and 12-3-1916 లో ప్రచురింపబడిన వీరి వ్యాసద్వయపు సారాంశమిది:

సామాన్యముగ మాట్లాడుభాష పేలవమనితలంచుట వాడుకభాష లోని జీవశక్తిని యెరుగకుండుటను బయలుపెట్టుచున్నది. పద్యములు ఛందశ్శాస్త్రమును అనగా నడకను అనుసరించునుగాని సంగీతప్రధానములు కావు. కేవలము స్వాభావికముగనుండవలసిన సామాన్యజీవితమును ప్రతిబింబింప జేయు నాటకములు వచనములోనే వ్రాయబడవలెను. కవీంద్రుడు తన భావశక్తిచే నాదర్శప్రపంచమును సృష్టించిన నాటకములు, విషాదనాటకములు మొత్తుగా వచనములోనే యుండనక్కరలేదు. పద్యములు అర్థప్రధానములు. పాట శబ్దప్రధానము. వాఙ్మయమున ఉన్నతస్థానము వహింపదగిన నాటకమున పద్యములే ముఖ్యములు కాని పాటలు కావు. పాటలు కొన్ని సందర్భములలో కరుణ, దుఃఖము మొదలగు మనోభావములకును, పాత్రలొంటరిగ సంభావించుకొనునప్పుడును వాడవచ్చును.

! ఈ పంతులుగారు నాటకములోని అన్నిపాత్రములకు గ్రాంథికభాషయే యుండవలెననుట అసమంజసము. నాటకమున పాత్రలు యెవరిభావములను వారు విస్తరించుకొందురుగాన వారిస్వకీయోచ్చారణవైఖరులందే సంభాషణము ప్రదీపింపవలెను. నీచపాత్రలకు గ్రామ్యభాష పెట్టనిది నాటకమే కాదని వేదము వెంకటరాయశాస్త్రిలుగారు సిద్ధాంతపరచియున్నారు. గొప్ప నాటకకర్తలు సామాన్యజీవనమునందుకూడ మహానాటకముల సారాంశమును సంపాదించుకొనుచున్నారు. సామాన్యజీవితపుభాష బూతులబుట్ట కానేరదు. ఇట్టిభాషవలన నాటకములు పేలవముగానేరవు.

విషాదనాటకములు నిజముగ కవిత్వమున ముఖ్యాంగమైన రమణీయత వలన అవ్యాజానందము కలిగించుచున్నవి. విషాదనాటకములవలన ప్రయోజన మెక్కువయున్నది.

ఆంధ్రనాటకములు:

ముత్తరాజు సుబ్బారావుగారు ఎమ్. ఏ.

ప్రస్తుతకాలమున ముద్రాశాలలనుండి వేనవేలాంధ్రనాటకములు వెలువడుచున్నవి. ఇందు గొన్ని సంస్కృతాంగ్లాది నాటకభాషాంతరీకరణములు. ఉ॥ శకుంతలా, అఖిలబింబము, గులేబకావళి మున్నగునవి. కొన్ని స్వయంకల్పితములు. వీనిలో నొక కొన్ని పాండవవిజయాదులు సంస్కృతనాటకలక్షణానుసారముగాను, వేఱొకకొన్ని సుగుణమణీత్యాదులు నాంగ్లనాటకలక్షణానుగుణ్యముగాను, మఱొకకొన్ని వీరభద్రవిజయప్రభృతులు వీధిభాగవతముల వలెను, నింకగొన్ని చిత్రనళీయాదులు నాటకకర్తల యిష్టానుసారముగాను విరచింపబడి యున్నవి. వీనింబట్టి చూడ మననాటకములకు నిరూఢమైన నియమములు గనుపింపవు. ఇది యెంతయు శోచనీయము. ఏలయన మననాటకము లింకను శైశవావస్థలో నున్నవి. ఇట్టియెడ సర్వజనసమ్మతమగు కొన్ని నియమముల నేర్పఱచుకొనినఁగాని పురోవృద్ధి కాటంకము గలుగును. ఈలోపమును దీర్చుటకే కాఁబోలు, బహునాటకగ్రంథకర్తలగు మ॥ రా॥ రా॥ శ్రీ॥ కోలాచలము శ్రీనివాసరావుగారు కొన్నినియమములఁ బ్రకటించిరి. అందుపై నెన్నియో వాదములు నెన్నియో చర్చలు జరుగుచున్నవి. కాని తుదకు నొక్కవిషయమునసైన నిశ్చితమని నుడువుటకు నావంతయు వీలు లేకున్నది. అట్టిచో నాబోటి యల్పజ్ఞుఁ డీవిషయము ననుగుఱించి వ్రాయఁబూనుట కడు సాహసకార్యము. అయిన నాంధ్రనాటకాభిమానమును, జ్ఞానోపార్జనోత్సాహమును నన్నిందులకుఁ బురికొల్పినవి. కాన దక్షులు నన్ను మన్నింతురుగాక!

నాటకస్వభావము

నాటకము లలితకళలలో నొకభాగము. ఈలలితకళలు ద్వివిధములు: దృశ్యములు (చిత్రలేఖనము), శ్రావ్యములు (సంగీతము). నాటక మీ రెంటిలోను జేరినది గాన మిశ్రమకళ (Complex art) యన బరగుచున్నది.

అయిన ప్రతి కళవలె నిదియు ప్రకృతికి వ్యాఖ్యానము కాని ప్రకృతి కాదు. కానేరదు. ఇందు ప్రకృతియందుగన్పట్టు విషయములలోఁ గొన్నిటి నేర్పఱచి, వేర్పఱచి సమన్వయించుటయే ముఖ్యలక్షణము. వనమునకు, నుద్యానవనమునకు నెంతి భేదమున్నదో ప్రకృతికిని దదనుసారిణియగు గళకును నంత వ్యత్యాసమున్నది. అయిన నిట్లు ప్రకృతిభిన్నముగానున్నను ప్రకృతివిరుద్ధముగా నుండఁగూడదు. నాటకపు నిజమైనవన్నె గనుఁగొనవలయుననిఁ ప్రకృతియే నికషోపలము.

నాటకాంగములు

నాటకమునకు ముఖ్యాంగములు మూఁడు. అందు మొదటిది భావము. ఇది నాటకవ్యక్తికి జీవము. దీనిని సమర్థతతో నెలకొల్పుటకు అన్వీక్షికీవిద్య (Psychology) తెలిసియుండవలయు. రెండవది యితివృత్తము. ఇది నాటకవ్యక్తి కస్థిపంజరము. దీనిని నేర్పుతో నెఱవేర్పవలయుననిన కథారచనాచాతుర్యము, కల్పనాశక్తియు నవసరములు. మూఁడవది భాష. ఇది నాటకవ్యక్తికి శరీరము. దీని వైదగ్ధ్యముతో విరచింపవలెననిన గవిత్వమత్యావశ్యకము. ఈమూఁడును క్షీరనీరన్యాయంబున గలిసి మెలసి యున్నఁగాని నాటకమునకు సంపూర్ణమైన శోభనియ్యవు. వీనిగుఱించి బహుచర్చనీయాంశము లున్నవి. వీని సాధుత్వాసాధుత్వముల గన్గొనుటకై సంస్కృతాంగ్లాంధ్రముల బెంపెక్కిన నాటకములఁ గొన్నిటి పఠించి వానినుండి (by the use of deductive and inductive methods) కొన్ని నియమముల సేకరించితిని. అందు నాకు గోచరమైన నియమముల నిర్వర్ణించుటకు ముందుగా విమర్శనాపద్ధతులఁ గొన్నింటి నేర్పాటుజేసికొని వివాదాంశముల కొంతవఱకేని తీర్మానము జేయుటయే బాగని తోఁచుచున్నది. ఆ విమర్శనాపద్ధతు (Canons of Criticism) లెవ్వియన నాటకమున ప్రతివిషయమును (1) అవసరమై (2) సహజమై (3) రసోచితమై (4) సులభగ్రాహ్యమై యుండవలయు. ఈధర్మముల మది యందుంచుకొని చర్చనీయాంశముల గొంతవఱకేని నిర్ణయింప ననువగు.

ఏతదంశము లెవ్వియన, భావమును గుఱించిన విషయములు నాలుగు:

1. భావము లెట్లు నిర్వర్ణింపఁబడవలయును? ఇవి పాత్రల ననుసరించి యుండును. కానఁ బాత్రము లాదర్శమాత్రములో లేక వాస్తవికములో ముందు విచారింపవలసియున్నది. పాత్రము లాదర్శమాత్రములుగా పౌరాణిక గాథలయందు బాగుగాని నాటకమున కట్టి పాత్రము లుపయోగ్యములు కావు. పాత్రములు కొన్నివేళల వాస్తవికములుగాక కాల్పనికములైనను సహజముగ వర్ణించెడిచో వానిని వాస్తవికములవలె జేయవచ్చును. చేయవలయును. భావములు సహజములై పాత్రోచితములై పాత్రగుణోన్మీలనమునకు సమర్థములై యుండవలయు. నాటకకర్త స్వపాండిత్యప్రకర్షకై కాని స్వధర్మబోధనమునకుగాని ప్రాల్మాలి భావముల వృథా బొందుపఱుపఁగూడదు. ఇట్లొనర్చిన రసోచితి చేకూరదు.

2. భావములన్నియు నేకరసప్రధానములా? లేక బహురససాధారములా? అనిన నాటకమందంతయు నొక్కరసమునే నింపవలయునా? లేక నవరసములఁ బూరింపవచ్చునా? మానవజీవితములఁ దుదవఱకు విమర్శించిన నవరసముల కాస్పదములని తెలియవచ్చును. ఐన కొన్నివేళలఁ గొన్నిరసములు సగాత్రమే చూపట్టుచుండును. కావున నాటకమున నట్టే యొక్కటేరసమును ముఖ్యముగా నొనరించి మిగిలిన రసముల దానికంగములుగాఁ జేయుటయొప్పు. ఈ యంగములగు రసము లెన్నటికిని ముఖ్యరసమును గప్పిపుచ్చునట్లుగా నుండఁగూడదు. కాన మితముగా మాత్రమే ప్రయోగార్హములు. హాస్యరసమును గొందఱు ప్రహసనములఁ దక్క లాతిచో ననుపయుక్తమందురు. దీని నెచ్చోటనైన సందర్భానుసారముగా మితముగా నుంచిన నష్టమేమియులేదు. శృంగారరసమును గూడ నిట్లే మితముగా బ్రయోగింపవలయును. పచ్చిపచ్చిగా నెన్నటికి వర్ణింపరాదు.

3. భావప్రకటనమునకు సమర్థమైనది గద్యమా? లేక పద్యమా? లేక గీతమా? లేక యిందు కొన్నియా? లేక అన్నియునా? సహజముగా మనము

గద్యనే మనభావముల ప్రకటించుటయందు వాడుచున్నారు. అట్టి గద్యయందే నాటకములు వ్రాయబడియున్నవి. ఇంకను వ్రాయఁబడవచ్చును. కాని గద్యము ప్రహసనములక్కు దక్క నన్యవిధములగు నాటకముల కుపయోగార్హముకాదని నాయభిప్రాయము. పద్యములలో భావప్రకటన మొనర్చుట సహజముకాదు. కాకపోయినను నట్లొనర్చుటచే రసాభివృద్ధి కలుగకపోదు. గద్యము భావప్రధానము. పద్యము రసప్రధానము. ఇయ్యది భక్తి శృంగార కరుణారసముల ముఖ్యముగా బ్రయోగార్హము. లేనిచో రసపోషణమునకుఁ గొంతలోపముగునని నానమ్మకము. ఇంక పాటలవిషయ మించుకఁ జెప్పఁపవలసియున్నది. పాటలు మననాటకముల నూత్నములు గావు. అయ్యవి పద్యములకంటె మున్నుగా వీధిభాగవతములలో నుపయోగింపఁబడుచుండెడివి. వానికిని పద్యములకును సామ్య మెక్కుడు. అన్ని పద్యములకు భావరాగములు పాటలకువలె వలయు. కొన్ని పద్యములకు (ఉదా॥ మత్తకోకిల, లయగ్రాహి) తాళముకూడ వలయు. అట్టి పద్యములకును పాటలకును భేద మావంతయును లేదు. కావున నెచ్చో పద్యము లుండవచ్చునో యచ్చోటనే పాటలుగూడ నుండవచ్చు. అయిన పాటలు రాగప్రధానములు గాన కొలఁదిగామాత్ర ముపయోగ్యములు. హాస్యరసమున నిట్టివి యున్న బాగు. వీని వ్రాయుటయందు తాళము వేయవలసినచో సంస్కృతవిశ్రామమువలె బదవిచ్ఛిత్తియున్న సర్గగ్రహణమునకు సాయమగు. ఇఁక నీపాటలకు మెట్లు నెందుండి గ్రహించినను భావప్రకటనమున కాటంక మొనర్చునట్లుండఁగూడదు.

4. భావములు నీతిదాయకములుగా నుండవలయునా? కొందఱు కుయుక్తులు, నీచోక్తులు నాటకమందు బనికిరావందురు. నాటకమునకు, నీతిబోధనమునకు బదరీబాదరాయణ సంబంధము. అట్లగుట పాత్రానుకూలముగ సందర్భానుసారముగ నుండవలయును గాని నీతిబోధనమునకై మాత్రము నాటకమందు భావము లుండరాదు. ఇదియే సహజముగా దోచుచున్నది. నీతిబోధనమునకై నాటకమును వ్రాసిన నయ్యది రసవంతముగా నుండదు. నీచో

త్తులు, కవియుక్తు లుచితస్థానముల బ్రయోగార్హములైనను నశ్లీలమునకుఁగాని రసాభాసమునకుఁగాని చోటియ్యఁగూడదు.

ఇతివృత్తమందలి చర్చనీయాంశములు.

1. ఇతివృత్త మెట్టిదిగా నుండవలయును? అయ్యది పురాణము నుండి, దేశచరిత్రమునుండి మాత్రము గ్రహింపబడవలయునా? లేక కల్పితముగాఁగూడ నుండవగునా? లేక మిశ్రమముగా నుండవచ్చునా? మన నాటకముల నితివృత్త మిన్ని తెఱఁగుల నుపయోగింపఁబడియున్నది. ఇదెచ్చటనుండి గ్రహింపబడినను సహజముగా నుండవలయును. మానవలోకమున జరుగదగినదిగా నుండవలయును. నాటకవస్తువు లోకమున నసామాన్యమైనను దుస్సాధ్యముగా నుండఁగూడదు. కొన్నియెడల నిజమే కల్లకంటె విచిత్రకరముగ నున్నను నసాధ్యమగు విషయముల నిందు బొందుపఱచుట తగదు. ఇయ్యది పౌరాణిక గాథలలోఁ జక్కఁగా వర్తింపదు. అందుఁగూడ దేవతలు, భూత ప్రేత పిశాచములు పాత్రములుగా నున్నను వారలకు మన నాటకకారకులు మానవులకు సహజమైన గుణదోషములఁ గల్పించి చేతలయందు మాత్రము భేదముఁజూపిరి. ఇట్లొనర్చినను నయ్యదోకలోప మగుచున్నది. అయిన నియ్యది ప్రతిదేశనాటకమునకును బ్రథమావస్థ. మన నాటకము లీయవస్థదాటి రెండవయవస్థను బొందుచున్నవి. ఇదియే మనకు గ్రామ్యము. ఏలయన మొన్న మొన్న నే యాంధ్రోద్యమబీజము మొలకలెత్తఁజొచ్చె. దానిని బెంచి శాఖోపశాఖల నాంధ్రమండలంబంతియు విస్తరింపజేయుటకు నాంధ్రచారిత్రక సాంఘిక నాటకముల రచింపఁబూనుకొందురుగాక!

2. ఇతివృత్తమునకు గాలనిర్ణయము కలదా? గ్రీకు నాటకములలో నాటకప్రదర్శన కెంత కాలము పట్టునో కథాక్రమణమునకు నంతియ యుండెడిది. ఈనియమము సంస్కృతాంగ్ల నాటకములఁ బాటింపబడలేదు. నాటక కథాక్రమణము నెలమొదలనేకవత్సరములదాఁక వ్యాపించఁబడియున్నది.

అయిన నాయకాభిప్రాయమున నయ్యది మనుజుని జీవితమున నొక్కదశకంటె నెక్కుడుగా నుండఁగూడదు. అయినను నిది యంత ముఖ్యముగాదు. ఏలయన ప్రతికళయందును గొన్ని సాంకేతికములుండవలయు. నాటకమందు నట్లే రంగస్థలము, పాత్రాభివృద్ధి, కాలాతిక్రమణము, పద్యభాషణము మున్నగునవి సాంకేతికములగు. కావున ముఖ్యాంశ మెద్దియన నాటకము ప్రదర్శనమున 3, 4 గంటలకంటె నెక్కుడు కాలము పట్టఁగూడదు. ఇతివృత్త మెక్కుడున్న రెండు మూడు నాటకములుఁ జేయనగును.

3. రంగస్థలముల నెయ్యది ప్రదర్శనీయము? సంస్కృతనాటకముల రణమరణాదులఁ బరింటఁ బ్రదర్శించుట లక్షణవేత్తల యిష్టానుసారము గ వదలివేసిరి. ఆంగ్లమున నట్టినియమమును బాటింపరైరి. ఇదియే సమంజసముగ నున్నది. ఏలయన మనము చూచినది విన్నదానికంటె నూరురెట్లు హృదయంగమముగా నుండు. అట్టిచో నేవిషయప్రదర్శనమైన నిషేధింపఁబడినచో నయ్యది తెరలసంభాషణమూలమున గ్రహింపఁబడవలసివచ్చును. అట్టిచో రసలోప మొదవును. అయిన మానవజీవితములలోఁ గొన్ని దర్శనీయములు కొన్ని గోప్యములు గలవు. దర్శనీయము లన్నియుఁ బ్రదర్శనీయములు. గోప్యము లూహ్యములుగాని ప్రదర్శనీయములు కావు. కావున నిట్లు కలుపుదీసియే మానవజీవితముల రంగస్థలములఁ బ్రదర్శింపవలయు. మఱియు దుర్నీతికి దురభ్యాసములకు నెడముగలుగఁజేయు నంశములఁ జూపకుండుట శ్రేయోదాయకము.

4. ఇతివృత్తము ప్రమోదాంతముగా మాత్రమే యుండవలయునా? అక్కఱలేదు. ఏలయన లోకానుభవము కొంచెమున్నను మనకు బ్రకృతియందు ప్రమోదవిషాదములు రెండును దుష్టులకు శిష్టులకు సమముగా నెల్లమగునని తెల్లమగు. కావున విషాదాంతనాటకముల వ్రాయుటయు సహజమగు. మఱియుఁ గొన్ని విషాదాంతనాటకములు దుష్టశిక్షణము శిష్టరక్షణమును నిరూపించుటకై వ్రాయబడినవి. ఇయ్యది కవితాన్యాయమే (Poetic Justice) కాని పూర్తిగా లోకానుభవము కాదు. కావున విషాదాంతనాట

కములఁగూడ వ్రాయవచ్చును. అయిన నియ్యది కష్టతరము. దీనికి ప్రాధాన్యము భావగాంభీర్యమే.

5. కథకు సృష్టిస్థితిలయము లుండవలయు. ప్రథమాంకముననే నాటకబీజము విత్తఁబడవలయు. తర్వాత నయ్యది యంకురించి, విస్తరించి, పల్లవించి, పుష్పించి ఫలింపవలయు. ఇట్లు కథనల్లిన హృదయంగమముగా నుండును. సహజముగా నుండును. అట్లుగాక యాద్యంతములు లేక, కార్యకారణసమన్వితముగాక కథ వ్రాయబడఁగూడదు.

6. ఇతివృత్తము నెట్లు భాగింపవలయును? అంకవిభజన చాలునా? రంగవిభజనగూడ వలయునా? ఒక పెద్దకథను నాలుగైదంకములలో నిముడ్చవచ్చునుగాని దానికై విష్కంభప్రవేశకములు కొన్నియేని యావశ్యకము లం కినిలో నెవరో వచ్చి కథాభాగమును చెప్పుదురుగాన రసపోషణమునకు భంగమగు. ఈలోపము రంగముల నుంచుటవలన మాయమగుచున్నది. కావున రంగవిభజన మవసరము. ఇంక నాటకమున కిన్ని యంకములనిగాని యిన్ని రంగములనికాని నిర్ణయించుట కష్టము. చెట్టున కెన్నికొమ్మలు, కొమ్మ కెన్నియాకు లుండవలయునో నిర్ణయించుట యెట్లు? అయిన నెన్నియున్నను నయ్యవి సజీవములై చిత్తాకర్షణీయములై నియమితకాలములోపల బ్రదర్శనీయములై యుండవలయు. ఏరంగము వదలినను కథకు భంగము గునంత జిగిబిగిగా రంగములు గలిసియుండవలయు. రంగములే యననేల! ప్రతివాక్యము కథ కవసరమై కథను పెంచుచు, పాత్రగుణముల బ్రకటించుచుండవలయు.

7. ఒకరు వ్రాసినకథను వేరొకరు వ్రాయవచ్చునా? అందుల కభ్యంతర మెవ్వరు చెప్పగలరు? కొందఱితరు లాకథను నాటకరూపమున వ్రాసిరని యెఱుఁగక వ్రాసినను, కొందఱు మాత్రము మొదటిగ్రంథమును మించునట్లు వ్రాయబూనెదరు. అందుచే మనకు లాభముకాని నష్టముకలుగదు. ఇయ్యది ముఖ్యముగా పౌరాణికగాథలలో గన్పట్టుచున్నది. అయిన మంచినాటకముల విషయమున నిట్లు పాడినదే పాడకుండుట మేలు.

8. పౌరాణిక చారిత్రకగాథలఁ గైకొని రూపు డెంతవఱకు మార్పుల నొనర్పవచ్చును? మూలమునందలి ముఖ్యాంశముల మార్పకయుండుట బాగు. ఇతరవిషయముల కొన్నియేని మార్పులుండవచ్చును. అయిన ప్రతిమార్పును పాత్రగుణోన్మీలనమున కైనను, గాథామాధుర్యాశయమున కైనను తోడ్పడవలయు. లేనిచో నామార్పు గ్రాహ్యముకాదు. చరిత్రనాటకములలో గాలము మార్పక కాలోచితములగు మతసాంఘికగార్హ్యాంగవిషయముల నెఱింగి వ్రాయవలయు.

ఇక భాషలో జర్చనీయాంశము లెవ్వియన:

1. భాష పాత్రోచితముగా నుండవలయునా? ఇందు రెండు వివాదాంశము లున్నవి. అందు మొదటిది ఏజాతిపాత్రమున కాజాతిభాష వలయునా? ఇది స్వాభావికమయినను దిదృక్షువులకు గ్రాహ్యముగాదు. కావున రసాభాసము. మఱియు నట్లు వ్రాసినచో నానాటకము నాంధ్రనాటకమని పిలువనక్కఱలేదు. ఆంధ్రనాటకమున నాంధ్రమే వలయు. అయిన నితరజాతివారు మనభాష నుచ్చరించినపుడు విచిత్రముగా మాటాడెదరు. మన కందఱకు తురకతెనుగు, అరవతెనుగు, దొరలతెనుగు, బంగాళీతెనుగు విశదములే! కావున నన్యజాతీయుల భాషయం దీవిచిత్రముల నుంచి మ. రా. రా. వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు ప్రతాపరుద్రీయమున తురకపాత్రములకు వ్రాసినట్లు వ్రాయుటుచితము. ఇందు పద్యము లుండగూడదు. రెండవది పాత్రలందఱు భాష నొక్కటే శైలిలో వ్యాకరణయుక్తముగా మాటాడవలయునా? నలుగురు మాటాడుచో శైలిభేదము గోచరమగు. కావున నించుక శైలిభేదము ప్రతిపాత్ర భాషయందు నుండిన సహజముగా నుండును. వ్యాకరణయుక్తముగు భాష నాటకముల బ్రయోగార్హమాయను చర్చ యెంతజరిగినను ప్రయోజనము గానరాకున్నది. గ్రామ్య, గ్రాంథిక భాషావాదులు శాస్త్రములు తమపక్షమున బలుకుచున్నవని నుడువుచున్నారు. అదెట్లున్నను నీచపాత్రములకు సంస్కృతమునందువలె గ్రామ్యము బ్రయోగించుట బాగుగా నున్నది.

ముఖ్యపాత్రములకుమాత్రము వ్యాకరణబద్ధమగు భాషయే మంచిది. ఏలయన విద్యాధికుని భాషకును విద్యాంధునిభాషకును భేదముండును. ఇట్లొనర్చిన వేషమునకుఁ దగినభాషయొప్పును. ముఖ్యపాత్రములన నాయికానాయకులు, వారిబంధువులు. నీచపాత్రములన తదనుచరులు. ప్రహసనముల గ్రామ్యమే ప్రయోగార్హము.

2. భాషాశైలి యెట్లుండవలయును? కొందఱు ప్రబంధశైలిని వ్రాసియున్నారు. కొందఱు సహజముగా మనము మాటాడురీతిని వ్రాసియున్నారు. ప్రబంధశైలి నాటకముల బూర్తిగా నగ్రాహ్యము. ఏలయన నయ్యది సంస్కృతపదజటిలమగుటచే సులభగ్రాహ్యము కాదు. అర్థగ్రహణముగామిచే రసగ్రహణముగూడ శూన్యమగు. మఱియు మనము మాటాడురీతిని వ్రాసిన ప్రహసనముల నొప్పుఁగాని యితరత్ర నయ్యది సొంపునింపదు. కావున నీరెంటికి మధ్యస్థముగనుండు ద్రాక్షాపాకముననే బ్రహ్మశ్రీ తిరుపతి వేంకటేశ్వరకవులవలె వ్రాయుటయే సమంజసము. ప్రతిమాటయు సులభగ్రాహ్యముగాను, సమయోచితముగాను, యుక్తియుక్తముగాను నుండవలయును. మఱియు గొందఱు క్రోధభీభత్సరసముల సంస్కృతపదగుంఫనము వలయునని దీర్ఘసంస్కృతసమాసముల బ్రయోగించియున్నారు. ఇట్లొనర్చుట స్వరము భావమును బ్రతిఫలింపవలెనను (sound echoing the sense) భ్రమచేఁ గాబోలు. దీనిచే రసపోషణ మలవడదు. పాత్ర ఉచ్చారణచేతను నభినయముచేతను రసమొప్పవలయుఁగాని దీర్ఘసంస్కృతసమాసములచేతఁ గాదు.

3. కవిత్వ మెట్లుండవలయును? ఇక్కాలమునఁ గొంత ఛందోజ్ఞానము లభ్యమైనదిమొదలు కవిత్వము నెల్లరు చెప్ప సాహసించుచున్నారు. అట్టిచో నయ్యది చాలవఱకు నీరసమైనదని యీకాలపు గొన్నినాటకములఁ జదివిన తేటపడును. "చీపరపాపరతీగెలఁ జేపలబుట్టల్లినట్లు" గాక కవిత్వము సరళముగా ధారాళముగా నుండవలయును. వృత్తములు నానావిధములై పాత్రా

త్రగఁ గన్నులఁగట్టినట్లు భావమును బ్రకటింపవలయు. చిత్రకారుఁడు కొన్ని గీతలచే నేవస్తువునైన దృగ్గోచరం బొనర్చునట్లు కవి కొన్నిమాటలచేఁ నెట్టి భావమునైన మనమునకు గోచరమొనర్పవలయు. ఇందులకు భావనాశక్తియే సమగ్రము, ప్రాధాన్యము. ఇదియే మనపాత్రల బ్రత్యక్షముగ నవతారమెత్తి నట్లొనర్చునది. ఇట్టిదియే కవిత్వము. మఱియు బ్రతిపద్యమును మంచిశైలిలో వ్రాయబడవలయు. అట్లనిన నెట్లారంభింప బాగగునో యెట్లంతమొందింప రసవంతమగునో, సులభగ్రాహ్యమగునో, యోజించి యట్లే యొనర్పవలయు. అట్లుగాక యిష్టానుసారముగ వ్రాసి వ్యర్థపదములచే బూరించి వ్రాయుట రసాభాసమున కాదికారణము. మఱియు నేరసము జెప్పఁబూనిన నారస మాలించు వాని నలరింపవలయు. లేనిచో నీరసపు గవిత్వమగు. ఇంకను శ్లేష, ద్వ్యర్థిపద్యము, బంధకవిత్వముగూడ త్యాజ్యములు.

4. నాటకములం దలంకారము లెంతవఱకు గ్రాహ్యములు? కొందఱు తమపాండిత్యప్రకర్షకై కాబోలు, నాటకముల నలంకారభూయిష్ఠముగ నొనర్చియున్నారు. ఆయలంకారములైన నూతనములు గాక పూర్వకవిప్రయోగములగుట వారిదర్య చర్వితచర్వణ మగుచున్నది. కొంద ఱలంకారములే వలదందురు. ఇదియు నాచరణీయముగాదు. అలంకారములు నాటకలక్ష్మికి నిసర్గవముగా నలంకారములై యుండవలయు. అందులకై యవి కొలదిగాను భావముల జక్కగా విశదీకరించునవిగాను, క్రొత్తవిగాను నుండవలయు. అలంకారములలో నిందులకై ముఖ్యముగా నుపమ, స్వభావోక్తి, అర్థాంతరన్యాసము, పరికరాంకురము బ్రయోగార్హములు. ప్రతియలంకారమును పుష్పమువలె తనంతటతాను సుఖ మొనగూర్పవలయు. మఱియు సందర్భ పద ర్భానుసారముగ లోకోక్తులఁ గొన్నింటి బొందుపరచుట యుక్తము.

నాటకముల జర్చనీయాంశములని నాకుదోచిన యంశము లింతియ- వానిగుఱించి కడుసాహసించి నాబుద్ధికి గోచరమగునటు లభిప్రాయ మొసంగితిని. పైన వ్రాసినయంశముల కుదాహరణముల నుద్గ్రంథములనుండి

షమకూర్చిన బాగుగా నుండియుండును. కాని యంత విపులముగా బత్రికయందు వ్రాసిన స్థలము చాలదనుభీతిచే నింతటితో విరమించుచున్నాడ.

గుణదోషౌ బుధోగృహ్ణ | న్నిందుక్ష్వేళావివేశ్వరః |
శిరసా శ్లాఘతే పూర్వం | పరంకంఠే నియచ్ఛతి ||

—* పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు బి. ఏ. *—

గతసంచికలో ఆంధ్రనాటకరచనముగూర్చియు, ప్రదర్శనాధికుల గూర్చియు బ్రహ్మశ్రీ కోలాచలము శ్రీనివాసరావుగారు చేసిన యుపదేశ వాక్యములను ప్రచురించి జనోపకారము గావించియుంటిరి. శ్రీనివాసరావుగారు చిరకాలము నాటకసూత్రధారులుగ నుంటయేగాక, ఆంధ్రనాటకములలో చరిత్రాంశములు గూర్చియు, పాత్రస్వభావప్రకటనము గూర్చియు నాటకకవులలో మార్గదర్శి "మహర్షి" యన నొప్పియున్నారు. వీరు నాటకకవులకును, పాత్రములుగా నుండువారికిని పంపిన "విజ్ఞప్తి" వాస్తవమున ననుభవసారమైన స్మృతివాక్యముగ గారవింపదగి యున్నది. నాటకకవులు (7) (11) నెంబరు ఉపదేశములను, నాటకులు 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 13, 16, 17, నెంబరు నియమములను కంఠగతముచేసి దినదినము యోచించుచు, నడచుచుండిన మేలు.

ఇంతచక్కని ఉపదేశములలోకూడ కొన్ని వివాదాంశము లున్నవి. నాటకములు స్వాభావికములా (natural, realistic)? లేక సాంకేతికములా (conventional and intellectual)? పాత్రముల భాష స్వాభావికముగ నుండవలయునా? లేక రావుగారి నాటకభాషయా? ఛందోబద్ధమైన పద్యములు, కీర్తనలు భావప్రకటనమునకు అడ్డమువచ్చునా? రసాభాసముచేయునా? లేక రావుగారు దలచునట్లు బహురాగముల నేర్వవచ్చునా? ఇత్యాది యంశములందును, ఇంకనుకొన్ని నియమములందును రావువారి యనుభవవిజ్ఞానములు కడు

గొప్పవయ్యును, వీనినిగూర్చి నిశ్చితాభిప్రాయము లున్నట్లు పొడగట్టదు. వారి వాక్యములలో కొన్నిటికి పరస్పరవిరోధము గానవచ్చుచున్నది.

నాటకరచనాకుశలులును, కోలాచలాన్వయ సాహిత్యచక్రవర్తులును, కవితామార్గదర్శనులునగు శ్రీనివాసరావుగారి వాక్యముల విమర్శించుటకు దగిన శాస్త్రజ్ఞానముగాని, నాటకప్రదర్శనానుభవముగాని నాకులేదు. వృథాదర్పమున చేజాచు నడవడి నాకులేదు. నాకు గలిగినది యొకటే. రసానుభవమునకు మూలకారణమగు ప్రపంచజ్ఞానమే. నేను వీధులతిరుగుచు పిల్లలయేడుపు, పెద్దల పోరాటములు మొదలు సమస్తమానవవ్యాపారములను కడుజాగరూకతతో చూచుచుందును. అనేక సంగతిసందర్భములలో మనుష్యులెట్టి రీతిగా ప్రవర్తించునది, దేశకాలభేదములవలన యొకని మనోవృత్తియు అంతఃకరణము నేయేవిపర్యయముల బొందునదియు, నట్టివేళల మనుజుల ముఖవిలాసము లేరీతిగ మారునదియు జూచుచుందును. ఈరంగములన్నియు చక్కగ చిత్రితములై ధారణాకోశమున భావస్థిరములై యుండును. వీనిపోలికనే పాత్రములయల్లిక, చిత్తరువులతీరుపు, నాటకులయాట మొదలగువాని విమర్శింతును. ఇదియే సరియగుమార్గమని పెద్దలు చెప్పియున్నారు.

సాహితీవాఙ్మయమునకు "రతియే" పరమావధి. నాటకములు నవలలు, కథలు, పాటలు, ప్రబంధములు మొదలగు వాఙ్మయము, సుహృద్భావమున నుపదేశముల జేసినను, జేయకున్నను చదువరులకును, చూపరులకును మిక్కుటమగు సంతసము కలిగింపుచుండును. ఆనందము," "రతి" ఇవియే నాటకలక్షణములు. ఇవియే శిల్పచిత్రముల లక్షణములు. ఈయానందము స్వాభావికముగ నుంటవలన హృదయమునకును, సంకేతముగ నుంటచె మానసమునకును గలుగుచున్నది. భాగవతములు, హిందూశిల్పములు, William merris చిత్రములును సాంకేతికములు. ఇవిభావమందు ప్రకృతి ననుసరించును కాని రూపమందును, బాహ్యవ్యాపారములందును ననుగమించవు. నాటకములు కేవలము స్వాభావికములు. ఇందు ప్రకృతిలో మనుజులకు గలుగు

సుఖదుఃఖములు, లాభనష్టములు, జయాపజయములు హేతుయుక్తముగా జూపబడును. కుక్కను చూచుటకన్న కుక్కబొమ్మను చూచిన నెక్కుడు ఆనందము గలుగుపోల్కి, మనజీవితనాటకముల యల్పప్రతిమలను నేపథ్య సహాయమున జూచునపుడు ప్రకృతిలోని రాగద్వేషముల వదలి నిర్మలబుద్ధితో మానవచర్యల విమర్శించుచు రతిని పొందుచుందుము. ఈ అనుభవమునకు ప్రపంచజ్ఞానమే కావలయును. నాటకములలో జెప్పునవి ప్రాపంచికవిషయములే.

నాటకులకు జెప్పిన 15, 19 నెంబరు నియమములవలన శ్రీనివాసరావు గారు, నాటకములే స్వభావేతరములనియు, అందలి నేపథ్యములు, పాత్రములు, మాటలు, నడతలు ప్రకృతివిరుద్ధములనియు జెప్పియున్నారు. నేపథ్యమునుగూర్చి వీరికిగల యభిప్రాయమే షేక్స్పియర్ మహాకవికిదోచి "can this cockpit hold the mighty fields of France?" అని ప్రశ్నించియున్నాడు. ప్రస్తుతము నాటకప్రదర్శనములందు బయస్కోపు, విద్యుచ్ఛక్తి, నేపథ్యయంత్రములు, విరివిగా నుపయోగించి చూపరుల భ్రమింపజేయుచు ఎండ వాన చలులచే గలుగు బాధలనైనను దదృక్షువుల ననుభవింపజేయుచున్నారు. ఏమైనను నేపథ్య మెన్నటికి ప్రకృతిని బోలనేరదు. దేశపరిమితియే దీని ముఖ్యబాధకము.

కాని నేపథ్యము ప్రకృతికి భిన్నముగా నున్నదని మిషచే రంగమునవచ్చి నటించుపాత్రలను, వారిమాటలను స్వభావేతరముగ నొనర్చుట సమంజసముగాదు. మనము ప్రకృతిని ఎన్నటికిని పూర్తిగా ప్రతిబింబింపజాలము. Shakespeare, Victor Hugo, భవభూతి, బంకించాటర్జి, వీరేశలింగము వంటి కవివర్యులుకూడ ప్రకృతిరూపములను సమీపింతురే కాని వాని నైక్యము కానేరరు. కాలేముగదాయని స్వభావేతరములయిన కల్పనలను బోవుటతప్పు. యథార్థములేనిచో, నాటకాంతర్గతమైన యుపదేశములను అంతఃకరణపరిశుద్ధి జనించదు. అవి ఫలించి జనోపయోగములు కానేరవు. నాటకరచనయందును, పాత్రౌచిత్యమందును మనము నేయు పొరపాటులను

పొరపాటుబడగ భావింపక, నాటకలక్షణముగ నెంచుట ప్రమాదము. ఈరో జులలో నాటకపాత్రములను తా మూహించుచు పురుషులవలె జేయునుపా యము లనేకము లేర్పడినవి. శ్రీనివాసరావుగారి 20 వ నియమము ననుస రించి రాముడో, కృష్ణుడో, శివాజీయో, రుస్తుమో యెవరిప్రతిమకు సరిపోవు ఒడ్డును పొడుగును ఉన్న నాటకుల నేరవచ్చును. 18 వ నియమము ననుసరించి యాయాదేశకాలపాత్రముల దుస్తులను విమర్శించి అట్టివానిని తయారు చేయ వచ్చును. మనకువలయు పాత్రపు ఫొటోగ్రాపుపంపి రబ్బరు ముఖము (mask) తెప్పించవచ్చును. ఆ మాస్కులు కొద్దిఖరీదుకు వచ్చును. ఈజాగ్రత్తలతో వేష ముధరించినవాడు తా నభినయించుపాత్రమే అయియుండును. ఇదిగాక పాత్ర గుణములను ఆనాటకమే కాక ఇతర వాఙ్మయమునుండి చక్కగ గ్రహించి వానినడవడి, ఆచారములు, చేష్టలు, వానిచరిత్ర, స్వభావము తెలిసికొనినచో ఈనాటకమందు వాడు సరిగ ఆడునట్లే సామాన్యనకు అభినయమగును. రూపము, దుస్తులు, ముఖము, అభిప్రాయభావములు వీనియందు మనము కల్పించి సరిగా ప్రకృతి ననుసరింపవచ్చును, ఇక రసము ప్రకృతిలోవలె ననుభవిం చుచు రసప్రకటన చేయనగునా? అను ప్రశ్నకు ఆంధ్రదేశములో పేరువడిన నాటకులచర్యలే తగినజవాబు. విశ్వనాథరావు ప్రహ్లాదుడు; కృష్ణస్వామి వరూధిని; దొరస్వామిఅయ్యంగారు దుష్యంతుడు; ప్రసాదరావు హరిశ్చ ంద్రుడు; అంకరాజు గామారావు నలుడు; గోవిందశాస్త్రి శ్రీకృష్ణయోగీశ్వ రుడు; ముంజులూరి కృష్ణారావు లాకికృష్ణుడు; చెట్టి నరసింహం శృంగార లీలాకృష్ణుడు; పెదన రామయ్య అశ్వత్థామ, లక్ష్మణస్వామి రుస్తుమ్; సుమి రింగు విశ్వామిత్రుడు; సంజీవరావు మోహిని; జగ్గరాజు చంద్రమతీ దమ యంతులు: వీ రీపాత్రలు ఆడునపుడు ప్రకృతిలో వారివారికి తగిన లక్షణము లబ్బుటయే గాక, యాయాకథలగూర్చి ఇదివఱకు తెలుగున వ్రాయబడిన ప్రబంధములకును, నాటకములకును వీరియాట వ్యాఖ్యానమై తనరుచున్నది. రావుగారు తలచినట్లు "ఖవడో" శ్రీరాముని భూమిక ధరించెనని యను

కానవలసిన పనిలేదు. ఆడు నేర్పుగల నటకునకు, పాత్రముల సంప్రదాయములను చక్కగా నేర్చి, వారికి తగిన భూమిక లొనగూర్చినచో నాటకములు తప్పక స్వాభావికములుగనే యుండును.

నాటకములు స్వాభావికములుగ నుండ నేరకనుటకు రావుగారు మరియొక కారణము నుడివియున్నారు. నాటకమాడు కొలది కాలములో అనేకయుగముల కాలపరిమితి పైతము జూపబడుచున్నదని ఇక్కడకూడ నాటకకవులు లక్షణముగ భావించినారు. ఇట్టి కాలవిస్తరణము పౌరాణిక నాటకములలో నున్నది. ప్రహ్లాదచరిత్రను ప్రదర్శించునెడ నెల్లూరు కృష్ణగాన సభవారు జయవిజయులు శాపముబొందుటకు పూర్వము మొదలిడి నృసింహావతారమావిర్భవించు వరకుగల యావృత్తాంతము చూపియున్నారు. ఇది నాటకము కాదు. మొదటనుండి చివరవరకును పాడగల తోలుబొమ్మలేకాని నాటకలక్షణము లిందులేవు. దీనిని pageantry అందురు. ఇంగ్లీషుచరిత్ర, ఫ్రాన్సుచరిత్ర (American Civil War; Balkan War) వీనిని pageantry రూపముగా ఆడినారు. సంపూర్ణరామాయణము, సంపూర్ణభారతము అట్టివే. నాటకలక్షణము లందులేవు.

నాటకములలో ముఖ్యపాత్రముల అంతఃకరణప్రవృత్తులకును మనోగతులకును, ఆదర్శములకును విరోధము కల్గును. ఇట్టి మానససమరమందు కొందరు ఇంద్రియప్రేరితమైన మనోవ్యాపారముల నవలంబింతురు. కొందరు వీనిజంపి యాదర్శముల రక్షించుకొందురు. కొందరు తీర్పును చేయజాలక భ్రష్టులై Hamlet వలె నశించెదరు. శ్రీరాముని సమస్య ఇది. అగ్నిగుండమున పవిత్రురాలని నిశ్చయింపబడి తన్ను విడనాడనని విన్నవించి సీతను అడవులకుపంపుట, ప్రజలకోరిక నెరవేర్చుకుండుట. ఇక్కడనే రామనాటకపు రక్తిపట్టు. తాను ప్రేమించి పెండ్లాడవచ్చిన దమయంతిని స్వవాక్యపరిపాలనమునకై దేవతల ననుగ్రహింపుమని వేడు తరుణమే నలనాటకపు ప్రాణస్థానము. హరి

శ్చంద్రలో "దేవబ్రాహ్మణ మాన్యములే విడచి" అనేపద్యమునొద్దను చంద్రమతిని అమ్ము వేళను రెండు పర్యాయములు నాటకలక్షణము బయలిడును. శాకుంతలలోని రక్తి దొంగతనముగా ఆశ్రమములోని పిల్లను ముద్దాడి పోవుటలో లేదు. 5వ అంకమున శకుంతల వచ్చినప్పుడు దుష్యంతునకు గల్గిన సమస్య: "కడుపుతోనున్న నాభార్యను విడచుట మంచిదా? ఇతరుని భార్యను గ్రహించుట మంచిదా?" ఇక్కడనుండియే శాకుంతలలోని నాటక రక్తి ప్రారంభమగును. రక్తిస్థానము (climax) కథాంతమునకు (dissolution) చేరుకొలది కథలోని చమత్కృతి జడివిన హెచ్చుచుండును. Victor Hugo నాటకములలోను రక్తిస్థానము, కథాంతము ఒకటిగనే యుండును. అందు మరియు నద్భుతము. ముద్రారాక్షసములోకూడ ఇటులనే జరిగినది. నాటకములో ఇట్టి మానససమరమును మననటులను తమపరివర్తనము నందు నిర్దేశించినచో మననాటకములుకూడ సంస్కృతాంగ్లేయ నాటకముల వలె వన్నెకెక్కియుండును. ఇట్టిమనోసమరమునకు వలయుకాలము కొన్ని మాసములకన్న మించియుండదు. ఉండినను విపరీతముగ దోచదు. ఎటులైన నాటకములు కాలవిషయములో ప్రకృతికి తగ్గిపోవును. దానిని చాలవఱకు తగ్గించి దోషరహితముగ జేయవచ్చును.

నాటకకవుల నియమములో 9వ దానియందు కొన్నిరంగముల తీసి వేసినను కథ తెగకుండునటుల వ్రాయుమని రావుగారు చెప్పుచున్నారు. ప్రమదాగ్రంథములయం దీపద్ధతి గానరాదు. శాకుంతలములో నిద్ది తీయవలయునో కనుపించదు. జార్జి ఎలియటునావలులందు, షేక్స్పియరందు యేనాలుగు పేజీలు తీయ వీలుకాదు. John Stuart Mill కావ్యలక్షణమును నిర్దేశించుచు, దేనినుండి యొకపదమునుగాని, వాక్యమునుగాని, రంగమును గాని త్రోసివైచినను, మరియొక దానిచే పూరించినను రసభంగము, కథానష్టము కలుగునో అదే కావ్యమనియు, అదే నాటకమనియు చెప్పియున్నాడు. పెద్దనాటకముల వ్రాసి వానిని స్టేజికై పలురీతుల చిరచుటకన్న మూడు నాలుగు గంటలలో ప్రదర్శింపదగు నాటకములను వ్రాయుటయే మేలు.

పాత్రముల మాటలగూర్చి (8), (15), a, b, c, d, e, f, లలోను (18) లోను రావుగారు చర్చించినారు. ఇందుకూడ రావుగారు పైవానిలో జేసిన పొరపాటే పడినారు. ఎట్లాగో స్వాభావికమేగదా! ఇక పాటు పడితేనేమి? గంతులేస్తేనేమి? సాఫీగా పోవువచనము వ్రాసి ఛందోబద్ధమైన పద్యము జెప్పునప్పటికి మనోవృత్తికి ఆటంకము కలుగును. అట్టి ఆటంకము (Abstraction) నైజముగ గలుగనియెడలనే పద్యములను పెట్టినయెడల స్వాభావికముగ నుండును. బహుకొద్ది యాటంకమున్నతావున నిర్యత్నప్రాస కవిత్వము జెప్పిన మేలు. శృంగారచర్యలు, దైవభక్తి కలిగి మిక్కిలి యాటంకము కలుగనెడ కీర్తనలు సైతము వ్రాయవచ్చును. ఏమైనను ఆంధ్రభాషావినాశకమగు పార్సీరాగముల నాటకములలో జేరనిచ్చుట తప్పు. పాశ్చాత్యుల నాటకములలో సంగీతము ప్రధానమనుట పొరపాటు. వాళ్ళకు Drama నానాటికి గద్యమయము మూకము (Pantomime) అగుచున్నది. Opera, musical comedy, dance—వీనిలో మాత్రమే సంగీతముతో కూడిన నాట్యము, అభినయము జరుగుచున్నది. ఇందు ప్రకృతి ననుసరించి యేదియు నుండదు. ఒక స్త్రీ తేలువలెను, తేనెటీగవలెను, మొసలివలెను అనేకరూపముల నగుపడుచు పాడుచుండును. ఇందలి ఇతివృత్తములు బహునీచపువి. ఆంధ్రనాటకములను Opera లలోనికి దించి పాడుచేయవలెనన్న రావుగారి నియమమును స్వీకరింపవచ్చును.

వేషమునకు తగిన భాషయుండుట యుచితము. గ్రామ్యభాషానిరసనను చేయువారు చెప్పెడియుక్తులన్నియు నాకు కంఠగతమె. ఆంధ్రదేశమున నొక్కవిధమగు గ్రాంథికభాష యేర్పడుట ఆవశ్యకమే కాని ప్రతాపరుద్రీయము వ్రాసిన విద్యానాథునకును, ఖుర్రాభ్రామునకును ఒకేజాతి, భాష యుండుట తప్పా తెలుగే, వ్యాకరణదోషములు లేనిదే యుపయోగించుచు, పాత్రములకు తగిన భాషాసౌలభ్యముతోడను, జాటిల్యముతోడను, వారివారి భావముల ననుసరించి వాడుట యుచితము. పేలవము కాకుండ సహజముగనుండును. కాని రాజ

మండ్రీ కంపెనీవారు చెన్నపురికి వచ్చినప్పుడు గద్యము పలుకుచు ఇంటిలో మాట్లాడునట్లు వీలయినంతలో పలుకుచుండిరి. సంభాషణ బహురక్తిగనుండెను. ముట్నూరి ఆదినారాయణయ్య, కంచి కృష్ణస్వామిరావుగార్లు తామిట్టి తెనుగు ఎన్నడును వినలేదని యుపన్యసించినారు. సులభోచ్చారణమే ఈస్తుతికి కారణమని నేను తలంచితిని. "నాటకపుభాష" ఉచ్చారణయు వినలేక వినిగి యున్నాము. సత్యమున కళంకభ్రతలేదు. ప్రకృతిలో పరువుహీనము లేదు. Dickens మర్యాదకు ప్రాకృతభాష లోటయినదా?

తురకలు, విదేశీయులు ఆంధ్రము మాట్లాడుచు కొందరు బాగుగమాట్లాడువారున్నారు, కవిత్వముచెప్పువారున్నారు కాని గొప్పవ్యవహారతలు అన్యభాషను నేర్చుకొనునప్పుడు గద్యయేమాట్లాడుదురు. ఎంతచదివినను సాహెబు తెలుగు మాటాడునప్పుడు ద్వితీయార్థమున షష్ఠీవిభక్తి ప్రయోగించకుండ నుండడు. తురకలు తెలుగుపద్యములు పాడుట మరియు వైపరీత్యముగ నుండును. రక్తికట్టదు. శ్రీనివాసరావుగారి సుమనోరమసభవారు రామదాసువియోగము ప్రదర్శింపగా చూచినాను. అందలి రుస్తుమ్ పద్యములతో పార్టు ఒప్పచెప్పెను. ఆపార్టే ఈవెన లక్ష్మణస్వామిగారు పద్యములు లేకుండ గద్యకు కొంత తురక వాసన కలిగించి యాడెను. ఈరెంటి తారతమ్యము నాకు వెంటనే గోచరమైనది. విదేశీయులు మాట్లాడినను గద్యతక్క పద్యము లుండకూడదు. వీలయినంతలో తెలుగుభాషకే తమ దేశీయోచ్చారణవలన వాసనకలిగించి మాటాడుట శ్రేయస్కరము. ఒకరంగమున అనేక భాషలుండుట నే నొప్పను.

ఈసంగతులతో క్షమార్పణాపూర్వకముగ నావిమర్శన ముగించుచున్నాను.

ఏడవదళము

నాటక సమస్యలు

విషయసూచిక

ఏడవ దళము

నాటకసమస్యాలం

1916 వ సంవత్సరములో బందరులోని ఆంధ్రనాటక పరిషత్తువారి కార్యదర్శిగ పనిచేయుచు నాటకవిమర్శన ముకిలి బయలువెడలించితిమి. అందుకు కోలాచలం శ్రీనివాసరావుగారిచే నొక ప్రశ్నావళికను సిద్ధపఱిపించి దానిపై నితర విమర్శకుల యభిప్రాయములారసి కృష్ణాపత్రికలో నప్పుడప్పుడు ప్రచురించియుంటిమి. ఇందు కొందరియభిప్రాయముల సంక్షేపముగ గూర్చియున్నాను. ఆచంట బాపిరాజుగారు, శేషాద్రిరమణకవులు, వింజమూరి రంగాచారి, చల్లా సుబ్రహ్మణ్యం, ముత్తరాజు సుబ్బారావుగారు, వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు మొదలైనవా రనేకులు తమ యభిప్రాయములను వెల్లడించియున్నారు. ఇందు ముత్తరాజు సుబ్బారావుగారి యందలి గౌరవముచే వారి వ్యాసమును సంపూర్ణముగ ముద్రించియున్నాము. ఈ వెనుక కృష్ణాపత్రికలోను, ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాది సంచికలలోను శ్రీపాదకామేశ్వరరావుగారు ఆంధ్రనాటకసంస్కరణముగూర్చి కొన్ని యభిప్రాయము లొసంగియున్నారు. వీనిని సంక్షేపముగ నిందు బొందుపఱచి యున్నాను. పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారు తమ 'సాక్షి' మొదటి వాల్యూములో నాటకములగూర్చి నాలు

గుపన్యాసము లిచ్చియున్నారు. వానిలోని సారాంశమును సేకరించి ముద్రించుచున్నాము. ప్రస్తుతము ఆంధ్రనాటకసంస్కర్తల గలవరపెట్టుచున్న నాట్యసమస్యలన్నియు శ్రీనివాసరావుగారు, కామేశ్వరరావుగారు, లక్ష్మీనరసింహారావుగారు పొందుపఱచిన వ్యాసములలో జాలవరకిమిడియున్నవని చెప్పవచ్చును. వీరుమువ్వురు నాట్యకళకు సంబంధించిన సమస్తవిషయములలో చిరానుభవ మేర్పడినవారు. అందుచే నాచిన్ని నాటకానుభవములందు వీరియభిప్రాయములకు ప్రాధానగౌరవ మొసంగియున్నాను. ఈవిమర్శకులుకాక అనుదినము ఆంధ్రకృష్ణాపత్రికలలోను, మాసపత్రికలందును, ఆంధ్రనాటకముల కావ్యలక్షణముల గూర్చియు, అభినయవిశేషముల గూర్చియు, నాటకసంస్కరణ ముద్దేశించియు ననవరతము తమయభిప్రాయముల వెల్లడించుచున్నారు. బి. టి. నరసింహాచారి, దుగ్గిరాల రాఘవచంద్రచౌదరీ, బి. నరసింహారావు మొదలగువారనేకులు వ్రాయుచున్నారు. ఒకచెంప బయస్కోపులమూలమునను, పాశ్చాత్యనటుల నాటకప్రదర్శనములచేతను పత్రికలందు, గ్రంథములందు విదేశీయుల నాటకకళాభివృద్ధిని తెలిసికొనుటవలనను, వంగదేశీయుల నూతననాట్యవైఖరుల నీవిధముగనే గుర్తెఱుగుటవలనను మనదేశములో కొన్నిభావతరంగము లుత్పన్నమగుచున్నవి. మరియొకవంక భరతశాస్త్రముల యాదర్శముల ననుసరింపవలయుననెడి జాతీయాభిమాన మేర్పడి నటులను, నాటకకవులను, విమర్శకులను గలవరపెట్టుచున్నది. ఈ భావసంక్షోభము హిందూదేశములో మిగిలినభాగములందుకన్న

మన ఆంధ్రదేశములో మిక్కిలి ప్రబలముగ నున్నది. ఇచ్చట నొకచోప సుప్రసిద్ధమగు ప్రాచీనాభినయరీతు లలవడినభాగవతు లింకను జనామోద మనుభవించుచున్నారు. హైందవకళల సాంకేతికాధ్యాత్మికతత్త్వములు నవ్యభావోదయముతో నాంధ్రుల కంటియున్నవి. ఒకచోంప నీదేశము కలకత్తా బొంబాయి పట్టణములవలె భాగ్యవంతముగాక, పెద్దపెట్టుబడులతో నేర్పడిన నాట్యమర్యాద లెఱుంగక, యాంధ్రవ్యక్తి ననుసరించి బలుతావుల చిన్నినాటకసమాజము లస్వతంత్రపరిణామముల నందుచున్నవి. ఆంధ్రనాటకములు కడచిన ముప్పదిసంవత్సరములలో శతాబ్దముల కాలపరిణామ మనుభవించి వికసించియున్నవి. అన్నితరహాలు రుచిచూచి దేనిలోను చిక్కుకొనునంతటి దురభిమానములేక వెలుగుచున్నవి. పెద్దపెట్టుబడులు కాని, చిరాభ్యస్తసాంప్రదాయములుగాని, అందఱిని దిగమ్రింగు మహావ్యక్తులు (నటులు, నాటకకవులు) గాని లేనందునను, మనదేశములోని నాటకసమాజములు అన్నియు నైచ్ఛికములే యగునందునను, ఆంధ్రస్వకీయస్వతంత్రభావసంచారమున్నను, మననాటకపరిణామము చక్కగా కాలోచితముగా నేర్పడుచున్నది. అయినను ప్రస్తుతము కొన్నిసమస్యలు విమర్శకుల నేతృత్వ మపేక్షించియున్నవి. ఎందఱువ్రాసినను ఈసమస్యలే తోచుచున్నవి. కాన వానినిగూర్చి నాయభిప్రాయములు వెల్లడింప సమకట్టియున్నాను.

—* నాటక పరికరములు *—

తెలుగుదేశమున పెద్ద వర్తకస్థానములు, రాజధానులు ప్రస్తుత మేర్పడియుండలేదు. ముందెన్నడైన మన మొకప్రత్యేక రాష్ట్రముగ నేర్పబడి రాజ్యస్థాన మొకటేర్పడినను అది బొంబాయి, కలకత్తా, మద్రాసులవలె రాజ్యస్థానము, వర్తకస్థానము, విద్యాలయము ఒక్కచోటనే క్రిక్కిరిసియు నగరముగ నుండజాలదు. నవీనశిల్పకులయూహ లివికావు. ఆంధ్రరాష్ట్రమునకు రాజ్యస్థానము బెజవాడ కావచ్చును. వర్తకనిలయము విశాఖపట్టణమై యుండవచ్చును. విద్యాలయములు హైదరబాదు, అనంతపురము, రాజమందిరము, నెల్లూరులలో నాలు గేర్పడవచ్చును. అందుచేత ఇదివర కేర్పడిన రాజధానులవంటి విక ముందుదయించుననునాశ లేదు. లక్షలకొలది జనము కాపురముండి వర్తకాదివ్యవహారములకొఱకు అనుదినము కొన్నివేల బయటియూరివా రరుదెంచు ప్రధాననగరములందుమాత్రమే నాటకములు వ్యాపారముగ లాభించుచున్నవి. స్వగ్రామవాసుల ప్రోత్సాహమునకన్న తాత్కాలికాగతులసహాయమే పెద్ద పెట్టుబడు లవసరమైన నాటకసమాజములను నిలుపుచున్నవి. ఇట్టి పెద్దపట్టణము లాంధ్రదేశమున లేవు. ఇక ముందుండబోవు. అందుచేత ఇక్కడ నాటకసమాజములు పెద్దపెట్టుబడు లవసరమైన దారులలో విస్తరింపనేరవు. ఆ పురముల ఆదర్శములమీద దేశస్వభావమెఱుంగక యిచ్చట నట్టివాని నెలకొల్ప యత్నించిన గున్నేశ్వరరావు, మైలవరం కంపెనీలు నానాటికి నశించుచుండుట మన

మెఱుంగినదే. పెద్దసమాజములుకాని, చిన్నవికాని ఎంతవఱకును పార్సీ, గుజరాతీ, బెంగాలీ వైఖరుల విస్తరింపనోచి, విశేష ధనవ్యయము జేసి, పెద్దశాలలను, రంగపరికరములను, దుస్తులను సంపాదించి తుద కట్టిపద్ధతిలో నాట్యకళను, తమ విత్తమును సర్వము కోలుపోయి నష్టపడియున్నారు. పెట్టుబడి పెట్టగానే, దానిని రాబట్టుకొనవలసియుండును. ఇందుకు ద్రవ్యార్జనమే ప్రధానమై, నాటకకళ పామరజనానురంజకముగ బరిణమించి, నీచమార్గములంటి నడచును. ఇటులగూడ తన్ను దా బోషించుకొనజాలకున్నది. అంతియేగాక, మిగిలిన వానినన్నిటిని దిగద్రొక్కు నేప్రతిష్ఠాపనమైనను దేశమునకనర్థదాయకమే యగును. మన నాటకసమాజము లన్నియు చిన్నవి పెద్దవికూడ దరిద్రములో తేలుచున్నవి. ఇందుకు ముదట రంగపరికరములమీద వారు పెట్టుబడిసొమ్మే కారణము. తెరలు పాతగిలి నిష్ప్రయోజనమగుచున్నవి. దుస్తులు చెడుచున్నవి. నటులు జీతములను బహుమానములను సేకరించి విశ్వాసహీనులై తిరుగుచున్నారు. ఇందుచే ప్రతిసమాజము దుఃఖపరిణామ మొందుచు కాలక్రమమున సన్నగిలి చచ్చుచున్నది. నాటకములలో బాగుపడినవా డొక్కడును మన దేశములో లేడు. ఈబాధిక మవశ్యము దీర్పదగి యున్నది. ఇందుకు రెండుఆలోచనలు నాకుదగిలి చదువరుల కెఱింగింపదగియున్నవి. పెద్దపట్టణములలో సైతము గ్రామమునకు రెండు నాటకసమాజములకన్న నెక్కువ యుండకూడదు. ఒక చోహాలు ఉండి అద్దెఎక్కువగ పుచ్చుకొనుచు (నాటకాదాయ

ములో నాల్గవవంతు) అట్లు సేకరింపబడిన అద్దెను రంగపరికరముల గూర్చుటలో వినియోగింపవలయును. హాలువారి స్వంతనాటకమైనను ఇతర సమాజముల నాటకములైనను వచ్చుబడిలో నూటికి రు 25-0-0 రంగపోషణ కుపయోగింపబడవలెను. ఈ పని నిష్కర్షగ జేసినయెడల రంగములను తగినస్థితిలో నుంచదగుదుము. ఇది దుర్లభమైనచో నాట్యరంగములు తొల్లి చక్కగా నియమింపబడినను, అనతికాలమున జీర్ణమై అసహ్యాకరమగుచున్నవి. ఇట్టి చింపిరిగుడ్డ పేలికలసందున అభినయించుటకన్న ఆరుబయాట నాడుటయే యుచితము. మన సామాన్యనాటక సమాజముల సీనరీ కథాసందర్భమెఱుగుటకు ప్రేక్షకులకెంతతోడ్పడునో యూహింపజాలము. రాముడగుపడిన మేడముందరే రావణుడగుపడును. సాకేతరాజసభావిన్యాసమే లంకాపురమందగుపడును. వనరంగములు కూడ నిటులనే యుండును. వీని చిత్రీకరణము ప్రకృతిని దీపింపజేయుటకుమారు పటలేఖకుని నామపత్రికటనమునకును, చిత్రికళాదురావ్యాప్తికిని నిదర్శనములై భీభత్సముగ నున్నవి. కలకత్తాలోని ఆల్ఫ్రెడు కారింతియన్ కంపెనీలు, బొంబాయిలోని ఇంపీరియల్ పార్సీమండలి మున్నగురంగములు పిడుగులుపడుట, రైళ్లుదొర్లుట, ఇండ్లు కాలుట మున్నగువింతలను జూపుచున్నవి. వీని జూపినవారి నైపుణ్యమును నేను అభినందించనేరను. చూచువారి రసజ్ఞతను మెచ్చజాలను. ఎండలు మెఱపుల జూడలేదు? ఎన్నిమార్లు వర్షపతనశీతల మనుభవింపలేదు? మనుష్యుని బుద్ధిహీనతను, క్రియాదౌర్బల్యమును ప్రకటించుట

కుపయోగపడునే కాని, ప్రకృతియొక్క నిరంతరనవోన్మేషసౌందర్యప్రభావిస్తారమును మానవకృత్రిమము లేపి యనుగ్రకరింపగలదు? ధనవ్యయము, రసభంగము, ఫలశూన్యము! రంగపరికరములకు ధనవ్యయము మొనర్చుటచే పెట్టుబడి యధికమై, ధనార్జనము వెనుకబడి, విరోధములు పుట్టి, నాటకసమాజము విచ్ఛిన్నమగుటయే సిద్ధించుచున్నది. కాని ఈరంగపరికరము లధికముగ నుండుటచేత కంపెనీలకువచ్చు ఆదాయమెక్కువ యేమియు లేదు. అందుచేతను, ధనసంబంధ మెక్కువైనకొలది విరోధకారణము లధికమగును కావునను, ప్రేక్షకులభావన తగ్గించుగావునను, మనదేశములో నాటకములైచ్ఛికసమాజములుగనే యుండుగావునను, రంగపరికరమెల్ల విసర్జించి, తెల్లని పరజాయెదుట నభినయించుటయె కర్తవ్యమని యూహించెదను. తెల్లపరదాయెదుటగాని, కొంచెము శ్యామవర్ణమొందినదానిముందరగాని నటులుప్రవేశించి యాడినచో వారిరూపము లెక్కువ స్ఫుటముగా నగుపడుట కావంతయేనియు సందేహము లేదు. రంగపరికరముల దగ్గించినకొలది నటులు తమ నాట్యశిక్షయందే శక్తికలిగింపనెంతురు. ఆంధ్రనాటకరంగమున ప్రస్తుత మవశ్యముగ జేయదగినమార్పు రంగపరికరబహిష్కారమే. విజ్ఞులెల్లరీ యుపదేశమును మన్నించి యవలంబించినచో తెలుగుదేశమున నెందరో నాటకాభిమానులగు భాగ్యవంతుల దరిజేర్చినవారమగుదుము.

దుస్తులకు విపరీతముగ ఖర్చుపెట్ట నవసరములేదు. చరిత్రనాటకములలో ఆకాలపుతరహాల ననుసరించి దుస్తులమర్చవలెను. తెరలకు ఖర్చుపెట్టుసొమ్ములో నొకపాలు దుస్తులమీద వెచ్చించి, దేశీయుల కాయాకాలములనాటి రూపము తెలుగదెలుపవచ్చును. కుట్టుమాదిరిలోను అలంకారములలోను ఆకాలపువిన్యాసము జూపదగునేకాని బట్టయొక్క విలువయం దేమియు లేదు. పూసలచొక్కాలు, చంకీ ఘనందులు నటుని రామునిగా మార్చుటలేదు. దుస్తులకన్న ప్రేక్షకులభావమే పాత్రనారూప్య మొందించుచున్నది. కావున ఆంధ్రరంగములో దుస్తులపై వెచ్చించు దుర్వ్యయమును తగ్గించి చక్కనిపరిశీలనతో గూడిన వైఖరుల నమర్చవలెను. మఱియు రామాయణకాలమునుండి నేటివఱకు గల దుకూలవర్ణనమందును, బౌద్ధయుగమునుండి నేటివఱకుండు శిల్పములందును, విశేషముగు మార్పు లగుపడుటలేదు. శిల్పములు, చిత్రములు మనకు సాధనములై యున్నవి. వీనిలో నుత్తమపాత్రములు నగ్నముగ కొన్ని యాభరణములలో జూపబడియున్నవి. ఈ ఆభరణములను పూసలలో నేర్పఱచవచ్చును. చవుకగా ఎలెక్ట్రోప్లేటులో చేయించవచ్చును. సామాన్యపాత్రములదుస్తులు కట్టులో భేదమే కాని ఇప్పటి నిత్యోపయోగమందలివస్తువులతో గూర్పవచ్చును. కాన దుస్తులందుకూడ విశేషధనవ్యయ మొనర్ప నవసరములేదు. ఇప్పటినటులు ఖరీదునే ముఖ్యాంశముగ మన్నించుచున్నారు. కాని, ఔచిత్యమును బరిగణించుటలేదు. నాటక

కళ యాభివృద్ధిహొందవలసినచో నౌచిత్యమే, చారిత్రయాథా ర్థ్యమే ముఖ్యాంశమై వెలయవలయును.

తెరువాత మనమాడుకథలు హిందూదేశమునకు సంబంధించినవి. ఇచ్చట ననేక వర్ణములవా రున్నారు. మహారాజు లందరు తెల్లగ, పచ్చగ నున్నజాడ దొరకకున్నది. అక్బరుచక్రవర్తి చామనచాయవాడు; కృష్ణరాయ లట్టివాడే. అక్బరు కోర్టులో తెల్లనివారు, నల్లనివారు, చామనచాయవారు, బొల్లివారు, పచ్చనివారు, అన్నిరంగుల అన్నిరూపములవారు నుండిరే కాని భాగ్యవంతులు సామంతులుకదా యని యందఱును తెల్లపడలేదు. రాజులందఱు పచ్చగా నుందురని, పేదవాండ్రందఱును నల్లగానుందురని భావించుట యొక వెఱ్ఱి. మననటులు స్త్రీవేషములలో సావిత్రి, దమయంతి, సీతాదేవుల పద్మినీలక్షణములొప్పించు సాముద్రిక మేర్పఱచుకొనలేరుగదా! మగవేషములలో కృష్ణునిచక్కదనము, రామునిబలగాంభీర్యములు, కర్ణునియుదారగరిమ చూపగల యంగవిస్ఫూర్తి నొందజాలకున్నారుగదా! పాట రవంతపాడనేర్చినయే మొగమో కృష్ణనామమున వర్తిల్లునపుడు, భగవంతుడిచ్చినరూపమును మార్చలేనప్పుడు నైజశారీరకవర్ణ మేల మార్ప యత్నించవలెను? మన మొక యాంగ్లనాటకమాడి తెల్లనిపిండి మొగముల జూపవలసినచో తెల్లరంగుపూసికొనుట యుచితమైయుండును. అట్లు కాక మనదేశములోని ప్రాచీనచరిత్రపురుషుల రూపసాదృశ్యమొందదలచితిమేని వారిస్వరూప మెట్టిదియో ముందుగా గ్రహించి కొంచె మించుగా నాతనిబోలు నటుని సంపాదించి

వాని ముఖలక్షణములను రబ్బరు, బొమ్మ సామానులతో మైన ముతో అమర్చి తగిన వర్ణము వేసికొనవచ్చును. ఇవియన్నియు లభించనప్పుడు నటుడు కృష్ణుడనుకొనుటకు పాత్రస్వీకరణమే తప్పు. వేరొట్టిసాధనయే లేనప్పుడు అనవసరముగా పాత్రలక్షణ మెఱుంగక చరిత్రకును హైందవనైజమునకును విరుద్ధముగ సందటిసి పిండిబొమ్మలవలె రంగుపౌడరులతో నలంకరించుట శుద్ధ వెఱ్ఱి. చేతనాయెనా, సహజముగ స్వాభావికముగ నమర్చుడు. లేదేని నైజవర్తనములలో నెలంగుడు. ఇంతియేగాని అసహ్యమగు వెక్కిరింపుభూమిక లమర్చుటయందు ద్రవ్యమన్యాయముగ వినియోగింపకుడు.

ఈకారణములబట్టి ఆంధ్రనాటకరంగమునకు నే నుపదేశించు ప్రధానాంశ మెద్దియన రంగపరికరములలో తెరలు మొదలగు ప్రకృతియనుకరణములను సంపూర్ణముగ విసర్జించి తెల్లతెర యెదుట నాటకాభినయ మొనర్చి ప్రేక్షకుల భావనకా రంగరూపమును విడువవచ్చును. "అహాహా! ప్రశాంత రమణీయతా, ఆశ్రమపరిసరస్య," "ఈపుర వైభవ మెన్న నద్భుతము, కాపురమగు శ్రీకాంతకు సతతము," "అదిగో భద్రాద్రి గౌతమి యిదిగో చూడండి"—అను వాక్యముల వినునప్పుడుదయించు సంపూర్ణగిరివననగరవిన్యాసరసానుభవము, సంపూర్ణసర్వాంగసుందర భావచిత్రము, గుడ్డపేలికల యసంబద్ధ చిత్రములం దమరునా? వాక్యార్థము ప్రేక్షకునకే వదలినపుడు, వాని భావానుభావములకొలది రంగవైభవ మేర్పడును. ఎవరికే మేడ రుచించునో, యెవరి కేవనసీమ ప్రశాంతముగదోచు

నో, దానినే భావించి సంతసించుచుందురు. తాలూకా కచ్చేరీలో నాలుగుజాములు కలమాడించు పేదగుమాస్తాను సకల దిగ్దేశ రాజన్యపూజితుడైన రాజసూయాశ్వరాధిపునిగ భావించుశక్తిగల ప్రేక్షకులు, బక్కచిక్కిన యెండురొయ్యను రవిదీధితు లొలికించు కర్ణునిగ నెంచగలిగిన సరసులు వాక్యసూచన లందికొని వననగరరూపముల నూహింపజాలకుందురా? తెల్లతెఱ నొకదానితో కాలముగడపి యభినయసౌష్ఠవమున నాట్యకళాసర్వస్వమును బ్రకటించుటకుమారు కృత్రిమరంగ నిర్మాణకౌతూహలంబున భగవంతుని శిల్పనైపుణ్యమును అనుకరింపజాలని తెలివితక్కువనే బయట పెట్టుకొనుచున్నాము. ఈ రంగపరికరసంపాదనోన్మాదము వదలినచో తెలుగుదేశమున నాటకము లెంతయు నభివృద్ధిలోనికి వచ్చును. తరువాతి దుస్తులయం దౌచిత్య మెక్కువ పరిగణింపవలెను. ఇందునగూడ ధనవ్యయ మపారముగ జేయగూడదు. వీలైనంతవఱకు హైందవనాటక మాడునపుడు, నటులు నిజస్వరూపముతో వచ్చి అభినయించుటకు సిగ్గుపడకూడదు. శ్రీపాద కామేశ్వర రావుగారు రంగపరికరములపట్ల నాయభిప్రాయమే గలిగియు తగుమాత్రపుధనముతో నేర్పఱచవలయునని వ్రాసియున్నారు. ‘తగు’ శబ్దమునకు ఆద్యంతములు లేవు. అందుచేత ప్రస్తుతరంగప్రసాధనము సంపూర్ణముగ బహిష్కరించి తెల్లతెరలతో నాడుటయే నామతము. రవీంద్రనాథుని శాంతినికేతనాశ్రమములో నారుబయటనే రసవత్తరములగు నాటకము లభినయించి జగద్విఖ్యాతి నొందుచున్నారు. ఇది ప్రతిచోట నలవిగాకున్నను శ్వేత

పటలావలంబనముతో తెలుగునాటకముల దౌర్భాగ్యదేవత వదలి నూత్నసారథవికాసము లేర్పడుననియే నా నమ్మకము.

నాటకములు ప్రకృతిప్రతిబింబములా? లేక కవికల్పితమైన ఆదర్శప్రపంచమును జూపునవియా? నాటకపాత్రముల భావములు, నడతలు, రసావేశములు, సంభాషణరీతులు, సామాన్యజీవితాంశముల, నిత్యవ్యవహారపద్ధతుల ననుసరించి యుండవలయునా? లేక యలౌకికకావ్యసృష్టియుందలి కవికల్పిత, నటవ్యాఖ్యాయిత మార్గములం దుండవలెనా? ఈ సంప్రశ్నము మన విమర్శకుల కందటికి గిలిగింతలిడియున్నది. దీని పర్యాలోచనలో నాటకమున గ్రామ్యగ్రాంథికముల ప్రయోగము, పద్యములు, పాటలు మున్నగువాని యౌచిత్యము, బరిపరి విమర్శింపబడియున్నది. విమర్శకులలో విశేషభాగము నాటకము జీవితాంశములప్రతిబింబమై యొప్పవలెననియు, స్వభావసహజముగ నుండవలెననియు, పాత్రస్వభావోచితమైన భాష, భావము, రసావేశము, చేష్టాభినయము, నాటకములం దుండవలెననియు, పాటలు, పద్యములు అనుచితమనియు దేలుచున్నది. ఇప్పటి విఖ్యాతనటులుకూడ నీ యాదేశములనే మన్నించి, గద్యాభినయముల కెక్కువగౌరవ మొసంగుచున్నారు.

నాటకములు దశవిధరూపకముల నామాంతరములై యున్నవి. నాటకములు స్వాభావికములు, ఆదర్శకములు, సాంకేతికములు, వీని సాంకర్యమున నేర్పడునవియునై యున్నవి. ప్రబోధచంద్రోదయము సాంకేతికము. ఇది ప్రదర్శన

మున కనను కూలము. ఏభావముగాని, రసముగాని, శుద్ధ స్వరూపమున జూడ నలవికాదు. అన్నిటితో కూడియుండి యవస్థాభేదమున నొక్కొక్కభావము, రసము పొంగి తగ్గుచుండెడి ప్రకృతిస్వభావమునే చింతింపగలముగాని శుద్ధ సత్వముల నెఱుగనేరము. అందుచేత సాంకేతిక నాటకములు నిరుపయోగములగుచున్నవి. స్వాభావిక నాటకములలో మృచ్ఛకటిక ముఖ్యమైనది. ఇందునగూడ శకారునంతటి పిచ్చివాడు, చారుదత్తునంతటి మంచివాడు, వసంతసేనవంటి వేశ్య సామాన్య స్వభావమున కతీతమైన వృత్తులతో మెలంగుచు ప్రకృతిలో గానరాకున్నారు. గిరీశమువంటివా రెందఱో యున్నను గిరీశమంతటి గడుగ్గాయిని చప్పున జూడనేరము. స్వాభావికములైన నాటకములు దుస్తులలోనేగాక, పాత్రములందేగాక భావములందుకూడ స్వాభావికముగనే యున్నచో మనుజులకు పేలవముగ దోచకమానదు. ఇందువలన నీతిగాని రసోదయముగాని యేర్పడదు. మనవిమర్శకు లపేక్షించునంతటి స్వాభావికముగా నాటకము లుండినచో వీనిని డబ్బుపెట్టి జాగరణచేసి చూచుటకుమారు మనయిండ్లలో, సంసారములలో, వీధులలో నేర్పడు నవరసభరితమైన నిత్యనాటకముల నవలోకించిన చాలదా? కేవలము స్వాభావికములైనవి ప్రహసననామార్హములేకాని నాటకార్హములు కావు. ఆదర్శకములైనవి హరిశ్చంద్ర, సావిత్రి మొదలగునవి మహాద్భుతగుణవిభూతుల నేర్పఱచుచు సామాన్యమానవుల కందరాని యాదర్శప్రపంచ మేర్పఱచి నీతిదాయకములుగానున్నవి. రాముడు లోకసంగ్రహా

ణార్థము సీతను బరిత్యజించుట జనులెల్ల ఆశ్చర్యముగ నభినందింతురు. భీష్ముని ప్రతిజ్ఞ కచ్చెరువొంది గౌరవింతురు. కర్ణుని మేని వొలువున దానపరిణామమును జూచి నిర్విణ్ణులగుదురు. హరిశ్చంద్రుని సత్యశీలత మెచ్చెదరు. కాని రామ, హరిశ్చంద్ర, భీష్మ, కర్ణాదుల సద్గుణముల కెంతి సంతసించినను, వాని ననుకరించెడి యభిలాష యొక్కనికేనియు బొడమజాలదు. వారి జన్మ లలౌకికములు. వారి బలపరాక్రమము లలౌకికములు. వారిగుణ పుంజము లలౌకికములు. ఇట్టి యాదర్శక దివ్యమూర్తులను జూపు నాటకములు, ఏకాదశీవ్రతకాలక్షేపముల కర్హములేగాని, సామాన్యమానవుల నీతివర్తనము లేర్పఱచుటకును, కరుణానుకంపితుల జేయుటకును నుపయోగించవు. ఎవరో మహాత్మగాంధి వంటివారు ప్రహ్లాదుని చరిత్ర మవలంబించియుండ లేదా? మన మేల యట్టినాటకములజూచి నీతివిత్తములు గాకూడదు? అని ప్రశ్నింపవచ్చును. అట్టి యాత్మపరిపక్వ మేర్పడినవాడు నాటకములు చూడకయే మహాత్ముడు కాగలడు. ఆదర్శక పురుషులను జూపునాటకములు నిరుపయోగములనియే నా నమ్మకము. కాళిదాసుని అభిజ్ఞానశాకుంతలములో స్వాభావికమును, ఆదర్శమును జక్కగ మేళవించి గల్పించియున్నాడు. శకుంతల వంటి ముగ్ధబాలికాస్వభావము కలవారే మనకూతు లందరు. ఎవరిపిల్ల అత్తవారింటికి వెళ్ళినను శాకుంతలలోని నాల్గవ యంకమే యనుభవించుచుందుము. తండ్రులందఱు కణ్వునివంటి వారే. కాని తండ్రులందఱిలో లేని సూక్ష్మవిభేద మెద్దియో కణ్వునియం దగుపడును. మన పిల్లలకు లేనిముద్దు లెవ్వియో

శకుంతలయందు గానగును. ఇట్టిస్వభావదర్శనసమ్మిళితములగు నాటకముల జూచుటవలన మనమెఱింగిన ప్రకృతిరూపముల ననుభవించుటయేగాక, మన మందికొని యవలంబింపదగిన సదాదర్శములుకూడ నేర్పడును. ఇందుచే నిట్టి నాటకములే యెక్కువ స్వాభావికనిత్యజీవితమును, కొంచె మాదర్శస్వరూపమును జూపించుచు, కావ్యపరిణామమైన నాటకమునకు కాంతాసమ్మితధర్మదేశికత్వమును ఆపాదించుచున్నవి. అనగా నా సిద్ధాంతములో నాటకము కేవలము జీవితస్వభావప్రతిబింబమై యుండక, నిత్యజీవితమునకన్న కొంచెమెక్కువ భావము, రసము కలిగి ప్రకృతికి కవియొనర్చు స్వాదువ్యాఖ్యానమై యుండవలెను.

కావ్యములందు, చిత్రములందు, నాటకములందు స్వభావానుకరణమే, ప్రకృతిప్రతిబింబనమే పరమోత్తమస్థితియని నాజీవితములో కొంతకాల మనుకొనుచుంటిని. కాని వీనిలోని విశేషము లనుభవించినకొలది, కావ్యరూపకచిత్రముల అర్థము "బాగ్రతిగ పైకొనవలెను," అను పెద్దన్నగారి యాదేశముతో నేకీభవించుచున్నాము. స్వాభావికముగనుండి కరుణానుకంపముల నేర్పఱచుచు, సులభముగ నర్థమగుచు నెద్దియో యొక యలౌకికస్ఫురణచే ననిర్వాచ్యమగు నిరంతరానందమును గల్పించుచుండవలెను. సముద్రతరంగములను చూచునపుడు నేరీతిగ నంతులేని భావప్రవాహ మూరుచుండునో, అటులనే కళానామగౌరవార్హమగు కృతులన్నిటియందు ననంతమగు భావస్ఫురణ కలుగుచుండవలెను. ప్రకృతి యెంత

దురవగాహమో, కళాసృష్టికూడ అంత సుబోధకముగను, అంతదురవగాహముగను నుండవలెను. ఇట్టిస్థితి యేర్పడుటకు కళలు ప్రకృతిలోని రూపరసభావసౌందర్యముల ప్రతిబింబించుటయేగాక, తమంతటతామే యందమైన కల్పనలై యుండవలెను. కల్పన యనగానే కవిస్వాతంత్ర్య మూహింపబడుచున్నది. మన ముదాహరించినవిమర్శకులు "నిరంకుశాః కవయః" అని చెప్పుచు కవుల కాలుసేతుల నిర్బంధించుచున్నారు. నాటకము జీవితావస్థల అనుకరణముగ నుపయోగించుటయే నామతము. మనుష్యులు సుఖదుఃఖముల అనుభవమొందినపుడు తా మానసములందు మగ్నులై, మానసిక రోగమొందక, ప్రపంచానుభవముల నీతిపాఠములను, ఆత్మశిక్షను సంపాదింపజాలకున్నారు. అట్టి జనసామాన్యమునకు నిశ్చలమానససుఖస్థితిలో జీవితానుభవముల జూపించి సంతసింపజేయుట యుచితమే. కాని యిందుకొఱకు నాటకములు కేవలము స్వభావోక్తి ననుసరించి యుండకూడదు. అథవా స్వభావోక్తి ననుసరించినను అన్నియవస్థలలో అన్నిరకముల మానసము లొందు రసభావానుభవముల గుర్తించి చిత్రింపవలయును. సామాన్యసంస్కారముగల మనబోటివాండ్రుకూడ నుదారభావముల దగిలి మాటాడునపుడు, వైరాగ్య మనుభవించునపుడు, భక్తిపరవశులనై యొప్పినపుడు, శ్రీకరరమణీయసౌందర్యమూర్తుల ప్రశంసించునపుడు ఆయా సందర్భముల కనుకూలమైన భాషావిభేదము లొందుచునే యున్నాము. గద్యరచయితులు రసభావానుగుణ్యమగు కావ్యవిన్యాసములో వృత్తబంధముల పొలిమేర జేరుచున్నారు. నిత్య

జీవనములో మన మొక్కవిధమగు గ్రామ్యభాషనే మాటలాడుటలేదు. ఎంతటి యసంస్కారియైనను, రసభావానుకూలముగ తన కందిన వాఙ్మయములో నుచ్చరించుచుండును. అందుచేత స్వాభావికముగ వ్రాయదలచినను, గద్యమే యవలంబించినను చిత్రవైఖరులుండక తప్పవు. అట్టియెడ నాటకరచనమే కావ్యసిద్ధిగనెంచి, దాని నొక నిత్యసుందరమూర్తిగ నుద్దేశించి వ్రాయునపుడును, అందలి ఇతివృత్తము, పాత్రస్వభావము సామాన్యప్రపంచమునకు కొంచెము భేదముగ నుండవలసినపుడును మన విమర్శకులు గోరునంతటి స్వభావానుకరణము నాటకమునం దుండకూడదనియే నాయభిప్రాయము.

నాటకమునందు మొదటనుండి తుదివఱకు హోరుమని పద్యములు మ్రోగుచుండుట నాకయిష్టము. గద్యములో నెక్కువ రసవంతముగ, నభినయానుకూలముగ జెప్పవలసిన పట్ల నుపయోగింపదగును. భావప్రవాహము విచ్చలవిడియై తోచునపుడు, భావసంక్షోభ మేర్పడి మానస మల్లకల్లోలముగ నాగునపుడు తత్తదవస్థానుకూలమగు గద్యవైఖరు లేర్పడవలెను. కథాంశము చాలవఱకు గద్యములో నడువవలయును. సంస్కృతమహాకవులయాదర్శ మవలంబించి, నీచపాత్రములకు అవస్థానుకూలమగు గ్రామ్యవైఖరులు వాడవలయును. ఉత్తమపాత్రములుగూడ కొన్ని సందర్భములలో గ్రామ్యసామీప్యతను బొందుచుండవలెను. గద్యోచ్చరణమందు వీలైనంతవఱకు నటులు రంగోపన్యాసవాచకక్రమమును, అనగా తెచ్చిపెట్టుకొన్న నాటకప్రయాసను వదలి సంభాషించుపగిది వాక్యముల

స్వభావసహజముగ నుచ్చరించవలెను. నటుడు అర్థము తెలిసి వాక్యము నుచ్చరించినయెడల నెట్టి దీర్ఘసమాసము నైనను సులువుగ నుచ్చరింపవచ్చును. వీరేశలింగము సుందరకుని వేష మభినయించుచు, వేణీసంహారములోని కురుక్షేత్రసమరాభివర్ణనమందలి దీర్ఘసమాసముల నపశబ్దపదభ్రంశము లేర్పడకుండ జక్కగ నర్థమగునట్లు, ప్రభుసన్నిధిని సేవకుడు నివేదించునట్లు విచ్చి సంభాషణస్వభావ మొప్పునట్లు చెప్పగలిగెను. నెల్లూరు నగరాజరావు, మైసూరు వరదాచారి ఈపద్ధతినే గద్యము లుపన్యసించుచున్నారు. గద్యరచనలో వీలైనంత వఱకు రసభావములకు ప్రాధాన్యమొసంగ, వాగాడంబరము తగ్గించవలసియున్నది.

కథాసందర్భములో కొన్నితావుల, భావమునకు శాంతస్థితి యేర్పడి చేష్టోద్వేగము చల్లవడినపుడు చక్కనిపద్యముల జదువవచ్చును. ఈపద్యములసంఖ్య నాటకసమష్టిలో పది పండ్రెండుకన్న నెక్కువ ఉండవలసిన పనిలేదు. సంభాషణలో నిద్దఱునటులు తమ యభిప్రాయముల దెలుపుకొనినపుడు పద్యములకన్న గద్యములే యెక్కువ భావవాహకముగనుండును. కాని నటులు తమలో తా మాలోచించుకొనినపుడుగాని, కొండొకరులతో నేదైన నుదారభావ ముపదేశించునపుడుగాని, ప్రకృతిని వర్ణించునపుడుగాని అర్థాంతరన్యాసమున భావభంగ మేర్పఱచునపుడుగాని పద్యములను వాడవచ్చును. ఈపద్యములు చనువులలో నటులు అర్థప్రధానముగ శ్రావ్యముగ జదువవలెను. పద్యవృత్తములు వీలైనంతవఱకు భావోచితముగ నుండవలెను.

ఏవృత్తములోనైనను యేరాగములోనైనను అన్నిభావములు, రసములు నుప్పించగలమని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. కాని నే నది విశ్వసింపను. ఉదారమైన భావముల వెల్లడించుటలో భైరవి, శంకరాభరణము మొదలైన రాగములు కొన్ని, శార్దూల మత్తేభవృత్తము లుపయోగించినట్లు మిగిలినవి యుపయోగింపవు. సీసము చెప్పినభావమునే నాలుగు మార్లు తిరిగి యుచ్చరించుట కుపయోగపడుచు, తుదకు పద్యార్థమంతయు నంత్యగీతమం దిముడుచున్నది. ఈ సనుపద్దముల వాడి కాలయాపనము, కంఠశోష కలిగించుటకన్న, సీసార్థమంతెను గీతములో చేర్చుటయే యుచితము. నాటకకవి వృత్తముల నిర్ణయించుటలో సంపూర్ణస్వాతంత్ర్యముగలిగి, వీలైనంతవఱకు రసభావవ్యాహకమగు వృత్తములనేరి వ్రాయుట యుచితము. పద్యములను గద్యమువలె చదువుట నే నామోదింపను. ఇట్టి ప్రక్రియ పార్శీ కర్ణాటక నాటకములలో కొంతవఱకు చూచియున్నాను. ఏమియు రమ్యముగా లేదు. పాత్రమునకు పద్యములోనుండు లఘుగణయతివిశ్రాంతు లనువదించు భావవిశ్రాంతి యేర్పడినపుడే పద్యముల జదువునెడల మన విమర్శకు లూహించు బాధకము లేర్పడనేరవు. భావతరంగము లుప్పతిల్లి "కర్తుం నకర్తు మన్యథాకర్తుం" అను సందేహములలో మానసము డోలాయితమై, త్వరపరిచారమున నల్లాడునప్పుడును, గద్యములో చెప్పదగినభావములే దగిలినపుడును, పద్యముల వాడి వాని నిటు నటు పాడవలెను, చదువవలెను, అను శంకలొందుటకుబదులు, తగినతావులనే పద్యములు వాడిన

యెడల, నిన్ని విమర్శనల కవకాశముండకుండుటయే గాక, నాటకమునకు రసము, సౌందర్యము చేకూరును. కవులు పద్యమును వాడవలసిన తావులెఱుంగక విచ్చవచ్చినట్లు పద్యముల వెదజల్లి దుస్థితి కూర్చియున్నారు. తిరుపతి వెంకటేశ్వరులంతటి వారుకూడ "ఎల్లి సూర్యోదయంబున నేగువాడ, నిట వసించెద విదురునియింట మావు" అను పద్యమువంటివి అనేకములు తమ నాటకములలో గుప్పించియున్నారు. ఈదురభ్యాసమును, సంపూర్ణముగ మాని పద్యములను తగినతావుల వాడి నాటకమునకు కళకాంతులు, అందచందము లేర్పఱచుటయే నా యభిమతము. ఆ ధ్రభాషకు నైజమైన కళకాంతు లొలికించు వృత్తములన్నియు, పూర్వకవులచే వెదుకబడి స్థిరపఱుపబడినవనియే నా నమ్మకము. హిందువుల మేధాశక్తి సూక్ష్మగణితాంశప్రస్తరణమందు దసమానసిద్ధి నొందియున్నది. సంగీతస్వరముల నెన్నివిధముల మేళవించి, యెన్ని రాగతాళప్రస్తరణవైఖరు లేర్పఱచియున్నారో; ఆవిధముగనే గణప్రస్తరణమందుకూడ నిరంతరముగు ప్రస్తరక్రియముల నేర్పఱచి రుచిచూచి తెలుగుబాసకు నైజసౌందర్యమున నొప్పిదముగు వృత్తములనే యాంధ్రకవితాధురంధరు లాదరించిరని నా నమ్మకము. ప్రస్తుతము వాడుకలోనున్న వృత్తములు తెలుగు బాసకు సిద్ధములై నిలువగల సామర్థ్య మొప్పనవిగా నగుపడుచున్నవి. కొన్ని వృత్తములు లలితమైనభావ కుపయోగించుచు జనసామాన్యమునకు రుచించునవి కలవు. వానిని సామాన్యపాత్రలయెడ బ్రయోగింపవచ్చును. గద్యవైఖరు లెట్లు పాత్రో

చితభాషలో గూర్పవలెనో, అటులనే వృత్తములను, కళికలను పాత్రోచితముగ నందుకు తగిన 'లలితగంభీరభాషాప్రయోగ మున గూర్పవచ్చును. కాని తెలుగుదేశపు ప్రాచీనకావ్యము లందుగాని జనసామాన్యపు గీతికాసారస్వతమందుగాని ప్రసిద్ధ ముగ నిలువని నూతనపద్ధతు లవలంబించుట నా కిష్టములేదు.

పాటలు తెలుగుబాసకు సైజమగు సంగీతక్రమముల లో నుండవలయును. ఇవియు భక్తి మున్నగు మిక్కిలి మానస విశ్రాంతిగల తావుల వాడదగునేకాని కథాక్రమములో నిచ్చ వచ్చినతావుల వాడకూడదు. నాటకమునకు నాలుగైదు పాటలుండిన చాలును. నాటకము రెండున్నర లేక మూడు గంటలలో ముగియు కథాంశమైయుండి ప్రధానకథలో నాటకాలంకారలక్షణములు చక్కగ నేర్పడి విశేషము గద్య ముగను, కొద్దిపద్యములు, అంతకన్నకొద్ది పాటలు సందర్భోచి తముగ జేరియుండవలెను. సుమారేబది పేజీల డెమ్మీసైజు కథాంశమై, అందు 18 పద్యములు, 6 పాటలు నుండిన చాలును. కట్టి నాటకము రెండుగంటలకాలములో ప్రద ర్శింపవచ్చును. అంకములమధ్య హాస్యప్రహసన మొకటి గల్పించిగాని నాందాదిపాత్రప్రవేశమునగాని యొకగంట సంగీతకాలక్షేపము కల్పించి పామరజనమునకును సంగీతాభి లాషులకును హాస్యసంగీతప్రసంగముల సంతుష్టి యొసంగ వచ్చును. ఇందువలన ప్రజలు హాస్యసంగీతముల నానందించి యెక్కువగ రాగలరు. సరసులు కథాంశమును అందలి రసభావ ప్రదీపనమును సలక్షణముగజూచి నాటకకళయొక్క ప్రధ

ముప్రధానాదర్శమైన అభినయమును చూడగలుగుదురు. నాటకసమాజములు జనసమూహసంతోషముకొఱకు రసికుల నలయింపకూడదు. పండితసంతుష్టికొఱకు జనసామాన్యపు భిన్నరుచుల నెగటార్పకూడదు. అందుకు ఇందుకు చెడకుండ నుభయుల దనియింపుచు నాటకకళ కభివృద్ధిగూర్చుచు నాడవలసిన పద్ధతి యిది యొకటియే తోచుచున్నది. రసికులు, విద్వాంసులు, నుద్యోగులువచ్చి ప్రోత్సహించవలెనన్న నాటకములిప్పటికన్న చాల తక్కువకాలములో నాడబడి యెక్కువ రసవంతముగ నుండకతీరదు.

కావున నాంధ్ర నాటక కవులకును, నటులకును, సమాజములకును, నే నొసంగెడి యుపదేశసారాంశ మిదియే. ముందుగ రంగపరికరములన్నియు తగ్గించి శుభ్రమైన తెల్ల తెరలతో రంగ మమర్చవలయును. దుస్తులను, హిందూదేశపు నానాకాలముల చరిత్రశిల్పచిత్రములు చూచి తత్కాలోచితముగ, ప్రధానపాత్రలకు శుభ్రమైన చౌకగుడ్డలలో నమర్చవలయును. పెట్టెడిసొమ్మునంతను నటులకు శిక్షయొసంగుటయందు వినియోగింపవలయును. నటులకు కొంచెము అర్థజ్ఞానము, కొంచెము గీతికావిశుద్ధత కలుగునట్లు తరఫీదు చేయవలెను. నాటకములు చాలవఱకూ గద్యములో వ్రాయబడి, యుచితమైన తావుల పద్దెములు, పాటలు కలిగియుండవలెను. నాటకములలో రెండు కథాంశములు జరుగుచుండిన బాగుండును. పామరజనులకు ప్రత్యేకసంతుష్టికలిగించుటకు, హాస్యసంగీత ప్రసంగములు విడిగానుండవలెను. నాటకము, హాస్య

విష్కంభములు, మొత్తముమీఁద మూడుగంటలకాలముకన్న నెక్కువ పట్టకూడదు. ముందు నాటకములు వ్రాయువారందలు ఈపద్ధతిని వ్రాయవలెను. ఇదివఱకున్న ప్రసిద్ధనాటకములను సంగ్రహించి, రెండుగంటల కథాంశము, ఒకగంట హాస్య సంగీతప్రసంగములు వీలగునట్లుగ గూర్చవలెను. నాటక సమాజములలో పెట్టుబడిపెట్టువారొకరు, నటులు వారివద్ద జీతములు, బహుమతులు, అడ్వాన్సులు, పుచ్చుకొనునట్లుండకుండునటులను, భాగస్వాములుగ వారి తెలివియే మూలధనముగనిచ్చు share-holders గ నియమించి కట్టుదిట్టములతో పనిచేయించినయెడల మేలగునని నా నమ్మకము.

ఎనిమిదవ దళము

నాటక విమర్శనము

విషయసూచిక

ఎనిమిదవ దళము: నాటకవిమర్శనము

ఎనిమిదవ దళము

నాటక విమర్శనము

—*శ్రీకృష్ణుడు*—

(పురాణం సూరిశాస్త్రి గారు. క్రి॥ ప॥ పునర్ముద్రితము.)

తెలుగునాటకములలో మిక్కిలి పేరొందినదియు, తెలుగుపొత్తములలోనెల్ల విక్రయబాహుళ్యమున మించినదియు లక్ష్మీనరసింహముగారి గయోపాఖ్యానమే! ఈనాటకము సుమా రిరువదిసంవత్సరములక్రిందట రచియింపబడినను, 1907 సంవత్సరమున ఆంధ్రదేశమునందు జాతీయోద్యమము అల్లికొనిన వెనుకనే జనరంజకమై, కడుదవ్వు ప్రాకినది. ఈ యుద్యమములోని ముఖ్యాంగము భారతవీరుల మహోదార చరిత్రముల దలపోసి వారిని పూజించుటయే గాన నట్టిచరిత్రముల బ్రకటించు గయోపాఖ్యానము, పాండవవిజయము వన్నెకెక్కుట సంభవించినది. ఈరెండునాటకములు శ్రీకృష్ణుని జీవితచారిత్రమునుగూర్చి ప్రజల కదివఱకు గల్గిన యభిప్రాయములకు రసయుక్తమగు వ్యాఖ్యానముగ దనరుచున్నది. షేక్స్పియర్ మహాకవి పాశ్చాత్యపురాణములందలి గాథలను నాటకరూపమున రచియించుచు, పౌరాణికులకు దెలియనేరని యంశము లెట్లు ప్రకటించెనో, అటులనే ఆంధ్రకవిపుంగవులగు లక్ష్మీనరసింహము, తిరుపతివేంకటేశ్వరులు శ్రీకృష్ణుని

దివ్యచరిత్రమును గైకొని నాటకరూపమగు వ్యాఖ్యానమును రచియించి పేరువడసిరి.

కృష్ణునిగూర్చి ప్రజలకు అభిప్రాయభేదము లున్నవా? భారతభాగవతములు వీని మానసప్రవృత్తి నేవిధముగ వర్ణించినవి? వీని నెట్లు సమన్వయముచేసి మనయాంధ్రికవులు మన్ననజెందిరి?

భారతభాగవతముల రెంటియందును శ్రీకృష్ణుని లౌకిక పారమార్థిక తత్వములు వర్ణింపబడి యున్నవి. ఈతడు ఇతరమహాత్ములవలె తాను నివసించినకాలమందలి మంచిచెడ్డలను గనిపెట్టి, జనాదర్శముల గుర్తించి, క్రొత్తదారుల జూపుటలో తన శక్తియుక్తుల జక్కగ వినియోగించెను. వీరికి లేనిశక్తి యొకటిమాత్రము శ్రీకృష్ణునకు విశేషగౌరవము తెచ్చినది. ఆశక్తివలన నీతడు ద్వాపరాంతమున దుర్యోధన, జరాసంధ, శిశుపాలాది మహాశూరపాలితమగు ధరామండలమున వన్నెకెక్కి జగన్నాటకసూత్రధారిగ నాచరింపగలిగెను. ఈశక్తి ఆత్మానాత్మవివేకమే. ఆత్మవివేక మెవ్వనికుండునో, వాడే జగత్పాలకులకు వలయు మేధాశక్తియు, బలసంపత్తియు నొప్పుచుండును. దీనివలన కృష్ణుడు, యేసుక్రీస్తు, జూలియస్ సీజర్, మహమ్మద్, నెపోలియన్ బోనపార్టు మున్నగువారివలె ప్రజల నైహికసౌభాగ్యముల గూర్చిపెట్టుటయేగాక తన యోగప్రభావమున అనేకుల కాత్మానాత్మవివేకము కలిగింపగలిగెను. ఇందువల్లనే కృష్ణుడు తన జీవితకాలమందు భగవంతుడుగ నారాధింపబడెను. ఈమహాయోగీశ్వరునకు జయాపజ

రోగములు, లాభాలాభములు, సుఖదుఃఖములు, మంచిచెడ్డలు ఒక్కరీతిగ తోచుచుండెను. అట్టివాఁడు పరిశ్లోదాది సిద్ధుల వలె సమభావమున వర్తింపక లౌకికవ్యవహారములందు పాక్షిక భావ మేలయవలంబింపవలెను? వీనినిగూర్చి సామాన్యమాన వులమొద గర్హ్యమగుగాథ లేకతమున నేర్పడెను?

శిశుపాలాది విరోధులు కృష్ణుని సామాన్యమానవునిగ నెంచుచుండిరి. చిన్నతనములో వెన్నముద్దలు దొంగిలించు టయు, చీరెల నెత్తుకొనిపోవుటయు, వలసినచో నబద్ధములు పలుకుటయు అందఱకును తెలిసిన విషయమే. కాళీయమర్ద నము జరుగునెడ భోగిభోగపరివేష్టితుండైన కృష్ణుని గనుం గొని తత్ప్రభావంబు లెఱుంగక గోపబాలకు లార్తరవంబుల బరితపించిరని భాగవతము తెల్పుచున్నది. సంగరహేతుండైన కంసారి సంసారికై వడి విహరించుచుండెనట.

కం॥ వారిజగంధులు తమలో
వారింపగరాని ప్రేమ వాదము సేయన్
వారిజనేత్రుఁడు నను దగ
వారిండ్లకు బనుపు నలుక వారింప నృపా॥

కం॥ నిచ్చలు లోపలికాంతలు
మచ్చిక తనతోడి నాడుమాటలు నాకున్
ముచ్చటలు సెప్ప మెల్లన
విచ్చలవిడి దొడలమీద విచ్చేసి నృపా॥

భాగవతమునందే కృష్ణునిగూర్చి యిట్టియభిప్రాయభేద ము లగుపడుచున్నవి. లక్ష్మీనరసింహముగారి గయోపాఖ్యా

నము కృష్ణుడు సామాన్యజీవితములో మనుష్యునివలె నాచ
రించుననియు, విషయసందర్భమున తన దివ్యప్రభావము జూ
పించుననియు చెప్పుచున్నది.

"శ్లో॥ యదాదిత్య గతం తేజో జగద్భాసయతేఖిలం।
యచ్చాంద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధి మామకం॥"

అని కృష్ణుడు సూర్యున కర్ఘ్యప్రదానము గావింపుచు
భంగము కలుగునెడ తపోనిష్ఠాగరిష్ఠుడగు మౌనిగతి గయునిపై
నీర్ష్యవహించెను. ఎచ్చటనో, వైకుంఠపుర ప్రాసాదసౌధంబుల
పై, కడువేడ్క రమించుచు గజేంద్రుని బయ్యాలించి, పరు
గెత్తివచ్చిన విష్ణుతత్త్వమే కృష్ణునియం దుండినయెడల, "సిరు
లెచ్చుకొలది నీసేవ జేయుటకాని మానసంబున నిన్ను మఱచి
మెఱుగ"నని వేయివిధంబుల మొరలిడు గయుని యార్తాలా
పంబు లేల విననేరడు? గజేంద్రాంబరీషుల కిచ్చిన యభయ
మేల నీగయున కొసంగడు? "కేవలం స్మరణేనైవ పునాతి పురు
షం" అను పూర్వార్జితప్రతిష్ఠ నేలకోలుపోవును? నిశ్చయ
ముగా కృష్ణుడు యీసందర్భమున సామాన్యమానవుల నతి
క్రమించియుండలేదు. దేవకీసుభద్రలు, తన యర్ధాంగియగు
రుక్మిణియు వచ్చి బ్రతిమాలినను అర్జునునిపై కోపము వద
లడాయెను. అర్జునునితోడ పోరాడ నిశ్చయించి రణరంగ
మున మార్కొనుతరి షుమేర్‌సింగ్‌వలె బహువిధములగు
శోకతాపముల ననుభవించుచు సామాన్యునివలె నాచరిం
చెను. అర్జునుని చంపవలసివచ్చుటయు, ప్రతిజ్ఞాభంగమున
మానహాని కలుగుటయు వీని యంతరాత్మకు జంటబ్రాములై

పీడింపుచుండెను. చతురోపాయములచే నర్జునుని మరలింప జూచి విఫలుడై యావేశము జెంది తన యోగప్రభావమున నాతని చంపజూచెను. కాని మరల కృష్ణుని మానవనైజమే వెలువడెను.

తిరుపతి వేంకటేశ్వరకవుల పాండవవిజయములో కృష్ణుడు త్రికరణశుద్ధిగా సంధికొఱకే పాటుపడినట్లు కనుపించును. భాగవతములో నీదివ్యపురుషుడు రాజన్యుల కన్యోన్యవైరంబులు కల్పించి భూభారమును దొలగింప నుద్యుక్తుడై యుండెననియు, రాయబారనివేదనము కపటకృత్యమనియు సూచింపబడియున్నది. ఇట్లనుకొనుట కృష్ణునియందు సాధుత్వము లేదనుటయే గాని వేరుగాదు. పాండవవిజయములో నీతడు సభాపరాభవము గల్గునని పూర్తిగ గుర్తెఱిగియు హస్తినకేగి లోభాంధుడగు ధృతరాష్ట్రునితోడను, మదోన్మత్తుడైన సుయోధనునితోడను దీనునిభంగి సంధిమాటలు చెప్పి యెట్లులైనను కురుపాండవసంగ్రామమహోత్పాతంబు వారింపజూచెను. ఇచ్చట నీతడు మహాసమర్థుడగు రాయబారివలె చతురోపాయంబుల బ్రకటించి లౌకికునివలె గానుపించెనుగాని, వాస్తవమున నీతని యంతరాత్మ సమరపరాఙ్ముఖమై యుండెననుట కావంతయు సందియములేదు. మొదటినుండి తుదివఱకు నీతడు మహాయోగివలె "యేమైతే నాకేమి?" అనునట్లు నటించుచుండెను. మేనల్లుడు చచ్చినప్పుడుకూడ నీతడు ఎట్టివికారమును పొం

దలేదు. కాని యావసరమైనప్పుడు,

మ|| తనసేవారతిచింతగాని పరచింతాలేశమున్ లేని స|
జ్జనులన్ బాంధులనూజులన్ మనుచు వాత్సల్యంబుతో ద్రోణసం|
దనుబ్రహ్మాస్త్రము నడ్డపెట్టబనిచెన్ దైత్యారి సర్వారిపా|
థననిర్వక్రము రక్షితాఖిలసుధాంధశ్చక్రమున్ జక్రమున్||

కొన్నిసమయములందు ప్రతిజ్ఞాభంగమున కోర్చి యుద్ధములో జోక్యముకలుగజేసికొనెను. ఇట్టుల సందర్భానుసారముగ వర్తించుచు, లౌకిక సాధనము లేడేరనప్పుడుమాత్రమే తనయోగప్రభావమును చాటించుచు హైందవచారిత్రము యొక్క పూర్వరంగమున సూత్రధారియై, విలసిల్లి జ్ఞానోపదేశముగావించి, శాశ్వతకీర్తి గణించి, యీమహనీయుడు గతించె ననియు, నీతడు పరమహంసలవలె నెన్నడు సంకల్పశూన్యుడై యుండలేదనియు మన యాంధ్రకవీంద్రులలో మిన్నలగు లక్ష్మీనరసింహ, తిరుపతి వేంకటేశ్వరులు నిశ్చయించిరి.

—* కర్ణుడు *—

తెనుగునాటకకవులలో పెక్కులు కర్ణుని యొకమహాగర్విగను, మదాంధునిగను, వినయశూన్యునిగను, వాచాప్రగల్భునిగను నూహించియున్నారు ద్రౌపదీస్వయంవరము, పాండవాజ్ఞాతవాసచరిత్రము, వేణీసంహారము మున్నగునాటకములలో కర్ణుడు, శకునిదుశ్శాసనాది పరమనీచులతో తుల్యుడుగ చిత్రింపబడియున్నాడు. భారతకథాసారము విమర్శగ విచారింపనికతన నీమహాయోధునకు, నీమహోదారగుణా

సంపన్నునకు దుష్టత్రియంబున జేరు నదృష్టము సంభవించినది. భారతిసుధాపిపాసాతురులయి భారతవీరుల దివ్యచారిత్రముల నాటకరూపమున దెనిగించిన తిరుపతివెంకటేశకవధీకులకే కర్ణుని యాత్మప్రవృత్తి సంపూర్ణముగ గోచరించినది. వీరి నాటకములలో కర్ణుని మనోవికారములకు గల మూలకారణములు కథాసందర్భమున సూచింపబడుటయేగాక వాని యుదారభావములు చక్కగ వెలిపుచ్చబడినవి.

కర్ణునకు నెదుటివానిశుభిప్రాయములందసహిష్ణుత తెరుచుగ గోచరించును. దీనికి వాని యసమానపరాక్రమమే మూలకారణము. 'కర్ణుండేమి భుజశక్తింజూడ సామాన్యుడే' అని శ్రీకృష్ణునకే భయము జనించెను. ఎటులైనను దేహసంరక్షణమే సేయవలయునను జనసామాన్యవాంఛ కర్ణునకెంతమాత్రము లేదు. ఇంద్రప్రస్థరాజ్యరమాసాంగత్యమందీతని కెట్టియాశయు లేకుండెను. సుప్రసిద్ధమగు క్షత్రియధర్మములే కర్ణునిమనోవీధి నలంకరించుచుండెను. ఇట్టిసందర్భమున పిరికిమాటల పలుకు వృద్ధవచనంబు లీతనిమనంబునకెంతయు హాస్యాస్పదముగ దోచుచుండెను. వాని నతడు ధిక్కరించుటలో నిష్కపటముగను, నిర్భయముగను వాదించుకతిన నీతడు పారుబోతని కొందరభిప్రాయపడక తప్పదు.

కర్ణుని రెండవపొరపాటు బ్రాహ్మణులయందసూయత, తిరస్కారభావము నైయున్నది. "సూతునిచేతికిం దొరకి, సూతకళత్రముపాలుదాని, యాసూతునియన్నముం గుడిచి, సూతునిగా" పరిగణింపబడియున్నను, కర్ణుని నైజ

భూపాలభావము లుప్పొంగి వానినడతను ద్రిప్పుచుండెను. సూర్యుడు ప్రత్యక్షమగువఱకును తన జన్మవృత్తాంతము కర్ణునకు దెలియదుగాని, యాతనియాదర్శములు అభిలాషలుగ మాత్రము మహాక్షాత్రసంపత్తిచే వెలుగుచుండెను. తన్నుపరశురాముడు శపించుటయు, ద్రోణాశ్వత్థామలేగాక సర్వసముడగు భీష్మాచార్యులుగూడ నీచునిగ భావించుటయుఁ జూచి కర్ణునియంతరాత్మ యోపజాలక దిట్టుచు గారులు గ్రక్కుచుండెను. ఇదియుంగాక, బ్రాహ్మణుల స్వార్థపరాయణత్వమును, అధికారాభిలాషయు భారతకాలముననే యంకురించినట్లగుపడుచున్నది. ఈకాలమున బ్రాహ్మణులు యితరజాతుల సజ్ఞానాంధకారమున బడద్రోసి వారి మూఢత్వవలనను, తమ విజ్ఞానమహిమంబునను తామే దేశప్రముఖులుగను, దేశాధికారులుగను వర్తింప బ్రయత్నించుచుండిరి. ఇట్టితరుణములో నితరజాతులయందు దొడమిన ధీమంతులును పరాక్రమశాలురును బ్రాహ్మణుల స్వార్థపరాయణత్వమును నిర్జించి తమహక్కుల గాపాడికొనవలయుననను పూనికతో పనిచేయుచుండిరి. అట్టివారిలో నగ్రగణ్యుడగు కర్ణుడు తన మహాప్రతాపముల బ్రాహ్మణులపై జూపనెంచుట యొకవింత కాదు.

కర్ణుని మూడవలోపము ద్రౌపదీస్వయంవరమున తనకు గల్గినపరాభవము మఱువకుండుటయే. ద్రౌపది తన భార్య కాలేదనువిచార మీతనికి నుండినట్లుగాని, అందునకై పాండవులతోడి పోరుసల్పినట్లుగాని యగుపడదు. శిశుపా

లుడు కృష్ణునిపై పూనినపగవంటి యింద్రియమాత్సర్యము గానరాదు.

తిరుపతి వెంకటేశ్వరుల భారతనాటకములలో పైజెప్పిన దుర్గుణత్రయము హేతుయుక్తముగ సూచింపబడుటయే కాక, ఇవియు వాని నిర్వక్రిమరాజభక్తిచే జనించినవిగ చెప్పబడి యున్నవి. "చిన్నతనంబునుండి దయచేసి రమావిభవంబొసంగి నాయున్నతిగోరి నాపయి మహోన్నతి పూనినరాజున" కెట్టి పరాభవముగలిగినను, యనిష్టము వాటిల్లినను తనకే గల్గినరీతి భావించుచు ప్రభుచిత్తానుసరణమే పరమావధిగ యోచించుచుండెను. ధర్మమార్గానువర్తుల కియ్యది యనావశ్యకమను ద్రోణాశ్వత్థామల నుడువుల నీతడు విశ్వసింపడు. ప్రభువే తన దైవము. ప్రభువాక్యమే తనశ్రుతిస్మృతులు. ప్రభుసేవయే మహామోక్షదాయకమగు పరమయజ్ఞము. ఇందుల కడ్డముగ పలుకవచ్చిన కృష్ణుడు సహితమెవడో సామాన్యునివలె నిరసింపబడెను. కర్ణుడూరకుండిన దుర్యోధనుడు కదనప్రయత్నములు మానునని యనేకు లభిప్రాయపడి రాజ్యకార్యధురంధరుడగు శ్రీకృష్ణుని సామభయాదులచే స్వాధీనపఱచి కచ్చియ మాన్పయత్నించెను కాని, దుర్యోధనుడు మదలోభక్రోధాది దుర్గుణవిదగ్ధహృదయాత్మనాశముకయిన భీతిజెందక పాండవకుల నాశనమే పరమావధిగ పనిజేయుచుండ కర్ణునిమాట యొక లెక్కయా? ఏమైనను దుర్యోధనుడు పోరాడుననుమాట కర్ణున కెఱుకయే. కృష్ణుని కార్యనిర్వాహశక్తియు, పాండవులే జయింతురనుమాటయుగూడ నతనికి విశదమే. తనకన్న ధర్మరాజే

భూపరిపాలనమునకు తగినవాడను సంశయముగూడ తెలిసియుండెను. ఇవియన్నియుం దెలిసి క్షత్రియవీర్యసంపన్నుడగుకతన స్వామిఋణంబు దీర్పనెంచియు, నాత్మపరాక్రమమును నాటింపదలచియు, వీరస్వర్గమును బొందదలచియు "సంధిపొసగింపవచ్చినశౌరితోడ, నడ్డదిడ్డంబులాడించి యంపివైచె."

కర్ణునకు కృష్ణునిమాహాత్మ్యము దెలియకపోలేదు. దుర్యోధనాదులవలె నీతడు కృష్ణుని వెఱ్ఱిగొల్లపిల్లవానిగ నెంచలేదు: కాని యాతనివిజ్ఞానము కేవలము మనస్సాక్షిగ వర్తించుచు నాత్మవివేకమును గలిగింపకుండెను. కర్ణుడు ప్రాపంచకుడు; లోకవ్యవహారి. ఇట్టివారీశ్వరతత్వమును నమ్మువారైనను "అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహ మితి మన్యతే" యనునట్లు తామే ప్రిబలసృష్టికారణములుగ భావించుచు నహంకారపూరితులై మోహాంధులయి ప్రవర్తింతురు. వీరికి ధర్మాధర్మవిచక్షణ లేదు. ఇహపరాది వ్యత్యాసములు గోచరించవు. తమ యాదర్శములే తారకమంత్రములని తలచి యితర మతముల నిరసించి లౌకికయశోభిలాషచే పారమార్థికమును విడనాడి యధోగతినిజెందు మహనీయులలో కర్ణుడు మొదటివాడు.

వీనిసౌందర్యవిగ్రహము, నిర్భయధీరత్వము, మహోదార భావములు అభినయించుట కెంతయు కష్టతరము. కర్ణవేషధారి చక్కఁగను, దార్ఢ్యముగను, గాంభీర్యముగను, ఆత్మనిగ్రహము, ఆత్మగౌరవము, స్వాతంత్ర్యము గలవానిగను నుండవలయును.

—*నాటకనాయకులు*—

నాటకములలో నెక్కువపార్టుకల్లవారు నాయకులని భూమికాధారులు భ్రమపడుచుందురు. లేక నాటకాంశమును జరిపించు ప్రధానస్త్రీపురుషులే నాయకులనియు బొరపడుదురు. ఇట్టిపాత్రములను నాటకసమాజములోని తెలివిగల చక్కనినటులచె నభినయింపజేసి నాటకకథాఫలితమొందు నాయకభూమికను చక్కదనము, సంగీతము, అభినయకౌశలము, పాత్రౌచిత్యములేని చిల్లరనటులచే నభినయింపజేతురు. ఇది నాటకాలంకారసూత్రములకు భిన్నము. నాటకకథాఫలిత మెవ్వనిగూర్చి పరిణమించునో, యెవ్వనిచరిత్ర నాటకాంశమైనదో, వారే నాయకులు. కాని కథాంశమును జరిపించిన పాత్రసాధనము, పార్టు ఎంతపెద్దదైనను, నాయకనామమునకర్హముకాదు.

నే నీమధ్య చూచిన పాదుకాపట్టాభిషేకములో సీతకు పార్టులేదుగదాయని యేదో మురికిచీరెకట్టి లక్షణవిహీనుడగు నటునిచే నభినయింపజేసిరి. పార్టుఉన్నను లేకున్నను సీతవేషము ఎప్పుడును, సీతాదేవియొక్క జగన్మోహనసౌందర్యము, సౌశీల్యము ఒప్పుచుండవలెను.

ముద్రారాక్షసములో చాణక్యుడే కథానాయకుడని కొందరభిప్రాయపడుచున్నారు. కథాంశమును జరిపించినది చాణక్యరాక్షసమంత్రులే కావచ్చును. కాని ముద్రారాక్షస నాటకకథాఫలము చంద్రగుప్తునకు చెందుచున్నది. నాయిక

సర్వదా స్త్రీగ నుండనవసరము లేదు. నాయకునితో నెవ్వరు సంయోగమందుదురో, నాయకుడు పొందుఫల మెద్దియో అదియే నాయిక. ఈనాటకములో రాక్షసామాత్యుడు నాయకుడు చాణక్యుడు నాయికకు విరోధముగ పనిచేసినను, నాయికానాయకులను సమావేశపరచినగూత లేక సంధాత. ముద్రిసాధన. చంద్రగుప్తుడు నిఖిలభారతభూభారభరణు డగు చక్రవర్తిగా పరిణమించినవాడగుటచే, నీతనికి పెద్దపార్టు లేకున్నను, ఈ వేషము ధరించు నటుడు రాజలక్షణము లొప్పచుండవలెను.

ప్రహ్లాదనాటకములో హిరణ్యకశిపునకు శాపవిమోచన మేర్పడినది. ప్రహ్లాదుడు వాంఛించు విష్ణుసాయుజ్యము కలుగలేదు. ఫలప్రాప్తి హిరణ్యకశిపునిదేగనుక అతడే కథానాయకుడు. రాక్షసరాజు, బ్రహ్మోపాసనాపరుడై నారాయణోపాసకుడగు ప్రహ్లాదునకు విరోధిగవర్తించుట వేదవిరుద్ధము. హిరణ్యకశిపుడు రజోవికారములగు కామక్రోధముల నుపాసించి యైహికైశ్వర్యముల బొంది మదోన్మత్తుడై యుండెను. ఇదియే బ్రహ్మోపాసన. ప్రహ్లాదుడు విష్ణుభక్తింజేసి "విద్యా బలైశ్వర్య జన్మకర్మంబుల గర్వముడిగి" సిద్ధుడై యున్మత్తజడుని చందమున సంచరించుచుండెను.

తెలుగుదేశపు నాటకరంగములో కొన్ని యసందర్భపు నాటకము లాడబడుచున్నవి. వెనుక నిదివరకు చంద్రకాంత యను నాటకము ఒకటి ప్రదర్శింపబడుచున్నది. ఇందు నవయౌవనాంగియగు చంద్రకాంతకు అప్పుడేపుట్టిన బాలకు నొకని

బరిణయించి యాతడు పెద్దవాడగువఱకు నా బాలిక మాతృ సేవ యొనర్చునట్లును, ఆవల వానితోఁగూడి వైవాహికసౌఖ్య మొందునట్లును చూపబడినది. ఇది చంద్రికాంతయొక్క పాతి వ్రత్యలక్షణమును ప్రకటించినను మిక్కిలి యసమంజసముగ నసహ్యముగ నుండెను. ఇట్టి బాల్యవివాహములు కొన్నిపట్ల బాలికలయెడ జరుగుచున్నట్లు పత్రికలలో జూచుచు వినుచుండు చున్నాము. అట్టియెడ సధర్మనిరూపకంబగు నాటకములో బహిరంగముగ గనుగొను పెండ్లిండ్ల పరమాన్యాయమును చూపించుట యెంతమాత్రము తగదు. నాటకకవులు ప్రహ సనమున కెట్టి యితివృత్త మపలంబనీయుదురో, నాటకమున కేది పనికివచ్చునో, విచారించి వ్రాయవలయును.

సారంగధరనాటకము తెలుగురంగమునుండి బహిష్క రింపక తప్పదు. చాళుక్యచక్రవర్తికి, సకలసద్గుణభాగధేయు నకు మహాకార్యాచరణమాలిన్యము నాపాదించుటయే తప్ప, నాంధ్రగౌరవమును చెడగొట్టుటయే తప్ప నీనాటకము చేయ గల యుపకార మెద్దియు లేదు. పాపియగు చిత్రాంగి కథాంత మున శిక్షపడుటయు, సారంగధరుడు సుకృతియై మరల జీవిం చుటయు నీతిబోధకములని కొంద అనుకొనవచ్చును.

ఇది యెంతమాత్రము నీతిదాయకమైన గాథకాదు. చిత్రాంగి సారంగధరుని మొదటినుండియు వరించి వానికి పెండ్లాడదలచి తీసికొనిరాబడినది. తన హృదయేశ్వరుని యందు తొల్లిటినుండియు ప్రణయావేశమున దెప్పరిల్లుచు తాను భర్తయని నమ్మినవాని జేరయత్నించినది. ఇందులో

నామెచేసిన పాపమేమియు కనబడదు. కోడలుగ నేర్పఱచిన దాని వలచుటయు, ముక్కాళ్ళముదిమిలో తనకు గట్టికొనుట యు రాజనరేంద్రునిపాలిటి మహాపాపమే. ఇట్టి మహాపాతకము భారతాంధ్రీకరణనియోజకు డొడికట్టుకొనునన నమ్మజాలము. అథవా అట్లుచేసినను రాజే శిక్షణీయుడుకాని, చిత్రాంగీ సారంగధరు లెంతమాత్రము శిక్షార్హులు కారు. ఇట్టిఅన్యాయపు అసత్యపుచరిత్ర, విరోధపునాటకమున తుద నొకసిద్ధుని వాక్యముల అంత్యనీతికొఱకై రంగస్థలమున నభినయించుట సమంజసము కాకున్నది.

'సంఘనీతికి చిత్రాంగి కట్టుపడి యుండలేదని అట్లుండ వలయునని కొందఱూహింపవచ్చును. కాని దైవసంకల్పవాదితంబగు ప్రణయానుబంధములను దుంచి యిచ్చవచ్చిన శాస్త్ర విధ్యములగూర్ప నెట్టి స్వాతంత్ర్యము, న్యాయము సంఘమునకు కలదో నిర్ణయింపజాలము. సంఘధర్మ మన్యాయముగ నున్నప్పుడు వ్యక్తు లందులకు భిన్నముగ నాచరించిన దోషమేమో తెలియజాలదు.

సారంగధరునికథలో సిద్ధుడు తెగబడిన కాలుసేతుల నతికించుచున్నాడు. హరిశ్చంద్రలో విశ్వామిత్రుడు, బ్రహ్మ, విష్ణు, మహేశ్వరులు వచ్చి లోహితుని బ్రతికించి హరిశ్చంద్రునకు పూర్వచక్రాధిపత్యము నిచ్చుచున్నారు. గయోపాఖ్యానములో శివుడడ్డపడి నరనారాయణుల సమరసంరంభసన్నాహ మపనయించుచున్నాడు. ఈవిధముగ మనదేశములోని నాటకము లనేకములందు పాత్రములు నిజస్వభావపరిణామానురూపములగు సుఖ

దుఃఖముల పతనౌన్నత్యములమంచిచెడ్డ లనుభవింపక తుద కెద్ది-
రేరా యొకయసంభావిత యచింతిత దైవికముచే సత్ఫలమొందు
చున్నారు. ముద్రారాక్షసములో మంత్రిరాక్షసుడు చంద్ర
గుప్తునివినాశ మపేక్షించి పాటుపడియు తుదకు తనస్వభావనిరూ
ఢముగు మిత్రసేవాపరత్వమున చావుకన్నను హీనమైన మంగలి
నౌకరీ కియ్యకొనెను. ఇందలి కథాఫలప్రాప్తి స్వభావపరిణామ
మున నేర్పడినది. మృచ్ఛకటికలో రాజు మారి నూతనపరిపాల
నము వచ్చినందున గుణరాశియగు చారుదత్తునకు, నలౌకికశీల
సంపన్నయగు వసంతసేనకు కష్టకాలము గడతేరినది. శాకుంత
లలోకూడ నుంగరము మంత్రకంకణము తెచ్చిపెట్టి హిందువుల
నమ్మకముల కనురూపముగ కథాంశ మేర్పఱచినను కాళిదాస
మహాకవి నాయికానాయకుల నిజసత్వవిస్తారమున కథాంత
మును చేరలేకుండెను. ఈవిధమగు దైవికయంత్రము (Divine
Machine), అసంభావితాంశసంభవము మననాటకముల ప్ర
కృతివిరుద్ధముగను, అస్వాభావికముగను, నీతిబోధకమందు అను
పయోగముగను చేయుచున్నవి. ఇట్టి పద్ధతులు మానవలసియు
న్నది. సకలజగములనిండి పిపీలికాది బ్రహ్మపర్యంతముగల
బ్రహ్మాండమంతయు నాక్రమించి జగత్సంసారకార్యధురీణుడగు
పరమేశ్వరు డొకమానవుని నిత్యజీవితాంశములలో కర్తృత్వ
మవలంబించుననుట హాస్యాస్పదముగ నున్నది.

నాయకులను ధీరగుణవంతులుగ జేసి వారి సంకల్పచారి
త్రమున కెట్టిభంగపాటులు కలుగకుండ పోతపోసిన యుక్కు
బొమ్మలవలె వంగకుండ జేసి తుదకు వారిగుణములను ప్రతిజ్ఞ

తను భావములను చెఱుపకుండ నొక యవితర్కితదైవికమ్ముచే కథను తేల్చుచున్నారు. ఇట్టి వంగని మానవస్వభావనైజమగు గుణసాంకర్యమొదవని ధీరనాయకుల విసర్జించి, స్వాభావికమగు మంచిచెడ్డలు కలిసిన మానవమూర్తులను కథానాయకులుగ నంగీకరించుటచే నీయిబ్బంది దాటగలము. కథానాయకులకు మనకు సౌమనస్య మేర్పడును. వారిభంగపాటున నీతివైరాగ్యము లబ్బును. వారివిజయమున కార్యోత్సాహ ముదయించును. నాటకము స్వభావసిద్ధమై నీతివాహకమై మానవజీవితములోని నిత్యధర్మములగు సుఖదుఃఖముల రీతిని యథార్థముగ జూపును. ఆనందసిద్ధియే కావ్యాదర్శమనియు, కల్యాణఫలప్రాప్తిచే కాని యానందముదయింపదనియు, నందుచే కథాంశ మెవిధి జరిగినను తుద కట్టులో సుఖసమాప్తి జేకూర్పవలెననియు, నందుచే కథాక్రమమునకు లోపము వాటిల్లకుండ దైవికసమాగమన మూహింపబడినదనియు కొందఱు చెప్పుచున్నారు. పూర్వ సంస్కృతనాటకకవులు, ప్రస్తుతపు నాటకరచయితలు ఆనంద సంపాదనములో పెద్దపొరపాటు చేసియున్నారు. పెండ్లికలకల వలన, చచ్చినవాని బ్రతికించుటవలన నానంద మెంతమాత్రము ఏర్పడదు. ఆనందమనగ జయాపజయములు, లాభాలాభములు, సుఖదుఃఖములు సమముగ చూచుకొనగల మానసనిర్వ్యాపారనిశ్చింతస్థితికి పేరు. ఆనందమొందునపుడు మనిషి చప్పబడి నిస్సారముగ, నిర్జీవముగ, నిర్విణ్ణముగ రసభావానుభూతులన్నియు నశించి నిరామయముగ నుండునేకాని, లౌకికకళ్యాణావలోకన సంతోషమున చంకలెగురవేయడు. కథాంశమందలి

సుఖదుఃఖములవలన ప్రేక్షకులొందు మానసప్రబోధములు వారి తత్వమునుబట్టియే యుండునుకాని, కథయందు నిరూపింపబడనేరవు. కళ్యాణముచూచి యొకడు విచారపడవచ్చును. మరణమునుచూచి యొకడు సంతసింపవచ్చును. అందుచేత కళ్యాణాంతముగ నాటకముల నమర్చినందున సమకూరెడి ప్రజాసంతోష మేమియులేదు. ఆనంద మంతకంటెను సిద్ధించదు. జీవితస్వభావమూ చెడుచున్నది. పాత్రగుణపోషణమెల్ల భగ్నమగుచున్నది. సిద్ధించు సత్ఫలమేమియు లేదు. నాటకకళ నశించుచున్నది. అందుచేత నవితర్కితసంభవముల నెల్లను బహిష్కరింపవలెననియే నాయభిప్రాయము.

ఒకజాతినిగాని కులమునుగాని ఆక్షేపించు నాటకములు సంఘమున కనర్థకములై యున్నవి. హిందూమహమ్మదీయుల పోరాటముల నభివర్ణించుగాథలు "అత్తమీదికోపము బిడ్డమీద చూపించినట్లు" ఆంగ్లేయప్రభుత్వముతోడి యసంతుష్టిని, మనదేశములో శాశ్వతనివాస మేర్పఱచుకొని మనద్రవ్యము నిచ్చటి కళావిస్ఫూర్తి కుపయోగించి, మనదేవుల కొలిచి, మన పండితుల పోషించి, పల్లెపల్లెకు వ్యాపించి మనతో నొక్క సంఘమై మెలగుచున్న మహమ్మదీయులయెడ వెళ్ళబుచ్చుకొను టెంతయు నీచముగా, నన్యాయముగ నున్నది. మహమ్మదీయరాజ్యకాలములో విస్తరించిన రసపుత్రవీరకథాలాపములవసరమైనచో, నాటకములం దుదారగుణాంకితులైన మహమ్మదీయ పాత్రముల గొన్నిటి ప్రవేశపెట్టియు, నుత్తమపాదుషాగుణముల విశదీకరించియు నెవరో యొక తురకతురక

మానవనైజమగు దుర్వర్తనములో జరించినట్లు చూపవచ్చును. రసపుత్రవిజయములో నలంగీరుపాదుషాను పిరికివానిగను, వెకిలివానిగను, దయాసత్యశౌచము లొందవనివానివలెను కొంద రభినయించుచున్నారు. దుర్గాదాస, రాజసింహుల దేశాభిమానపరితాపముల పోషించుటకు అలంగీరున కిట్టి సన్యాసి గుణము లారోపించ నవసరములేదు. అప్పటి కారుతరముల భారతసామ్రాజ్యసంప్రదాయపు లలితసద్గుణము లలంగీరున కుండకపోవు. ఇదివఱకు వ్రాయబడిన యిస్లాము ద్వేషకగాథలను జాదునాథసర్కారు మొదలగువారి నవీనచరిత్రలతో పరిశోధించి నాటకముల గూర్చువఱకు హిందూమహమ్మదీయ సందర్భములయాట లాడకుండుటయే మంచిది.

చింతామణినాటక మొకటి ఈమధ్య చాల ప్రబలమైనది. లీలాశుకునిచరిత్రవిషయమై పలువురు సందేహపడుచున్నారు. వ్యభిచారములో సంచరించుయువకుల తల్లిదండ్రులకును, బంధుమిత్రులకును వేమన, లీలాశుకుడు, పుండరీకుడు మొదలగువారి బాల్యచరిత్ర కొన్ని యూశాంతరములు గల్పింపవచ్చును. కాని మనకు నిశ్చితమైన చరిత్రాధారములు లేనిపట్టుల మహామహుల జీవితాంశములో దుష్కీర్తి చేర్చుటొక గౌరవమైనపని కాదు. లీలాశుకుని బాల్యచాపల్యమును, తరువాతి గోవిందపదానురక్తిని చిత్రించుట కీనాటకము రచింపబడిన ట్లగపడదు. వెలయాండ్రు దిట్టుటకును, వారిలోపముల వెలిబుచ్చుటకును, ఈనాటకము ముఖ్యముగ గూర్పబడినది. వెలయాండ్రుండవలెనా? లేదా? యనుసమస్య ప్రపంచము

లోని సమస్తనాగరిక రాష్ట్రములందు, మహామహులగు నీతిశాస్త్రజ్ఞులచే, నాయుర్వేదధురీణులచే, ప్రభుసంఘములచే చర్చింపబడుచున్నది. లౌకికాధ్యాత్మిక కారణములవలన నేకపత్నీసమాలంబనమే వైవాహికధర్మమై వెలయునపుడు పురుషులు 20-40 వయస్సులో నిశ్చలమగు యౌవనబలసమేతులైయుండి స్త్రీలు ప్రసవబుతుమరణబాధల కెక్కువ గురియైయుండునపుడు, సాంఘిక దైవిక కారణములచే దాంపత్యసానుకూలత దుర్లభమైనప్పుడు, దారిద్ర్య వ్యావహారిక హేతువులచే నవివాహితులగు పురుషులును నకాలపత్నీవియోగమున నొంటరిగ నున్నవారును పెక్కురుండ, వీరి శారీరకధర్మనిర్వహణార్థము కొంత యేర్పాటు లవసరమనియే, వెలయాడుండుట తప్పదనియే ప్రాచీనాధునిక ధీమంతులెల్ల రభిప్రాయపడియున్నారు. అదికాక స్త్రీలు మాతృమూర్తులై భార్యగను తల్లిగను వ్యవహరింపవలసిన వ్యవస్థ మానవసంఘపు సుస్థితికిని, పురోభివృద్ధికిని మూలకారణమై యున్నది. ఇట్టియెడ మనుష్యుని కళాకుతూహలము నిర్విఘ్నముగ బండుటకు కళావంతులవసరమై యున్నారు. మన సంఘసంస్కర్తలు వేశ్యల జీవనము తప్పింపగలిగిరేగాని, మానవుల వ్యభిచారనైజమును మార్పలేకున్నారు. వెలయాండ్ర పతనముతో వ్యభిచరణ మానలేదుగాని, కులభ్రంశము సిద్ధించుచున్నది. సంఘమునకును, కులసంప్రదాయప్రతిష్ఠకును ఆధారమైన వెలయాండ్ర నిష్కారణముగ నిందించి వారిపై ప్రజాద్వేషమును బొరలించి వేశ్యకులమును చంప యత్నించుచున్న సంఘసంస్కర్తలు నిజ

ముగా సంఘమున కపకారమే చేయుచున్నారు. వేశ్యలకష్టములు, వారిశరీరబాధలు లోకవిదితమే. కాని మానవసంఘములోకెల్ల పరోపకారధురీణులు ముగ్గురనియే చెప్పవచ్చును. సాక్షాత్తు దేవతాసమానుడైన పాకీవాడు నగరములందు మానవసంఘము నివసించుటకు ప్రథమకారణమై యున్నాడు. వీని నిరుపమస్వార్థత్యాగమే నాగరికతకు మూలమగుచున్నది. చాకలివాడు మనుష్యుల బాహ్యపరిశుద్ధతకు హేతువై జనుల చెమటను,చీమును, మలమూత్రాదిదోషములను తనయొంటిపై జకిలించుకొనుచు ప్రజల పరిశుభ్రమునకై తన శుభ్రతను ఆరోగ్యమును ధారపోయు సమబుద్ధియై యున్నాడు. వెలదూండ్రు పైజెప్పిన కారణములవలన మదోద్రేకపూరితులై సంచరించు పురుషుల మదమాలిన్యమును సంగ్రహించి మనుష్యుల నీతిదూరుల చేయుటకన్న సాత్వికులుగను, శాంతస్వభావులుగను, మదరహితులుగను జేయు .జగదుపకారకులై యున్నారు. ఇట్టి గుప్తసంరక్షణము సంఘమునకే లేనియెడల నెన్ని సంసారములు విచ్ఛిన్నమగునో, యెన్నికులములు గుంటపూవుల దొడగునో, యెంత ప్రజాసంక్షోభ మేర్పడునో, యెట్టి దుశ్శీలత ప్రబలునో ఆవంతయేనియు యోచింపక వేశ్యాకులనిర్మూలనోపదేశముల వెదజల్లు సంఘసంస్కర్తల నేమని యభినందింపగలము?

వేశ్యలు పురుషమదమును అడగించి సంఘసుస్థితికి తోడ్పడ నేర్పడినజాతి. వారు తమయిండ్లకు వెళ్ళినవారినే గవయగలరు గాని పురుషులను బలవంతవెట్టి యీడ్చుకొనిపోవరు. పురుషుడు

వారికందించుధనాదులనందగేలరేగాని యిండ్లను స్వాధీనా. పఱచుకొని, పొలముల నాక్రమించి, ధనాగారముల వశపఱచు కొని, పురుషుని మోది, తన్ని, ఫోర్జరీలు చేసి, వ్యాజ్యములు వేసి వానిసంపద లపహరించువారలు కారు.

అంతుబొంతు లేని పన్నులువిధించి దేశశల్యముల పిప్పి చేయు నాగరికప్రభుత్వముల దోపిడీకన్న, వాది ప్రతివాదుల దీపములారువఱకు, కత్తుచల్లారకుండ పెంచెడి న్యాయవాదుల ధనాకర్షణముకన్న, జూదరుల మాయలకన్న, దొంగల మోస ములకన్న, వేశ్యకాంతల దుండగము లెక్కువ హానికరమైనవి కావు. పురుషుడు మదోన్మత్తుడై యొడలు తెలియక, నలసుడై తన యంతు లందించి, తెలివితక్కువచే, మోహమాంద్యముచే, తన సంసారమును పాడుచేసికొని, ఇల్లాలిని విడలించి, సంపదల సున్న జేసి, వారకాంతలపాదారవిందముల బూజించునంతటి దుశ్శీ లుడై, బుద్ధిహీనుడై, వెఱ్ఱివాడై తిరిగి తెచ్చుకొనినకష్టము లకు వేశ్యలను, పడుపువృత్తిని నిందించిన న్యాయ మేమున్నది! నిష్కపటముగ, నిష్పక్షపాతముగ, సంఘసంస్కరణ దురూహ లతవలనుంచి, యోచించినయెడల చింతామణిదా తప్పు? లేక దాని వెంట వెఱ్ఱికుక్కలై తిరిగిన సుబ్బిసెట్టి, భవానీశంకరము, బిల్వమంగళులదా? వేశ్య వలలో వేసికొని మోసంచేసినదట! మగవారు విధవలై యాడుదానివలలో నేల చిక్కుకొనవలెను ఒడలెఱుంగక నేల వర్తింపవలెన? భోగమంత మగవారిదా? పూజ్యతఅంతయు బిల్వమంగళునిదా? దూషణతిరస్కారము, అల్లరి చింతామణికిని ఆపెకులమునకును జెందవలసినదా?

ఇది చాల అన్యాయముగ, దుస్సహముగ, జాతిద్వేష సంజనకముగ నున్నది. చింతామణినాటకములోని మేహావ్రిణాములకట్లుచూచి నీతిపరులగువారు ఎవరు లేరు! బిల్వమంగళుని భక్తిపరిణామ మూహించి మరియొక కృష్ణకర్ణామృతము తెలుగుదేశములో రచియింపదగిన తపస్సంపన్నులెవరీ నాటకములను చూడబోవుట లేదు? ఏకాదశీ మహాత్మ్యములో రుక్మాంగదుని వ్రతనిష్ఠ నరయబోవువా రరుదు. మోహినీయొక్క చపలాపాంగవిలాససంపదల నవలోకించి మోహాంపుతావుల నాస్వాదింప నరుగువా రనేకులు. అటులనే చింతామణిజూడబోవువారు ఆ నాటకములో మొదటనుండి తుదివఱకు ప్రధానకథాంశమైయున్న వేశ్యావిటసంయోగశృంగారసంరంభమును భోగపురుషులమునుతిట్టుటను జూడ నేగుచున్నారే కాని బిల్వమంగళుని, లీలాశుకోత్తమగౌరవమును జూచుటకు వెళ్ళుటలేదు. లక్షప్రేక్షకులలో నొకడు అదివఱకే తనచెనటి నడతకు సిగ్గుపడి ఖిన్నుడై తప్తాంతరంగుడై జనదూషితుడై పరగతు లెఱుంగ నాయాసపడువాడు, ఏ లీలాశుకుని చరిత్రము, ఏ వేమన, ఏ తులసీదాసు, ఏ పుండరీకుని ప్రాయశ్చిత్తభాగ్యోదయమో విని చూచి మార్పొంది సన్మార్గముల జాడ ఎఱుగగలడు. అంతేకాని మిగిలిన ప్రేక్షకబాహుళ్యమంతయు భోగముదాని నడతల చూచుటయే కలుగుచున్నది. వీరందఱు 'అవకాశము చిక్కినయెడల సుబ్బిశెట్టివలె "ఒక ఎలుగు ఎలిగిస్తానే!" అనువారే!

ఒక కులమునకు నిష్కారణమైన నిందనారోపించుచు, సంఘోపకారకమైన పడుపువృత్తియం దనురాగము గలిగించుచు, లీలాశుకుని దివ్యచరిత్రకు కళంకమాదేశించుచు, వినీతికి కుదురై నీతిప్రదానముకన్న నీతిభ్రంశమే ఫలముగ వర్తిల్లు చింతామణీనాటకమును ఆంధ్రులు సత్వరముగ బహిష్కరింప వేడుచున్నాను. ఇదేకాదు, ఏజాతినికాని వ్యక్తినికాని నిర్దయతో దూషించి కథాంశమెద్దియు సత్కావ్యముల మూలమై యుండదు. కవి జగమంతను సమదృష్టితో కరుణాంతరంగముతో నూహించి వారి మంచిచెడ్డలు జగత్సంసారపరివర్తనమునకు భగవంతు డేర్పఱచిన లక్షణములుగ, సాధనములుగ భావించి నిర్మాత్సర్యమున నాటకకావ్యప్రబంధముల నల్లవలెను. మన జీవితచరిత్రలోనుండిగాని, మన మిత్రవిరోధివర్గముల అనుభవములనుండిగాని యెన్నేని వింతకథల వ్రాయవచ్చును. కావ్యప్రపంచము మహత్త్వమునకు, లోకారాధనమునకు అనువగు నాటపట్టుగాని మనవిరోధములు, రాగద్వేషములు, భంగపాటులు వెడలగ్రక్కుకొనుట కుచితమైన ప్రదేశముకాదు. కవి తనఅనుభవములను సమయోగమున నిర్మాత్సర్యముగ జూడగల మనశ్శాంతి యలవడువఱకు మనుష్యుల మంచిచెడ్డల జూపు నాటకములను, కథలను వ్రాయగూడదు.

IMPERIAL